

જીવ-વિચાર-પ્રકાશિકા

યાને

જૈન ધર્મનું પ્રાણીવિજ્ઞાન

★

લેખક

સાહિત્યકારિણિ ચત્રાનવાની પતિ

શ્રી ધીરજલાલ ટોક્રજી શાહ

★

સમીપમે

પ પ આ શ્રી વિજયધર્મપુર ધરસુરિજી મ

પ પ પ શ્રી વીર્તિવિજયજી મળિયં

પ પ મુ શ્રી મદ્દાપ્રભાવિજયજી મદ્દારાજ

પ પ મુ શ્રી ધર્માનન્દવિજયજી મદ્દારાજ

★

પ્રતાપના - લેખકો

શ્રી કૃત્તેહચંદ ઝવેરભાઈ શાહ

શ્રી મનમુખવાય તારાચંદ મહેતા

પ્રકાશક

જૈન સાહિત્ય - પ્રકાશન - મદિર

મુંબઈ ૯

પ્રકાશક

નરેન્દ્રકુમાર ધીરજવાલ શાસ્ત્ર

મત્રી

જૈન સાહિત્ય - પ્રકાશન - મદિર

વધાવાઈ ગુજ્જન ખીન્ડી ।

ચોગમ નર મળક ૯

આવૃત્તિ પત્રી

વિ સ ૨૦૦૧ સને ૧' ૧૫

મૂલ્ય રૂપિયા ૭

સર્વ નક્ક મુગ્ધિન

મ ક

મિત્રનાથ જગનવાસ શાસ્ત્ર

નરખાત પ્રી ટીમ પ્રેસ

ધીકાગરિય અમદાવાદ

પ્રકાશકીય

જેન નાદિ પનાં રજન, પ્રમણન તથા પ્રમાની રિચારાં ૧૭
 નક મ પનનુ લગ્ન મારે ૧ ૨૦૧૪ ના આર ૧ નિ ૮ ૧ મન
 વિ ૧ આ સમ્પાદી ગ્રામના મગર્મા આર ત્યારથી તેનુ મમ
 એમના આવી શુ ૭ મો તેણે આજ સીમા ના ૧૧-મોગ રાવીગ
 જેટ ૧ પ્રમણનો મ્પા છે વિશે જ્ઞાન ની રાત તે એ છે કે આ
 બધા જ પ્રમણનોની મ્પી જ નમો અયાગ રૂને ખપી જવા
 પામી છે અનનત તેનાં અમાર માગે મેરો પુરુષ કહેવો પડે
 ૧૬ આમ જ્ઞાં જેન જનના તથા આલોચન વગની આ માદિ ૫
 પ્રતિ જ્ઞાનગિક અનિરુચિ ૧૧ અમે ૨૫ ૨ મન પ્રી સમ્પા છીએ
 અને તેજી અમને જ્ઞાનગ વધરા માત્ર નાર એવુ પ્રોત્સાહન આપ્યું છે

ગત વર્ષ પ્રકાશિત થયેલો 'જિનેશાસના' મધ્ય એક રિશિ ૮
 કોટિનુ પ્રમણન હતું અને તે શ્રી જેન જેના મર નર્તિપૂજક સધનાં
 મન મેને વ્યસયિત રીતે શુ મગર્મા અત્યંત સફળ નીવડ્યું
 હતું, તેમ આ 'જન-વિચાર-પ્રકાશિકા' યાને જેન ધર્મનુ
 પ્રાકીવિજ્ઞાન' નામનો પ્રથમ જે ૧ મદરિ ગોએ પ્રતિપાદિત જેન
 જ્ઞાનિરસક ૧ નાન તથા ન મગર્મા માટે અતિ ઉપયોગી નીવડે
 એમા અમને સમ પ્રી

આ મધ્ય જન-વિચાર-પ્રકાશિકાની રચિત્રપે તખારેનો છે
 પરનુ તેમા માત્ર ૧૧ વિદ્યાર્થી તથા યુવાનહિ તેમજ પ્રોફેસર
 પદ જનુસા જેવી અને પ્રકારની અનવરી માદિની આપેલી છે
 જેન ત એક સ્વતંત્ર કૃતિ જેટલ જ મહત્ત્વ ધરાવે છે રિસોમાં
 જન-વિચાર-પ્રકાશિકા પર ગુજરાતી ભાષામાં વિમ્ન ગૂપ્ત સખારેથી
 આ રચિત પદનસની જ છે એ દષ્ટિએ ૫ ૧ એનું મત્ત
 અત્યધિક છે

મુમુક્ષુઓ તથા અન્ય વિદ્યારેમી સ્ત્રી-પુરુષો આ મથન પઠન-
પાઠન નિરક્રિયાપણે કરી શકે તે માટે અમે પ પૂ પ શ્રી
ધુરધરવિજયજી ગણિત્યર્થ (હાન-પ પૂ આ શ્રી વિજયધર્મધુરધર
ચરિત્રમ), પ પૂ પ રી કીર્તિવિજયજી ગણિત્યર્થ તથા પ પૂ
આચાર્યદેવ શ્રી વિજયરેમચરિત્રજી મહારાજના પ્રસિધ્ધો પ પૂ
મુનિરાજ શ્રી મહાપ્રભવિજયજી મહારાજ તથા પ પૂ મુનિરાજ શ્રી
ધર્માન વિજયજી મહારાજને આ મથન સંશોધન કરી આપવાની
વિનંતિ કરતા તેનો સ્વીકાર થયો હતો અને તેઓશ્રીએ પોતાના
અમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપી આ મથન ઘણી જ કાળજીપૂર્વક
સંશોધન કરી આપ્યું તે માટે અમે તેઓશ્રીનો અત કરણપૂર્વક
આભાર માનીએ છીએ

રી ક્ષેત્રેય ઋગ્વેદભાષ્ય તથા શ્રી મનસુખનાથ તારાચંદ મહંતા
જેન સમાજને નુપગિવિન છે તેઓ પ્રારભથી જ અમારા સાહિત્ય
સર્જન તથા પ્રગણન-પ્રચારને રોકે રીતે તત્કાલગત થતા આવ્યા
છે તેમણે અમારી વિનંતિનો સ્વીકાર કરીને આ મથની મનનીય
પ્રત્યાવના લખી આપી ૩ તે માટે તેમનો પણ દાર્દ્રિક આભાર
માનીએ છીએ

પૂ પ શ્રી કીર્તિવિજયજી ગણિત્યર્થ અમારી વિનંતિનો સ્વીકાર
કરી જે જોડ લખી આપ્યા છે તે માટે તેમના આસ આભારી છીએ

શ્રીમાલેકનાથ સુનીલાલ જાડિ જે મહાનુભાવોએ આ
મથની અગાઉથી સારી સખ્યામાં નમ્નો નોંધાવી અમને પ્રોત્સાહિત
ક્યાં છે તથા જે મિત્રો આ પ્રગણનમાં ખૂબ રસ લઈને અમને
કિમતી સૂચનો ક્યાં છે તે માટે તે બધાનો અમે સત્કરવીકાર
કરીએ છીએ

તા ૨૫-૩-૧૫

ગુરવાર

મુબઈ

પ્રકાશક.

૫ મપૂજ્ય આચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮
 શ્રી વિજયધર્મધુર ધર્મજૂરીચરણ મહારાજ
 | આચાર્ય ૫ - નિહાનના દિવસ
 ૧૫ ૨ ૧ | નામ મુદ્રિ ૭ તા ૮-૪-૫]

સ મ પ્દ ણુ

મુળર્થ મદાનમગીના
સ્ત્રેન સ્વેનામ્બર મૂર્તિપૂજક મધોએ
જેમને સર્વ રીતે સુખોન્મ જાણીને
તાજેતરમા જ

અમૂલપૂર્વ મહોત્સવપૂર્વક
પૂજ્યપાદ પીપ્પાપાણિ આચાર્યત્રી
વિજયઅમૃતસૂરીચરણ મહારાજના વરં દરતે
આચાર્યપત્રીયો અમોક કપો
તથા ભારતના અનેક નામાંગિત વિદ્વાનોએ
જેમની

સર્વતોમુખી વિદ્વાતી પ્રભાવિત ધર્મ
સિદ્ધાન્તભાગતી વ્યાસજીવારિધિ,
દર્શનચિન્તામણિ વિશિષ્ટોમણિ
તથા જ્ઞોતિર્વિદિતિમણિ,
એ પામ્ય પ વીઓથી અનકૂળ કયા
તે

આચાર્ય શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી શ્રી શ્રી
વિજયધર્મકુરુન્ધરમૂર્તિ મહારાજને
આ કૃતિ અત્યંત સ્તનમભાવે
મમપ્રેમ કુઝીને
કૃતાર્થ થાઉં છું

*

ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ

વિષયાનુક્રમ

પ્રસ્તાવના	શ્રી રૂપેન્દ્રચંદ્ર ગ્રવેરભાઈ શાહ	
	શ્રી મનસુખતાલ તારાચંદ મહેતા	૧૦
બે બોલ	૫ ૫ ૫ શ્રી માર્તિવિઞ્ઞયજી ગણિવર્મા	૧૧
શુદ્ધિપત્રક		૧૮ ૨૦

પહેલો ખંડ

ભૂમિકા

પ્ર પહેલું	આમુખ	૩
પ્ર બીજું	આગમ - સાહિત્ય અને પ્રકરણ મયો	૯
પ્ર ત્રીજું	દયાનુયોગની મહત્તા	૨૧
પ્ર ચોથું	જીવનું સ્વનંદ અસ્તિત્વ	૩૦
પ્ર પાંચમું	વિજ્ઞાન શુ કહે છે ?	૫૦
પ્ર છઠું	જીવ - વિચાર અને ઈચ્છા	૬૦
પ્ર સાતમું	જીવ - વિચાર - પ્રકરણના નિર્માતા	૬૯
પ્ર આઠમું	પ્રસ્તુત પ્રકરણ પર શક્તિઓ વગેરે	૮૦
પ્ર નવમું	અર્થપદ્ધતિ	૮૪

બીજો ખંડ

જીવોનું વર્ગીકરણ

[૧]	મગન, અભિધિય આદિ	૮૬
[૨]	જીવોના મુખ્ય લેખ	૯૧
[૩]	પૃથ્વીકામ	૧૦૫
[૪]	અપૃથ્વીકામ	૧૧૫

[૫]	અગ્નિકાય	૧૧૯
[૬]	વાયુકાય	૧૨૩
[૭]	વનરપતિકાય	૧૨૭
[૮]	વનરપતિના જીવન પર આઠો દષ્ટિપાત	૧૬૦
[૯]	સર્વવ્યાપી સદ્ગુણ જીવો	૧૭૩
×[૧૦]		
[૧૧]	વિદ્યેન્દ્રિય જીવો	૧૮૨
[૧૨]	પાન્દેન્દ્રિય જીવોના મુખ્ય ભેદો	૧૯૧
[૧૩]	નારક જીવો	૨૧૫
[૧૪]	તિર્થંકર જીવો	૨૨૬
[૧૫]	તિર્થંકર જીવોની ઉત્પત્તિ	૨૫૬
[૧૬]	મનુષ્યો	૨૬૧
[૧૭]	દેવો	૨૭૪
[૧૮]	સિદ્ધ જીવો	૨૮૭

મીઠો ખંડ

પથ - દ્વાર

[૧]	જીવોના વિશેષ જ્ઞાન માટે પાંચ દ્વારની પ્રવેશણ	૩૧૨
[૨]	શરીર-દ્વાર	૩૧૬
[૩]	આયુષ્ય-દ્વાર	૩૪૧
[૪]	સ્વકાયગ્નિયતિ-દ્વાર	૩૬૩
[૫]	પ્રાણ-દ્વાર	૩૭૨
[૬]	ચેત્તિ-દ્વાર	૩૮૨
[૭]	ઉપદેશ અને અતિમ વચન	૪૦૮

* પ્રકરણની હેરફેરમાં આ ક્રમાંક અપાયેનો નથી. એટલે ૧૧ થી ૧૮ સુધીના પ્રસ્થાને અનુક્રમે ૧૦ ની ૧૭ પ્રકરણો સમજવા.

૯ પરિશિષ્ટ

[૧]	હોવાનું વર્ગીકરણ તાનિમારપે	૪૨૧
[૨]	હોવાનું વર્ગીકરણ [મુખ્ય ભેદો]	૪૨૫
[૩]	સસારી હોવાના ૫૬૭ ભેદો	૪૨૮
[૪]	પચ-દ્વારનો યત્ર	૪૨૯
[૫]	પચ-દ્વારની સંક્ષિપ્ત સમજૂતી	૪૩૬
[૬]	શરીરની ઊંચાઈનો ક્રમ	૪૪૯
[૭]	આયુષ્યનો ક્રમ	૪૫૨
[૮]	સ્વકાચ-સ્થિતિ	૪૫૪
[૯]	પ્રાણોની સંખ્યા	૪૫૪
[૧૦]	ધોનિઓનું પ્રમાણ	૪૫૫
[૧૧]	આધારમૂલ સાહિત્યની યાદી	૪૫૬

લેખકના સાહિત્ય-સર્જનની યાદી

[૧]	જૈન વિભાગ	૪૬૭
[૨]	જૈનેતર વિભાગ	૪૬૯
[૩]	મહત્વના ગ્રંથોનું વિસ્તાર	૪૭૭-૮૦

આ ગ્રંથમાં પ્રાણીઓને લગતાં દસ ચિત્રો આપવામાં આવી
છે તેની સ્વતંત્ર સ્થાને આપેલી નથી

પ્રસ્તાવના

શ્રી ઉપમિતિ-લવપ્રપચ્ચા-કથાકાર શ્રી મિદ્ધણિ
ગણિના કથન મુજબ ‘ઉચ્ચાયવેષુ ગેહેષુ ધ્યાનવા-ધ્યાત્વા
નિર્ણયત-આપણા સર્વના આત્માઓ ઉચ્ચ-નીચ ગતિઓમાં
ભટકી ભટકીને યાકી ગયેલા છે’ હવે તેમનો ઉદ્ધાર શી
રીતે થાય ? એ વિચારવાનું છે જૈન દર્શન આ બાબતમાં
ઘણું સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન આપે છે શ્રી ઉમાસ્વાતિ મહારાજ
વિરચિત તત્ત્વાર્થાપિગમસૂત્રના પ્રારંભમાં જ કહ્યું છે કે
‘સમ્યગ્-દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ-સમ્યગ્ દર્શન,
સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર એ મોક્ષનો-લવનિસ્નારનો
સાચો માર્ગ છે આ જ સૂત્રનો સારો કરતા અન્યત્ર કહ્યું
છે કે સમ્યગ્-જ્ઞાન-ક્રિયામ્બા મોક્ષ । સમ્યગ્ જ્ઞાન અને
ક્રિયાથી મોક્ષ મળે છે તાત્પર્ય કે હવે પછી લવજનમણ
અટકાવવું દોષ તો સુજનનોએ સમ્યગ્ જ્ઞાન તથા સમ્યક્
ક્રિયા ઉભયનો આશ્રય લેવો જોઈએ કેટલાક માત્ર જ્ઞાનથી જ
મુક્તિ માને છે, પણ તે યથાર્થ નથી પાણીમાં તરવાની
ક્રિયા જણવા છતાં, જો તે ક્રિયા ન કરવામાં આવે તો
તરી થકાતું નથી ઓવધના સેવન વગર તેના જ્ઞાન માત્રથી
કે વણું ન માત્રથી હાં મટતું નથી એટલે ક્રિયાની પણ
તેટલી જ આવશ્યકતા છે

આ જગતમાં જીવ અને અજીવ એ બે જ તરવો
છે આશ્રવ અને ષાધ એ જીવાજીવ-સંયોગનું અર્થાત

જડ-ચેતનાના સયોગનું અવસ્થાતર છે સુવર અને નિર્જરા
 એ આત્માની ઉજ્જવલ દયા છે મોહાદુરુષ આત્માનું
 પૂર્ણ સ્વરૂપ છે આ રીતે આશ્વવાદિ પાત્રો તરવો દુષ્ટ
 અણુવમા સમાર્પિત થાય છે પુણ્ય-પાપ આત્મશુદ્ધિની કમ
 પુરુષો છે, જેથી પુણ્ય-પાપનો બધા અતર્કિત કરીને
 તે સાત તરવો પાત્ર ગણાય જેમ નવ તરવોની પરપરા
 છે, તેમ સાત તરવોની પણ પરપરા છે આશ્વ અને
 બધા સંતારના કારણ અને સુવર તથા નિર્જરા મોહના
 કારણ છે મોહાર્થીને આત્મવિકાસના માર્ગે આગળ વધવા
 માટે આ નવ તરવોનું જ્ઞાન અત્યંત ઉપયોગી છે

નવ તરવોમા દુષ્ટત્વ સૌથી પ્રથમ છે એટલે
 મનુષ્યે તેનું સ્વરૂપ બરાબર જાણવું જોઈએ દુષ્ટત્વ કશું
 શું ? તેના કેટલા ભેદો છે ? કેટલા ઉત્તરભેદો છે ? એ
 બધા દુષ્ટો કયાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કેવા શરીરવાળા હોય
 છે ? કેટલા આયુષ્યવાળા હોય છે ? તેમને કેટલા પ્રાણ
 હોય છે ? તે કેટલી યોનિઓમા ઉત્પન્ન થાય છે ? વગેરે વગેરે
 પ્રશ્નો નિહામુઓના મનમા જોઈ, એ સ્વાભાવિક છે જન
 મહર્ષિઓએ આ બધા પ્રશ્નોના વધારે ઉત્તર આપેલા છે
 અને દુષ્ટ-વિચાર-પ્રકરણ તે સંક્ષેપમા રજૂ કરે છે

આ દુષ્ટ-વિચાર-પ્રકરણ ઉપર “અકારિકા” નામ
 વિવેચન શાસ્ત્રના પડિત શ્રીયુત્તમ ધીરજલાલ ટોકળી
 શાહે અનેક અથોમાથી સારભૂત તરવો જેથી ઘણા
 પારશ્રમે લેવાયા આ ગ્રંથનું બીજું નામ

ધર્મ'તુ પ્રાણી-વિજ્ઞાન' રાખવામા આંચુ છે, તે પણ હચિત જ છે, કારણ કે એમા પ્રાણીઓ સબંધી વિશિષ્ટ જ્ઞાન લાગેલું છે અવળત, આ જ્ઞાન આધુનિક પ્રાણી-શાસ્ત્રીઓએ આપેલું નથી, પણ સર્વન અને સર્વદર્શી એવા જિનેશ્વર ભગવતોએ આપેલું છે અને તેથી પરમ શ્રદ્ધેય છે

વિશેષ આનહની વાત તો એ છે કે સમય થયો દુઃખ હોવા છતાં શીખલિ ચિત્રકાર પાસે હસ ચિત્રો તૈયાર કરાવીને આ જયમા દાખલ કરવામા આવ્યા છે અને એ રીતે એની ઉપયોગિતામા ઘણો વધારો કરવામા આવ્યો છે અમારો ખ્યાલ પહોંચે ■ ત્યાં સુધી જીવ-વિચારની બાબતમા આંચુ વિસ્તૃત અને ઉપયોગી વિવેચન આપનારો શ્રદ્ધ આપણા સમાજમા આ પહેલો જ ■ અને તેથી જામે તેનું હાર્દિક સ્વાગત કરીએ છીએ

પ્રસ્તુત મન્યની ભૂમિકા નવ પ્રકારે પાડીને લખવામા આવી છે, જેમા આગમ અને પ્રકરણ માહિત્ય, દ્રવ્યાનુ-યોગની મહત્તા, જીવનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ, વિજ્ઞાન (Science) શું કહે છે? જીવ-વિચાર અંગે કિંચિત્, જીવ-વિચાર પ્રકરણના નિર્માતા, શ્રી ચાન્તિસૂરિજીની જૈતિહાસિકતા, પ્રસ્તુત પ્રકરણ પર વૃત્તિઓ તથા અર્થપદ્ધતિ એ વિષયો લેવામા આવ્યા છે અને તે દરેક પર વિશદ વિવેચન કરેલું છે વિશેષમા જીવસબંધી અનેક પાશ્વિમાત્ય વિદ્વાનોના અભિપ્રાય ટાકેલા છે વનસ્પતિના જીવન અંગે અનેક

પ્રમાણો આપી છુલ્લુ સિદ્ધ કર્યું છે મરણ કોને કહેવાય ? સજ્જાઓ કેટલી ? માણની મજ્યા, યોનિઓનું પ્રમાણ વગેરે વિષયોની પણ સુદર હળાવટ કરી છે અને તે માટે બૃહત્ સંપ્રદાયી જાદુ અને જ્ઞાન મયોની સાક્ષી આપી છે

પ્રાકૃત મૂળ ગાથાઓની સાથે સમૃદ્ધ છાયા, દરેક પદના સામાન્ય અને વિશેષ અર્થ, તેમાં ટીકાકાર મહર્ષિ-ઓના ઉપયોગી અવતરણો, અન્વય, ભાવાર્થ અને વિસ્તૃત વિવેચન આ પુસ્તકને એક આદર્શ પઠનીય ગ્રન્થ સિદ્ધ કરે છે

પંડિતશ્રી ધીરજલાલભાઈએ આજ સુધીમાં અનેક ગ્રન્થો રચેલા છે તેમાં પ્રખુત્ત વિશિષ્ટ ગ્રન્થના સર્જનથી એકનો ઉમેરો થાય છે જૈન સદે આ ગ્રન્થને આવકારી જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ મધ્ય-મુળર્ષ, શ્રી યશોવિજયજી જૈન પાઠશાળા-મહેસાણા, શ્રી તત્ત્વજ્ઞાન વિદ્યાપીઠ-પૂના, શ્રી રાજનગર-અમરાવાદની પાઠશાળાઓ, શ્રી જન પ્રેતાગ્રંથ એજ્યુકેશન બોર્ડ-મુળર્ષ વગેરે મુખ્ય મસ્નાઓના અધ્યાસ-ક્રમમાં હાથલ જરો લેઈએ, એવો અમારો અભિપ્રાય છે અમે એમ પણ માનીએ છે કે ભૌતિકવાદના રંગે રંગાયેલા આજના યુવક-યુવતીઓને જે આ ગ્રન્થ માગોપાગ વ્યાવવામાં આવે તે જરૂર તેમનું વલણ આત્મવાદી થાય અને તેઓ પુણ્ય-પાપ તથા આધ્યાત્મિક અનુષ્ઠાનોમાં શ્રદ્ધા ધરાવતા વર્ષ જય એટલે ધર્મપ્રેમી દાનવીર ગૃહસ્થોએ આ પુસ્તકોની વધારે નહોતી જારીદી આ વર્ગમાં અવશ્ય વહેંચવી જોઈએ

પડિત શ્રી ધીરજલાલભાઈએ ગત વર્ષે પ્રકાશિત કરેલો જિનોપામના ગ્રંથ પરમાત્માના લક્ષિતમાર્ગની વિશિષ્ટતા ધરાવનારો હતો, તેમ હમણા પ્રકાશિત થઈ રહેલો આ ગ્રંથ જ્ઞાનમાર્ગની વિશિષ્ટતા ધરાવનારો છે તેમા હોનેના સૂક્ષ્મ જ્ઞાન ઉપરાત અહિંસાના આચરણ રૂપ આગ્નિમાર્ગનો પણ નિર્દેશ કરેલો છે આ રીતે આ ગ્રંથ જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉભયનું સમર્થન કરનારો હોઈ ખરેખર અભિનંદનને પાત્ર બન્યો છે અહીં અમે પ્રસંગોપાત્ત શ્રી ધીરજલાલભાઈને એટલી સૂચના કરીશું કે તેઓ નવતત્ત્વ તથા તત્ત્વાર્થસૂત્ર ઉપર પણ આવી જ હમે ખાસ વિચેરનો તૈયાર કરી ધર્મપ્રિય સુરાજનો તેનો જરૂર મતકાર કરશે, એમા અમને શકા નથી

જીવા મુક્તા મંસારિણોએ વાક્યથી હવના મુક્ત અને સમારી એવા બે ભેદો વ્યાજ છે આ બે ભેદોમા સર્વે હવે સમાઈ જાય છે સસારી હવે મનુષ્યગતિમા કર્મથી મુક્ત થવા માટેનું સાધ્યગિન્દુ રાખી સન્મતિ અને મદ્વૈય વડે શુભુચ્ચાનકેમમા આરોહણ કરતા જાય, તો જન્મજન્માતરમા અવશ્ય મુક્તિ મેળવી શકે

આ પ્રકારની મુક્તિની અમે પણ અલિપિયા કરીએ છીએ અને તેના આદેશ સાથે મત્રીશ્વર શ્રી વસ્તુપાતનો નિમ્ન શ્લોક માદર કરી વિરમીએ છીએ —

શાસ્ત્રામ્યાસો જિનપદાતિ સર્ગતિ સર્વેકાર્યે ।
સત્પ્રજ્ઞાગા ગુણગણયથા દોષવાદે ચ મૌનમ્ ॥

સર્વસ્યાપિ ચત્તો માવના વાત્મતત્ત્વે ।
સપદતા મમ મયમભવે યાવદાપ્તોઽપવર્ગ ॥

" શાઆક્યાસ, જિનેશ્વરના ચરણકમળમા નમસ્કાર,
સજ્જનોની સગતિ, શુણીજનોના શુણના સમૂહની પ્રશંસા,
વ્યક્તિના દોષ તરફ મૌન, સર્વજનો તરફ પ્રિય અને
હિતવચનનો ઉચ્ચાર, આત્મતત્ત્વમા શ્રદ્ધા-આ સર્વ
ત્યા સુધી સુક્તિ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યા સુધી અમોને જન્મ
જન્માતરમા મગતા રહેા "

<p>શુભ, તા ૨૫-૩-૬૫ સ ૨૦૨૧ ના ફાલ્ગુન વદિ અષ્ટમી શ્રી આર્તિ ૭૦ જ મન્દીરા- ક પાણી-મગત લિન સેષકની ૬૦ મી વયગદ્</p>	<p>દત્તોદયક ઝોરમા, શાહ મનમુખનાથ તારાયક મહેતા</p>
--	--

બે બાલ

લેખક પૂ પ શ્રી કીર્તિનિજવલ્લ ગણિચ

જેન જુલસાગરમા અનેક અલ્પમોન રત્નો પડ્યા કે પરતુ તેમા કુમકી મારીને તેનાં તળિયાં સુધી પહોચ્યાકનારા અને તેને બહાર કાઢનારા મરજીવા જોઈએ પડિત શ્રી ધીરજલાલભાઈ તેમાંના એક છે તેમણે આજ સુડીમા જેન જુલસાગરના અનેક અલ્પમોન રત્નોને બહાર કાઢ્યા છે એવું જ નહિ પણ તેને પોતાની નિશિષ્ટ પ્રતિભા વડે અનેગે એપ આપી જમનના ચોકર્મા મૂક્યા છે બાળ-અથાવળી ધર્મબોધ અથમાળા જેન દિક્ષાવળી, ધાર્મિક પ્રશ્નોત્તરી શ્રી પ્રતિકમલસૂત્ર પ્રમોધ દીપા જિનોપાસના વગેરે પ્રથો તેની સાક્ષી પૂરે છે મિતેર આનંદની વાત તો એ છે કે તેમને આ વિષયનો ઉત્સાહ જરાય મ પડ્યો નથી ઉત્તરો નધતો જાય છે અને આજે સાંઠ વર્સની ઉમર પણ તેઓ એમાં રાત-દિવસ તાલીમ રહે છે

તેમનો જીવ-નિનાર-પ્રકાશિકાની યોજના તૈયાર કરી, મને એ બાળનના સમાચાર આપ્યા, ત્યાર ખૂબ જ આનંદ થયો, પરતુ એ વખતે કપના ન હતી કે તો સરોધક તરીકેની જવાબદારી મારા હિરે આવરી આમ છતાં થોડા જ સમય બા તેની જવાબદારી મારા હિરે આવી અને આ પુણ્યકાર્યનો દુ પળ મલકિ ચિત્ ભાગી અતુ એ દિયાર તેને મે સદર્ રી ર ક્યો

આ અથના પ્રકરો લખાઈને મારી પાસે જેમ જેમ આવતાં ગયા તેમ તેમ હુ એ વાચનો મો અને તેણે મારા મન પર ખૂબ જ સુર જાપ પાગી રાવ પાવિ ત્રિસદ રિવેચન અને અનેક જાનની અનની માહિતી તેની મન ઉપર સુર જાપ કેમ ન પડે

માટે સ્પષ્ટતા કહેતુ જોઈએ કે પડિત શ્રી ધીરજલાલભાઈએ જીવ-નિનાર-પ્ર રજના અર્થે ભાવ તથા રહસ્યને બહાર લાવવા માટે આ અથમા ધણો સારો પુરુષાર્થ ક્યો છે અને પેદા વનસ્પતિ જ મનરિચક તેમના જાનનો પણ મોજ્ય ઉપયોગ ક્યો છે

વળી તેમજે વૈજ્ઞાનિક મત યોતી નોંધ પણ અનેક રચને કરી છે, એટલે જ નહિ પણ જ્યાં તેની તુટિઓ દેખાણી ત્યાં તેનું નિરસન કરી જેન સિદ્ધાંતોની ચેષ્ટતા પણ સાબીત કરી છે.

આ મતની રચના સુદર સેવિથી કરવામાં આવી છે. પ્રથમ ભૂમિકા-અહીં જિનામ્મ અને પ્રમરણ અથવા પ્રમાણ્ય દર્શાવેને આધુનિક વૈજ્ઞાનિક મતનું નિરસન કર્યું છે. બીજી જીવની સિદ્ધિ કરવાના પ્રમાણોની ખૂબ જ નુસ્તર રજૂઆત કરી છે. તે સાથે આ પ્રમણ્ય-મતની ખામ ઉપયોગિતા પણ સમજાવી છે અને તેના ચર્ચિતા વિશે સાત એવો પરામર્શ કરીને વાંચકોનાં શ્રી સનિયુરિષ્ટોને દીપ્ત દીપ્ત પરિચય આપ્યો છે. બીજા ખંડમાં જીવનું વર્ગીકરણ મનાવરામાં આપ્યું છે અને સાથે સાથે ધણી ઉપયોગી માહિતી પણ આપવામાં આવી છે. ત્રીજા પંચ-દ્વાર ખંડમાં જીવોના ચર્ચરમાન આકૃષ્ટ્ય અભ્યાસરૂઢિ માણ તથા યોનિઓ સજાથી નિર્મળ કર્યું છે અને છેવટે ૧૧ નેટમાં પરિચિતો આપીને આ મતની ઉપયોગિતામાં ઘણો વધારો કર્યો છે.

શિક્ષકોએ, વિદ્યાર્થીઓને જીવ-વિચાર-પ્રમરણનો અભ્યાસ કરાવતાં પડકારો આ મત પાનમાં વાંચી જવાની જરૂર છે અને ખુ વિદ્યાર્થીઓએ પણ તેનું પુનઃ પુનઃ વાચન-મનન કરવા જેવું છે. સર્વો, સરથાઓ તથા પુણ્યશાળી આત્માઓએ આવા સાહિત્યનો પ્રચાર કરવા માટે દરિદ્ર થવું જોઈએ એ સુદર મતની રચના થાય, પણ તેનો જોઈએ તેવો પ્રચાર ન થાય તો શું હામનું સાહિત્ય-સર્જનનું કર્તવ્ય પડિતજીએ જાન્યું તો માહિત્ય-પ્રચારનું કર્તવ્ય શ્રી મ. યો., સરથાઓ તથા પુણ્યશાળી આત્માઓએ જાતરનું જોઈએ આવામ ધોનો પ્રચાર નેટવો નિમ્ણદરો તેમજી ધર્મભાવનાની ખાતવણી યરી અને જેન સિદ્ધાંતોનો જનમરમાં જનમપમાર થશે.

છેલ્લે પાનિ-શ્રી ધીરજનાવખાઈએ આવી એક સુદર દૃષ્ટિનું નિર્માણ કર્યું, તે માટે તેમને ધન્યવાદ આપી આ લેખની સમાપ્તિ કરું છું.

શુદ્ધિપત્રક

[મુ.ખ્યદોષ વગેરે કારણે જે અશુદ્ધિઓ રહી જવા પામી છે, તેની શુદ્ધિ અટી આપવામા આવી છે આ શુદ્ધિ અનુસાર પુસ્તકો અવશ્ય સુધારી લઈને ઉપયોગમા લેવા વિનનિ છે]

પૃષ્ઠ	પાઠિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨	૧૫	જસે	જેસે
૧૮	૧૧	અતની	મુનની
૨૪	૧૧	ધ્રુવ	ધ્રુવ
૨૪	૧૮	અઅસ્થિત	અવસ્થિત
૨૫	૨૨	ઈધર	ઈધર
૬૫	૪	અર્હિસા	અર્હિસા
૭૧	૭	(૧૧)	(૧૨)
૯૧	૧૨	જાણસુ	જાણ્યુ
૯૧	૧૭	જીવ-સદ્વ	જીવ-સદ્વા
૧૦૦	૫	સાસારી	સસારી
૧૦૧	૨	સરીરને જલરૂપે	સરીરરૂપે
૧૦૧	૨-૩	પોતાના સરીરને અગ્નિરૂપે	અગ્નિને પોતાના સરીરરૂપે
૧૦૧	૫	પોતાના સરીરને વનસ્પતિરૂપે	વનસ્પતિને પોતાના સરીરરૂપે
૧૧૧	૯	અવ્યય	અવ્યય
૧૧૨	૩	અ કુગની	અ કુરાની
૧૧૪	૬	-કાવનો	-કાવના
૧૧૬	૧૫	પૃષ્ઠી ધનવાતના	ધનોદધિ ધનવાતના

૧૧૬	૭	રત્નચરિત્ર કમલ વિપુલાસ	રત્નચરિત્ર કમલ-વિપુલાસ
૧૨૧	૧	નમેરે	વમેરે
૧૨૭	૧૦	સાદારણ-વત્સલ	સાદારણ-વત્સલ
૧૨૭	૧૧	સાદારણ વત્સલ	સાદારણ વત્સલ
૧૨૮	૧૧	સામાર્થિકાદિ	સામાર્થિકાદિ
૧૩૨	૬	કોમન્યન	કોમન્યન
૧૩૩	૭	અદુરા	અદુરા
૧૩૪	૨૦	ધર્મવ્રતિય	ધર્મવ્રતિય
૧૪૭	૮	મને ૧૬૪૫ ની	૨૧ ૧ ૧૬૪૫ ની
૧૭૨	૧	વત નિક	વેત્તાનિક
૧૭૩	૧૦	વત્સલ ત્વ	વત્સલ ત્વ
૧૭૪	૩	સવત્ત ભાવ	સવત્ત ભાવ
૧૭૪	૬	કદેતુ ઊ	કદેતુ ઊ
૧૭૭	૧૧	મખ્યા	મખ્યા
૧૭૭	૧૧	ધાદ	ધાદ
૧૬૨	૩	દસા	દસા
૧૬૨	૧૭	મદર્ષિઓ	મદર્ષિઓએ
૨૧૩	૩	શરિખાએ	શરિખાએ
૨૧૮	૧૧	ગુપ્તમાર	ગુપ્તમાર
૨૨૬	૧	મડ	મુડ
૨૩૬	૧૪	ઉપપરિસપ્	ઉપ પરિસપ્
૨૪૪	૧૦	અમ્મર	અમ્મર
૨૪૪	૭	દરેવ્યવન	દરેવ્યવન
૨૭૦	૧૧	કુલ	કોલ
૨૭૧	૪	શ્રીમદ્ધન	શ્રીમદ્ધન
૨૮૦	૩	પદી	પદી

૨૮૩	૭	કુખાકિ	કુખાકિ
૨૮૪	૩	મહેન્દ્ર	માહેન્દ્ર
૩૦૬	૧૪	સિદ્ધા	સિદ્ધો
૩૧૩	૭	જાયાનાં	જીયાના
૩૧૫	૩	ત	ત
૩૧૬	૮	અલગુલાસજ્જવેયમાગ-	અલગુલાસજ્જવેયમાગ
૩૨૧	૨૨	અગુનજ્જ	અગુનજ્જ
૩૪૦	૧૦	મહેન્દ્ર	માહેન્દ્ર
૩૫૦	૧૭	મહેન્દ્ર	માહેન્દ્ર
૩૫૪	૯	હિરણ્યવત	હિરણ્યવત
૩૬૪	૮	હોં ઊ,	હોં ઊ,
૩૮૬	૪	સમજ	તેમજ

જીવ-વિચાર-પ્રકાશિકા

યાને

જૈન ધર્મનું પ્રાણીવિજ્ઞાન

સ્વ

પહેલો ખંડ

ભૂમિકા

પ્રકરણ પહેલું

આમુખ

પાતા મધ્યમ પછી 'જીવ-વિચાર-પ્રકાશિકા' એ નામ નક્કી કર્યું અને લેખનની પ્રવૃત્તિ આ-બી એ વખતે શરૂ થઈ. હવે કે અમે અમારા ત્રીજા વાર પુસ્તક એક વિચારને નજીવન મરી રહ્યા છીએ. પરંતુ તે નામે જરૂરી માહિત્ય એકત્ર કરના 'જીવ-વિચાર-પ્રવેશિકા' નામ પ્રિ પુસ્તિકા હાથ પર ચડી અને તેણે અમારા મન પ્રદેશમાં જૂનામાં જૂના અનેક સંસ્મરણો તાણ કરી દીધા.

અમે એ વખતે અમદાવાદમાં એક ગમનવાર નગી નદાસ વિદ્યાવધમાં મુખ્ય શિક્ષક હતા અને પર્ત તથા ચિત્રકલાનું શિક્ષણ આપતા હતા આજે ત્યાં પાર્થિવ શિક્ષણ પછી ખરી શાળાઓમાંથી પ્રિક્ષી ગયું છે અને જે યોગી શાળાઓમાં રહ્યું છે, ત્યાં પણ તેને માટે અગત્યનામાં એ કે પ્રજાની વધા ગ્રમ્ય (Platons) રાખવામાં આવતા નથી પણ અમારા વર્ગશાળા ત્યાં વિદ્યાર્થમાં અમે પર્થ શિક્ષણને વિષય ગણ્યો હતો, તે માટે દરેક

ધો. હમા ગેજનો એક મમય (Period) ગોડવ્યો હતો અને જે વિદ્યાર્થી આ વિષયમાં ઉત્તીર્ણ ન થાય તેને ઉપવા ધોગળમાં ચકારનો નહિ, એ નિયમનો ખનાબર અમલ કર્યો હતો.

પરિનિયતિ આ પ્રકારની હોવાથી ધાર્મિક શિક્ષણ અંગે નાની એરી તૈયારી કરવી પડતી અને તે અંગે મથન પણ ખૂબ થતું મુખ્ય પ્રશ્ન એ હતો કે આ શિક્ષણને મન-પ્રક કઈ રીતે બનાવવું ? તે અંગે જે પાઠ્ય પુસ્તકો પ્રાપ્ત થતા હતા, તે બહુ મામાન્ય કાટિના હતા, એટલે અમે નવી નવી રીતો અજમાવતા હતા તેમાંથી ‘જીવ-વિચાર-પ્રવેશિકા’નો જન્મ થયો. અમારી લેખક તરફની કાર કિર્તિ આ પહેલું પુસ્તક હતું, છતાં તે મારો આદર પ્રાપ્ત્યુ હતું અને ત્રણ વર્ષ બાદ તેની બીજી આવૃત્તિ થઈ હતી.

આ પુસ્તિકા તે માત્ર ૨૦ પાનાની જ હતી અને તે એકદમ પ્રારંભના વિદ્યાર્થીઓ માટે નિર્માણ થયેલી હતી, પણ તેના અનુમથાનમાં એનો વિચાર ઉદ્ભવ્યો હતો કે જીવ-વિચાર અંગે હવે પછી એક મોટું પુસ્તક લખવું અને તે માટે મોઢો પણ તૈયાર કરવા માંડી હતી, પરંતુ એ મોટું પુસ્તક લખવાનો સંયોગ મળ્યો નહિ અને તે અંગે ૬૦ થી ૭૦ મુદત્કેષ કાગળ જેટલી જે અગત્યની મોઢો તૈયાર કરી હતી, તે પણ અત્યંત થઈ ગઈ.

ત્યાર પછી થોડા વર્ષે વિદ્યાવય છોડ્યું અને અમે

લેખક તથા પ્રકાશકના વ્યવસાયમા પડ્યા, પણ અમારી દષ્ટિ તો જૈન ધર્મ અને જૈન આદિત્ય પરત્વે જ કેન્દ્રિત થયેલી હતી. બાળકચાવણીના ૧૨૦ પુસ્તકો, જૈન લ્યોનિ માસિક, જૈન લ્યોનિ માસિકાદિ વગેરે તેના પ્રત્યક્ષ કળો હતા.

આ વ્યવસાયમા વિદ્યો આત્મા, પરિસ્થિતિ અનુમાન નવું કામ સ્વીકારવું પડ્યું, પણ જ્યાં મયોગો અનુગ્રહ લાગ્યા કે પાત્ર મુદ્રા એવામા આવી ગયા.

છેલ્લા મોળ વર્ષથી જૈન ધર્મ વિષયક પુસ્તકો લખનાની-પ્રચારવાની પ્રવૃત્તિ એકધારી ચાલી રહી છે અને તેને અમને માથે જોરો થઈ આવ્યો છે.

ગયા વર્ષે ‘જિનોપામના’નું પ્રગટન થયું, અને તેના વાચનથી હજારો હૈયા હ્રજાયા ત્યારબાદ આ વિષયની મુશ્કેલી થવા લાગી, મધન થવા લાગ્યું અને ઉપર જતાં યુ તેમ ‘જીવ-વિચાર-પ્રકાશિકા’ નામ છી જીને લેખનની પ્રવૃત્તિ આરંભ દીધી.

અહીં જો સ્પષ્ટતા કરવી જોઈએ કે આજકાલ તો પુસ્તકોના નામો બાળકોના નામોની જેમ-ગમે તે પ્રકારના પાડવામા આવે છે, પત્રી તેમા વિષય જમે તે ચર્ચો હોય, પરંતુ આ નામ એવું ઠપ્પિત નથી અન્ય ગણદોમા કહીએ તો આ નામ ગુણસુખન છે, માર્થક છે ‘જીવ-વિચાર’ નામના પ્રકરણ-અથવા ‘પ્રકાશિકા’ નામની વૃત્તિ, તે ‘જીવ-વિચાર-પ્રકાશિકા’

સ્વતંત્ર મૌલિક વિષયન પણ

અને તે માગ પ્રમાણમાં છે, પરંતુ તેનો મુખ્ય આશય તો જીવ-વિચારના અર્થ-ભાવ-રહસ્યનો પ્રકાશ કરવાનો જ છે, એટલે આ નામ પસંદગી પામ્યું છે

વૃત્તિ, સામાન્ય રીતે ગાથાઓને અનુસરીને લખવામાં આવે છે અને તે સજગ લખાય છે, પરંતુ અમે આ પદ્ધતિમાં થોડું પરિવર્તન કરીને પ્રસ્તુત ગ્રંથના ત્રણ ખંડો પાડ્યા છે તેમાં પ્રથમ ખંડનું નામ 'ભૂમિકા' રાખ્યું છે, કારણ કે તે આ વિષયની તાર્કિક-એતિહાસિક-સાહિત્યિક ભૂમિકા પૂરી પાડે છે બીજા ખંડનું નામ 'જીવોનું વર્ગીકરણ' રાખ્યું છે, કારણકે તેમાં સમસ્ત જીવગણના વર્ગો અને પેટાવર્ગો દર્શાવ્યા છે [જીવ-વિચાર-પ્રકરણની પંચીગમી ગાથા સુધીનું વિવેચન અહીં પૂરું થાય છે] અને ત્રીજા ખંડનું નામ 'પર્યટન' રાખ્યું છે, કારણકે તેમાં જીવોના ગરીર, આયુષ્ય, સ્વકાયસ્થિતિ, પ્રાણ અને ચોનિ એ પાંચ દ્વંડની રજાઆત કરવામાં આવી છે

આ વૃત્તિ લગભગ લખાઈ રહેવા આ રીતે, ત્યારે બેટલાક વિદ્વાન મિત્રોએ એવું સૂચન કર્યું કે આ ગ્રંથ સામાન્ય વાચક વર્ગને પણ અતિ ઉપયોગી હોઈ તેનું સ્વતંત્ર નામ રખાય તે ઇચ્છવા યોગ્ય છે તેથી તેનું અપર નામ 'જૈનધર્મનું પ્રાણીવિજ્ઞાન' રાખવામાં આવ્યું કે જે વિષયનો સ્પષ્ટ બોધ કરાવનાર છે

અહીં એ પણ જણાવી દેવું જોઈએ કે આ વિષય ઘણો ગહન છે અને તેના વિષે જેટલું લખીએ તેટલું

એણું છે, પરંતુ વર્તમાનકાવના વિદ્યાર્થીઓ, અભ્યાસીઓ કે મુમુક્ષુઓને આ વિષયનો એકદર નારો ભોધ થાય એટલી મામત્રી આમા આપી છે અને તે અમારા મનનો એટો સતોર છે

કેટલાક કહે છે કે પ્રારંભિક લખાણ બહુ લાંબુ હોય તે ઠી નહિ, એથી મૂળ વિષય વગરે અતર પડી જાય છે પરંતુ અમારું મતલબ એવું છે કે જ્યાં મુખી ગોઈ પણ વિષય અંગે વિદ્યાર્થીના મનમા યોગ્ય ભૂમિતિ તૈયાર થતી નથી, ત્યાં મુખી તે વિષયને સમાર્થપણે અંદર કઠી શકેના નથી અને ધારી વાર તો જાયે ય પઠિત્રમ નિષ્પન્ન નય છે, એટલે અમે વન્તુનું મૂળ પદ્યુ છે અને કેમે કેમે ભૂમિતિ તૈયાર કરવાની યોજના ધરી છે

પાઠકને અમે ખૂંટીએ છીએ કે શાલિમાર અથવા નિરાદ જેવા જગીયાઓમા જે-આર વજ્ર વધારે મારીએ તો ગું કટાળે. આને છે ખરા ? અથવા ગુલાબનો હાં લાખો હોય તો પહેરવાથી અમુવિધા થાય છે ખરી ? અથવા અમૃતના ઘૂટના જે-આર વધારે ભરાઈ ગયા હોય તો તેથી ખેડ થાય છે ખરો ? જો એનો જવાબ નાજરમા હોય તો જ્ઞાનની ખુશખો કેલાવનાર, ગુલાબથી પણ અધિક મૌરલને ધારણ કરનાર અને અમૃતપાનથી પણ વધુ મ્વાદિષ્ટ એવી અવસ્થિત વિચારધારાનું વાચન કરવા કટાળો કે જે શા માટે આણવો ?

૧ આ જ ને કાસ્મીરના પ્રસિદ્ધ જગીયાઓ છે, તે શ્રીનગરની સમીપમા આવેલા

અમારા અન્ય અન્ધોની જેમ આ અન્ધનું મશોધન પણ વિઠાન મુનિરાજો પામે ડરાબું છે, એટલે તેની ઉપાદેયતા બાબતમાં કોઈએ કશી ચાલ કરવાનું કારણ નથી.

આટલા પ્રાગ્ભિક વહુલબ્ધ માથે અમે પાઠકોને અનુરોધ કરીએ છીએ કે તેઓ હવે આ અન્ધના વાચનમાં આગળ વધે અને તેમાંથી માગ્લૂત બાબતો અહણુ કરીને તથા તેનું વારંવાર મનન કરીને જીવનમાં ઉતારવા યોગ્ય વસ્તુ જીવનમાં ઉતારે અને પોતાનું આત્મકલ્યાણ માથે.

પ્રકરણ બીજુ

આગમ-સાહિત્ય અને પ્રકરણ-ત્રયો

વ્યવહારમા માતાપિતા, વડીલો કે ગુરુજનોનું વચન પ્રમાણભૂત ગણાય છે, તેમ ધાર્મિક અને તાત્ત્વિક નિર્ણયોમા આપ્ત પુરુષનું વચન પ્રમાણભૂત ગણાય છે

આપ્ત પુરુષ એટલે વિશ્વસનીય પુરુષ, જેના વચનમા પરસ્પર વિરોધ (Contradiction) ન હોય તેવી વ્યક્તિ રાગદ્વેષનો મદતર નાશ કર્યા વગર વચનમા અવિરોધિ-પણુ આવી શકતું નથી, માટે જૈન શાસ્ત્રો શ્રી જિન ભગવત, અર્હંત્કૃદેવ કે તીર્થંકર પરમાત્માને આપ્ત પુરુષ માને છે અને તેમણે ધર્મ કે તત્ત્વવિષયક જે પ્રકાશનાઓ કરી છે, તેને પ્રમાણભૂત લેખે છે

વધારે અષ્ટ જ્ઞીએ તો તેઓ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી દોષાના કારણે સર્વ વસ્તુઓનું માત્રુ સ્વરૂપ બાબી-જોઈ શકે છે અને ગગદ્વેષથી સર્વથા રહિત હોઈને કોઈ પણ કાળે કે કોઈ પણ કારણે અન્યથા (અગત્ય) બોલતા નથી વળી તેમનું અતઃ પરમાર્થવૃત્તિથી પરિપૂર્ણ દોષને જે

ન્યાયયુક્ત દોય, જે હિતકર હોય, જે કલ્યાણકારી હોય,
તેનું જ નેજો પ્રતિપાદન કરે છે આ મયોગોમા તેમણે
જે કંઈ કહ્યું દોય, પ્રરૂપ્યું દોય, તે આપણા માટે છે-એ
શબ્દ જ મમજરો જોઈએ

વર્તમાન વ્યવહારની પરિબાધામા કદીએ તો નીચલી
કોર્ટના દે મવાને અનગણી ગણાય છે, જાડ કોર્ટના દે મલાને
પણ અવગણી શકાય છે, પરંતુ સુપ્રીમ કોર્ટના દે મલાને
અવગણી ના તો નથી તેમ ધર્મ અને તત્ત્વવિષયક બાબતોમા
શ્રી તીર્થ કર ભગવાનનું વચન છેલ્લા દે મલારૂપ હોઈને
તેને અવગણી નકાતું નથી જેઓ તીર્થે જ પરમાત્માના
વચનને અનગણે છે, એવે જે તેની મત્યતા બાબત શકા
ધરાય છે, તેઓને સમ્યક્ત્વની-સમ્યગ્દર્શનની અપર્યાપ્તતા થતી
નથી, અથવા થઈ હોય તો પણ વાતી જાય છે અને તેથી
તેઓ મોના અધિકારી નહીં શકતા નથી જોન શાસ્ત્રોમા
સ્પષ્ટ કહ્યું છે જે—

નાદસર્ગિસ નાળ, નાળેણ વિના ન હુતિ ચરણગુણા ।

અગુણિસ નતિ મોસ્યો, નતિ અમોચ્ચામ નિવ્યાણ ॥

‘જેને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થયું નથી, તેને સમ્યગ્-
જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું નથી, જેને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું નથી

* જો સુપ્રીમ કોર્ટના ચૂકાદા અવગણી શકાતો નથી, છતાં
તે સત્ય જ હોય છે તેમ નથી કોઈ નિર્દોષને પણ મારનાર જે તેથી
અસત્ય પણ દોષી થઈ શકે છે, જ્યારે જિનેન્દ્રદેવનું વચન તો કદિ પણ
અસત્ય દોષી શકતું નથી

તેને ચારિત્રના ગુણો પ્રકટતા નથી, જેને ચારિત્રના ગુણો પ્રકટતા નથી, તે કર્મજનનમાથી મુક્ત થતા નથી, અને જેઓ કર્મજનનમાથી મુક્ત થતા નથી, તેઓ નિર્વાણ પામી શકતા નથી ' તાત્પર્ય કે મોક્ષમાર્ગની સાધનામા નમ્યકલ્પ ૮ મમ્યકલ્પન પહેલુ જોઈએ તે ત્રિવાય એ સાધના નક્કી થઈ શકતી નથી

અહીં અમને સામકાલ સગવટોના નિમ્ન વચનો યાદ આવે છે

જિજ્ઞસ્યજે જ્ઞપુરતા, ત્રિજગ્ગણ જે કરેતિ માવેણ ।

અમલ્લા ભસકલ્પિટ્ટા, તે ક્ષુતિ પરિત્તસસારા ॥

‘ જે આત્માઓ જિનવચનમા અનુરક્ત છે-શ્રદ્ધાવત છે અને જિનવચનમા પ્રજ્ઞાએવા ધર્માતુષ્ઠાનો ભાવપૂર્વક કરે છે, તે મવન્નિત અને સકલેશરહિત જોવા મર્યાદિત સક્ષારવાળા બને છે ’ તાત્પર્ય કે જિનવચનમા પરમ શ્રદ્ધાન્વિત થવુ, એ મુમુતુ આત્માઓનુ મુખ્ય કર્તવ્ય છે

આપ્ત પુરુષના વચનને આગમ કહેવામા આવે છે, કારણકે તેનાથી વસ્તુનો મુદ્દ જોધ થાય છે ‘આગમ્યતે વસ્તુતત્ત્વમનેત્તિ આગમ ।’

આગમને અનુસરનારી ગણધર સગવટ કે શ્રુતમ્ય-વિની જે ગ્રાન્થરચના તે પણ ઉપચારથી આગમ જ કહેવાય છે આવા આમો પીન્તાવીશ છે તેને સૂત્ર, સિદ્ધાન્ત, થત, જિનવાણી, જિનવચન, નિર્ઝય-પ્રવચન વગેરે નામે જોગખવામા આવે છે

કેટલાક કહે છે કે ‘જિનાગમો તો ચોરાશી માસખ્યા છે? અને જહાં પીન્તાવીશની વાત કેમ કરો છે?’ તેનો ઉત્તર એ છે કે ‘એક કાળે જિનાગમો ચોરાશી હતો, પણ કાળખળે તેમાના ઝોજણચાલીજ આગમો હુમ્ત થયા, એટલે અહીં પીન્તાવીશની વાત કહી છે’

કેટલાક કહે છે કે ‘ખરા જિનાગમો તો બત્રીસ જ છે, છતાં પીન્તાવીશનો નિર્દેશ કેમ?’

પરંતુ આ કથન અનુચિત છે, તે નીચેના વિવેચનથી નમજી મકાશે

જેઓ શ્રી જિનરામનની નીતિ, રીતિ અને પરપરાથી પરિચિત છે, તેમને તો સ્વપ્ને પણ આવેા કુત્સિત વિચાર આવે નહિ, આમ છતાં પચમકાલના વિષમ યોગે, આગમ-રચના થયા બાદ નેકજો વર્ષે, જૈનસંઘની એક વ્યક્તિને મૂર્તિપૂજના વિરોધના કાગળે, આવેા વિચાર આવ્યો અને ‘જસે કાં તમા મિવે’ એ ન્યાયે તેને કેટલાક એવા અનુયાયીઓ મળી ગયા કે જે આવું જોવવા તથા પ્રચારવા લાગ્યા એક કવિએ કહ્યું છે કે—

પ્રમુત્ત હેતુસયુક્ત, શુદ્ધ સાધુજનપ્રિયમ્ ।

યો ષત્તુ નૈવ જ્ઞાનાતિ, સ જિહ્વાર્ષિ ન રક્ષતિ ॥

“જે પુરુષ વિષયને અનુરૂપ, હેતુસંહિત, શુદ્ધ અને મહાત્માઓને પ્રિય લાગે એવું જોલવાનું બળ્યુંતો નથી, તે

૧ નદીસૂત્રમા ૮૪ આગમોનો ઉલ્લેખ આવે છે તેમા ૪૮ સૂત્રો અને ૫૦ પ્રશ્નાર્થક પાના મળી ૮૪ આગમો ગણાવેલા છે

પોતાના હૃદયને કાળૂમા કમ રાખતા નથી ?' અર્થાત્, આવા પુરુષાએ નીન નેવણુ જ ઉદ્ધિત છે

અમે તો એમ કહીએ છીએ કે જે આત્માઓ ભવબીરુ છે, તેમણે તત્ત્વ ભાવે મમત્ર વસ્તુસ્થિતિને વિચાર કર્યો નેઈએ અને પછી જ અભિપ્રાય ઉચ્ચાર્યો નેઈએ તેમા એ દેવ, સુન તથા શાશ્વ જેવા પવિત્ર વિષયનો અવર્ણવાદ થતો હોય તો પોતાનો અભિપ્રાય પ્રમટ કરતા પહેલા નો વાન વિચાર કર્યો નેઈએ

જો પીગ્તાત્રીશ આત્મા બનીન ખરા છે અને તેજ ખોટા છે, એમ કહીએ તો બનીની પ્રમાણિતતા વિષે પણ નશય જીમો થાય છે અને એ કીતે બધુ આનન્દ-માહિત્ય અપ્રામાણિક છે એમ માનવાનો પ્રસંગ આવી પડે છે, જે બનીશની માન્યતાવાળાને પણ ઈટ નથી તાત્પર્ય કે પીગ્તાત્રીશ આનન્દો ગણધન આદિ મહાપુરુષોએ જેવા હોઈ પણ જ એક નન્દા પ્રમાણિત છે, એટલે તેમાના કોઈની પણ સત્યતાના બાબત શકા ઉઠાવવા જેવુ નથી

આ માન્યતાવાળાઓ તરફથી એનો પણ પ્રચાર થાય છે કે 'મૃવન્ત્રો પન્દ્યાયેલ નિયુ મિઓ, સર્ણિઓ, બાપ્યો તથા દીમઓમા ઘણુ કર્મિત આવી ગયેલુ છે, માટે તે મારવા ચો પ નથી' પરંતુ આ તો 'પાડાતા વાકે પખાત્રીને ડામ' દેવા જેવી વિગિન નીતિ છે ઉઠા આહિત્યમા મૂર્તિ પૂજના વર્ણનો આવે છે અને તે આ મહાદેવોને ઈટ

નથી, એટલે તેઓ મમત્ર નાહિત્યને કષ્ટિત બાહેર કરી રહ્યા છે

મૂલસૂત્રો પર નિયુક્તિઓ વગેરે રચનારા કોઈ આમાન્ય કોળિના પુરુષો ન હતા તેઓ જૈન મતના પાગ્ગામી અને ઉચ્ચ-પદસ્થ મહાત્માઓ હતા વળી બવબીરતા તેમની રંગેરંગમા વ્યાપેલી હતી તેમને કોઈ પણ પ્રગરતુ અમત્ય બોલવાનો ત્યાગ હતો તેઓ દંદતાપૂર્વક એમ માનતા હતા કે મત્યની આજ્ઞામા સ્થિત થયેલ આત્મા જ મૂલ્યુને તરી બલ્ય છે આવા મહાપુરુષો કઈ પણ કલ્પિત એટલે અમત્ય બોલે કે લખે ખરા ? જેને આ જગતમા કચન કે હામિનીનો લોભ છે અથવા મુત્તાની લોલુપતા છે કે કીર્તિની કામના છે, તે કઈ પણ અસત્ય બોલવા કે લખવા તત્પર થાય, પણ જે કચન-હામિનીના ત્યાગી છે, જેને કોઈ પણ પ્રકારની મુત્તાની લોલુપતા નથી કે કીર્તિની કામના નથી, તે કઈ પણ અનત્ય બોલે કે લખે શા માટે ?

અહીં એ પણ સ્પષ્ટ જ્ઞી દર્શાવે કે મૂલસૂત્રોના અર્થને વિશેષ સ્ફુટ કરવા માટે તથા તેની આનુયગિક બાબતો પર વધુ પ્રકાશ પાડવા માટે ઉક્ત મહાપુરુષોએ જે કઈ લખ્યું, તે તેમને સુવિદિત ગુરુઓની પરપરા દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલું હોય વિશેષ વિચારવાનું એ પણ છે કે જૈન મઘ એક પણ સૂત્રની વિકૃત પ્રત્યક્ષાને માખી લેતો ન હતો, અને ખુદ બગવાન મહાવીર પોતાના જમાઈ જમાસિને ઉત્સૂત્ર બોલતા મઘ બહાર કઢવાની અનુજ્ઞા

આપી હતી, તે કલ્પિત વસ્તુઓનો સ્વીકાર મી નીતે કરે ? તાત્પર્ય કે આ નિયુક્તિઓ વગેરે મધમાન્ય હતી, એ જ એની પ્રામાણિકતાનો પ્રળવ પૂરાવો છે

હજી પણ થોડું વધારે મૂલસૂત્રોનું રહન્ય મમજવા માટે આ ટીકા-સાહિત્ય ઘણું ઉપયોગી છે અન્ય રાષ્ટ્રોમાં કહીએ તો આ સાહિત્યને દૂર રાખવાથી મૂલસૂત્રોનો ખરો અર્થ-પ્રકાશ લાધે તેમ નથી જેમણે આ સાહિત્યને દૂર રાખીને મૂલસૂત્રોનો અર્થ પ્રકાશવા પ્રયત્ન-પ્રયામ કર્યો, તે એને ન્યાય આપી શક્યા નથી, એટલું જ નહિ પણ અનેક બાબતમાં હજારો વાગાને વિદ્વાન્નોની હામીને પાત્ર બન્યા છે તાત્પર્ય કે નિયુક્તિઓ વગેરે ટીકા-સાહિત્ય પણ આગમ-સાહિત્ય જેટલું જ પ્રામાણિક છે, એટલે તેના પ્રત્યે અધ્રુવ કે ઉપેક્ષા કરી ગમય નહિ

પીસ્તાલીસ આગમોના નામ આ પ્રમાણે મમજવા

૧૧ અગો (૧) આચારાગ, (૨) સૂત્રકૃતાગ, (૩) યજ્ઞનાગ, (૪) મમનાયાગ, (૫) વિવાહપ્રસન્નિ (શ્રી ભગવતી સ્ત્રી), (૬) જ્ઞાનાધર્મકથાગ, (૭) ઉપામહશાગ, (૮) અતકૃત્ત્વશાગ, (૯) અનુત્તરૈપપાતિ, (૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણ અને (૧૧) વિપાકસૂત્ર

બાર અગોમાંથી દષ્ટિવાદ નામનું એક અગ હુખ્ત થતા ૧૧ અગો રહેલા છે દષ્ટિવાદ ઘણું મોટું હતું અને તેમાં અનેક વિદ્યા-કલાનો મગ્ગ હતો ચીઠ પૂર્વે એ તેનો જ એક મહત્ત્વનો ભાગ હતો

૧૨ ઉપાગો (૧) ઔપપાનિક, (૨) ગજપ્રશ્નીય, (૩) (૩) હવાલિગમ, (૪) પ્રનાપના, (૫) સૂય પ્રસૂતિ, (૬) જ્યોત્સ્નાપ્રસૂતિ, (૭) ચંદ્રપ્રસૂતિ, (૮) કટિપદા, (૯) કંપવનમિકા, (૧૦) પુષ્પિમ, (૧૧) પુષ્પવિમ અને (૧૨) વૃષ્ણિદશા

આમા ૮ થી ૧૦ મુખીના સૂત્રો 'નિન્યાવવી સૂત્રો'ના નામે ઓળખાય છે

૪ મૂલસૂત્રો (૧) આવશ્યક, (૨) દર્શનકાલિક, (૩) ઉત્તરાધ્યયન અને (૪) પિંડનિર્મુક્તિ કે ઓધનિર્મુક્તિ નવે માધુઓને મૂળમા એન્વે મદુથી પહેલા પડન કરવા ચોન્ન દોઈ આ ચાર મૂલસૂત્રો કહેવાય છે

૨ મૂનો (૧) નદીસૂત્ર અને (૨) અનુયોગ દ્વાસૂત્ર

૬ છેદમૂત્રો (૧) નિગીય, (૨) બૃહતકંપ, (૩) વ્યસહાર, (૪) દશાશ્રુતમ્કમ, (૫) પચકંપ અને (૬) મહાનિગીય

૧૦ પ્રકીર્ણક (પચન્ના) (૧) ચતુરાસી, (૨) આતુરપ્રત્યાખ્યાન, (૩) ભક્તપરિના, (૪) સસ્તારક, (૫) તદુત્તવૈચારિક, (૬) ચંદ્રોદયક, (૭) દેવેન્દ્રમ્ભવ, (૮) નલિવિદ્યા, (૯) મહાપ્રત્યાખ્યાન અને (૧૦) વીરસ્તવ

આ દશ પ્રકીર્ણકમા કોઈ દેવેન્દ્રમ્ભવ અને વીરસ્તવને એકઠા મૂકે છે અને સસ્તારકને ગણતા નથી, તેના બદલે મરણસમાધિ અને ગમ્યાચારની ગણના કરે છે

જેન યનજોની પરિવર્તિ યુગ અને મુલમની આગ
ધના પગ કન્ઠિત થયેલી હતી, એટલે તેઓ ઉપાધ્યાય
પાને મુદ્રની અને આચાર્ય પાને અર્ચની વાચના લેતા,
પાને લાગે ત્યાં પૂજા, તેનું નિયમિત પગર્ગતન કરતા
અને તેનું સમ્મ ચિતન પણ કરતા કે જેને જોઈ પશ્ચિમીઓ
અનુભેશા' કરેલામાં આવે છે

આ પ્રકારનો યુગાચાર્ય પછી તેઓ મુમુક્ષુઓ
માથે ધર્મનંબધી વાતોવાપ કરતા કે ધર્મનંબધી ઉપદેશ
આપતા. અથવા તો યુતાનુસારી કરતું કે સાહિત્ય વ્યાખ્યાને
તેનું અભ્યયન કરાવતા. આ રીતે જોઈ ધર્મજોએ એવું
સાહિત્ય પણ વિશાગ છે અને તે માત્ર બાહ્યનીય સમૃદ્ધિનો
જ નહિ, પણ મમન માનવસમૃદ્ધિનો મહાત વારનો
છે તે નબળામાં જ બાલવાનલાવ કર્તુ, જે બાઉદાલ,
રો બાઉ - ૨, જે નનીચનક વિદ્યાવૃણુ આદિ બાહ્યનીય
વિદ્યાનોએ ધર્મો જિના મન પ્રદર્શિત કરેલા છે અને જ
ધર્મનંબધી, હોયમાન, કલા, બુદ્ધિ, હોર્નલે, વિન્દ્ય,
રાઈલ, હુ - ૧, કી - હોર્ન, પી/મન, કમ્યુસન, બર્જેમ,
ગુલ્લિન, નર્ટલ, જેગિનો, એવ પી ટેમીગેરી વગેરે
વિદેશી વિદ્યાનોએ પણ મુખ્ય કહે વખાણ કરેલા છે

જે ધર્મજ, મુદ્ર અને અર્ચના નારા અધ્યાત્મી હોય
તેને ગીતાઈ કહેવાય છે આના ગીતાઈ ધર્મજોએ-મુનિ
વગેરે શાસ્ત્રના એક દેશથી નબલ એવી જે કૃતિએ
અદ્ય બોધવામાને નિયેષ બોધ પમાડવા માટે રચી, તે

પ્રકરણ અન્થે કે પ્રકરણોની મજા પામી છે ઉપાધ્યાય શ્રી
ગિનયનિગ્યજી મહારાજે લોકપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે-

સૃષ્ટાચક્ષોપકારાય, સેચ્ચોડચારાત્તનર્પિમિ ।

શાસ્ત્રિકદેશસરદ્ધાચેય પ્રકરણાયપિ ॥

—દ્રવ્યનો, ગાથા ૮૮૯

“તેમના કરતા (અનગપ્રવિંટ શ્રુતના રચયિતાઓ
કરતા) વધારે સાત્રન કવિઓએ અનગનોના ઉપકાર
માટે સાત્રના એકદેગથા ન બદલ થયેલા પ્રકરણો પણ ન્યા”

બહી એટલું અપટ કંવાની આવશ્યકતા છે કે
જિનાગમોમાં કહેવાયેલા એક એક વિષય અને એક એક
વચન પર પ્રકરણો રચાયેલા છે અને તેણે જૈન શ્રુતની
લબ્ધતા તથા ઉપદ્રાગિયા પગ ઘણો પ્રકાશ પાડેલો છે શ્રી
ઉમાસ્વાતિ મહારાજે ૫૦૦ પ્રકરણો રચ્યા, શ્રી હરિભદ્ર-
સૂરિએ ૧૪૪૪ પ્રકરણોની રચના કરી, બીજા પાણુ અનેક
મહાપુરુષો પ્રકરણોની રચના કરતા જ રહ્યા, એન્થે તેની
સખ્યા ઘણી મોટી હોય, એમાં આશ્ચર્ય શું ?

પરંતુ ‘સર્જન ત્યા વિનાશ’ એ ન્યાયે તેમાના ઘણા
પ્રકરણો નામગોષ થયા છે અને આજે તો અમુક ભાગ જ
અવશિષ્ટ રહ્યો છે આમ છતા જૈનધર્મનો મર્મ સમજાવવા
માટે તે ઘણા ઉપયોગી છે આવા પ્રકરણોમાં તત્ત્વનાર્થાધિ-
ગમ સૂત્ર, નવનરવપ્રકરણ, દંડક, લઘુમ બ્રહ્મણી, ક્ષેત્રમમાસ,
છ કર્મગ્રંથ, ૧૬ સાધ્ય તથા જીન-વિચારની મુખ્યતા છે

શ્રવણવિષયક કેટલાક પ્રકરણોની યાદી

જિનામ્મોમા અનેક સ્થળે શ્રવણ વર્ણન આપે છે. શ્રવણભિગમ અને પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમા તેનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. ઉત્તનધ્યયન સૂત્રનું છત્રીનમુ અધ્યયન શ્રવણા સ્વરૂપ તથા બેદાનુબેદન કમળદ્વ વર્ણન આપે છે તથા દશવૈ કાલિક સૂત્રનું ચોથું અધ્યયન પણ શ્રવણિકા પણ શ્રવણા સ્વરૂપનો સંક્ષિપ્તમા બોધ કરાવે છે.

આ સાહિત્યના આધારે ગીતાવં મુનિવરોએ શ્રવણ-વિષયક અનેક પ્રકરણો રચેલા છે તેમાંથી ઉપનબ્ધ પ્રકરણોના યાદી નીચે મુજબ છે.

- (૧) શ્રવણ-વિચાર-પ્રકરણ
- (૨) શ્રવણ-વિચાર-સ્તવ
- (૩) શ્રવણ-વિભક્તિ-પ્રકરણ
- (૪) શ્રવણ-મધ્યા-કુલક
- (૫) શ્રવણ-મબોધ
- (૬) શ્રવણ-સમામ-સૂત્ર
- (૭) શ્રવણ-સિદ્ધિ
- (૮) શ્રવણ-આપના-કુલક
- (૯) શ્રવણ-સ્વરૂપ-ચતુર્વિંશિકા
- (૧૦) શ્રવણ-વિચાર-વિવરણ
- (૧૧) શ્રવણ-વિભક્તિ
- (૧૨) શ્રવણશાસન

- (૧૩) જીવાનુશાસન-મન્થિ
- (૧૪) જીવાનુશિષ્ટ-કૃત્ત
- (૧૫) જીવાનુમિદ્ધિ
- (૧૬) જીવાભિગમ-મ ગ્રંથણી

આમાના ડેટલીડ કૃતિઓ પ્રકટ વર્ષ છે અને હજી ડેટલીડ કૃતિઓ અપ્રકટ છે તેના મૂલ કૃતિઓ કયા ભાગમાં સુરક્ષિત છે, તે પૂનાના લાડાગઢ ઇન્સ્ટ્રીટ મુઢે બહાન પાડેલા જિનરતનગોપ ભાગ પહેલામાં ભેઈ શકાય છે

પ્રકરણ ૩ જી

દ્વ્યાનુયોગની મહત્તા

‘જામ-નામિન્ય તથા પ્રજ્ઞા-અયોમા ૧૦૧નો અનુયોગ છે, ગણિતનો અનુયોગ છે, ધર્મધ્યાનો અનુયોગ છે અને નવલ કાવ્યનો પણ અનુયોગ છે અને અન્ય ગ્રંથોમાં હકીકતે તો તેમાં ૫૬૬ થનુ વિરેચન છે, ખરોટા તથા બૂગોળને વચતા ગણિતનું નિરૂપણ છે, ધર્મનો પ્રોથ હગરે તેરી ૧૦૧ ધ્યાઓ છે, ચારિત્રનું ઉત્તમ પ્રકારે નિર્માણ કરવાનો ઉપદેશ છે અને વિવિધ ધર્માનુષાનો અંગે ઉપયોગી માંદર્યાન છે

અનુયોગ એવે નૂતના અર્થની વ્યાખ્યા કે નૂતના અર્થનું વિરેચન ‘અનુયોગ-દાન-સૂત્ર’ એ નામના અનુયોગનો અર્થ વ્યાખ્યા છે અને શ્રી ટેમચન્દ્રાચાર્ય મહારાજે પણ અભિધાન-વિન્તામણિ-દાપના દ્વાધિદેવ દાડમાં ‘અનુયોગસ્ત્ ઉપાધ્યાય’ એ પદની વૃત્તિમાં અનુયોગનો અર્થ વ્યાખ્યા કરેલો છે

દ્વ્યાનુયોગ, યોગ, ધમક્યાનુયોગ તથા

ચન્દ્ર-કરણાનુયોગમા વધારે મહત્તા દ્રવ્યાનુયોગની છે, તરણ ૬ પરંદ્રવ્યનુ યથાર્થ સ્વરૂપ મમજ્ઞ્યા વિના આત્મવાદ, કમવાદ, પુરુષાર્થવાદ તથા મોક્ષનાદના પ્રવેગ થઈ શકતો નથી જીવનુ લક્ષણ, જીવના ભેદો વગેરે પણ દ્રવ્યાનુ યોગને જ આધીન છે

વર્તમાન યુગના એક સમર્થ ચિંતક હો છે કે 'આત્માનુ વિશિષ્ટ દ્રવ્યાણુ નાવવાનુ મમર્થ સાધન ઠોઈ હોય તો તે દ્રવ્યાનુયોગની વિચારણા છે જ્યાં સુધી આત્માએ એ વિચારણા કરી નથી, અથવા કરી છે તો અિય થઈ નથી, ત્યાં સુધી ચારિત્રી આરાધના વિશિષ્ટ રૂપ આપી શકતી નથી ચન્દ્ર-કરણ એવે ચારિત્રી આરાધના તેનું વિશિષ્ટ રૂપ જ્વલસ્થાન છે તે પ્રાપ્ત કરવા માટે ગુરુત્વ યાન જોઈએ ગુરુત્વ ધ્યાન વ્યાતો આત્મા દ્રવ્યાનુયોગની વિચારણા કરે જેને દ્રવ્યાનુયોગની વિચારણા ન હોય તે આત્મા ગુરુત્વ ધ્યાન માટે સમર્થ થતી શકે નહિ'

ન્યાયવિશારદ-ન્યાયાચાર્ય-મહોપાધ્યાય શ્રી મશેા વિજયજી મહારાજે દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના રામમા કહ્યું છે કે-

શુદ્ધ આહારાદિક તનુયોગ,

મોટો કહીએ દ્રવ્ય-અનુયોગ

'શુદ્ધ આહાર-પાણી વાપરના, વિધિ પૂર્વક નિયમિત

૧ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયના રામ પર પ શ્રી (નનમાત્રમા આચાર્ય શ્રી) પુરુષોત્તમજી મહારાજનું વિવેચન પૃષ્ઠ ૧-૨

ક્રિયાઓ કરવી, વિવિધ તપશ્ચર્યામા પ્રવૃત્ત થવું એ ચારિત્ર્ય
યોગ છે, પણ તે દ્રવ્યાનુયોગની વિચારણાને તોડે આવી
શકે નહિ તાત્પર્ય કે એ યોગ નાનો છે અને આ યોગ
મોટો છે.

ન્યાયના પ્રમુખ વિદ્વાન શ્રી સિદ્ધમેન દિવાકરે તે
ત્યા મુખા કહ્યું છે કે “અણુ-કરણમા ઘણા આગળ
વર્ધિત હોય, પણ જેઓ ન્વમુમય અને પરમુમય જાણના
નથી, એટલે કે દ્રવ્યાનુયોગમા નિબળાત નથી, તેઓ નિશ્ચય
ગુદ ચારિત્ર્યનો માન લાવતા નથી.”

અન્ય મહાપુરુષોએ પણ દ્રવ્યાનુયોગનું મહત્ત્વ ખૂબ
જ બતાવ્યું છે, એટલે મુમુક્ષુઓએ દ્રવ્યાનુયોગની વિચાર-
ણામા પ્રવૃત્ત થવું આવશ્યક છે.

જેને આપણે વિશ્વ, જગત્ કે દુનિયા કહીએ છીએ,
તેના જે વિભાગ છે એક લોક અને બીજા અંધારા તેમા
લોક હોય અને અજીવથી બાપ્ત છે, જ્યાં અંધારામા
માત્ર આગ્રાસ ત્રિવાય બીજી કંઈ નથી જાનો તથા એમ
મમજવાનો કે સર્વાંગ આગ્રાસ કેલાયેકું છે, તેના એક
ભાગમા લોક આવેલો છે અને તેમા ચેતન તથા જડ
પદાર્થો રહેલા છે.

ચેતન તથા જડ પદાર્થોનું વર્ગીકરણ કરીએ તો
પશ્ચિમ—૭ પ્રકારના દ્રવ્યો પ્રાપ્ત થાય છે તે આ પ્રમાણે

(૧) જીવ (Soul or Consciousness)

- (૨) અધર્મ (Medium of motion)
- (૩) અધર્મ (Medium of rest)
- (૪) આકાશ (Space)
- (૫) કાલ (Time)
- (૬) પુદ્ગલ (Matter)

આમા કાલ નિવાયના બાકીના પાંચ દ્રવ્યોન અન્તિ-કાય કહેવામા આવે છે, કાગળ કે તેમા પ્રદેશોનો સમૂહ હોય છે કાલમા પ્રદેશોનો સમૂહ હોતો નથી

ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ એક એક છે અને કાલ, પુદ્ગલ તથા જીવ આ ત્રણ દ્રવ્યો અનત છે કાલ નિવાયના પાંચેય દ્રવ્યો ધ્રુવ છે, નિત્ય છે, સાચત છે, અર્થાત્ તે કોઈના ઉત્પન્ન ઝરેલા નથી કે નેનો કદી પણ નાશ થવાનો નથી અલગત, તેના પરિવર્તનમા—તેની અવસ્થાઓમા અવસ્થા પરિવર્તન થતુ ગ્રહે છે અન્ય શબ્દોમા કહીએ તો આ દ્રવ્યો મૂળમા સનાતન હોવા છતાં અવસ્થાવિશેષથી પરિવર્તનશીલ છે

વિશેષમા આ દ્રવ્યો સમાન અવગ્રાહમા સાથે રહી શકે એવા છે અને અવ્યવસ્થિત હોવાના કારણે તેની સખામા કદી વધારો કે ઘટાટો થતો નથી

જીવદ્રવ્યનુ મુખ્ય લક્ષણ ચેતના છે તે મળધી વિસ્તૃત વિવેચન હવે પછીના પ્રકરણમા આવશે

ધર્મદ્રવ્યનુ મુખ્ય લક્ષણ નતિનહાયકતા છે, એટલે

કે સ્વભાવાનુસારે સ્વયં ગતિ કરી રહેવા ચેતન અને જડ પદાર્થોને ગતિમાન થવામાં તે સુધાય કંઈ છે. અહીં સ્વાભાવિક જ એવો પ્રશ્ન થવા મલક્ય છે કે, 'જ્યારે એ દ્રવ્ય સ્વભાવથી ગતિશીલ છે, તો અન્ય દ્રવ્યની ક્રિયાશીલતાની આવશ્યકતા ત્રી ?' તેનું નિર્માધાન એ છે કે માનવીમાં તરવાની સ્વાભાવિક શક્તિ છે, તમા જલ વિના ત તરી શકતી નથી, તેમ ચેતન અને જડ પદાર્થોમાં સ્વયં ગતિ ક વાની શક્તિ છે, પણ તઓ ધર્માન્તિકાવની મહત્તા વિના ગતિ કરી શકતા નથી. આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોએ પણ આ વાતનો સ્વીકાર કર્યો છે કે કાંઈ પણ પદાર્થ આકાશમાં ગતિ કરે છે, તે ઇંધન નામના એક અસ્પર્શ પદાર્થના આધારે છે. ઇંધનના સ્વરૂપ બાબત વૈજ્ઞાનિકોમાં મતભેદ રહેલો છે, પણ ધીમે ધીમે તેઓ ધર્માન્તિકાવની નજીક આગ મઠાઈ છે, એમાં ટોચ રાખી નથી +

અધર્મ દ્રવ્યનું મુખ્ય લક્ષણ સ્થિતિનિર્ભાયકતા છે, એટલે કે સ્વભાવાનુસારે સ્થિતિ-સ્થિતતા કરી રહેવા ચેતન અને જડ પદાર્થોને સ્થિત થવામાં તે સુધાય કંઈ છે. અહીં પણ ઉપર જેવો પ્રશ્ન થવાનો કે જ્યારે પદાર્થો પોતાના

+ ધર્માન્તિકાવ વગેરે પદાર્થો કેવળજ્ઞાન સિવાય જાગી શકતા એવા નથી. હજારો વર્ષ પાન-વિગ્નાન તેને જાણી ન જ શકે માત્ર આગમ-આદિઓ સુધિમાત્ર થઈ રહ્યા જ નથી. એવું વિગ્નાનની કંપનામાં આવતો ઈશ્વર પદાર્થ ધર્માન્તિકાવ આવે સમય પાડે છે, એમ માનવાની જરૂર નથી, પણ આ વગર હજારો વર્ષ પાન એવું એવા પદાર્થોને આધારે છે, એ દર્શન ધર્માન્તિકાવની પેટા છે.

નવભાવાનુસાર સ્થિતિ-ચિરતા કરે છે, ત્યારે તેને સ્થિર
વચામા મહાયની અપેક્ષા રી ?' તેનું મમાધાન એ છે કે
મનુષ્યમા સ્થિર થવાનો સ્વભાવ હોવા છતાં જેમ રાખ્યા,
આમન વગેરે તેમા સહાયબૂત થાય છે, તેમ અહીં પણ
સમજવું

આ ધર્માન્નિકાય અને અધર્માન્નિકાય લોકના એક
છેડાવી બીજા છેડા મુખી બ્યાપેવા છે, એટલે ચેતન અને
જડ પદાર્થોની ગતિ-ચિતિ લોકના એક છેડાથી બીજા છેડા
મુખી થાય છે, પણ તેથી બહાર ચતી નથી

આકાશદ્રવ્યનું મુખ્ય લક્ષણ અવકાશ છે, એટલે કે
તે બધા દ્રવ્યોને પોતાની અદર રહેવાનું ન્યાન આપે છે

કાલદ્રવ્યનું મુખ્ય લક્ષણ વર્તના છે, એટલે કે
તેનાથી દરેક દ્રવ્યની વર્તના-વિધિમાનતા બાહ્યી શકાય છે
આ પાથ હતો, આ પદાર્થ છે, આ પદાર્થ હશે, વગેરે
જ્ઞાન જાન ગિવાય થઈ રાકતું નથી અહીં એ પણ
સમજ લેવું આવશ્યક છે કે કોઈ પણ ક્રિયા કે પરિવર્તન
થવામા કાલ એ મુખ્ય ઘરણું છે અન્ય શબ્દોમા કહીએ
તો કાલની સહાય વિના કોઈ પણ ક્રિયા કે કોઈ પણ પ્રકારનું
પરિવર્તન થઈ શકતું નથી ગર્ભનાથી બાળક થવામા,
બાળકથી યુવાન થવામા અને યુવાનથી વૃદ્ધ થવામા કાલની
આવશ્યકતા રહે છે, તેજ ગીતે સ્વાધ્યાયાદિ કોઈ પ્રવૃત્તિ
કરવી હોય તો તે પણ જાતને આધીન ન વાય છે

કાલ એ અરૂપી અદૃશ્ય દ્રવ્ય છે, એટલે તે પકડી શકાતું

નધા, પણ મકેતના આધારે તેનું પરિમાણ કાઢી શકાય છે તેનું શાસ્ત્રોમા આ પરિમાણ નીચે મુજબ બતાવ્યું છે

કાલનો નિવિબાલ્ય ભાગ	= મમય
અન્ન ખ્ય નમય	= આવરિકા
ન ખ્યાત આવરિકા	= યસ
જે માસ	= પ્રાત
માત્ર પ્રાત	= સ્તોક
પ્રાત્ર સ્તોક	= લન
મીતોતોર લવ	= મુદ્દત
ત્રીશ મુદ્દત	= અદોરાન (દિવસ અને રાત્રિ)
પદ્મ અદોરાન	= પગ
જે પગ	= માસ
જે માસ	= જાતુ
જાતુ જાતુ	= અયન
જે અયન	= વર્ષ
પાત્ર વર્ષ	= યુગ
વીશ યુગ	= શતાબ્દી
દશ શતાબ્દી	= સહસ્રાબ્દી
ચોરાશી એક સહસ્રાબ્દી	= પૂર્વાગ
ચોરાશી લાખ પૂર્વાગ	= પૂર્વ

જાનાથી પણ વધારે બીજા પરિમાણો બતાવેલા છે, જેમા ત્રીવંશહેતિશતુ પરિમાણ ૧૮૪ અંક જેટલા વર્ષોનું છે.

તેની આગળ અમરજીતની ગણના થાય છે, તેમા પદ્યોપમ, નાગરોપમની મુખ્યતા છે. આનો અધિકાર આ જ પ્રથમા આગળ ઉપર આવશે.

તેનાથી આગળ અનંતની ગણના થાય છે, તેમા પુદ્ગલપરાન્તની મના આવે છે. અનંતની જાનામા અનંતાનંત એ ટેકની ડહા છે.

પુદ્ગલનુ મુખ્ય લક્ષણ વર્ણ, રસ, ગદ્ય અને ન્યસાર છે. આ જગતમા આપણી નજરે જે કાંઈ પડે છે, તે આ પુદ્ગલની જ રચના છે. જામીના દ્રવ્યો અરૂપી હોઈ દિગ્ગેનો વિષય બની ગડતા નથી ગળ (ધ્વનિ), અધકાર, ઉદ્યોત, પ્રભા, છાયા, આતપ, એ પણ પુદ્ગલના જ પરિણામો છે.

લોકના આકાર મળી ડ્રોયાનુભોગમા જણાવેલું છે કે તે કટોળને કાચ નાખીને બે પગ પહોળા કરીને નદાં જામેલા પુરુષ જેવો છે. તેમા પગથી ફેડ મુધીનો ભાગ તે 'અધોલોક' છે, નાભિસ્થાન તે 'તિર્યગ્ લોક' છે, અને તે ઉપરનો ભાગ તે 'ઉધ્વલોક' છે.

તેની તમામ બિચાર્જના ચૌદ મગ્ગા ભાગ પાડવા, તે ચૌદરાજ લોક કહેવાય છે, અને તેવા ચૌદરાજનાં જો લોક તે ચૌદ રાજલોક કહેવાય છે. રાજનુ માપ અમરજીત ચોજનો છે.

નોંધ ગજવાકમા ગોપાચેત્રી વસ્તુનો ક્રમ નીચે મુજબ છે

તોમી ઉપર ત્રિદશિયા તેની નીચે પાદ અનુસાર વિમાના, તળી નીચે નવ પ્રિયેય તેની નીચે બાદ દેવલોક, તળી નીચે ૧૬-મૂર્તિઓની પાદ અને તેની નીચે મનુષ્યલોક આપવા ન્યાના નાન ગજવાકમા નમાયેલા છે તેની નીચે અનુક્રમે વાલુબ્યન, વ્યતર, અને ભવનપતિ દેવોના અને ધર્મા પૃથ્વીના પ્રત્યે ૧૦-૧૦ એકબીજાને આનંદ છે અને તળી નીચે વશા, યેલા, નજના, રિદા, ૧૫ ના માધવની નામના વિભાગો છે, જે ૧૧ અનુક્રમે સ્વતંત્ર નામ યેલા છે ધર્મામા પહેલું નરક છે અને માધવનીમા નાનમુ નરક છે

કલ્યાણુચોતીના આપવા નુ દિપ્તિ ખ્યાલ મનમા રહેવાથી આ ૧૫ પર હવનુ સ્વરૂપ મનવામા ઘણી અનુકૂળતા રહેશે

પ્રકરના ચોથું

હવનુ સ્વતત્ર અસ્તિત્વ

જિનાગમોમા હવનુ સ્વતત્ર અસ્તિત્વ માનવામા આ યુ છે, એ તેનુ મહુથી મોટુ પ્રમાણ છે અને તેથી શ્રદ્ધામ પન્ત આત્માઓને હવના સ્વતત્ર અસ્તિત્વ વિષે કશી શંકા રહેતી નથી આમ જ્ઞતા જેઓ તેને યુક્તિથી જાણુવા ઇચ્છે છે, તેમને માટે હવના લક્ષણો વગેરે જતા વવામા આ થા છે અને તે હવના સ્વતત્ર અસ્તિત્વનો નિર્ણય કરવામા ધણા ઉપયોગી છે

કરેક દ્રવ્ય પોતાના વિશિષ્ટ લક્ષણથી ઓગળાય છે, તેમ હવદ્રવ્ય-હવ પણ પોતાના વિશિષ્ટ લક્ષણથી ઓગળાય છે હવનુ વિશિષ્ટ લક્ષણ ચેતના છે કહ્યુ છે કે 'ચેતનાલક્ષણો જીવ ।' ચેતના, ચેતન્ય, ચિત્શક્તિ એ જાધા પર્યાયશબ્દો છે

આનો અર્થ એમ મમજવાનો કે જ્યાં જ્યાં ચેતના, ચેતન્ય કે ચેતન્યવ્યાપાર જણાય, ત્યાં ત્યાં હવ સમજવો આપણામા ચેતના જણાય છે, માટે આપણામા હવ છે

ગાયમા ચેતના જણાય છે, માટે ગાયમા છવ છે કબૂતરમા ચેતના જણાય છે, માટે કબૂતરમા છવ છે ક્રીડીમા ચેતના જણાય છે, માટે ક્રીડીમા છવ છે વનસ્પતિમા ચેતના જણાય છે, માટે વનસ્પતિમા છવ છે

જ્યાં ચેતના નથી, ત્યાં છવ નથી તાત્પર્ય' કે તે અછવ છે, જડ છે દેવતમા ચેતના નથી, માટે તેમા છવ નથી એ અછવ છે, જડ છે મચના દુકડામા ચેતના નથી, માટે તેમા છવ નથી એ અછવ છે, જડ છે લોખંડા મગિયામા ચેતના નથી, માટે તેમા છવ નથી એ અછવ છે, જડ છે

ગૈન ગ્રાઓમા એમ પણ કહ્યું છે કે 'જીવો ઉચ્છોગ હક્ષણો-છવ ઉચ્છોગ લક્ષણવાળો છે' ઉપચોગ એટલે ચેતનાનું ચકુરણ, જોષ ધાપાર કે બાજુવાની પ્રવૃત્તિ આ ઉપચોગ નિશાકર અને માકર એમ બે પ્રકારનો હોય છે તેમા વસ્તુનો નામાન્ય કે અચકુટ જોષ થયો તેને નિગમર ઉપચોગ કહેવાય છે અને વિશેષ કે ચકુટ જોષ થયો તેને આમર ઉપચોગ કહેવાય છે આ બે પ્રકારના ઉપચોગને અનુક્રમે દર્શન તથા જ્ઞાન કહેવામા આવે છે

જે જાતે છે, તેને મુખ-દુખનું સંવેદન થાય છે, જે જાણતો નથી, તેને મુખ-દુખનું સંવેદન થતું નથી મનુષ્યને થોડો તાપ લાગે તો દુખનું સંવેદન થાય છે, જ્યારે સગડીમા હર વખત કોવચ મળગતા હોય છે અને અગ્નિ લખૂડતો હોય છે, પણ તે કશું જાણતી નથી, એટલે

અને નાના શરીરમાં વધારે જ્ઞાન જોવામાં આવે છે એક પહેલવાન અને સત પુરુષની મરખામણી કરીએ તો આ વસ્તુ વધારે સ્ફુટ થાય છે પહેલવાન કદાવર શરીરનો હોવા છતાં તેનામાં જ્ઞાન ઓછું હોય છે અને નતપુત્રપ દુબળા-પાતળા હોવા છતાં તેમનામાં જ્ઞાન વધારે હોય છે હાથી અને બળદની સરખામણીમાં મનુષ્ય એ નાનું પ્રાણી છે, છતાં તે બંને કરતાં વિશેષ જ્ઞાન ધરાવે છે, એટલે એતનાને શરીરનું લક્ષણ માની શકાય નહિ એ તો જીવનનું જ લક્ષણ છે અને જીવમાં જ હોય છે

જીવ અને શરીર જુદા છે, તેથી જ મૃત્યુ મમ્યે જીવ શરીરને ઘોડી બંધ છે અને કર્મ અનુમાન નિયત થયેલી ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે

જીવ અને શરીર જુદા છે, પણ એક નથી, એ વસ્તુની પ્રતીતિ કરાવનાર એક સુન્દર કથાનક રાયપસેણીય સૂત્રમાં આપેલું છે તે પાંડકોની બાજુ માટે અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે

પ્રદેશી રાજાનું કથાનક

એતગ્નિકા નગરીના રાજાનો પરમ વિશ્વાસુ મિત્ર ચિત્ર નામનો સારવિ એક વાગ કામ પ્રમગે આવસ્તી નગરીમાં આવ્યો ત્યાં શ્રમણ કેશિકુમારનો ઉપદેશ માલગી પ્રતિજ્ઞાધ પામ્યો અને તેણે શ્રાવકના મમ્યકત્વમૂળ બાર મતો ધારણ કર્યા પછી તેણે આચાર્યશ્રીને વિનંતિ કરી

કે 'હે ભગવન ! ચેતગ્નિમ નગરી પ્રાચારિક છે, દશનીય છે અને ગ્રામીય છે, માટે ત્યા પછાત્વા દૂષા કચ્છે ।'

ચિત્રાચિએ જામ બે-ગજવાર વિનનિ કઠી, ત્યારે આચાર્યશ્રીએ કહ્યું 'તેવી મેત્ર-અપર્શના ।'

આચાર્યશ્રીના દગિત પગથી ચિત્ર એટલું મમલ્યો હતો કે તેઓ એક વાર ચેતગ્નિમ નગરીને જરૂર પાવન કચ્છે, એટલે તેણે ચતગ્નિમ પડોચીને ઉધાનપાવનને કહી રાખ્યું હતું કે 'જ્યારે શ્રમણ કેશિકુમાર અહી પધારે, ત્યારે મને ખબર જાપજે ।'

અનુક્રમે આચાર્યશ્રી ચેતગ્નિકા પધાર્યા, ઉધાન-પાવકે ચિત્રાચિને વધામણી આપી, ચિત્રાચિએ ઉધાનપાવકને યથેષ્ટ દાન આપી વિદાય કયો અને જ્ઞાના દિથી શુદ્ધ થઈ, યોગ્ય વસ્ત્રાવકા । ધારણ કરી, આચાર્યશ્રીના દર્શને ગયો ત્યા આચાર્યશ્રીનો ઉપદેશ સાલજા પછી કહેવા હા થો કે 'હે ભગવન ! અમારો રાજ પ્રદેશી 'અધાર્મિક છે, તે કોઈ શ્રમણ, બ્રાહ્મણ કે ભિક્ષુનો આહર કન્તો નથી અને નર્વ કોઈને હેગન કરે છે, માટે આપ તેને પરોપદેશ કરો ।'

આચાર્યશ્રીએ કહ્યું 'જે તે જાની આવશે, તેા અમે તેને પરોપદેશ કરીશુ ।'

ચિત્રે કહ્યું 'હુ તેને કોઈ પણ ઉપાયે આપની પામે લઈઆવીશ ।'

પછી એક નિમિત્તે ઘોડાની પગીશા ડગવાના નિમિત્તે ગજને ગથમા બેસાડી નગરી બહાર દૂર લઈ ગયો અને ત્યાં ગજને પાછા દગવાનું સૂચન કરતા તેણે રથને મૃગ વન ઉધાન આગળ લાવીને બિભો રાખ્યો કે જ્યાં આચાર્યશ્રીનો મુકામ હતો.

ચિત્રે કહ્યું ‘ મહાગજ ! આ મૃગવન ઉધાન છે ત્યાં ઘોડાઓને વોટા વાડ ખવડાવીએ અને આપણો શ્રમ પણ ફર કરીએ ’

ગજને હા પાડતા ગથને તે અહર લઈ આવ્યો અને શ્રમણ કેસિકુમારના ઉતાવળી ઘોડે ફર ઘોડાઓને છોડી નાખી, તેની આરમભાળ કરવા લાગ્યો. રાજા પણ રથથી નીચે ઉતર્યો અને ઘોડાઓના રાગીર પર હાથ ફેરવવા લાગ્યો એમ કરતા તેણે ગજાની વચ્ચે ઉપદેશ કરી રહેવા શ્રમણ કેસિકુમારને બોલ્યા.

એમને બેતા જ પ્રદેસી રાજાને નિવાર આવ્યો કે ‘ આ વળી કેવળ જડ-મુડિયો અહીં બેઠો છે ? અને લોકોને તે એવું શું આપે છે કે જેથી આવડી મોટી માનવ મેળની અહીં એકત્ર થઈ છે ? ’

તેણે જણાવ્યું ‘ ચિત્ર બે તો ખરો કે આ બધું શું ચાલી રહ્યું છે ? જેવો મોટો જડ જગડા પાડીને અન્ય જડ લોકોને શું નમજાવી રહ્યો છે ? આવા નક્કડા લોકોને લીધે આપણે આવી મુઠ્ઠા ઉધાનભૂમિમા પણ થયેલ વિચરી

ગણતા નથી ! આપણે વિદ્યાતિ લેવા ગઈ આ યા, તો એ મોટા જગજ પાડીને આપણે માત્ર પડવી નહીં હે !

ચિત્રે કહ્યું હિન્દુઓ ! હું ભૂતો ન હોઉં તો એ શ્રમણ કેશિકુમાર છે કે જે મર્દનાવ લગવાનની પરપરામાં ઉતરી આવેલ છે એમને ઉચ્ચ કોટિનું મનધિજ્ઞાન વધેલું છે .

રાજાએ કહ્યું ' ત્યાં તો એની પાને જવા જેવું ખરું ' પરી જને શ્રમણ કેશિકુમારની સામે જોઈને ઊભા રહ્યા

રાજાએ પૂછ્યું ' હે ભત્રે ! તમે શું ઉચ્ચ ગણિતુ અવધિજ્ઞાન ધરાવો છો ?

આચાર્યશ્રીએ કહ્યું ' હે રાજા ! દાણચોરી દાણમાની છટકી જવા માટે દોષને ખરો રસ્તો પૂજા નથી, પણ આદાઅવજા માર્ગે ચાલે છે, તેમ વિનયના માર્ગથી છટકી જવાને ક્ષીરે તને પ્રથમ પૂજા પણ આવડતો નથી વાન, મને જોઈને તને એવો વિદ્યા આરેવો ખરો કે ' આ મોટે જડ અન્ય જડ વેડોને શું મમજતવી રહ્યો છે ? અને મારા ઉગ્રાનમાં મોટા જગજ પાડીને મને શાન્તિ લેવા દેતો નથી ! '

રાજાએ કહ્યું ' આ વાત આવી છે, પણ તમે આ સાચી જાણો ?

આચાર્યશ્રીએ કહ્યું ' અમારો

પ્રજ્ઞાના નાનો મનાય છે (૧) મનિજ્ઞાન, (૨) શુન્યાન, (૩) અધિજ્ઞાન, (૪) મન પર્યાવજ્ઞાન તથા (૫) કેવળાન તેમાના પાંચેવા ચાર જ્ઞાન મને થયેલા છે, તેના લીધે તારા મનનો મહત્ત્વ હું જાણી ગયો છું.

રાજા 'હે બહેન ! તમારા અમાન-નિર્ધોમા એવી મમજ છે ખરી કે હન જુદો છે અને શરીર પણ જુદું છે ?'

આચાર્યશ્રી 'હા અમારી મમજ એવી છે.'

રાજા 'તો પછી હવે અને શરીર જુદા નથી, પણ એક જ છે, એવી મારી માન્યતાનું ઠાણુ માલજો મારો દાદો આ નગરીનો જ ગજા હતો તે ઘરો અધાર્મિક હતો અને પ્રજાની મારમ ભાગ જરાજર ગણતો ન હતો તે તમારા મન પ્રમાણે તો મરીને નરકમા ગયેલા હોવા જોઈએ મારા દાદાને માન પર ઘણું હેન હતું હરે તે નો મરીને નરકમા ગયો હોય તો અહીં આવીને મને જોડતું તો જણાવે ને કે 'તું ઠાઈ પ્રમાણે અધર્મ કરીશ નહિ, કારણ કે તેના કળકપે તારે નરકમા જવું પડશે' પણ તે હંજી મુ'ત્રી મને કહેવા આવ્યો નથી, જોડવે મેં નિશ્ચય કર્યો કે હવે અને શરીર જુદા નથી, પણ એક જ છે અને પરવોડ જેવી કોઈ વસ્તુ નથી.'

આચાર્યશ્રી 'હે રાજા ! તારો દાદો પરત આવ્યો નરકના ટુ ખો ભોગની રહ્યો છે, એવે તને કહેવા શી રીતે આવે ? નારકીમા ઉત્પન્ન થયેલો તાજો અપરાધી મનુષ્યવોડમા આવવા તો ઘણું ઇચ્છે છે, પણ ચાર કારણોથી તે આમ

કરી શકતો નથી પ્રથમ તો નરકની બધી વેદના તેને વિદ્યુત્ત દી નાખે છે બીજી નરકના કઠોર સત્રીઓ કે જે ૫ માધામી હેઠવાય છે, તે એને સ્થામાન પણ હટો મૂકતા નથી ત્રીજી રેનીય કર્મ પૂરુ જોગવાયેલુ ટોલુ નવી અને ચોથુ તેના આયુષ્યનો સ્થાય થયેલો હોતો નથી તાત્પર્ય કે મરીને નરકમાં ગયેનો આત્મા અહીં આવી શકતો નથી, તેનુ કાગળ તેની પગના અવશ્યા છે, નહિ કે નરક નામની કોઈ ગતિ નથી એ.

૧૧ ‘મારી ઉપર્યુક્ત માન્યતા દંડ કળાને જીનને દાખલો આભજો આ જ નગરીમાં મારી દાદી હતી તે ઘણી ધાર્મિક અને શ્રમજોપાત્રિક હતી મારી આ દાદી મગલ પામીને આપના મન પ્રમાણે સ્વર્ગમાં ગયેલી ટોલી જોઈએ તેનો હુ વડાવનોયો પૌત્ર છો તે મને જોઈને ગળ ગળ વડ જતી તેલે સ્વર્ગમાંથી જારીને મને કહેલું જોઈતુ હતુ કે ‘તે પૌત્ર તિતુ પણ મારા જેવો ધાર્મિક વરે, જ્યાં તને સ્વર્ગના મુખો પ્રાપ્ત થશે’ પણ હજી મુખી તે મને એવું કહેવા આવી નથી, એટલે છવ અને સદીના બા નથી, પણ એ જ છે, એવી મારી માન્યતા દંડ બનેલી છે’

આત્માર્થથી હે ગજન ! સ્વર્ગની સુખામણીમાં આ મનુષ્યલોક ઘણો જદો છે, એટલે દેવ થયેલી તારી દાદી અહીં કેમ જાયે ? તે અહીં આવવાને ઈચ્છે, તો પણ આ કાગળે આવી શકે નહિ એક તો દેવો સ્વર્ગના

પ્રજ્ઞાના નાનો મનાય છે (૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અધિજ્ઞાન, (૪) મન પર્યાવનાન તથા (૫) ડેવજ્ઞાન તેમાના પહેલા ચાર જ્ઞાન મને થયેલા છે, તેના લીધે તારા મનનો મકલ્પ હું બાપી ગયો છું.

રાજા 'હે ભત્રે ! તમારા વ્રમલ-નિર્ગ્રંથોમા એવી મમજ છે ખરી કે જીવ જીવે છે અને સરીર પણ જીવે ?'

આચાર્યશ્રી 'હા અમારી મમજ એવી છે.'

રાજા 'તો પછી જીવ અને સરીર જીવે નથી, પણ એક જ છે, એવી મારી માન્યતાનું કારણ માલગો મારા દાદો આ નગરીનો જ રાજા હતો તે ઘણો અધર્મિ હતો અને પ્રજાની મારસ ભાળ ખરાબર ગણતો ન હતો તે તમારા મત પ્રમાણે તો મરીને નરકમા ગયેલો હોવો જોઈએ મારા દાદાને મારા પર ઘણું દેવ હતું હવે તે જો મરીને નરકમા ગયો હોય તો અહાં આવીને મને એટલું તો જણાવે ને કે 'તું કોઈ પ્રકારનો અધર્મ કરી નહિ, કારણ કે તેના કળકળે તારે નરકમા જવું પડશે' પણ તે હજી સુધી મને કહેવા આ ચો નથી, એટલે મેં નિશ્ચય કર્યો કે જીવ અને સરીર જીવે નથી, પણ એક જ ■ અને પરવેક જેવી કોઈ વસ્તુ નથી.'

આચાર્યશ્રી 'હે રાજા ! તારો દાદો પરત્રપણે નરકના હું જો ભોગવી રહ્યો છે, એટલે તને કહેવા ની ગીતે આવે ? નારકીમા ઉત્પન્ન થયેલા તાને અપરાધી મનુષ્યલોકમા આવવા તો ઘણું ઇચ્છે છે, પણ ચાર કારણોથી તે આમ

કરી શકતો નથી પ્રથમ તો નરકની ભયંકર વેદના તેને વિદ્યગ ઠરી નાખે છે બીજી નરકના કઠોર સત્રીઓ કે જે પન્નાધામી કહેવાય છે, તે એને સજ્જમાન પણ છુટો મૂકતા નથી ત્રીજી વેદનીય કર્મ પૂરું ભોગવાયેલું હોતું નથી અને ચોથું તેના આયુષ્યનો કાલ યથેચ્છા હોતો નથી તાત્પર્ય કે મરીને નરકમાં ભેડેલા આત્મા અહીં આવી શકતો નથી, તેનું કાળનું તેની પગ્ગત્ર અવસ્થા છે, નહિ કે નરક નામની ડોહાં !તિ નથી એ'

નવમ 'મારી ઉપયુક્ત માન્યતા દંડ કરનારો બીજા દાખલો ત્રાનણો આ જ નગરીમાં મારી દાદી હતી તે ઘણી પાર્મિટ અને શ્રમભોગપાત્રિકા હતી મારી આ દાદી મરણ પામીને આપના મત પ્રમાણે સ્વર્ગમાં ગયેરી ટોરી જોઈએ તેનો દુઃખાવભોગો પૌત્ર હતો તે મને જોઈને રાજી રાજી વડ જતી તેણે સ્વર્ગમાંથી આવીને મને કહેલું જોઈતું હતું કે 'હે પૌત્ર' તું પણ મા. જેમો પાર્મિટ થયે, જેમો તને સ્વર્ગના મુખા પ્રાપ્ત થયે' પણ હજી મુખી ત મને એવું કહેવા આવી નથી, એટલે છવ્વ અને શરીર લૂટા નથી, પણ એક જ છે, એરી મારી માન્યતા દંડ બનેલી છે'

આવશ્યકી હે નગર ! સ્વર્ગની ચરણામણીમાં આ મનુષ્યનોક ઘણો ગઢો છે, એટલે દેવ થયેરી તારી દાદી અહીં કમ આવે ? તે અહીં આવવાને ઈચ્છે, તો પણ ચાર કારણે આવી શકે નહિ એ તો દેવો સ્વર્ગના

દિ ય કામભોગોમા ખૂબ મશગુલ બની જાય છે અને માનનીય મુખોમા તેમની રુચિ રહેતી નથી, જાણુ એ દેવનો મનુષ્ય પાથેનો સંબંધ તૂટી ગયો હોય છે અને દેવ-દેરીઓ સાથે નવો પ્રેમ મકમેલો હોય છે, ત્રીજુ દિવ્ય મુખમા પડેલો એ દેવ 'હમણા જાઉ છું, હમણા જાઉ છું' એમ વિચારે છે, ત્યાં તો કેટલોય કાળ વહી જાય છે અને મનુષ્ય લોકના અત્યાચુપી મળધીઓ મરી પરવાર્યા હોય છે, ચોથુ મનુષ્યલોકની દુર્ગંધ ઘણી હોય છે તે દુર્ગંધ પુદ્ગલોથી વામિત થઈને ચારસો-પાચનો ચોજન ડાલે પહોંચે છે તેથી પણ દેવો આ મનુષ્યલોકમા આવના નથી તાત્પર્ય કે સ્વર્ગમાંથી તાગી દાદી મહેલો માપવા ન આવી, તેનું કારણ સ્વર્ગીય મુખોની આમંત્રિ છે, નહિ કે સ્વર્ગ નામની ગતિ નથી એ'

રાજા 'જીવ અને ગરીબ જુના નથી, પણ એક છે, તેના થોડા વધારે પ્રમાણ માલજો એ- વાગ પ્રાણુદંડની શિક્ષા પામેના ચોગના ચરીગના નાના પાના ટકડા કગલીને જોયું કે તેમા જીવ ક્યા રહેલો છે? પરંતુ તેમાના કોઈ પણ ટકડામા જીવ મળ્યો નહિ એવે મે નિશ્ચય કર્યો કે જીવ અને ગરીબ જુના નથી, પણ એક છે

બીજી વાગ એક ચોરને લોહાની કુબીમા પૂરીને તેના પર ૧૮૪૦ ટાંકા જેમાયુ અને ફરતી ચોરી મૂકી પછી ઘોળ દિવસ જાદ ઉઘાડીને જોયું તો પેનો ચોર મરણ પામેનો હતો, પણ કુબીમા કોઈ જગાએ તિરાડ કે નાતું

ગરુડ કાઠ પડેતુ ન હતુ જો હવ રીઝી થી જુરો દોષ
અને તે રીઝી દોષને ચાલ્યો ગયો હોય તો દુબીમા ઝેર
મ્યજો તો તિગ્ગ ક કાઠ પડે ને? માટે મે નિશ્ચય કયો
ઢે હવ અને રીઝી જુગ નધો, પતુ એક છે.

રીઝી વાગ એમ ચોગુ જુવના વગત ઠપુ અને
મારીને વગત કયુ તો તેમા કડ પતુ કેવ પાયા નહિ
જો હવ અને રીઝી જુગ દોષ તો ઘો, પતુ વગત
ચોગુ તો ઘાય ને? એટલે મે નિશ્ચય કર્યો કે હવ અને
રીઝી જુગ નરી અને પગ્યોડ જેરી કેડ વગુ નરી.

આચાર્યશ્રી 'ગગન' તારી વાત પગથી જણાય
ઢે કે તે જુવનો નિર્ગુય મ્વા માટે પ્રયત્નો તો ધનુ મ્યા
છે, પણ એ પ્રયત્નો એમજે તે પ્રાગ્ના ન જના, એટલે
તેનુ પગ્લામ એમજે તેનુ આવ્યુ નહિ હે રાગન!
અગ્નીના લાડામા અગ્નિ દોષ છે, એ વાત જગપ્રનિદ્
ઢે પગતુ એ લાડાના નાના નાના દેહન કરવામા આરે
અને પછી તપાનવામા આરે ઢે એ અગ્નિ ઢયા રહેવા છે,
તો દેખી ગમય ખરો? હરે એ રીતે અગ્નિ ન દેખાય તો
એમ કહી ગાય ખરુ કે અગ્નીના લાડામા અગ્નિ જ
નરી! જો કેડજોતુ કરે તો એ વચન અવિશ્વમનીય જ હે
આ જ રીતે દેહના નાના નાના દેહન કરી તેમા હવ જોવાને
પ્રયત્ન કરો અને જુવ ન દેખાય તો એમ કહેવુ
હવ નામની ડોષવસ્તુ જ નધો, એ વચન પ્રામા
કેમ હર?

એમ અવાજ જડ વસ્તુઓને લેદીને ચાલ્યો જાય છે, તેમ જીવ પણ જડ વસ્તુઓને લેદીને ચાલ્યો જાય છે, એટલે કુલીમા તિરાડ કે કાણુ ક્યાવી પડે ? વળી વગ્ન તો પુદ્ગલનો-જડ પદાર્થનો ગુણ છે, જ્યારે જીવ તો પુદ્ગલવધી લિન્ન એવો અરૂપી પદાર્થ છે, એટલે તેનું વગ્ન ક્યાથી હોય ? માટે જીવ એ ગરીરથી નાગે. અતઃ પદાર્થ છે અને તે મયા પછી પરત્વેકમા જાય છે.

આ ઉત્તરોથી પ્રદેશી રાજાના મનનું સમાધાન થયું અને તે શ્રમણ ડેશિકુમારને નમી પડ્યો પછી તેમનો ઉપદેશ માલગીને તેણે સમ્યક્ત્વમૂલ આવકના બાર મતો શ્રદ્ધા કરી આત્માનું કયાપુ માધ્યુ.

કાઈ એમ કહેતું હોય કે આ તો બહુ પુરાણા જમાનાની વાત છે આજે તો વિજ્ઞાન ધણ આગળ વધ્યું છે અને લોજીના મનમા અનેક જાતના તર્ક થાય છે તો આ જાતના તર્કોનું સમાધાન કરે એવો એક સવાદ અમે અહીં રજૂ કરીએ છીએ.

ગરીર અને ચેતના વિષે

એક વાર અમે-એક

શરીરને શું

× દક્ષિ

વિ

રજૂ કર

સાથે

તેમણે તરત જ જવાબ આપ્યો ‘એક પ્રકારનું
યત્ર જેમ વગગયત્ર વગગના જેવે કામ છે છે, ડીઝલ
એન્જિન તેલની ચક્તિથી કામ કરે છે અને પેટ્રોલ-મશીન
પેટ્રોલની ચક્તિની જતિમાન થાય છે, તેમ આ યત્ર કામ ન
વગે- ઠાન થતી દહનક્રિયા વડે ચાલતું ગ્રે છે એવે
એક પ્રકારનું દહનયત્ર છે’

અમે પૂછ્યું ‘વગગયત્ર, ડીઝલ એન્જિન કે પેટ્રોલ-
મશીન વચ્ચે અને મનુષ્યના ચર્મી-રૂપી યત્ર વચ્ચે ઠીક
ફેર ખરે ?’

તેમણે કહ્યું ‘એ પણ એક જાનના યત્રો છે અને
આ પણ એક જાતનું યત્ર છે એમાં ફેર શો ?’

અમે કહ્યું ‘વારુ, આપણે વગગયત્ર, ડીઝલ એન્જિન
કે પેટ્રોલ-મશીનને ઠીક એ કે તમે અમુક ન્યૂને જઈ આવો,
તો તે જઈ-આવી શકે ખરા ?’

તેમણે કહ્યું ‘એ પોતાની મેળે અમુક ન્યૂને જઈ-
આવી શકે નહિ

અમે કહ્યું ‘તેમને ઠીક મવાલ પૂરીએ તો તેનો
જવાબ આપે ખરા ?’

તેમણે કહ્યું ‘એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ક્યાંથી આપી શકે ?
એમને જીલ ઘોડી જ હોય છે ?’

અમે વિચાર કરી ‘એ યત્રો શું કોઈ વસ્તુ

અમે કહ્યું ‘એ શક્તિ મનુષ્ય, પક્ષુ, પક્ષી વગેરેમાં જણાય છે અને બીજામાં કેમ જણાતી નથી ?’

તેમણે કહ્યું ‘જ્યાં તેની ઉત્પત્તિ થતી હોય, ત્યાં જણાય બીજે ક્યાંથી જણાય ?’

અમે કહ્યું ‘કૃષા કરીને એ જળાવગો કે ચેતનાની ઉત્પત્તિ શી ગીતે થાય છે ?’

તેમણે કહ્યું ‘અમુક તત્ત્વો મળે એટલે ચેતનાની ઉત્પત્તિ થાય છે’

અમે કહ્યું ‘જો વસ્તુસ્થિતિ એવી જ દોય તો કાપડ, લોખંડ અને બીજી વસ્તુઓના કારખાનાની જેમ ગાય, જેમ, હાથી, ઘોડા, મનુષ્ય વગેરે અનેક જીવંત પ્રાણીઓ બનાવવાના કારખાના કાઢી મકાય અને તેમને મનગમતો આકાર પણ આપી શકાય શું કોઈ વજ્ઞાનિકે આવો પ્રયોગ કરી બતાવ્યો છે ખરો ? અને તેનું કોઈ નિશ્ચિત મનીઝગણ થયું છે ખરું ?’

અહીં અમારા વિદ્વાન મિત્ર વિચારમાં પડયા તેમણે અનેક વૈજ્ઞાનિકોના નામ યાદ કર્યા, પણ કોઈએ તત્ત્વ-સંયોજનથી ચેતના ઉત્પન્ન કરી દોય અને જીવંત પ્રાણીઓ બનાવ્યા હોય, એવું યાદ આવ્યું નહિ તેમની આ મુઝવણ તરત જ અમારા સમજવામાં આવી ગઈ, એટલે અમે કહ્યું ‘મુરખી ! જીવંત પ્રાણીઓ બનાવવાનું તો દૂર રહ્યું, પણ રસ્ય કામ કરી શકે એવું મગજ કે સ્વયં જોઈ શકે એવી આખ કોઈએ બનાવી છે ખરી ? અરે ! એ વાત પણ જવા

એક વસ્તુની-નની જ દૃષ્ટિની પ્રાપ્તિ થઈ નથી હતી કે જેનું મૂલ્ય ગાંધી પાઠ્યની વડે ચડે તેવું ન હતું

અમે કહ્યું ‘આપ તો વિદ્વાન છો, દરેક વસ્તુનો તત્ત્વજ્ઞતાપૂર્વક વિચાર કરી ગંગે તેવા છો, તેથી એ વિચારનું જોઈએ કે જો જડ તરોના મયોજનથી ચેતના ઉત્પન્ન થતી હોય તો ગ્રામ્યાનાના અનેવા માવની માફક બધામા તે એ જ પ્રકારની હોવી જોઈએ અને તેનું પગલામ પણ મરખું જ આવડું જોઈએ એટલે એક મનુષ્ય અતિ સ્વપ્ન અને બીજો મદ, એક મનુષ્ય અત્યંત કાર્યશીલ અને બીજો પ્રમાણ, એક મનુષ્ય બહુ બુદ્ધિવાળો અને બીજો મૂર્ખ એમ બંનેનું ન જોઈએ તે જ રીતે હાથી, ઘોડા, ઊંટ, વાનર, માછલી, માપ અને મનુષ્ય વગેરેની શક્તિમા પછે દર ન પડે જોઈએ, ઘરણું કે તે બધા ચેતના નામની એક પ્રકારની શક્તિથી જીવત બનેવા છે પરંતુ આપો જોઈએ છીએ કે તે બધાની શક્તિમા, વિકાસમા અને સ્વરૂપમા ફેર દેખાય છે તો તેનું કારણ શું ? આવા તો બીજા પણ મહાગાંધી પ્રશ્ન વિચારવા યોગ્ય છે કે જોના બુદ્ધિમા જીન અથવા આત્માનું અવતર અસ્તિત્વ માન્યા વિના વતો નથી તે માટે જ્ઞાની પુરુષોએ જે છ નિદાન્તોની પ્રત્યક્ષા કરી છે, તે તમારું જ્ઞાન બાળવા જેવી છે’

વિદ્વાન મિત્રે જુ ‘જો એમ જ હોય તો મને એ નિદાન્તો જરૂર જણાશે, હું તેનું ચિત્તન-મનન કરીને આનંદ પામીશ’

અમે કહ્યું ‘સાનીઓએ પ્રરૂપેલા ॥ સિદ્ધાન્તોમા પ્રથમ સિદ્ધાન્ત એ છે કે ચૈતન્ય એ જીવનુ-આત્માનુ લક્ષણ છે, એટલે જ્યાં જ્યાં ચૈતન્ય દેખાય, ત્યાં ત્યાં આત્મા અવશ્ય છે બીજો સિદ્ધાન્ત એ છે કે આત્મા અનાદિ છે, એટલે કંઈએ તેને બનાવેલો નથી, અને અવિનાશી છે, એટલે કંઈ કાળે નાશ પામવાનો નથી તે નિત્ય છે, ચાન્દ્રત છે, અમર છે ત્રીજો સિદ્ધાન્ત એ છે કે આત્મા જ કર્મનો કર્તા છે, એટલે તેને જે કર્મબંધન પ્રાપ્ત થયેલું છે, તેની જવાબદારી તેની પોતાની છે એથો સિદ્ધાન્ત એ છે કે આત્મા જ કર્મફલનો ભોક્તા છે, એટલે જે કર્મો તેણે બાધેલા છે, તેના ફળો તેને પોતાને જ ભોગવવા પડે ॥ પાચમો સિદ્ધાન્ત એ છે કે આત્મા પુરુષાર્થના યોગે આ કર્મોનો નાશ કરી શકે છે અને તેના બંધનમાંથી સર્વથા મુક્ત થઈ પોતાના મૂળ સ્વરૂપમા પ્રકાશી થઈ છે અને છઠ્ઠો તથા છેલ્લો સિદ્ધાન્ત એ છે કે ‘જીવો પુરુષાર્થ કરવાની સર્વ સામગ્રી વિશ્વમા વિદ્યમાન છે’

કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે કે એ વિદ્વાન મિત્રે આ છયે સિદ્ધાન્તો અક્ષરશ પોતાની નોંધપોથીમા ઉતારી લીધા અને અમારા પ્રત્યે કૃતજ્ઞાની લાગણી પ્રગટ કરતા કહ્યું ‘આજે તમે અને જીવી વસ્તુની ભેટ કરી છે કે જે જે જીવ જીવગીપય ત જુઓ તમીશ નહિ’

પ્રકરણ પાંચમું

વિજ્ઞાન શું કહે છે ?

વિજ્ઞાન શબ્દ પહેલાં પણ વપરાતો અને આજે પણ વપરાય છે, પરંતુ બનેલા અર્થમાં ઘણું અતર પડી ગયું છે.

શ્રી ભગવતીસૂત્રના ખીન્ન શતઝના પાંચમા ઉદ્દેશકમાં આવતા 'સત્ત્વે જ્ઞાને વિન્નાણે વચ્ચક્ષણે ચ, સજ્જમે', એ વચનો પરથી જોઈ સમજાય છે કે વિનયપૂર્વક સદ્ગુણના ઉપદેશનું શ્રવણ કરતા જીવ-અજીવ, પુણ્ય-પાપ, ધર્મ કે નાશ સળધી જે જોઈ માત્ર થતો તેને 'જ્ઞાન' કહેવાતું અને સત્સંગ તથા સ્વાધ્યાયના યોગે જો જ્ઞાન વિશિષ્ટ કોટિનું બનતું, ત્યારે 'વિજ્ઞાન'ની સજ્જામાં જો વિજ્ઞાનના ફલરૂપે 'અત્યાખ્યાન'ની પ્રાપ્તિ થતી, એટલે કે પાપી પ્રવૃત્તિઓનો પરિહાર કરવાની વૃત્તિ જાગતી અને પરિણામે 'સયમમાર્ગ'માં પદાર્પણ થતું આ સયમમાર્ગ છેવટે મુક્તિપુરીમાં પહોંચાડતો, એટલે માનવજીવનનું મહાન ધ્યેય પરિપૂર્ણ થતું.

આજે વિજ્ઞાન શબ્દથી ભૌતિક પદાર્થોનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન

એટલો જ અર્થ મમ-જ્વામા આવે છે અને તેનું ફક્ત પૌદ્ગલિક મુખેનો વિચાર છે વધારે અર્થ કહીએ તો તેના સ્ત્રીધે ભૌતિક મુખે વધારે ને વધારે પ્રમાણમાં લોગવવાની ઇચ્છા-અભિલાષા પ્રકટે છે અને તે માટે જ્યે તેની પાપ કારી પ્રવૃત્તિમાં જરાયે સકાર્ય થતો નથી જોઈ પશ્ચિમાપામાં કહીએ તો આ ભૌતિક વિજ્ઞાનના પશ્ચિમ મહા આરબ-સમાગ્રની પ્રવૃત્તિઓ યદ્ય થાય છે કે જે આમ જતા દુર્ગતિનો દ્વારો ખોલી અડચ્છ પેદાઓનો અનુભવ કરાવે છે પરંતુ 'મા ભવ મીઠો તો પલવ ડાહ્યો દીરો ?' એવી નાસ્તિક માન્યતામાં રાચનાગઓને આ વાત સૂઝતી નથી જેમ પતંગિયુ રૂપની લાલસાને સ્ત્રીધે જ્યેષ્ઠમાં પડીને ખાખ થઈ જાય છે, તેમ ભૌતિકવાદીઓ ધન-મપત્તિ-અધિકાર-કીર્તિ વગેરેની લાલસામાં મપડાઈને જાતમ થઈ જાય છે તેમને અબીદ શાન્તિની પ્રાપ્તિ કદી પહોંચતી નથી ખાસ કરીને તેમના જીવનનો અતિમ ભાગ તો નિરાશા, નામી-પામી ઠંડ માનસિક વ્યથામાં જ પસાર થાય છે

ધર્મનું અતિમ ધ્યેય પરમ શાન્તિ છે વિજ્ઞાનનું અતિમ ધ્યેય પરમ શક્તિ છે તેમાં પરમ શાન્તિનું પરિણામ તો નિતાન્ત શુભ જ આવે છે, પણ પરમ શક્તિ વિશે આવું કદી સકાર્ય એમ નથી તેનું પરિણામ શુભ પણ આવે અને અશુભ પણ આવે જો શક્તિનો સદુપયોગ થાય તો પરિણામ શુભ આવે અને દુરુપયોગ થાય તો પરિણામ અશુભ આવે.

મદ્યપયોગ અને દુરુપયોગમાં વિવેકની જરૂર પડે છે અને તે આત્માર્થીને જ યથાર્થરૂપે પ્રાપ્ત થાય છે તેઓ પોતાના નાના કે મોટા સ્વાર્થ માટે વિજ્ઞાનનો કદી દુરુપયોગ કરતા નથી, પરંતુ જેઓ અનામવાદી છે, પુરય-પાપમાં માનતા નથી અને જેનું મુખ્ય ધ્યેય પણ લોભ-વિવાસ છે, તેના હાથમાં વિજ્ઞાનનું હથિયાર મલામત નથી તેઓ નાના સ્વાર્થ માટે પણ તેનો ઉપયોગ કરવાના અને તેમાં લાખો-કોટો-અબજો હવેની હિસા થઈ જાય, તેની પરના કરવાના નહિ.

દારૂડિયાના હાથમાં દારૂનો ખાટલો આપીએ અને કહીએ કે તારે માત્ર આ ખાટલો જોઈને રાહ થવાનું છે, પણ તેનો ઉપયોગ કરવાનો નથી, તો એ બની શકે ખરું ? અથવા ભૂખ્યા માણસની આગળ વિવિધ વાનીઓ ભરેલો થાળ મૂકીએ અને તેને માત્ર ટગર ટગર જોવાનું જ કહીએ તો એ બની શકેવાનું ખરું ? જો એનો ઉત્તર 'ના'માં હોય તો વિજ્ઞાનનું પણ તેમજ સમજવાનું છે આજે વિજ્ઞાનનો દોર અનધિકારી લોકોના હાથમાં આવી ગયો છે, એટલે તેનો ઘણો જ દુરુપયોગ થઈ રહ્યો છે અને હિસાનું પ્રમાણ એકદમ વધી ગયું છે.

આજે ઘણા લોકો આધુનિક વિજ્ઞાનથી પ્રભાવિત થઈ ગયા છે અને 'વિજ્ઞાન કરે તે જ માયુ, ખાકી બધું જોડું' એમ માનવા તથા કહેવા લાગ્યા છે આ લોકોને અમે શું કહીએ ? જો અધર્મદ્વાર ધર્મના ક્ષેત્રમાં હમ્ફવા ચોગ્ય નથી,

તો વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં શુ ઇચ્છવા યોગ્ય છે ખરી ? ‘વિજ્ઞાન કહે તે જ સાચુ અને બાકી બધુ ખોટું’ એમ માનવુ એ એક પ્રકારની અધશ્રદ્ધા જ છે

આમ માનનારે બાણી લેવાની જરૂર છે કે વિજ્ઞાને ગઈ કાલે જે કહ્યુ હતું, તે આજે બદલાયુ છે અને આજે કહેશે તે આવતી કાલે બદલાવાનો સંભવ છે તાત્પર્ય કે વિજ્ઞાનના કોઈ ચક્ષુ મનુષ્ય સ્થિર નથી, એટલે તેના મિદ્ધાન્તોને ઉઘટના શબ્દ માની શકાય નહિ ખુદ વૈજ્ઞાનિકો શુ કહી રહ્યા છે ? તે સાબળો ‘We are beginning to appreciate better and more thoroughly, how great is the range of our ignorance અર્થાત્ આપણા અજ્ઞાનનો વિસ્તાર કેટલો મોટો છે, તે આપણે વધુ સારી અને સ્પષ્ટ રીતે સમજવા લાગ્યા છીએ’

સુપ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિક જેમ્સ હુને ‘મીસ્ટીરિયસ યુનિવર્સ’ (શબ્દપૂર્ણ વિશ્વ) નામના ગ્રંથમાં કહ્યુ છે કે “Science should leave off making pronouncement, the river of knowledge has too often turned back on itself-અર્થાત્ વિજ્ઞાને નિત્ય નવી ઘોષણા કરવાનુ ઇચ્છી દેવુ જોઈએ, કારણ કે જ્ઞાનની મંજિતા ધણી વાર પોતાના ‘મૂળસ્ત્રોત તરફ પાછી વળી છે’ કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે એક બાજુ આપણે નવી નવી યોધાની બહેગત કરીએ છીએ, બીજા બાજુ આપણી

ભૂત માન્યતાઓ અને નવેસરથી વિચાર કરવો પડે એવી સ્થિતિ પેદા થઈ છે.

આ વૈજ્ઞાનિકે એ જ પુસ્તકમાં આગળ પર જણાવ્યું છે કે—The outstanding achievement of twentieth century physics is not theory of relativity with its welding together of space and time, of the theory of quantum with its present apparent negation of the laws of causation, of the dissection of the atom with the resultant discovery that things are not what they seem. It is the general recognition that we are not yet in contact with ultimate reality અર્થાત્ વીસમી સદીના પદાર્થ-વિજ્ઞાનનો મહાન આવિષ્કાર આકાશ અને કાલને એક કરતા સાપેક્ષવાદ કે કાર્ય-કારણના સિદ્ધાન્તનો ખુલ્લો ઇનકાર કરતો ક્વોન્ટમ સિદ્ધાન્ત નથી, તેમજ પરમાણુ-વિભાજન પણ નથી કે જે 'વસ્તુઓ દેખાય છે એક પ્રકારની અને છે બીજા પ્રકારની' એવું પ્રતિપાદન કરે છે. આ સદીનો મહાન આવિષ્કાર તો એ છે કે આપણે અત્યાર સુધી પરમ 'વાસ્તવિકતા'ની ખાતે પહોંચ્યા નથી.

આ શબ્દો સાંભળ્યા પછી ક્યો સુસ વિજ્ઞાનમાં આધર્મી શ્રદ્ધા રાખનાતું ઉચિત સમજશે ?

મક્ષપાતથી ખરાબ 'વસ્તુ' પણ સારી લાગે છે અને

જોડા પૂર્વગ્રહથી સાચી વસ્તુને પણ ખરાબ માનવાનું વલણ પેદા થાય છે, એટલે મત્યશોધનની અભિરુચિ ધરાવનારે આ બંને વસ્તુ ઊંડવા જેવી છે તેણે તો તત્ત્વભાવે વસ્તુનું નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ અને તેમાં જે અશો મત્ દેખાય તેને સત્ તથા અમત્ દેખાય તેને અમત્ માનવાની તૈયારી રાખવી જોઈએ.

વિજ્ઞાનનું મુખ હજી મુઘી ભૌતિકવાદ તરફ રહ્યું છે, એટલે તેને હજી કે આ માની અચિત્ત શક્તિનું જ્ઞાન થયું નથી, પરંતુ, હવે વૈજ્ઞાનિકો પાંચે પાંચે એ તરફ ઢગવા લાગ્યા છે.

ડૉ. આર્થર્ આઇન્સ્ટીન કહે છે 'I believe that intelligence is manifested throughout all nature અર્થાત્ હું માનું છું કે મનમત પ્રકૃતિમાં ચેતના કામ કરી રહી છે.'

સર એ એસ એડિન્ગ્ટન કહે છે 'Something unknown is doing, we do not know what I regard consciousness as fundamental I regard matter as directive from consciousness The old atheism is gone Religion belongs to the realm of the spirit and mind and cannot be shaken અર્થાત્ કોઈ અજ્ઞાત શક્તિ કામ કરી રહી છે આપણે બળુતા નથી કે એ શુ છે ? હું ચેતન્યને મુખ્ય માનું છું, ભૌતિક પદાર્થોને ગૌણ

પુરાણો નાસ્તિકવાદ હોય ચાલ્યો ગયો છે ધર્મનું વિચાર-ક્ષેત્ર આત્મા તથા મન છે અને તેને કોઈ પણ પ્રકારે ચલિત કરી શકાતા નથી ?

સર જે એ થોમસન કહે છે ‘Throughout the world of animal life there are expressions of something akin to the mind in ourselves There is from Amoeba upwards ■ stream of inner and subjective life It may be only a slender rill, but some times it is a strong current It includes feeling, imagining, purposing It includes unconscious અર્થાત્ અખિલ પ્રાણીજગતમા એવી પ્રક્રિયાઓ છે કે જે આપણા મન સાથે સળધ ધરાવે છે અનીળા (વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ સૂક્ષ્મમા સૂક્ષ્મ જ તુ) શ્રી માડીને બધા પ્રાણીઓમા આતરિક તથા વૈયક્તિક જીવનનું, અરજી વહે છે કોઈક સ્થળે તેનો સ્રોત પાતળો છે, તો કોઈક સ્થળે બળવાન પણ છે તેમા લાગણીઓ, કટપના, સજ્ઞા અત-ગંત છે બેશુદ્ધ અવગ્થાનો પણ તેમા જ સમાવેશ થાય છે’

એ જ વૈજ્ઞાનિક અન્યત્ર કહે છે કે ‘How did living creatures begin to be upon the earth? In point of science, we do not know અર્થાત્ પૃથ્વી પર જીવતા પ્રાણીઓ શી રીતે આવ્યાં ? તેનો વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ કોઈ ઉત્તર નથી’

જે બી એસ હેન્ડન કહે છે ‘The truth is that, not matter, not forces, not any physical thing, but mind, personality is the central fact of the universe’ અર્થાત્ સત્ય એ છે કે પદ્મગત (matter) નહિ, બળ (force) નહિ, ભૌતિક પદાર્થ નહિ, પણ મન અને વ્યક્તિત્વ એ વિશ્વના મુખ્ય તત્ત્વો છે’

આર્થર એચ કેમ્પટન કહે છે ‘A conclusion which suggests the possibility of consciousness after death the flame is distinct from the log of wood which serves it temporarily as fuel’ અર્થાત્ કેટલાક પ્રયોગો પરથી દેરાયેલું અનુમાન બતાવે છે કે મૃત્યુ બાદ પણ ચેતનાનો સભવ છે અગ્નિ લાકડાથી જુદો છે લાકડા તો થોડા વખત માટે જોને પ્રકટ થવા માટે ઇંધનનું કામ આપે છે’

ચર ઓલિવર લોન્જ કહે છે ‘The time will assuredly come when these avenues into unknown region will be explored by science The universe is a more spiritual entity than we thought. The real fact is that we are in the midst of a spiritual world which dominates the material’ અર્થાત્ એ મમય અવશ્ય આવશે કે જ્યારે વિજ્ઞાન દ્વારા અજ્ઞાત વિષયના દ્વારોનું

અન્વેષણ થશે આપણે ધાર્યું હતું તેના કરતાં આ વિશ્વ વધારે આત્મમય છે વાસ્તવિકતા તો એ છે કે આપણે એવા આત્મમય જગતની અદર છીએ કે જે ભૌતિકતા પર વ્યર્થ લોગવે છે.

પ્રો. હબ્બૂ મેકડુગલ કહે છે 'For no single organic function has yet been found explicable in purely mechanical terms, even such relatively simple processes as the secretion of the tear or the exudation of a drop of sweat continue to elude all attempts of complete explanation in terms of physical and chemical science' અર્થાત્ એવું કોઈ શારીરિક કાર્ય હજી સુધી માત્રમ પડ્યું નથી કે જે યાંત્રિક પરિભાષાથી સમજાવી શકાય પ્રમાણમાં ઘણી નાની કહી શકાય એવી જાણતો, જેમકે-આમુ નીકળવા, પરસેવો ટપકવો વગેરે પણ કેવળ પદાર્થવિજ્ઞાન અને રસાયણશાસ્ત્રની પરિભાષાથી જરાજર સમજાવી શકાતા નથી.

હો ગાલ કહે છે 'In my opinion there exists but one single principle which sees, hears, feels, loves, thinks, remembers, etc. But this principle requires the aid of various material instruments in order to manifest its respective functions' અર્થાત્ મારા અભિ-

પ્રાયથી તો કેવળ એક જ વસ્તુ મુખ્ય છે કે જે જીવે છે, સાબળે છે, લાગણીનો અનુભવ કરે છે, પ્રેમ કરે છે, વિચાર કરે છે, યાદ કરે છે વગેરે પરંતુ આ વસ્તુને પોતાનું લિન્ન લિન્ન કાર્ય કરવા માટે લિન્ન લિન્ન પ્રકારના ભૌતિક માધ્યમોની જરૂર પડે છે.

ગ્રેટ ડીઝાઈન નામના પુસ્તકમાં આવા બીજા અનેક મતબોને આધારે એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે આ દુનિયા આત્મા વિનાનું યંત્ર નથી તેમાં જોનનાશકિત અવગ્ય કામ કરી રહી છે, પછી તેનું નામ ગમે તે આપવામાં આવે.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે હવે વિજ્ઞાન પણ જીવન આત્માનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ સ્વીકારવા લાગ્યું છે અને નજીકના ભવિષ્યમાં તેને સાર્વભૌમ માન્યતા પ્રાપ્ત થશે.

પ્રકરણ છઠું

જીવ-વિચાર અંગે કિંચિત્

જો જીવ એ કોરી કલ્પના હોત કે કોઈ મનસ્વીનો સુકો હોત અને એ નામની કોઈ વસ્તુ આ વિશ્વમા ખરેખર હસ્ટી ધરાવતી જ ન હોત, તો તેના વિષે વિચાર કરવાનું સાચું જ વ્યાજબી ગણાત આપણે અસત્ એટલે અવિદ્યમાન વસ્તુઓનો વિચાર કરતા નથી, કારણકે તેથી આપણું કોઈ પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી. ચદિ કોઈ આ પ્રકારનો વિચાર કરે અને તેમા રાચવા લાગે તો આપણે શું કહીએ છીએ ? 'ભાઈનું જરા ખસ્યું છે' એ જ કે કંઈ ખીણું ?

પરંતુ જીવ એ કોરી કલ્પના નથી, કોઈ મનસ્વીનો સુકો નથી, પણ આગમસિદ્ધ વસ્તુ છે અને તેને સુષ્ટિ એટલે તર્કશુદ્ધ દલીલો તથા અનુભૂતિ એટલે સર્વ કોઈને સામાન્ય રીતે ચર્ચા અનુભવનો પૂરેપૂરો ટેકો છે. તાત્પર્ય કે તે એક નક્કર હકીકત (Solid fact) હોઈને તેના સ્વરૂપ પરત્વે વિચાર થયેલો છે.

કોઈ એમ કહેતું હોય કે 'જીવ તો નજરે દેખાતો

નથી, તેના વિષે વિશેષ વિચાર ચો હોઈ શકે ?' તો આમ કહેવું ઉચિત નથી વાયુ નજર દેખાતો નથી, ઈથર નજર દેખાતો નથી અને વિદ્યુત્કણ્ઠિત પણ નજર દેખાતી નથી, તો શું એના વિષે વિશેષ વિચાર થઈ શકતો નથી ? એક વસ્તુ દૃશ્ય હોય કે અદૃશ્ય, પણ તેના વિષે વિચાર થઈ શકે છે અને તેના શુભ-ધર્મ નાહી દરી શકાય છે, પરંતુ આ વાત તો સામાન્ય મનુષ્યોને અનુલક્ષીને થઈ જાયો સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, તેમને તો બધું હસ્તામલકવત્ એટલે હાથમા રહેવા આગમની જેમ સ્પષ્ટ દેખાય છે, તેથી તેમને માનસિક ભૂમિકા પર કયો વિચાર કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી તેઓ તો જ્ઞાનદંડિએ જે કંઈ જુએ છે-જાણે છે, તે જ પ્રમાણુ છે

તત્ત્વની વિચારણા જીવથી શરૂ થાય છે જેમકે-

જીવાઽઽજીવા પુર્ણ, વાગસત્ત્વ સંવરોય નિઃસરણા ।

યયો મુક્ત્યો ય તદ્વા, નવ તાતા હૃતિ નાયન્ના ॥

‘નવ તરનો જાણવા યોગ્ય છે તે આ પ્રમાણે (૧) જીવ, (૨) અજીવ, (૩) પુણ્ય, (૪) પાપ, (૫) આશ્રવ, (૬) સ્વપ્ન, (૭) નિર્જ્ઞા, (૮) બધ અને (૯) મોક્ષ’

અમે પાઠકોને પૂછીએ છીએ કે નો અથવા હન્ટગની મજામાવી એકટો લઈ લઈએ તો બાકી શું રહે છે ? એ જ મિતિ તત્ત્વજ્ઞાનની છે જે તેમથી જીવતત્ત્વ લઈ લઈએ તો બાકી કંઈ રહેતું નથી

અહીં કોઈ એમ કહેતું હોય કે અજીવ બાબી રહે,

તો એ નગવય વસ્તુ છે એ જીવ ન હોય તો અજીવનો વિચાર શા માટે કરવો ? મુખ-દુ ખનુ સ્વેદન જીવને ધાય છે અને મકલ દુ ખમાથી મુક્તિ મેળવવા માટે જ તત્ત્વની વિચારણા છે, એટલે જીવ ન હોય તો તત્ત્વજ્ઞાનની આવશ્યકતા રહેતી નથી

આ વિવેચન તો જીવ સંબંધી વિચાર કરવા પરત્વે થયું, પણ જીવ-વિચારમાં વિચાર યજ્ઞ કયા અર્થમાં યોજાયેનો છે, તે જાણવાની જરૂર છે

એક વાર અમે પાઠશાળાના એક હોડિયાર બહાદુર વિદ્યાર્થીને પૂછ્યું કે ‘જીવ-વિચારનો અર્થ શો ?’

તેણે કહ્યું ‘જીવ સંબંધી વિચાર, તે જીવ-વિચાર’

અમે કહ્યું ‘આ તો તમે મમામ છોડ્યો, પણ જીવ-વિચારનો વાસ્તવિક અર્થ શો છે ?’

તેણે કહ્યું ‘જીવ નામની વસ્તુ પરત્વે વિચાર કરવો તે જીવ-વિચાર’

અમે કહ્યું ‘ભાષાના ધોરણે તમારો અર્થ ઠીક છે પણ અહીં તે યા સદર્શમાં વપરાયેલો છે ? શું આપણે અહીં જીવ સંબંધી વિચાર કરવાનો છે ? તર્કો કરવાના છે ?’

તેણે કહ્યું ‘પાઠ્ય પુસ્તકમાં તો એમ જ લખ્યું છે કે ‘જીવ સંબંધી વિચાર કરવો, તે જીવ-વિચાર’ અને તેણે પુસ્તક દેખાડ્યું

અમે કહ્યું ‘એ ઠીક છે, પણ જ્યારે આપણે

એક વસ્તુનો અધ્યાસ કરવા બેઠા હોઈએ, ત્યારે તે અંગે વિચારણા કરવી બેઈએ અને તેમાં જે કંઈ પ્રશ્નો સ્ફુરે તે શિક્ષકને પૂછવા બેઈએ પરંતુ આપણે તે અંગે કંઈ વિચારણા જ ન કરીએ તો પ્રશ્ન કયાથી સ્ફુરે? આપણા જીવન સામ્રાજ્યમાં આધ્યાત્મ પાત્ર પ્રકારનો કલ્પો છે (૧) વાચના એટલે શુદ્ધ આગળ સૂત્ર અને અર્થનો પાઠ લેવો (૨) પૃચ્છના એટલે મૂત્ર અને અર્થ સંબંધી પ્રશ્ન કરવા (૩) પરાવર્તના એટલે જે કંઈ ગીળી ગયા હોઈએ તેનું પુનરાવર્તન-કવુ (૪) અનુમેષા એટલે તે પર ખૂબ ઠીકાણુની વિચાર કરવો અન્ય લોકો એને માટે નિદિધ્યાસન શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે અને (૫) ધર્મકથા એટલે આધ્યાત્મના ક્ષણરૂપે ધર્મ કે તત્ત્વનું જે સ્વરૂપ સમજાયું હોય તે કલ્યાણભુદ્ધિથી બીજાને સમજાવવું વારુ, અહીં વિચાર શબ્દ ત્રણ અર્થમાં યોજાયેલો છે

વિચારનો પ્રથમ અર્થ મત કે અભિમત છે શ્રી વિશેષાવશ્યકબાખ્યમાં આ અર્થ લેવાયેલો છે એટલે જીવ સંબંધી નાની ભગવતોએ જે મત કે અભિમત દર્શાવેલો છે, તે જીવ-વિચાર

વિચારનો બીજો અર્થ તત્ત્વનિર્ણય છે ‘શબ્દસ્તોમ-મહાનિધિ’ આદિ પ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત કોષોમાં આ અર્થ આપેલો છે, એટલે જીવ સંબંધમાં જ્ઞાની ભગવતોએ કહેલો જે તાત્ત્વિક નિર્ણય તે જીવ-વિચાર

વિચારનો ત્રીજો અર્થ ભેદપૂર્વકનું કથન છે અને તે

શાસ્ત્રોમા પ્રસિદ્ધ છે એટલે જીવના સ્વરૂપ, શરીર, આયુ, કાયસ્થિતિ, પ્રાણ, યોનિ વગેરેના લેદપૂર્વક જેમા કથન કરાયુ છે, તે જીવ-વિચાર

ઠહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે કે જીવ-વિચારનો આ અર્થ સાબળતા વિદ્યાર્થીના આનંદ અને આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ તે બોલી ઉઠ્યો કે ‘ખરેખર ! શબ્દની શક્તિ અગ્રાધ છે જો તેનાથી પરિચિત થઈએ તો કેટલું બધું જ્ઞાન મળે છે ?’

ધાર્મિક અભ્યાસક્રમમા જીવ-વિચાર શા માટે શીખવાય છે ? તે પણ સ્પષ્ટતાયા સમજી લેવું જોઈએ જોન શાસ્ત્રોમા કહ્યું છે કે-

* કિં મુરગિરિણો ગઠય ? જલનિહિણો કિંવ હોજ્જ ગમીર ? ।

કિં ગયણાઠ વિસાલ ? કોત્વ બહિસાસમો ઘમ્મો ? ॥

‘આ જગતમા મેરુ પર્વત કરતા મોટું શું છે ? સાગર કરતા ગંભીર શું છે ? આકાશ કરતા વિશાળ શું છે ? અને જહિમા સમાન ધર્મ કયો છે ?’ અર્થાત્ ખીત્તે કંઈ નથી

“ વહ્ણણમોઢિવણ્ણી, દુરત્તદુરિયારિવગ્ગણિટ્ટવણ્ણી ।

સસારજલહિત્તરણ્ણી, ણ્ણકચ્ચિય હોહ જીવદયા ॥

“ કોઠા કલ્યાણુને જન્મ આપનાર, વિવિધ પ્રકારના

* (પુ ખમા ૧૧ શ્લોક ૬)

* (પુ ખમાના શ્લોક ૭)

મતને પ્રફુલ્લ જ ન હોત અને દયાધર્મનો ઉપદેશ દેતા અભયદાનની આટલી જોરદાર હિમાયત પણ કરી ન હોત તાત્પર્ય કે ગૃહસ્થો પણ જીવનના પાલન કરી શકે છે અને પોતાના ચારિત્રનું ઉત્તમ પ્રમાણ ઘડતર કરીને આત્મ વિકાસના માર્ગે આગળ વધી શકે છે.

જીવન દયા એટલે જીવોની ન્યાય, જીવસાગિની દયા આ વિશ્વમા જીવોનો જે સમતુલ્ય વ્યાપેલો છે, તેને જીવસાગિ કહેવાય છે. નાશિ એટલે સમતુલ્ય હવે જીવસાગિના ન્યાયપત્ર જ જ્ઞાન ન હોય, તો જીવોની દયા કઈ રીતે પણ? જાતે જાર ભગવતોએ તો સ્પષ્ટ કરમા યુ છે કે-

પદમ નાથ ત્વઑ દયા, જન વિદુઃ સદ્યમજ્ઞા ।

અનાળી કિં કાઠી? નિયા નાહીશ્છેઝ-વાલગ ॥

‘પ્રથમ જ્ઞાન અને પછી દયા આ પ્રમાણે મર્મ મયત પુરુષો સ્થિત છે-માને છે અજ્ઞાની । કે? તે પ્રેય અને પાપનો માર્ગ કેમ-કરીને

જો જીવે ત્રિ વિયાળેઈ, અજીવે ત્રિ વિયાળેઈ ।

જીવાજીવે વિયાળતો, સો હુ નાહીઈ સપમ ॥

‘જે જીવને ચાતું રહે જાણે છે, તે અજીવને પણ માની ગયે જાણે છે આ રીતે જીવ અને અજીવ બંનેને જાણનારો મધ્યમને આગળ રીતે જાણી ગયે છે’

જીવને જ્ઞાની ગણે જાણેલાં એવાં તેના લક્ષણ, બેદ, અવગતિ વગેરેનો યથાર્થ બોધ પ્રાપ્ત કરેલાં જ્યારે આ પ્રકારનો બોધ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેના પ્રતિપક્ષ અજીવને જોઈને કાઢવાનું કામ માન મહેતુ થઈ જાય છે અન્ય રાખેલાં કટીએ તો ‘આ જીવ’ એવો નિશ્ચયપૂર્વક બોધ થયો જ ‘આ અજીવ’ એવો બોધ પણ નિશ્ચય પૂર્વક જ થવાનો જેને જીવના લક્ષણો લાગુ પડતા નથી, તે અજીવ

અહીં એ પણ અપ્રકટ કરવું જોઈએ કે તદ્દન નીચલા વરના જીવો અને અજીવ વચ્ચે બેઠેલાં હોવાનું કામ મહેતુ નથી, પણ ત્યાં જ્ઞાનીના રાખેલાં કે શાસ્ત્રવચનો મહાયુક્ત થાય છે અને તેથી જીવને અજીવ માની તેનું ઉપમર્દન કરવાનો પ્રયત્ન આવતો નથી

જેણે જીવ-વિચારનું શિક્ષણ વીધું છે, તે પૃથ્વી, પાણી, વાયુ, અગ્નિ, વનસ્પતિ, કીડા, જંતુ, પક્ષી, પશુ, મનુષ્ય વગેરેના જીવ માનવાનો અને તેથી તેના આરભ-સમાપ્તિ બંધી જરૂર જણવાનો કદાચ પ્રમાદવશાત્ તેમ ન બન્યું તો પણ તેના દિલમાં તો દયાની ભાવના રહેવાની

મનને પ્રફુલ્લુ જ ન હોત અને દયાધર્મનો ઉપદેશ દેતા અલયદાનની આટલી ભેરદાર હિમાયત પણ કદી ન હોત તાત્પર્ય કે જૂહસ્થો પણ જીવન-યાત્રા પાલન કદી શકે છે અને પોતાના ચારિત્રનું ઉત્તમ પ્રકારે ઘડતર કરીને આત્મ-વિકાસના માર્ગે આગળ વધી ગઈ છે

જીવદયા એટલે જીવોની દયા, જીવશરિની દયા આ વિશ્વમા જીવોનો જે મહત્ત્વ આપેલો છે, તેને જીવશરિ કહેવાય છે. રાગિ એટલે સમૂહ હવે જીવશરિના અવગણન જ નાન ન દાય તો જીવોની દયા કઈ ગીતે પળે? રાજ્ય તર ભગવતોએ તો સ્પષ્ટ દર્શાવ્યું છે કે—

પદ્મ નાથ સર્વો દયા, ણ ચિદ્રૂપ સદ્વસન્નય ।

અજ્ઞાની નિં કાલી? કિંના નાહીદ્ છેઅ-વાલગ ॥

‘પ્રથમ નાન અને પછી દયા આ પ્રમાણે સર્વ મનન પુરુષો ગ્રિયત છે—માને છે અજ્ઞાની શું કરે? તે શ્રેય અને પાપનો માર્ગ કેમ કરીને બાણે?’

આદી માધુધર્મનો વિષય આવી રહ્યો છે તેને ઉદ્દેશીને એમ ઠંડેનાયું છે કે જેણે પ્રથમ એટલે પ્રારભમા જીવ મળધી જ્ઞાન મેળવી લીધું હોય તે જ દયાનું સારી રીતે પાલન કરી ગઈ છે જે અજ્ઞાની છે, એટલે કે જીવન સ્વરૂપ બાણતો નથી, એ શું કરવાનો? એ કેમ કરીને બાણવાનો કે આ શ્રેયમાર્ગ છે અને આ પાપમાર્ગ છે?’

આગળ તેમણે બતાવ્યું છે કે—

જો જીવ જિ ક્રિયાળેઈ, અર્જીવે જિ ક્રિયાળેઈ ।

જીવાર્જીવે ક્રિયાળજો, સો ॥ નાહોદ સખમ ॥

‘જે જીવને મારો રીત જાણું છે, તે અજીવને પણ મારી રીતે જાણું છે આ રીતે જીવ અને અજીવ બંનેને જાણનારો મધ્યમને મારી ગતિ જાણી નકે છે’

જીવને નાની રીતે જાણ્યો એટલે તના વક્ષણ, બેદ, ન્યરૂપ વગેરેનો મધ્યમ બોધ પ્રાપ્ત કર્યો જ્યાં આ પ્રમુખનો બોધ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેના પ્રતિપક્ષ અજીવને જોડાણી કાઢનાનું કામ નાર મહેતુ જાણી જાય છે અન્ય શબ્દોમા કહીએ તો ‘આ જીવ’ એવો નિશ્ચયપૂર્વક બોધ થયો કે ‘આ અજીવ’ એવો બોધ પણ નિશ્ચય પૂર્વક જ થવાનો જેને જીવના લક્ષણો લાગુ પડના નથી, તે અજીવ

અહીં એ પણ નિષ્કટ કરવું જોઈએ કે તદ્દન વિચલા થયના જીવો અને અજીવ વચ્ચે ભેદરખ્યા ફોગવાનું કામ મહેતુ નથી, પણ ત્યાં જ્ઞાનીના શબ્દો કે શાસ્ત્રવચનોનું મહાય રૂપ થાય છે અને તેથી જીવને અજીવ માની તેનું ઉપમર્દન કરવાનો પ્રયત્ન આવતો નથી

જેવું જીવ-વિચારનું ગિહત્વ લીધું છે, તે પૃથ્વી, પાણી, વાયુ, અગ્નિ, વનસ્પતિ, કીડા, જંતુ, પક્ષી, પશુ, મનુષ્ય વગેરેમા જીવ માનવાનો અને તેથી તેના આરભ-મમા-લથી જરૂર જાયવાનો કદાચ પ્રમાદવશાત્ તેમ ન જાણ્યું તો પણ તેના દિલ્લમા તો દયાની લાવના રહેવાની

જ અને તેથી તેના પરિણામો કોમળ રહેવાના જૈનો દયાળુ ગણાયા, તેનું ખરૂં કારણ એ છે કે તેમની દયાનો વિસ્તાર જીવ-વિચારના શિક્ષણને લીધે ઘણું મોટો થઈ ગયો.

અન્ય મમાજોની હાલત જુઓ કે જ્યાં જીવન સબધી વિશિષ્ટ શિક્ષણ નથી, તેઓ અનેક જીવોની હિંસા કરવા છતાં પોતે હિંસા કરી હોય એમ સમજતા નથી, પછી તેમથી બચવાની કોશીશ તો કરે જ શી રીતે ? તા'પર્યં કે દયાધર્મના ચચાર્થ પાલન માટે જીવ-વિચારનું શિક્ષણ આવશ્યક છે અને તેથી જ જૈન મધમા આજે તેનું પદ્ધતિસર શિક્ષણ અપાઈ રહ્યું છે.

જીવ-વિચારના શિક્ષણ માટે આજે પ્રાય જીવ-વિચાર પ્રકરણની જ પસંદગી થાય છે તેનું કારણ એ છે કે તેની પ્રાકૃત ભાષા સહેલી છે, તેની શૈલિ સુગમ છે, તેમા જીવના ભેદો વગેરેનું વ્યવસ્થિત નિરૂપણ છે અને તે માત્ર એકાવન જ ગાથાઓનું હોઈને થોડા જ વખતમા કંઠસ્થ કરી શકાય એવું છે.

પ્ર. ૧૬૫

જીવ-નિયાર-પ્ર નિર્માના

એક કૃતિ સધમાન્ય દૈનિક રીતિનું નુકસાન
તેનું અધ્યયન કરાવનામા અવગણના થાય છે. તે
રીતે ગણાય આત્માઓને તેમજ તેમનાં નિર્માણ
પ્રશ્ન ઉઠતો નથી તેઓ તેમનાં નિર્માણનું નુકસાન
આવાનું કામ છે? એમ વિચારવાનું છે કે જીવ
પ્રવૃત્ત થાય છે, પરંતુ બુદ્ધિ અધ્યયનના અ
સ્થિતિ જુદા પ્રકારની છે તેમજ તેમનાં નિર્માણ
અવશ્ય ઉઠે છે 'આ કૃતિ' તેમજ તેમનાં નિર્માણ
છે? શા માટે રચી છે? એમ વિચારવાનું છે કે જીવ
ચોગ્ય સમાધાન કરવામા અનેક પ્રયત્ન કરે છે
છે અને કૃતિનું અધ્યયન કરે અને તેમનાં નિર્માણ
વસ્તુસ્થિતિ ખ્યાલમા રાખીને તેમનાં નિર્માણ
આલેખન કર્યું છે

પ્રથમ એવી પ્રથા હતી.

કે સ્તવન-સ્વાધ્યાય (

પ્રથમ અ
ધ્યાય

કર્તા કે નિર્માતા ઘણા ભાગે એ કૃતિના છેડે ગર્ભિત રીતે અને કવચીક વાળ સ્પષ્ટતયા પોતાના નામનું સૂચન કરતા આથી તે કૃતિ કોની છે ? એ મમજ્ઞાઈ જતું આ રીતે છવ-નિચાર-પ્રકરણની પચામમી ગાથામા 'સિરિ-સતિ-સૂરિ-સિદ્ધે' એ શબ્દો વડે પ્રગ્ણ-કર્તાએ પોતાનું 'શ્રીશાન્તિ સૂરિ' એવું નામ સૂચવ્યું છે

અહીં એ પ્રશ્ન થવા મભવ કે કે 'આ શાન્તિસૂરિ છ મહાગજ યા ?' ઠારણ કે જૈન પરપરામા અનેક શાન્તિ સૂરિ છ થયેના છે જેમકે—

(૧) ઉત્તરા વચનસૂત્ર-જૃહ્દવૃત્તિના રચનાર યારાપદ્ર ગચ્છીય^૧ શ્રીશાન્તિસૂરિ કે જે વાલ્મીકિતાવની પદવીથી વિભૂષિત હતા

(૨) તિલકમજરી-કથા-ટિપ્પનના રચયિતા પૂર્ણ-તનગચ્છીય શ્રી શાન્તિસૂરિ

(૩) વાર્તિકવૃત્તિવિધાયક ચન્દ્રકુલીય શ્રી વર્ધમાન-સૂરિશિષ્ય શ્રી શાન્તિસૂરિ

(૪) ધર્મરત્નપ્રકરણ, પૃથ્વીચન્દ્રચરિત્ર આદિના કર્તા શ્રી નેમિચન્દ્રસૂરિશિષ્ય શ્રી શાન્તિસૂરિ

(૫) ભક્ત્યામરસ્તોત્રની વૃત્તિના પ્રણેતા ખડેલ ગચ્છીય શ્રી શાન્તિસૂરિ

(૬) પ્રભાણુપ્રમેયકલિકાવૃત્તિના નિર્માતા શ્રી શાન્તિ-સૂરિ

^૧ ગિરિપદ એવું નામ પણ પ્રાપ્ત થાય છે

(૭) ધર્મપર, રાક્ષસવૃન્દાવન કાલ્યાદિ વિવૃત્તિના અયથિના શ્રી શાન્તિસૂરિ

- (૮) પિંડવણા મનના ગચ્ચિતા શ્રી શાન્તિસૂરિ
- (૯) જૈનશાન્તિના રચયિતા શ્રી શાન્તિસૂરિ
- (૧૦) પર્વપચ્ચાલિકાના ગચ્ચિતા શ્રી શાન્તિસૂરિ
- (૧૧) ચેક્રવર્તી મહાબાહુના ગચ્ચિતા શ્રી શાન્તિસૂરિ
- (૧૨) જીવ વિચાર પ્રકરણના નિર્માતા શ્રી શાન્તિસૂરિ

એવે મા પ્રશ્નને ઉત્તર મટે નામથી આપી શકાય એમ નથી એમા નામક-બાધક અને પ્રમાણ વિચારવા પડે એમ છે પણ અત્રી એવું તો નહીં જણાવી દઈએ કે જૈનશાન્તિ અને પર્વપચ્ચાલિકાના રચયિતા તો વાદિ પેતાવ શ્રી શાન્તિસૂરિ જ છે, કાળુક આરા સ્પદ નહીં બાદાગ્નિ દર્શનપુત્રી પ્રતિ ન ૪૫-૧૮૦-૮૩, પ્રતિ ન ૩૫૦/૮૦/૪૪૨-૪૩ તથા અન્ય એ પ્રતિમા લખાયેલા છે ?

કેટલાક ચેક્રવર્તીમહાબાહુને પણ તેમની કૃતિ માને છે, પણ તે માટે કંઈ પુષ્ટ પ્રમાણ નથી ચેક્રવર્તીમહાબાહુ એ શ્રી શાન્તિસૂરિની કૃતિ છે, એવો નિર્ણય માત્ર એક પ્રતિમા છેટે લખાયેલા નામ પરથી થયો છે ખુદ એ કૃતિમા તેમનો કયાય ઉલ્લેખ નથી વળી મો અભ્યયનો વિશિષ્ટ ઉપયોગ એ તો વાદિપેતાવ શ્રી શાન્તિસૂરિજીનો ખામ સંકેત હોય

૨ આ ૥ વિવેચન માટે જુઓ શ્રીપ્રતિષ્ઠામજુન-પ્રત્યેક રીકા ભાગ ૧ અને ૨

તો તે પણ આમા ગેરહાજર છે અમને તો એમ લાગે છે કે જીવ-વિચાર-પ્રકરણની રચના કરનાર શ્રી શાન્તિસૂરિજી પછીના કોઈ શ્રી શાન્તિસૂરિજીએ તેની રચના કદી હશે જીવ-વિચાર-પ્રકરણની પ્રથમ ગાથા આ પ્રમાણે છે

ભુવણપર્વત વીર, નમિઝળ મળામિ જનુહ-બોહત્ય ।

જીવસરૂપ કિંચિ વિ, જહ મળિય પુશ્વસૂરીદિ ॥

અને એમયવ હજુમહાભાસની છેલ્લી ગાથા નીચે મુજબ છે

સુવળમવળપર્વદ્યો, સિયિસેવ-નરિદિવિદકયસેવો ।

સિરિવદ્ધમાણવીરો, હોઠ સયા મગલ સુમ્દ ॥

અહીં શ્રી વીરની સ્તુતિ અને તેમને જીવનપ્રદીપની ઉપમા એ બંને અમાન છે

‘જે બંને ગાથામા આટલું મામ્ય છે, તો તે એક જ કર્તાની કૃતિ કેમ ન હોય ?’ એ પ્રશ્ન થયો અહીં સ્વાભાવિક છે, પણ અમે ઉપર જણાવ્યું તેમ આ છેલ્લી ગાથામા કે તેની ઉપરની ગાથામા તેમનો નામનિર્દેશ નથી અને મો પદ પણ જણાતું નથી

હવે આવીએ જીવ-વિચાર-પ્રકરણ ઉપર પ્રવાહ તો એવો છે કે આ પણ વાદિવેલાલ શ્રી શાન્તિસૂરિજીની કૃતિ છે, પરંતુ તે માટે પુષ્ટ પ્રમાણ કયા ? વળી આ પ્રકરણ પરના ટીકાકારો પૈકી કોઈ પણ તેમનો ડરો પરિચય આપતા નથી જે તેમને એ પ્રવાહમા સત્ય લાગ્યું હોત તો સલાવના રૂપે પણ તેમનો ઉલ્લેખ કરત, પણ

એવો ઉલ્લેખ કરેલો નથી વિશેષમા આ કૃતિ વાદિ-
વેતાલની હોય તો તેની રચના પછી પાચસો વર્ષ મુધીમા
તેના પર કોઈ પણ વૃત્તિકેમ ન રચાઈ? તેમનું શિષ્ય-
મહલ વિદ્વાન હતું અને તેની પરપરા અમુક મહી મુધી તો
ચાલેલી જ છે આ પ્રકરણ પરની પ્રથમ ત્રીકા છેક વિક્રમની
સત્તરમી મહીના પ્રાગભમા દષ્ટિએચ ચાય છે શ્રી જૈન
શ્રેયસ્કર મહળ-મહેમાણા કે જેના તરફથી આ કૃતિ વાદિ-
વેતાલ શ્રી શાન્તિસૂરિજીની હોવા બાબત વિશેષ પ્રચાર થયો
છે, તે આ પ્રકરણની પ્રસ્તાવનામા તે માટેનું પુષ્ટ પ્રમાણ
ગ્રંથ કરી શકેલ નથી, અને તેણે જે પ્રમાણ રજુ કર્યું છે,
તે વિચારણીય છે તે જે નિર્દેશ માટે તપાસ્યો પટ્ટાવ-
લીનો હવાલો આપે છે, તેમા આવો ઉલ્લેખ છે જ નહિ
તેમના તરફથી માહત્ત્વપૂર્ણની સસ્કૃત ટીકા નાથે જે
જીવ-વિચાર-પ્રકરણ સને ૧૬૧૫મા બહાર પડ્યું, તેના
ઉપોદ્ધાતમા તો એમ જ લખ્યું હતું કે ‘અનેકગુણ
ગણાલક્ષ્મી શ્રીમજ્જાન્તિસૂરિવાદા પ્રવૃત્તપ્રકરણ રચિતવન્ત
શ્યન્માત્ર પચ્ચાશત્તમગાથાયા પ્રકટમેશ્વરગમ્યત્, તેષા સત્તા-
સમયાદિગતો નિળયોડસ્માક સ્મૃતિપયે નાસ્તિ ।’

આ વિષયમા પાછળથી પ્રમાણ મળી આવ્યું હોય
એ બનવા યોગ્ય છે, પણ એ પ્રમાણ એવું હોવું જોઈએ
જે પાંચેને પૂરી પ્રતીતિ કરાવી શકે અસ્તુ

હવે જે એક પ્રમાણ આ કૃતિ વાદિવેતાલ શ્રી શાન્તિ-
સૂરિજીની હોવાનું સૂચવે છે, તેનો અહીં નિર્દેશ કરીશું.

ઉક્ત શ્રી શાન્તિસૂરિજીએ ઉત્તરાધ્યયસૂત્રની જૃહદ્વૃત્તિના છેટે પોતાની પ્રગતિ આપી છે અને દેવટની પદ્ધતિમાં જણાવ્યું છે કે 'તદ્મો મધ્યા ત્રિદોષપ્રશમકરતો ગૃહ્યતા લિહ્યતા ચ।' અને જૃહદ્વૃત્તિના પ્રારભમાં જણાવ્યું છે કે 'મો મો મન્ત્રા ષ્ટ્વન્ત વચન પ્રમ્તુત સવમેતદ્' એ જ પાઠમાં આગળ પણ 'મો મો મન્ત્રલોકા' પદ પણ તેમના મો અધ્યયની પ્રીતિનું સૂચન કરે છે હવે જીવ-વિન્ધાન-પ્રકરણની પથામમી ગાથામાં 'ફરેહ મો ડગ્ગમ ઘમ્મે .' આવા પદો આપે છે, જે એમની ગતિનું આગેજૂળ દર્શન કરાવે છે આ મ યોગોમાં હાલ આ કૃતિને વાદિવેતાલ શ્રી શાન્તિસૂરિજીની માનીને જ ચાલીએ પરંતુ તે માટે હજી પુષ્ટ પ્રમાણો પ્રાપ્ત કરવાના બાકી રહે છે

વાદિવેતાલ શ્રી શાન્તિસૂરિજીનો પરિચય શ્રી પ્રભાચન્દ્રસૂરિવિરચિત શ્રાવભાવચરિત્ર વગેરે પરથી આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થાય છે

વાદિવેતાલ શ્રી શાન્તિસૂરિજી

તેમનો જન્મ ઉત્તર ગુજરાતમાં રાધનપુર પાસે ઊણુ ગામમાં થયો હતો તેમનું સસારી નામ હીમ હતું, તેમના પિતાનું નામ ધનદેવ અને માતાનું નામ ધનશ્રી હતું તેઓ શ્રીમાન વચના હતા

આ વખતે પાંજરામાં ચારાપદ્મગન્ધીય શ્રી વિજય નિહસૂરિ નામના ચૈત્યવામી આચાર્ય વિદ્યમાન હતા તેઓ

એક વખત જિણ પધાર્યા ત્યા જીમ તેમના જોવાના આગ્યો તે અને શુભ લક્ષણોથી મુખ દેખતે આચાર્યશ્રીએ વિચાર્યું કે 'જો આ કિશોર માધુ યાય તો શ્રીનિરંજનદેવના ગાનનની અવશ્ય પ્રભાવ ॥ કે'.

તેમણે ધનદેવ એક પાને જીમની માગણી કરી ધર્મપરાયણ પતિ-પત્નીએ ન ધના કે-યાતુ કાળે એ માગણીને સ્વીકાર કર્યો અને પોતાના બહાવનોયા પુત્રને આચાર્યશ્રીના ચરણે મૂક્યો આચાર્યશ્રીએ તેને શુભ મુહૂર્તે દીક્ષા આપી અને 'મુનિ શાન્તિભદ્ર' નામની પોતાનો શિષ્ય કર્યો. પછી તેમને સૂત્ર-સિદ્ધાન્ત, ન્યાય, વ્યાકરણ, કાવ્ય, કૌટીલ્યોત્તર તથા મત્રગામ્ય વગેરેનો અભ્યાસ કરાવ્યો અને અનુક્રમે આચાર્યપદ આપ્યું ત્યારથી તેઓ 'શ્રી શાન્તિ સુરિજી' તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા છેવટે મન્યને બાગ તેમને પોતી જા વિજયનિલ આચાર્યે સ્વર્ગગમન કર્યું.

આ વખતે પાનજી બહોળલાની ઘટી હતી તેના પુત્ર મહારાજ જીમદેવનું આધિપત્ય હતું તેમનો દગબાર અને નામાકિત પરિતોથી શોભતો હતો આચાર્યશ્રીએ આ દરબાનમાં પોતાની અદ્ભુત કવિવ્યશક્તિ અને અનેરી વાદકાનો પન્થિય આપ્યો આથી મહારાજ જીમદેવે પ્રસન્ન

૧ મુન્દરાનમાં પાનપુર નજીક ગમ્ભીર (સમજેણ) નામનું ગ્રામ છે ત્યાંના જિનમદિરમાં પ્રતિમાના પમાસણ ઉપર ૧૦૮૪માં ચારાપ મળ્યા શ્રી શાન્તિભદ્રશ્રી જે પ્રનિયા કરાવી એવો ઉપેખ છે આ ઉપરથી તેમનું સાધુ અવધાનું નામ શ્રી શાન્તિભદ્ર દેવ એમ સમજે છે કારણ કે મન્ય નામ અને સમય લગભગ મળતાં.

થઈને તેમને ‘કચીન્દ્ર’ અને ‘વાદિયકવતી’ નામના માનવતા બિરુદો આપ્યા.

કસ્તૂરીની લોકોત્તર સુગંધ જેમ થોડીવારમા સર્વત્ર ફેલાઈ જાય છે, તેમ સમર્થ મહાપુરુષોની ખ્યાતિ થોડા જ સમયમા દેશ-દેશાન્તરમા ફેલાઈ જાય છે આ આચાર્યશ્રીની સમર્થ કવિ અને વાદી તરીકેની ખ્યાતિ સાલજીને મહાકવિ ધનપાળે તેમને ધારાનગરીમા પધારવાનું આમ ત્રણ આપ્યું કે જે માવવદેશની રાજધાનીનું પદ ભોગવતી હતી અને દિગ્ગજ પડિતોના નિવાસને લીધે મગ્નતીની કીડાભૂમિ અનેલી હતી.

આચાર્યશ્રીએ મહાકવિ ધનપાળના આમ ત્રણને સ્વીકાર કરી ધારાનગરી તરફ વિહાર કર્યો છેલ્લા મુકામે રાજા ભોજ સામે આવીને અને તેણે આચાર્યશ્રીને આવકાર આપીને જળાબધુ કે ‘ધારાની સલામા ઉફલટ વાદીઓ છે, તેમાના જેટલા વાદીઓને તમે જીત્યો, તેટલા લાખ માલવી દ્રમ્મ તમને આપીશ મારે જોવું છે કે ગુજરાતના નૈન સાધુઓમા વિદ્વાતાનું કેટલું સામર્થ્ય છે ?’

આચાર્યશ્રીએ આ પડકાર ઝીલી લીધો અને ધારાનગરી પહોંચ્યા પછી રાજસલામા વાદ આરંભ્યો તેમા એક પછી એક ચોરાશી વાદીઓને જિતી લીધા આ રીતે આચાર્યશ્રી રાજા ભોજની સલામા વાદીઓ માટે વેતાલ સમ નીવડ્યા, એટલે રાજા ભોજે તેમને ‘વાદિવેતાલ’ બિરુદ આપ્યું તથા શરત પ્રમાણે ૮૪ લાખ માલવી દ્રમ્મ અર્પણ કર્યા તે

વખતના ગુજરાતના ધારણે તેની કિંમત ૧૨,૬૦૦૦૦ બાર લાખ ને સાઠ હજાર રૂપિયા થતી હતી

આચાર્યશ્રીએ તેમાના ૧૨ લાખ રૂપિયા ધારાનગરીમા મુદર જિનમદિર નિર્માણ કરવા માટે આપી દીધા અને બાકીના ૧૦૦૦૦ રૂપિયા ગુજરાતના ધ્યાનપૂર્વકગરે (હાલના થરાદ ગામે) મોડલી આખ્યા ક જેમાથી શ્રીઆદિનાથ-મદિરમા મૂળનાયકની ડાબી બાજુએ એક દરેરી બાધવામા આવી તથા નવ વગેરે કરાવવામા આવ્યા

ઠહેવાય છે કે શ્રી શાન્તિસૂરિજી મહાગજની વાદ-વિષયક ખ્યાતિ સાબળીને આ વખતે ધારાનગરીમા ૫૦૦ વાદીઓ સાઆર્થ કરવા માટે આવી પહોંચ્યા હતા, પરંતુ સૂરિજીએ એ બધાને છૂટી લઈને લેનધર્મનું તેમજ ગુજરાતનું જીવ વધાર્યું હતું

સૂરિજી આ દિગ્વિજય કર્યા પછી પાટણ પધાર્યા ત્યારે રાત્ર અને મત્રીમહલ સહિત પાટણની તમામ પ્રજાએ તેમનું અપૂર્વ સ્વાગત કર્યું હતું

આચાર્યશ્રી પાટણમા પોતાના ડર શિષ્યોને ન્યાયનો અભ્યાસ કરાવતા હતા આ વખતે વડગચ્છીય શ્રીમુનિ-ચન્દ્રસૂરિ નાડોવથી વિહાર કરાને ચૈત્યપરિપાટી-નિમિત્તે પાટણ પધાર્યા એકદા તેઓ ભગવાન શ્રી સપલદેવના દર્શન કરીને નજીકના ઉપાશ્રયમા વિરાજમાન આ આચાર્યશ્રીને મળવા આવ્યા પરંતુ એ વખતે જૌદ દર્શનના પ્રમેયનો પાઠ ચાલતો હતો. એટલે તેમને તમસ્કાર કરીને ગમગમ

એની ગયા તેમણે પોતાની ત્રીન પારણા શક્તિથી એ આખો પાઠ અવધારી લીધો. બીજા દિવસે, ત્રીજા દિવસે પણ આમ જ બન્યું આ રીતે કુલ દશ દિવસ રહીને તેમણે દશેય દિવસના દસ પાઠ અવધારી લીધા પરંતુ આચાર્યશ્રીના ડોઠ પ્રિય આ પાઠ અવધારી શક્યા નહિ આથી તેઓ ધણો ખેદ પામ્યા આ વખતે શ્રીમુનિચન્દ્રસૂરિએ તેમની આજ્ઞા લઈ દશેય દિવસના પાઠ અધિશુદ્ધ કહી બતાવ્યા આથી આચાર્યશ્રીની પ્રમત્તાનો પાર રહ્યો નહિ તેઓ એકદમ ઊભા થયા અને તેમને આલિંગન કરતા બોલ્યા ‘તું તો ધૂળમાં ઢાળાયેલું રત્ન છે મારા પાસે રહીને અભ્યાસ કર’

આ વખતે પાટણમાં ચૈત્યવામીઓનું પ્રભુત્વ હતું અને ત્યાં મ વેગી માધુને ઉતરવા માટે ન્યાન મળતું ન હતું આચાર્યશ્રીએ આ વસ્તુનો ખ્યાલ કરી શ્રીમુનિચન્દ્રસૂરિજીને ઉતરવા માટે ટંકશાળ પાઠબની એક જોરડી અપાવી અને તેમને છયે દર્શનનો અભ્યાસ કરાવ્યો કહેવાય કે તે આ મમયવી પાટણમાં ચૈત્યવામીઓ તરફથી મ વેગીઓને વસતી મળવા લાગી

હવે સૂરિજીની ગામનપ્રભાવનાના અન્ય અંગ તરફ એક આછો દષ્ટિપાત કરી લઈએ એક વાર તેમણે પૂલિકોટ (ધૂળિયો કોટ) પકવાની મચોટ આગાહી કરીને ૭૦૦ શ્રીમાળ ટુંડ બોને બચાવી લીધા હતા અને તેમને જૈન ધર્મના દૈવ અનુરાગી કર્યા હતા તેઓ રાજકુમારોને પણ

‘જીવ-વિચાર પર સમયસુન્દરીની કી ટીકા વાસ્તવમે હૈ હી નહીં !’
એટલે આ વસ્તુ વિચારણીય બને છે

આ પ્રકરણ પર ત્રીજી નસકૃત ટીકા ખગતરગચ્છીય
શ્રીજિનનાભના શિષ્ય શ્રી અમૃતધર્મના શિષ્ય ઉપાધ્યાય
શ્રી ક્ષમાદયાણકજીએ વિ મ ૧૮૫૦ના ભાદ્રપદ શુક્લ-
પક્ષની મહત્તમીના દિવસે બીખનેરમા પૂજા કરેલી છે
આ વૃત્તિ પ્રમાણમા નાની છે, એટલે કે અવચૂરિ જેવી છે,
પણ વિવચનો બોધ કરાવવા માટે સારી છે એતુ પ્રકાશન
મ ૧૯૬૨મા ગુજરાતી અનુવાદ સાથે શ્રી જૈન આત્માનંદ
સલા-ભાનનગર તરફથી થયેલું છે

શ્રી મો દ દેશાઈએ જૈન આહિત્યના ઇતિહાસમા
તેની નોંધ લીધેલી છે અને તેનો રચનાસવત્ ઉપર પ્રમાણે
૧૮૫૦ જણાવ્યો છે શ્રી જિનરત્નકોષ ભાગ-પહેલામા પણ
તેનો રચનાસવત્ આ જ આપેલો છે, પરંતુ જૈન શ્રેયસ્કર
મહાન-મહેમાણા તરફથી પ્રગટ થતા જીવ-વિચાર-પ્રકરણની
પ્રસ્તાવનામા તેનો સ ૧૭૮૫ છપાયે જાય છે ! અનેક
આવૃત્તિઓ થવા છતાં આ ભૂત સુધરી નથી, એ ખરેખર !
ખેદનો વિષય છે

આ નિવાય શ્રીજિનરત્નકોષ-ભાગ પહેલામા બે વિશેષ
ટીપ્પણોનો ઉલ્લેખ થયેલો છે એક ઇશ્વરાચાર્યકૃત અક્ષરાચાર્ય
દીપિકાનો અને બીજો તેના આધારે આબુવનસુદરે રચેલી
ટીકાનો પરંતુ તેનો વિશેષ પગિચા હજી પ્રાપ્ત થયો
નથી તેની મૂળ પ્રતિઓ જોયા પછી જ ખબર પડે કે
રખા એમા શું છે ?

પ્રકરણ નરમુ

અર્થપદ્ધતિ

છવ-વિચાર-પ્રકરણનો અર્થ પ્રકાશવા માટે પ્રસ્તુત
વૃત્તિમા પડગ પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરવામા આ ચો છે, તે
આ પ્રમાણે

(૧) મૂળ ગાથા

(૨) સંસ્કૃત છાયા પ્રાકૃતની માથે સંસ્કૃત છાયા
આવવાથી તેનો અર્થનિર્ણય કરવામા સુગમતા પડે છે
ખામ કરીને સંસ્કૃતના અભ્યાસીઓ આ વસ્તુની અપેક્ષા
રાખે છે, તેથી બીજા અગ તરીકે તેનો સ્વીકાર કરવામા
આવ્યો છે

(૩) પદાર્થ દરેક પદના અર્થ જાણવા વિના સમગ્ર
અર્થની નકલના થઈ શકતી નથી, એટલે આ અગ
આવશ્યક છે તેમા પ્રથમ સામાન્ય અર્થ અને પછી વિશેષ
અર્થ એ ક્રમને અપનાવવાથી જોષ થશે. સ્પષ્ટ થાય છે,
તેથી અહીં દરેક પદના સામાન્ય અને વિશેષ અર્થ આપ

વામા આબ્યા છે જે પદોમા સામાન્ય અર્થથી જ કામ આવે એવું છે, ત્યાં વિશેષ અર્થ આપવામા આવ્યો નથી

(૪) અન્વય અર્થની નકલના કરવા માટે અતિ ઉપયોગી હોઈ ચોથા અગ તરીકે તેનો સ્વીકાર કરવામા આવ્યો છે

(૫) ભાવાર્થ. માત્ર ભાષાતરથી ભાવ ગ્રુધી પહોંચાતું નથી, એટલે ભાવાર્થનો પણ એક આવશ્યક અગ તરીકે સ્વીકાર કરવામા આવ્યો છે

(૬) વિવેચન ગાથાના પ્રયોજન આદિ સબધમા વિશેષ વજ્રાબ્ધની અપેક્ષા રહે છે, તેથી હકૂ અગ તરીકે વિવેચનને અપનાવ્યું છે

આશા છે કે આ પદ્ધતિ અભ્યાસીઓને અતિ ઉપયોગી થઈ પડશે

જીવ-વિચાર-પ્રકાશિકા થાને

જૈન ધર્મનું ગ્રાણીવિજ્ઞાન

સ્વ

બીજો ખંડ

જીવોનું વર્ગીકરણ

[૧]

મગલ, અભિયેય સુદિ

શુભ

શુભ-પર્વ ધીર, નમિજન મળામિ કુટુંબ-પદ ૧
જીવસરૂપ કિંચિ વિ, જહ મનિ કુટુંબ-પદ ૨ ૨૧
સે સ્ફૂટા છાંદ

શુભ-પ્રદીપ ધીર, નત્વા મળામિ કુટુંબ-પદ ૩
જીવ-સ્વરૂપ કિંચિદપિ, યવા કુટુંબ-પદ ૪ ૨૨
પદાથ

શુભ-પર્વ—શુભનમા કુટુંબ-પદ ૫

શુભ એટલે લોક લેન કુટુંબ-પદ ૬
છે (૧) ધર્મલોક, જે સામાન્ય કુટુંબ-પદ ૭
પાય છે (૨) તિર્થંકુલોક, જે કુટુંબ-પદ ૮
મનુષ્યલોક તરીકે ઓળખાય છે (૩) અલોક
સામાન્ય રીતે પાતાળ તરીકે કુટુંબ-પદ ૯
આનુવ્રણ લોક કુટુંબ-પદ ૧૦

જેનેતર શાસ્ત્રોમા આ ત્રણે પ્રકારો ઉપરાત તેના ચૌદ પ્રકારો પણ વર્ણવેલા છે અને તેથી જીવન શબ્દ ચૌદના સંકેત તરીકે વપરાય છે

દીપ એટલે દીવો, પ્રદીપ એટલે મોટો દીવો અથવા ઉત્કૃષ્ટ દીવો તેનું મુખ્ય ઝાયા અધિકારનો નાશ કરવાનું છે, એટલે લક્ષણથી તેનો અર્થ 'પ્રકાશ કરનાર' એવો થાય છે

આ રીતે જીવન-પ્રદીપનો અર્થ ત્રણેય લોકમા રહેલા જીવાજીવરૂપ મમન્ત પદાર્થનો પ્રકાશ કરનાર એમ સમજવાનો છે

વીર—વીરને, શ્રી મહાવીર સ્વામીને

કહ્યું છે કે 'વિશેષેણ ફેરયતિ-પ્રેરયતિ કર્માણિ इति वीर -જે વિશેષતાથી કર્મોને પ્રેરે છે-ફેરવે છે, એટલે જે આત્માથી છૂટા પાડે છે, તે વીર' પૂર્નાચાર્યાએ તેનું નિસ્પૃહ આ પ્રમાણે કયું છે

निदारयति यत् कम, तपसा च विराजते ।

तपोवीर्येण युक्तश्च, तस्माद् वीर इति स्मृत ॥

'જે કર્મોનું વિદ્યગ્ણુ ઢરે છે, તપથી વિરાજમાન છે અને તપોવીર્યથી યુક્ત છે, તે વીર કહેવાય છે'

ચરમ વીર્ય કર શ્રી વર્ધમાનસ્વામી આવા ગુણોથી યુક્ત હતા, એટલે તેઓ 'વીર' કહેવાયા શાસ્ત્રોમા અનેક સ્થળે તેમનો ઉલ્લેખ શ્રી વીરસ્વામી, શ્રી વીર-પ્રભુ કે શ્રી વીર પરમાત્મા તરીકે આવે છે

ના । —નમીને, નમસ્કાર કરીને

પૂર્વક હસ્તપાદાદિ અવયવોનો મઠિય કરવો,
 નમઃ ત્યજ શબ્દ બોલવા અને નમસ્કાર પ્રત્યે માનસિક
 એકાગ્ર વિચારણા, ઘડા, આદર, જાદુમાનની લાગણી કે
 શુદ્ધ નિ ગણી, તેને નમસ્કાર કહે છે

ન—કેટલું છું

—શોધત્ય—અણુધાના બોધાર્થે, જેઓ બોધ પામેલા
 નથી, ૧ બોધ પમાડવા માટે

। બોધ શબ્દની સામાન્ય બોધ કે વ્યાવહારિક
 જ્ઞાન પણ તત્ત્વબોધ મમજવાનો છે તાત્પર્ય કે
 જેનો તત્ત્વજ્ઞાનમાં પ્રવેશ થયો નથી કે જેણે હવ-

અહવ ૨૦ નુ ન્વરૂપ જાણ્યું નથી, તે અમુક છે અહીં
 કેટલાક ૧ની' એવો અર્થ ૦૨ છે અને તેવો અર્થ

થઈ ૧ ખાત, પણ અહીં તે પ્રસ્તુત નથી પાકડ ગત્તા
 કહ્યું છે ૧ 'અનુષ્ઠા—અનિશ્ચિતજોગાત્રોચારિત્ત્વનાર્થાસ્તપા
 ષોધાર્થ—તદ્ નિશ્ચિતમાય' એવો અર્થ કરવો છે

જીવ-સત્ત્વ—જીવના ન્વરૂપને

હવ જેટલે આત્મા હવનશક્તિ ધાન્ય કરવાના
 શુભને લીધે તેને હવ કહેવામાં આવે છે તેથી છે કે
 'જાવિતગા, જોગતિ, જોગિયતીતિ જીવ —જે હવનવાજો
 છે, જે હવે છે મનવા તો જે હવનનો છે, તે હવ ઉપયોગ
 અનાદિનિ' રીરપૃથ ન્વ, કર્મકર્તૃત્વ, કર્મલોકતત્ત્વ
 અરૂપિત્વ લક્ષણોની તે શુભ છે

જીવનની ક્રિયા જેના વડે શક્ય બને છે, એ જીવ ત શરીરને પણ ઉપચારથી જીવ કહેવામા આવે છે છેદન, લેદન, તાડન, મારણ વગેરે શરીર તરીકે માનેલા આ જીવનુ થાય છે, પણ તેનુ મચાલન કરનાર આત્માનુ થતુ નથી એ તો સ્વભાવે અજર-અમર છે, એટલે કે જન્મતો પણ નથી અને મરતો પણ નથી

અરૂપ રાજદના ધણા અર્થો થાય છે, તેમાથી લક્ષણ કે પ્રકાર અહીં અભિપ્રેત છે

કિંચિ ત્રિ—કંઈક, થોડુ, સંક્ષેપથી

જહ—જેમ

મણિય—ઠહેલુ છે

પુત્ર-સૂરિદિ—પૂર્વના સૂરિઓએ, પૂર્વાચાર્યોએ

અન્વય

અહીં મળામિ એવુ ક્રિયાપદ છે, એટલે જહ પદ અધ્યાહારથી લેવાનુ છે

જહ વીર નમિઝળ કિંચિ ત્રિ જીવસરૂપ મળામિ-હું શ્રી મહાવીર સ્વામીને નમસ્કાર કરીને જીવનુ કંઈક અપ એવુ સ્વરૂપ કહું છું

‘એ વીર કેવા છે ?’ તો મુગળ-પર્દિશ-ત્રણેય લોકના સમસ્ત પદાર્થોના પ્રગટ કરવામા પ્રદીપ જેવા

‘હું શા માટે જીવનુ સ્વરૂપ કહું છું ?’ તો અબુહ-બોહત્ય—જેઓને જીવ-અજીવ વગેરેનો જોધ ધણા અધ્ય છે, તેમને વિશેષ જોધ પમાડવા માટે

‘હું તે કેવી ગીતે કહું છું ?’ તો જદ મળિય પુત્ર-
સૂત્રિદિ-એમ પૂર્વાચાર્યોએ કહ્યું છે, તેમ, પત્તુ માની
મતિથી નહિ

ભાવાર્થ

ત્રણ લોકના અમસ્ત પ્રદાયોના પ્રકાશ કરનાર એવા
શ્રી મહાશીર સ્વામીને નમસ્કાર કરીને, શુભ-અશુભ વગેરેના
અન્ય બોધ ધગવનારાઓને વિશેષ બોધ પમાડવા માટે,
પૂર્વાચાર્યોના ધ્યન અનુસાર હું શુભનું કંઈક અપ એવું
સ્વરૂપ કહું છું

વિવેચન

ભયાનક ભવસાગરમાં નિમગ્ન થતા પ્રાણીઓના
ઉપકાર માટે પ્રવહણુ સમાન તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવાની
ઇચ્છા રાખનારા શ્રીમાન્ શાન્તિનૂજિશ્ચ મહારાજે શિષ્ટાચારના
પરિપાત્તન અર્થે આરભમાં ઇશ્વરેવને પ્રણામ કરવાના હેતુથી
તથા અથના અભિધેય એટલે વિષયને સૂચવવાના આશયથી
આ પ્રથમ જાણા કર્યા છે

વિશેષતાથી ઠહેલું હોય તો એમ પણ કહી નકાય
કે મ ગવાચરણુ, વિષય, સળધ, પ્રયોજન અને અધિભારી
એ પાચેયનું સૂચન કરવા માટે તેઓથીએ આ પ્રથમ
જાણા રજૂ કરી છે

અટ્ટી ‘ત્રણ લોકના અમસ્ત પ્રદાયોના પ્રકાશ કર
નારા એવા શ્રી મહાશીર સ્વામીને નમસ્કાર કરીને’ આ
જ રાખે મ ગદ્યાચરણુરૂપ છે

‘જીનુ કઈક અપ એવુ’ આ ગાંઠો પ્રત્યુત્પ્રકરણના અભિધેય કે વિષયને જણાવનારા છે ‘પૂર્વાચાર્યોના કવન અનુમાન’ આ ગાંઠો શુરુપરપરા આવેનો મધ્ય સૂચવનારા છે

અપ જોધ ધરાવનારાઓને વિશેષ જોધ પમાડવા માટે’ આ ગાંઠો પ્રજ્ઞ-ગ્થનાનુ પ્રયોજન સૂચવનારા છે, તેમજ તેના અધિકારી અગે પણ નિદેશ કરનારા છે તાત્પર્ય કે આ પ્રજ્ઞ મે તત્ત્વજ્ઞાનના મેત્રમા પ્રવેશ કરનારાઓ માટે રચ્યુ છે, નહિ કે પડિતો અથવા અધ્યાત્મીઓ માટે

અથગ્થનાના પ્રારભમા ઇષ્ટદેવનુ મંગલાચરણ કરવાથી અધિકારની પરમ આન્વિતા પ્રવૃત્તિ થાય છે અને તેથી અધ્યયન-અધ્યાપન માટે નિમગ્ન પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે વળી ઇષ્ટદેવના નામસ્તૂત્યથી આ અથ કયા ધર્મનો કે ન પ્રદાયનો છે, એ પણ જાણી શકાય છે

અથના પ્રારભમા જ અભિધેય કે વિષયનુ સૂચન કરી દેવાથી આ અથમા ગેનુ વર્ણન આનશે, તે પાઠકો મમજી શકે છે અને તેથી તેના અધ્યયન-અધ્યાપનની પ્રવૃત્તિ કરવી કે નહિ? તેનો નિર્ણય કરી શકે છે

મધ્યનો નિર્દેશ કરનાથી આ અથને કેટલો પ્રમાણ ભૂત ગણવો? તેનો ખ્યાલ પાડકોને આવી શકે છે દાખલા તરીકે મહી પ્રકરણ નાંજીએમ કહ્યુ છે કે ‘હુ પૂર્વાચાર્યોના કવન અનુમાન કહું છું, પણ મારી મતિથી કહેતો નથી’

એવે પૂવાચાર્યોના કથન પર જવ વિદ્યામ રાખનારા
એવા મદ્દાગુ માત્માઓને ત પ્રાદ્ય બને છે અહીં આવુ
કોઈ અપદીકરણ ન હોય તો મલવ છે ૫ પાઠકો તેને સ્વતંત્ર
મનનિરૂપણ માની લે અને તેથી તેના અધ્યયન-અધ્યા
પનની પ્રવૃત્તિ કરવી કે નહિ ? એના વિચારમાં પડે

અથવા આનુ પ્રયોજન લગાવવાથી પાઠકને અથ
વા આના તેનું પત્તે કઈ શકા કરવાનું કારણ નેતુ નથી
અને અધિભરીનું સૂચન કરવાથી જેઓ તેના અધિભરી
છે, તે જ તેના પદનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે

પ્રાચીનમગમા લગભગ બધા જ દર્શનનાગાઓ આ
પદ્ધતિનું અનુમગન કરતા અને તેથી જ્ઞાન-સંપાદનના
મેનમાં સુર વ્યવસ્થા જગવાઈ રહેતી

આ આખી જ્ઞાનામાં ગાંધા છદનો જ ઉપયોગ થયેલો
છે કે નેતુ લગભગ ન-ટૂટી જાનાની આપણે મગનુ છે

[૨]

જીવોના મુખ્ય ભેદો

મૂળ

જીવા મુક્તા સમારિણો ચ સસ થાયરા ચ સસારી ।
પુઢવિ-જલ-જલણ-વાઝ-વણસ્સઈ થાયરા નેયા ॥૩॥

સંસ્કૃત છાયા

જીવા મુક્તા સસારિણઃ પ્રસા. સ્થાયરાઃ સસારિણ ।
પૃથ્વી-જલ-ગ્ગલન-વાયુ-વનસ્પતય સ્થાયરા જ્ઞેયા ॥

પદાર્થ

જીવા—જીવો

અહીં જીવની બહુલતા સૂચવવા માટે જીવા જ્ઞેવો
બહુવચનનો પ્રયોગ છે. જીવો દ્રવ્યથી અનત છે, મેત્રથી
સમસ્ત લોકવર્તી છે, કાલથી ત્રણે કાલમાં રહેનાર છે અને
ભાવથી ઉપયોગાદિ લક્ષણવાળા છે.

જો બધા જ શરીરમાં જોકે અજાડ જીવ હોત તો
અહીં જીવા જ્ઞેવો બહુવચનનો પ્રયોગ કરત નહિ, પણ

નિગોદ સિવાય દરે- જમીરમા જુના હવ છે, દાન-
તેને મુખ- ખનો અનુભવ જુના જુ । પ્રકા- થાય છે- અને
દરેકનુ વ્યક્તિત્વ (Individuality) જુના પ્રમાણુ છે,
તેથી અહીં જાનુવચનનો પ્રયોગ માર્ગ છે

મુક્તા — મુખ, પારગત, નિદ્ધ

જે હવો કમથી સર્વથા મુખયેવા છે, તે મુખ
કહેવાય છે આવા હવો દે- છોડ્યા પછી લોકના અમ
ભાગે આવેલી મિદ્ધશિવા ઉપર પડેલે છે અને ત્યાં મિદ્ધ
થાય છે આવા હવો સમગ્રસાગરનો પાર પામી ગયેવા
હોવાથી પારગત પણ કહેવાય છે અને તેમનુ મર્વ પ્રયો
જન નિદ્ધ થયેલુ હોવાથી નિદ્ધ પણ કહેવાય છે

સત્સારિણો—સ સારી

‘સત્સરણ સત્સાર’ જેમા એક નિમાયા બીજી ગતિમા
સગી જવાનુ કામ નિરતર ચા-ની જાનુ છે, તે સ સાર કહેવાય
છે આવા સત્સારમા રહેવા હવો તે સ સારી

ય—અને

સસ—ત્રમ

હવુ છે કે ‘શીતોજમગાદૈરમિતજ્વારતન્નાશાય પ્રત્યન્તીતિ
પ્રમા ।’ જે હવો કદી, તાપ, ભય વગેરેથી ત્રાસ પામીને
હુ ખી ધર્મને તેનો નાશ કરવાની એટલે કે પ્રતિાર કરવાની
ચેટા કરે છે, તે ત્રસ કહેવાય છે અહીં પ્રત્યન્તિનો અર્થ

* નિગોદમા એક સગીરમા આત હવો રહે છે

ચેષ્ટન્તે કરવાનો છે તાત્પર્ય કે જે હવે મુખ-દુખનું
મવેદન થતા તેને અનુકૂળ હલન-ચલનાદિ પ્રવૃત્તિ કરી શકે
છે, તે ત્રન કહેવાય છે ત્રનનામકર્મના ઉદયથી હવે
આવું ત્રસપણું પામે છે

ધાવરા—સ્થાવર

કહ્યું છે કે ‘તિષ્ઠત્યુષ્ણાદમિતાપિતા અપિ તત્પરિહાર
સમર્થા સ્થાવરનામકર્માદિયશ્ચર્વિન સ્થાવરા ।’ જે હવે
ઠડી, તાપ વગેરેથી ખીડા પામવા છતા તેનો પરિહાર
કરવાને અસમર્થ હોઈ જેવી હાલતમા હોય તેવી જ હાલતમા
પડ્યા રહે છે, તે સ્થાવર કહેવાય છે સ્થાવર-નામકર્મના
ઉદયથી હવે આવું સ્થાવરપણું પામે છે

ચ—અને

સસારી—સ સારી હવે

પુદ્ગલ-જલ-જલણ-વાદ-ચળસ્પર્શ—પૃથ્વી, જલ, જ્વ
લન, વાયુ અને વનસ્પતિ

પૃથ્વી એટલે માટી જલ એટલે પાણી કે અપ્
જ્વલન એટલે અગ્નિ કે તેજસ્ વાયુ અને વનસ્પતિ
પ્રસિદ્ધ છે આ પાચેયમા હવેનો વાસ હોય છે અન્ય
શબ્દોમા ઠીઠીએ તો કેટલાક હવે આ પાચેયને પોતાની
કાયા બનાવીને અદર રહેલા છે આ હવેને અનુક્રમે
પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, અગ્નિકાય (તેજસ્કાય), વાયુકાય
અને વનસ્પતિકાય કહેવામા આવે છે

ધાવરા—સ્થાવર

નેયા—બણવા યોગ્ય છે

અન્વય

જીવો મુક્તા સસારિણોય—જીવો સિદ્ધ અને ન સારી એમ બે પ્રકારના છે તેમાં સસારો ન સારી જીવો તસ યાવરા ચ ત્રય અને સ્થાવર એમ બે પ્રકારના છે તેમાં ધાવરા પુદરી-જલ-જલ્લ-વાક-વણસ્સઈ નેવા—સ્થાવર જીવો પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વન-પતિ એમ પાચ પ્રકારે જાણવા યોગ્ય છે

ભાષાર્થ

જીવોના સિદ્ધ અને ન સારી એવા બે મુખ્ય ભેદો છે તેમાં ન સારી જીવો ત્રસ અને સ્થાવર એમ બે પ્રકારના વહેવાયેલા છે તેમાં સ્થાવર જીવો પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, અગ્નિકાય, વાયુકાય અને વનપતિકાય એમ પાચ પ્રકારના છે

વિવેચન

આ લોકમાં અનતાનત જીવો રહેલા છે આ જાણી જીવોમાં ચેતના કે ઉપયોગાદિ લક્ષણો સમાન છે, પણ તેમની અવસ્થા સમાન નથી કેટલાક જીવો કર્મજનનમાથી મુક્ત થઈ, મમારસાગરનો પાર પામી, સિદ્ધ થયેલા છે, તો કેટલાક હજી ન સારમાં જ પરિવ્રમણ કરી રહેલા છે એટલે નમત્ર જીવોના ‘સિદ્ધ’ અને ‘ન સારી’ એવા બે ભેદો પડે છે

સિદ્ધ અને ન સારી જીવોમાં જાણણી સંપર્ક—અ સમાપ્તી જ રહે છે અને દયાનો વિ

બની ગકે છે, તેથી પ્રથમ વર્ણન સમારી જીવોનું ઢરેલું છે સમારી જીવો પણ અનન્યાવિગેષથી જે પ્રકારના છે કેટલાક જીવો ભય, ત્રાસ કે દુઃખનો અનુભવ થતા તેના પ્રતિકાર માટે ચેષ્ટાઓ કરી ગત છે, જ્યારે કેટલાક જીવો એવી ચેષ્ટાઓ કરી શક્તા નથી એટલે સમગ્ર સામાજી જીવોના 'ત્રસ' અને 'અધાવર' એવા જે પ્રકારો પડે છે

હાલના વૈજ્ઞાનિકોએ એમ માન્યુ છે કે જ્યાં પ્રતિ ક્રિયા—Response દેખાય ત્યાં જીવન—(Life) માનવું, એટલે કે આપણે કાંઈને અપર્ત કરીએ કે કોઈ પ્રકારનો આઘાત કરીએ અને ત્યાં કાંઈ પણ પ્રતિક્રિયા થાય તો સમજવું કે આમાં જીવન છે અને પ્રતિક્રિયા ન થાય તો સમજવું કે આમાં જીવન નથી, પરંતુ આ લક્ષણ અપૂર્ણ છે, અધૂરું છે, જાણુ કે કેટલાક જીવો તથા પ્રજાતિની મામત્રી ના અભાવે દુઃખનું સંરેહન થવા છતાં પ્રતિક્રિયા કરી શકતા નથી, એટલે 'જેતનાલક્ષણો જીવ' એમ માનવું જ યોગ્ય છે, આ પ્રમાણે માનવાથી સ્થાવર જીવો જીવન-શક્તિમાથી ખાકાત થતા નથી

ત્રમ અને સ્થાવરમાં પણ અધાવરનું અવરૂપ વિશેષ પ્રકારે બાંધવા યોગ્ય હોવાથી તેનું વર્ણન પ્રથમ કરે છે સ્થાવર જીવો પાંચ પ્રકારના છે (૧) પૃથ્વીકાય, (૨) અપ્કાય, (૩) અગ્નિકાય (તેજસ્વિય-તેલિકાય), (૪) વાયુકાય અને (૫) વનસ્પતિકાય આનો અર્થ એમ સમજવાનો છે કે કેટલાક જીવો પોતાના શરીરને પૃથ્વી રૂપે પરિણામને

છે, ઢેટલાક છવો અથૂ એટલે પાણી કે જલને પોતાના શરીરને જલરૂપે પરિણુમાવે છે, ઢેટલાક છવો પોતાના શરીરને અગ્નિરૂપે પરિણુમાવે છે, ઢેટલાક છવો વાયુને પોતાના શરીરરૂપે પરિણુમાવે છે અને ઢેટલાક છવો પોતાના શરીરને વન-પત્તિરૂપે પરિણુમાવે છે

અહીં એ સ્પષ્ટતા કાઢી આવવનક છે કે એક પાંચરા પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાય એ ત્રણને સ્થાવર અને અગ્નિકાય, વાયુકાય તથા જૃહત્ શરીરવાળા છવોને ત્રણ માનવાની હતી નીચેની પદ્ધતિઓ તેના પ્રમાણરૂપ છે

પુઠરી આઝીવા ય, સદેજ ય યણમસદે ।

ફરેલે યાતરા વિવિદા, લેસિ મેઝ સુણેહ મે ॥

ઉત્તમ ૨૫૦-૨૬ ગાં ૬૮

“પૃથ્વીકાય, અપ્કાય તેમજ વનસ્પતિકાય એમ સ્થાવર ત્રણ પ્રકારના છે તેના ભેદો માનથી સામળો”

સેઝ વાઝ અ યોઘવ્યા, હરાલા હ તમા તદા ।

ફરેલે તસા વિવિદા, લેસિ મેઝ સુણેહ મે ॥

ઉત્તમ ૨૫૦-૨૬ ગાં ૧૦૭

“તેજ્ઞકાય, વાયુકાય અને ઉદાર-જૃહત્ શરીરવાળા ત્રણ, એમ ત્રણ પ્રકારના છે તેના ભેદો માનથી સામળો”

અહીં પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાય એ ત્રણને સ્થિર અને સમાવેશ સ્થાવરમા કયો છે અને

અગ્નિકાય, વાયુકાય તથા બે ઇન્દ્રિય આદિ જીવોમા ગતિ હોવાથી તેનો મમાવેલ ત્રમમા કર્યો છે આમ છતા પ્રથમ બેને ગતિત્રમ અને બે ઇન્દ્રિય આદિને પ્રધાનત્વ કહ્યા છે, એટલે આ અપેક્ષાકૃત ભેદ છે, પરંતુ સામાન્ય વ્યવહાર તો પૃથ્વીકાય આદિ પાચેયને સ્થાવર માનવાનો છે, એટલે પ્રકરણકારે તેની ગણના સ્થાવરમા કરેલી છે

કેવલાક કહે છે કે ‘જીવત શરીરો સામાન્ય રીતે કેક પોચા-કે નરમ હોય છે, તે પૃથ્વીકાય જેવા કઠિન કેમ દોઈ ગયે ?’ પણ આમ કહેવું ચોક્કસ નથી પ્રાણીઓના હાડકા, ગીગડા, નખ વગેરે કઠિન હોવા છતાં તેમા જીવ હોય છે, તેમ પૃથ્વી કઠિન હોવા છતાં તેમા જીવ દોઈ ગયે છે એકી એ પાળુ અષ્ટ કુળુ ભેદજે કે જેમ માલક દ્રવ્ય પીનાથી મનુષ્ય મૃત્તિત દગામા પડ્યો રહે છે અને તેમા હલન-ચલનાદિ વ્યવહાર જોવામા આવતો નથી, તેમ પૃથ્વી મચેતન હોવા છતાં તેમા રહેલું ચૈતન્ય અમુક અશે મૃત્તિત હોવાથી તે ભેદજે તેવું વ્યક્ત થતું નથી અને આપણા અનુભવમા આવી ચકતું નથી, પણ શાસ્ત્ર અને સુક્ષ્મનો આધાર લઈએ તો આપણી બુદ્ધિમા ઉતરી શકે એવું છે

જેઓ એમ કહે છે કે ‘જલે વિષ્ણુ સ્થલે વિષ્ણુ’ તેઓ તો પૃથ્વી વગેરેમા ચૈતન્ય હોવાનો ઇન્કાર કેમ કરી શકે ? જો સ્થવરમા-પૃથ્વીમા વિષ્ણુનો વાસ હોય તો ચૈતન્યનો વાસ કેમ ન હોય ?

જીવ ત શરીર અમુક સંયોગોમા વૃદ્ધિ પામે છે, તેમ જાણુમા રહેલા લવણ, ખત્તર વગેરે વૃદ્ધિ પામે છે. વેટલીક વાગ ખત્તરના પાણિયાઓ કમશ વધતા નેવામા આને છે તેનુ દારણુ એ હોય છે કે તે અદ્યથી મચેતન પૃથ્વી માથે ભેડાયેલા ટાય છે.

કેટલાક કહે છે કે ‘પાણી તો પ્રવાહી છે અને આમ તેમ ફેલાઈ જાય છે. આ નિયતિમા તે કોઈ જીવનુ શરીર કેમ હોઈ ગયું ?’ પરંતુ આ કથન ભિન્ન અનુભવ વિનાનું છે. ઇંડામા જરદી એટલે પીળો પ્રવાહી રમ હોય છે, તે જીવ ત હોય છે, વાળુ કે તેમાથી આગળ જતા પક્ષીનો જન્મ થાય છે. અથવા હાથીની ઉત્પત્તિ સમયે તે જીવ એટલે એક જાતનો પ્રવાહી પદાર્થ રૂપ હોય છે અને તેમાથી જ આગળ જતા હાથીનો જન્મ થાય છે. એટલે પ્રવાહી પદાર્થ પણ જીવનુ શરીર બની શકે છે.

અહીં એમ કહેવામા આવે છે કે ‘પ્રવાહીનો અમુક જથ્થો જીવનુ શરીર બની શકે, પણ અત્યંત નાનું બિંદુ જીવનુ શરીર શી રીતે બની શકે ?’ તો આમ કહેવું મુશ્કેલી સુક્ત નથી, કારણ કે જીવો અત્યંત નાના બિંદુ અને તેથી પણ અધિક નાના ભાગને પણ શરીર તરીકે ધારણ કરનારા હોય છે. તે સંબંધી આધુનિક વૈજ્ઞાનિકો શું કહે છે ? તે સાંભળો. ‘એક વાળમા ૪૦૦૦ જીવનું સમાઈ શકે તેવા સૂક્ષ્મ જીવનું છે. ટીકીટ પર ફાટાયા કટેયિયા જીવનું ૨૫૦૦૦૦ (પૂંમ કોડ) રહી શકે છે.’ ડૉ.

રીચ કહે છે કે 'એક રતલ ચેરીકુટ પર ૧૨૦૦૦૦૦૦
જ તુઓ, એક રતલ ઝાળી દ્રાક્ષ પર ૧૧૦૦૦૦૦૦ જ તુઓ
અને એક રતલ લીની દ્રાક્ષ પર ૮૦૦૦૦૦૦ જ તુઓ
સમાઈ શકે છે' વળી એક વૈજ્ઞાનિક કહે છે કે 'સૂક્ષ્મ
દર્શક થી જાણી એવા ઝીણા જ તુઓ દેખાય છે કે એક મોયના
અગ્રભાગ પર ૬ કોડનો સમાવેશ થઈ શકે' હવે ખાણીના
અતિ સૂક્ષ્મણિ દુને જીવ શરીર તરીકે ધારણ કરી શકે કે
નહિ? તે વિચારી જુઓ અહીં એ પણ સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ
કે જીવ દેહપરિણામી છે, એટલે મોટા દેહમાં મોટો, નાના
દેહમાં નાનો અને અતિ નાના દેહમાં અતિ નાનો થઈને
રહે છે તાત્પર્ય કે જલનુ આત્મ ત નાનું જિંદુ પણ સચેતન
હોય છે અને અપ્રખયજીવોના અમખ્યાત શરીરોના સમૂહ
રૂપ હોય છે ને તેમાં પ્રત્યેક શરીર હીક જુદો જુદો
જીવ હોય છે

અગ્નિ તથા વાયુમાં પણ આ રીતે ચૈતન્ય હોય છે
અને વનસ્પતિમાં તો તેની નિશાનીઓ ખુબ સ્પષ્ટ દેખાય
છે તેનો વિચાર આગળ આકાશ પ્રકરણમાં આવશે

[३]

पृथ्वीकाय

भूण

छिद्-मणि-रयण-विद्रुम-हिङ्गुल-हरियाल-मणसील-रसीदा ।
 णगाह-धाऊ सेढी-बन्नेय-अरणेट्टय-पलेरा ॥ ३ ॥
 त्मय-तूरी-ऊस, मट्टी-पाहाण ज्ञादो गेता ।
 सोवीरमण-लूणाह-मुढनिभेयाह इन्चाह ॥ ४ ॥

अशुक्ता धाया

रफटिक-मणि-रत्न-विद्रुम-हिङ्गुल-हरिताल-मन शिठा-रसेन्द्रा ।
 कनकादि धान्न रफटिका-रणिता-अरणेट्टक-पलेवका ॥ ३ ॥
 अन्न तूयूय मृत्तिका-पापाणजातयोऽनेरा ।
 सौवीराञ्जन-लवणादय पृथ्वीभेदा इत्यादय ॥ ४ ॥

पदार्थ

C सूचना एवाणवविमिन्नि

‘ગોમેઝજા ય કયો બકે ફલિદે ય લોહિયસે ચ’ આદિ પદોથી સ્ફટિકની ગણના ચૌદ રત્નોમા કરેલી છે, એટલે સ્ફટિક નામનું એક રત્ન પણ થાય છે, પરંતુ તેનો મમાવેશ રત્નમા સમજવો અહીં સ્ફટિક શબ્દથી પારદર્શક અને કિમતી એવા પથ્થરની જાતિ સમજવી કે જેની મૂર્તિઓ, માળા વગેરે બને છે અગ્રેણમા જેને ‘Crystal and Quartz’ કહે છે, તે આ વસ્તુ સમજવી

મણિ-મણિ

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા મણિવિહાણે એ પદથી ચૌદ પ્રકારના રત્નો જ ગ્રહણ કરેલા છે, એટલે મણિ અને રત્ન એ એક બીજાના પર્યાયશબ્દો છે છતાં વ્યવહારમા તેની ગણના જૂલી થાય છે, એટલે અહીં તેનો જાહેર પ્રકાર સમજવાનો છે ચન્દ્રમાન્ત, સૂર્યમાન્ત વગેરે સમુદ્રોત્પન્ન રત્નોને આ વિભાગમા ગણવાના છે

રચણ-રત્ન

પ્રાચીન શાસ્ત્રજાગેએ રત્નના ચૌદ પ્રકારો માન્યા છે તે આ પ્રમાણે (૧) ગોમેદક, (૨) રુચક, (૩) અક, (૪) સ્ફટિક અને તોહિતાક્ષ, (૫) મરકત અને મસારગન્ધ, (૬) લુજ્જમોચક, (૭) ઈન્દ્રનીલ, (૮) ચન્દન, ગૌરિક અને હેસગર્ભ, (૯) પુલક, (૧૦) સૌગન્ધિક, (૧૧) ચન્દ્રપ્રભ, (૧૨) વૈદૂર્ય, (૧૩) જલજાન્ત અને (૧૪) સૂર્યમાન્ત

આજે રત્ન શબ્દથી મુખ્યત્વે માલોક, પોષાગજ, નીલમ, પન્ના, ગોમેદ (લગણિયુ), શનિ વગેરે સમજાય છે

જ્યોતિષીઓ નવગ્નમાં મુકતા એવે માતી અને પ્રવાવનો પણ મમાવેલ કહે છે

વિદુમ-પ્રવાવ, પરવાગા

પગવાળા દરિયાઈ બેટમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે તે લાવ રગના ટોચ છે અને માગા બનાવવા માટે, વીટીઓમાં નગ તરીકે જડવા માટે તથા ઔષધિપ્રયોગ માટે વપરાય છે

આજના ચોધકો પરવાળા માટે નીચેની હમીકત રજૂ કરે છે ' ઉપજાવટિય ધના દરિયામાં અગમ્ય ઝીણા જ તુઓ રહે છે, તે મરી જાય છે ત્યારે તેના કઠણ હાલિજદો એક બીજાની સાથે જાઝી જાય છે, એટલે એ રીતે દરિયામાં એક જાતના ટાપુ બને છે આવા ટાપુને પરવાગાના ટાપુ (Coral-Island) કહે છે પરવાગાના ટાપુ પર ખામ કરીને નાગિથેગીના જાડ વિશેષ થાય છે વેલ્ડ હડીઅમાં બાહામાંનો ટાપુ છે, તે પરવાગાનો ટાપુ છે '

પરવાગાને હિન્દીમાં 'મૃગા' કારમીમાં 'મિરલન' અને અંગ્રજીમાં 'રેડ ડોગ્સ' કહે છે

દિગુલ-હિજોક

હાનગનો ખનીજ પદાર્થ છે તેનો ઉપયોગ સૌભાગ્યવની ઓઓ સેથો પૂરવામાં કરે છે અને રમાયણ-શાસ્ત્રીઓ પારો મેળવવા માટે કહે છે હિન્દી ભાષામાં તેને ઇગુર, કારસો ભાષામાં મોગરદ અને અંગ્રેજી ભાષામાં સલ્ફ્યુરેટ ઓફ મર્ક્યુરી (Sulphurate of Mercury) કહે છે ખત્તરમાં હિજોકના ગાગડા વેચાય છે,

‘રૂમી સી ગઝલ’ મહુથી આરો ગણાય છે અને ૧ શેર જેટલા આ હિજોકમાથી ચોણા શેર જેટલો પારો ની-જો છે

હરિયાલ-હરતાવ

આ પણ એ- જાતનો ખનીજ પદાર્થ છે કે જે ગંધક અને નોમવના મિશ્રણથી થાય છે હરતાવના અનેક પ્રકારો છે, તેમાં પત્રી હરતાવ ઉત્તમ ગણાય છે તે રંગે પીવી હોય છે અને રંગ રસાયણ તથા ઔષધિમાં વપરાય છે અત્રેજી ભાષામાં તેને ઓર્પિમેન્ટ (Orpiment) કહેવામાં આવે છે

મળમિલ-મનગીવ, મણુશીલ

આ એક જાતનો ઝેરી પદાર્થ છે અને ઔષધિ તથા રસાયણોમાં વપરાય છે કેટલાક તેને હરતાલનો જ એક પ્રકાર માને છે હિન્દીમાં તેને ‘મૈનસીલ’ અને અત્રેજીમાં ‘રિઅલગાર’ (Realgar) કહે છે

રસીદા— સેન્દ્ર, પારો

રસીદ એ મૂળ શબ્દ છે બહુવચનમાં દા એવો પ્રયોગ વ્યેનો છે બધા રંગોમાં ઉત્તમ હોનાથી તેને રસેન્દ્ર કહેવામાં આવે છે પારદ, પારો એ તેના પર્યાયશબ્દો છે પારો ખાતુમાંથી નીકળે છે અને વજનમાં ખૂબ ભારે હોય છે ઔષધિમાં તથા રસાયણમાં તેનો ઘણો ઉપયોગ થાય છે જ સૂત્રી ન જાય તે માટે તેમાં પારાની થેપલીઓ (માટીમાં મિશ્રણ કરેલી) મૂકવામાં આવે છે તેને હિન્દીમાં

પારા અને અમેલમા મન્ડયુરી (Mercury) ડહેવામા આરે છે

હાલ પાનની વિશેષ ઉત્પત્તિ માર્શિનિયામા થાય છે કે જે નોવિગેટ રિયાનો એક ભાગ છે અને ઉત્તર પ્રદેશમા ઘણે દૂર આરેવો છે

કળમાહ પાક—કનકાંધિ ધાતુઓ, સોનુ વગેરે નાત પ્રખરની ધાતુઓ

કનક એટલે સોનુ બધી ધાતુઓમા ત્રષ્ટ હોવાથી તેને અહીં મુખ્યતા આપવામા આવી છે. આદિ શબ્દથી બાકીની છ ધાતુઓ સમજવાની છે, તે આ પ્રમાણે રૌપ્ય-રૂપુ, તામ્ર-તાણુ, લોહ-લૈહુ, ત્ર્યુ-તરુ-કલ્કાર્ધ, મીસક-સીમુ અને જમ્બુ-જસત પાકડ શ્રી રત્નાકરજીએ ટીકામા ‘ચામૌકર-રુપ્ય-તામ્ર-ત્ર્યુ-લખર-મીસક હોદાનિ’ એ ક્રમ આપ્યો છે, પણ તેમા કોઈ તાત્ત્વિક વક્ષાવત નથી તરપર એટલે જસત

ઉપાં ૦ શ્રી ક્ષમાન્દ્યાલુજીએ લઘુવૃત્તિમા એટલુ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે ‘વ્યામનિસયોગાત્પૂર્વ પૃથ્વીકાયત્વ જગિ-સયોગે તુ જગિનિયત્વ ।’ આ માટે ધાતુ અગ્નિનો ન યોગ વધા પહેલા એટલે કે ખાણમાથી નીકળી હોય તે સ્વરૂપમા પૃથ્વીકાય ગણાય છે અને જ્યારે તેનો અગ્નિ સાથે સયોગ થાય છે, ત્યારે તે અગ્નિમય થઈ જવાથી તેની ગણના અગ્નિકાયમા થાય છે અહીં વિશેષ સ્પષ્ટતા એટલી કે ધાતુઓ કંઈ બાક છે, ત્યારે અજીવ ગણાય

છે, ઘરણુ કે એ વળતે તેમા કોઈ પણ પ્રકારનું જીવન રહેતું નથી,

સેદી—ખડી

ટીકાઓમા 'સેદિ સિ' સ્વટિકા એવી અપદ્તા કરવામા આવી છે, એટલે તેનો અર્થ ખડી સમજવાનો છે કે જે ઘરને ધોળો રંગ આપવામા, તેમ સ્વેટ વગેરે પર અક્ષરો લખવામા વપરાય છે

જનિય—રમચી, સોનાગેરુ

ટીકાઓમા પશ્ચિંકાનો અર્થ રક્તમૃત્તિકા એટલે એક પ્રકારની લાલ માટી કરવામા આવ્યો છે કે જેને વર્તમાન સાધામા રમચી અથવા સોનાગેરુ કહે છે વાસણો વગેરેને લાલ રંગ ચડાવવા માટે તેનો ખાસ ઉપયોગ થાય છે

જરણેટ્ટક—અરણેટ્ટક

ઉપા૦ શ્રીકૃષ્ણમાક/યાણુકજીએ વૃત્તિમા કહ્યું છે કે 'જરણેટ્ટક પાપાણસદ્ધમિશ્રિતશ્વેતમૃત્તિકારૂપો દેશપ્રસિદ્ધ' તે પત્થરના ટુટ્ટાથી મિશ્રિત શ્વેત માટીરૂપ હોય છે અને અમુક દેશમા જરણેટ્ટક નામથી પ્રસિદ્ધ છે

પલેવા—પલેવક, એક જાતનો પોચો પત્થર

પલેવ એ મૂળ શબ્દ છે બહુવચનમા પલેવા એવો પ્રયોગ થયેલો છે વૃત્તિકારોના અભિપ્રાયથી તે પાપાણુની એક જાતિ છે સંસ્કૃત સાધામા પેલવ શબ્દ પોચાના અર્થમા વપરાય છે તેમા માત્રાનો વ્યત્પય થવાથી પલેવ

બન્યો હોય એ નશવિન છે એ ગીતે તેનો અર્થ એક બતતનો પોચો પત્થર થાત છે

‘મટ્ટી એટલી સ્પષ્ટતા કરતી ઉચિત છે કે ઉત્તગાધ્યયન સૂત્ર આદિમા પૃથ્વીપ્રાયની ઇણના પ્રગમે સેદી, વન્નિય, ભરણેદ્ય અને પહેરનો ઉદ્વેગ આવતો નથી, પણ પ્રસ્થ-રથનાપદે આ વસ્તુઓ પ્રસિદ્ધ હોવાથી અને તેનો પૃથ્વી માથે ખામ સબધ હોવાથી તેની ઇણના પૃથ્વીકાયમા કરેલી છે

અમર-અમર, અમર

પરવાળો અમરદાર એક પ્રકારનો ખનીજ પદાર્થ છે તે રસાયણ તથા ઔષધિમા વપરાય છે અને તે પાનેય પ્રકારના રગમા મળી આવે છે અગ્રેશુમા તેને મીમા (Mica) કહે છે

તૂરી-તૂરી, ફટકડી

દીપ્તગતિએ તૂરીનો અર્થ ‘વજોને રગનો પાશ આપનારી એક બતતની માટી’ કહે છે ‘તૂરી વજાળા પાશદેતુર્મુલિકાવિશેષ ।’ એ તૂરીનો અર્થ તુવરી કરીએ તો ફટકડાનો એ પર્યાયશબ્દ છે અને ખનીજ હોવાથી પૃથ્વીપ્રાયનો જ એક પ્રકાર છે વળી ઉપડાને રગ ચડાવવા માટે પણ તેનો ઉપયોગ થાય છે

કેટલાક તૂરીનો અર્થ તેજતુગી પણ કહે છે કે જેનો ઉદ્વેગ કથામાહિત્યમા લોકાનુ સુવર્ણ બનાવનારી એક પ્રકારના માટી તરીકે આવે છે

કસ-ખાન્વાળી માટી, ખારો

ટીકાકારોએ કસનો અર્થ દારનાળી ભૂમિ ઠર્યો છે કે જેમા અદુરાની ઉત્પત્તિ થતી નવાં 'કપ દારભૂમિઃ ચત્રાકુરોત્પત્તિઃ મવતિ।' આની ભૂમિ પર જે ખારો જામે છે, તેને પણ ભૂમિ જ કહેવાય છે ગુજરાતી ભાષામા 'ખારુ ખારુ ભૂમિ' કહેવાય છે, તે આ ખારાને ઉદેશીને જ કહેવાય છે

કેટલા- કસનો અર્થ ખારો કરે છે, પણ તેમા દાખલા ભુદા ભુદા દારના આપે છે જેમકે-સાજખાર, નવસાર, ધોવાનો પાપડિયો ખાર, જવખાજ વગેરે આમાં સાજખાર અને પાપડિયો ખાજ તો ઉપરના વર્ગમા ચાલી શકે, પણ નવમાર મનુષ્યનાં વિદ્યા અને મૂત્રમાથી તૈયાર થતો હોઈને^૧ તેમજ જવખાજની ઉત્પત્તિ જનનુ પચાગ ખાળીને થતી હોઈને^૨ આ વર્ગમા આની રહે નહિ

મટ્ટી-પાદાણ-જાદુઓ જેમા-માટી અને પાપાણની અનેક ભતિઓ-જાતો

કેટલીક માટી પનક એટલે સૂક્ષ્મ રજરૂપ હોય છે, તો કેટલીક પીટ એટલે ઢેરારૂપે હોય છે વળી કેટલીક માટીનો રંગ કાળો, તો કેટલીક માટીનો રંગ લાલ, પીળો, આછો પીળો, ધોળો, ભૂખરા એમ અનેક પ્રકારનો હોય

૧ ભુએ. આર્યભિનગૂ-સંસ્કૃત વિભાગ ૫ ૬૮૧

૨ " " " " ૫ ૬૭૫

આ પૃષ્ઠનો ક્રમાંક નવમી આવૃત્તિ મુજબ સમજવો.

છે વિશેષમા ડેટલીક માટી ઘણી ચીઝણી, તેા ડેટલીક સામાન્ય ચાકરાવાળી અને કટવાક ખરખરવાળી પણ હોય છે આમ માટીની અનેક જાતો હોય છે, તે જાધી પૃથ્વી કાવ્યમા ગણાય ॥

પથરમા પણ આગ્ર, અકીક, કનોટી, ચિરોટી, કાકરા, ચિવા વગેરે અનેક જાતો હોય છે તે ખાણમા હોય છે, ત્યાં મુખી શુવનશક્તિથી યુક્ત હોવાને લીધે પૃથ્વીકાવ્યમા ગણાય ॥

સોલોરજન-સીવીરાજન, સૂરમો

આ એક પ્રકારનો ખનીજ પદાર્થ છે કે જેનું બાળીક વૃણું આખમા અજ્ઞન કરવા માટે વપરાય છે તેના ધાગો અને કાગો એવા બે પ્રકારો છે તેમા કાગો વધારે શુણ્ણકારી મનાય છે

લૂનાદ-લૂણ વગેરે

લૂણ એટલે લવણ કે મીઠું તે દરિયાના ખારા પાણીને સૂકીને બનાવવામા આવે છે તથા જમીનમાથી પણ નીકળે છે નિધવ, સચવ, બીજાના વગેરેની ગણના પણ લૂણમા થાય છે

પુદ્ગલિભેચાદ-પૃથ્વીકાવ્યના ભેદો

દ્રવચાદ-ધૃત્યાદિ

અન્વય

આ બે ગાથાઓમા વસ્તુઓના નામ અનુક્રમે આપેલા હોવાથી અન્વય કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી

ભાવાર્થ

સ્ફટિક, મણિ, રત્ન, પરવાળા, હિંગળોક, હરતાલ, મણુમીલ, પારો, સોનું વગેરે સાત ધાતુઓ, ખડી, રમચી, અરણ્યક, પવેવક, અળશળ, તૂરી, ખારો, માટી અને પથ્થરની અનેક જાતો, સૂર્યો તથા મીઠું વગેરે પૃથ્વી-કાયનો ભેદો છે

વિવેચન

સ્થાવર જીવોમાં પ્રથમ નિર્દેશ પૃથ્વીનો-પૃથ્વીકાયનો કરેલો છે, એટલે તેનું સ્વરૂપ પ્રથમ વર્ણવ્યું છે

સ્ફટિક, મણિ, રત્ન, પ્રવાલ આદિ વસ્તુઓ જ્યારે પૃથ્વીના પેટમાં હોય છે, ત્યારે સચિત્ત હોય છે, જીવન-શક્તિથી સુક્ત હોય છે, તેથી તેની ગણના પૃથ્વીકાયમાં કરેલી છે આ વસ્તુઓ ખાણમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી શસ્ત્ર, અગ્નિ, રસાયણ વગેરેના પ્રયોગથી જીવરહિત બને છે, એટલે તેની ગણના અચિત્ત, અજીવ કે જડમાં થાય છે

આ પરથી એમ પણ મનજવાનું છે કે પૃથ્વીને ખોદતા અનેક પ્રકારના અસ જ્યાં પૃથ્વીકાય જીવો હજીયા છે, તેથી તેની જયણા કરવી જોઈએ જયણા એટલે યતના, દયા પાળવાનો પ્રયત્ન

[૪]

અપૂનાય

શૂળ

મોમતરિક્ષમુદગ, ઓસા-હિમ-કરત-હરિતજૂ મહિયા ।
દ્રુતિ ઘણાદહિમાઈ, મેદા જેગા ચ આઝસ ॥

સંસ્કૃત છાયા

મૌમાતરીક્ષમુદગ, અવશ્યાયો હિમ કરકો હરિતતનુર્મહિકા ।
શરતિ ધનોદધ્યાદયો મેદા અનેકે ચાપ્કાયસ્ય ॥ ૫ ॥

પદાર્થ

મોમતરિક્ષમુદગ—ભૂમિનું અને આકાશનું પાણી

મોમ અને અતરિક્ષ તે મોમતરિક્ષ મોમ એટલે
ભૂમિ મળેથી, ભૂમિમાથી નીકળતું અતરિક્ષ એટલે
અતરીક્ષ-મળેથી, આકાશમાથી પડતું રૂપા,

વાલીઓ તળિયેથી કૂટે

પાય છે અને જે પાણી

ગણાય છે

ઓમા—ઝાકળ

દિમ—ઘરફ

કરગ—કરા

વરસાદમા ઘરફના નાના ગોળ ઢુકડા પડે છે, તેને
કરા કહેવામા આવે છે

હરિતણુ—દર્ભાં ડે ધાસ પગના જલણિ હુઓ

ટીકામા કહ્યુ ડે કે ‘હરિતણૂ તિ’ સ્નેહકાલે દર્ભાંમેપુ
જલણિ દવ —હરિનાણુ એટલે પ્રાત કાળમા દર્ભાં (ડે ધામ)ના
અધભાગ પર દેખાતા જલણિ હુઓ

મહિયા—ધુમ્મસ

હુતિ—છે

ઘનોદહિમાઈ—ઘનોદધિ આદિ

પૃથ્વી તથા વિમાનો ઘનોદધિના આવારે ટકેલા છે
ઘનોદધિ એટલે ધન ચર્ચિ ગયેલા—બાંમી ગયેલા પાણીનો સમૂહ
પૃથ્વી ધનવાતના ~ ~ ~ ને ~ ~ ~ તત્તુવાતના આધારે

આ ~ ~ ~ થઈણ કરવા

ભાવાર્થ

ભૂમિનુ પાણી, આગનુ પાણી, ઝાકળ, બગ્દ, ઠરા, દભ જે ધાતુ પન્ના જલમિદુઓ, ધુમ્મસ અને ધનોદધિ આદિ અપનાયના અનેક ભેદો છે

વિવેચન

પૃથ્વીકાય પછી અપ્રમાયનો પચિસ ક્રમપ્રાપ્ત છે. ઉત્તરા પથન સૂત્રમા 'સુદ્ધોદ્ધ ચ રમ્મે, દુર્ગળ મદિયા દિમે' એ પદોથી અપ્રમાય હવેના પાંચ પ્રકારો બનારેલા છે (૧) શુદ્ધોદ્ધ, (૨) જાળ, (૩) ધાન પન્ના જલમિદુઓ, (૪) ધુમ્મસ અને (૫) બગ્દ જલી ભીમ અને આંત રીશ એવા બે ભેદો બનાવ્યા છે, તે શુદ્ધોદ્ધના જ મમજવા કરાનો પ્રમાણેશ બગ્દમા સ્થમજવો. ધનોદધિ અને હિમમા અપેક્ષાવિશેષથી ભેદ નથી, એટલે તેની ગણના પાંચ પ્રકારમા કહેલી નથી

કેટલ નોસંબીએ સૂક્ષ્મ શંકયત્ર વડે પાણીના એક ટીપામા ૩૬૮૫૦ હાવતાચાવતા સૂક્ષ્મ હવેા ભેદા એવુ વળુ ન કેટલાક આધુનિક વિજ્ઞાનના પુનઃગેમા આવે છે, પણ તે પાણીની જુા સ્થમજવા પાણી પોને સ્થાવર છે અને તેમા ઉત્પન્ન થતા આ હવેા ત્રમ છે, એટલે કે બે ઇન્દ્રિયવાળા છે

કેટલાક કહે છે કે, પાણી તો ઓક્સિજન અને હાઈડ્રોજન નામના બે વાયુ મળવાથી થાય છે, પછી તેમા હવ ગી રીતે રોપ શકે ?' તાત્પર્ય કે તે એ પ્રકારનો ભૌતિક

ઓમા—ઝાકળ

હિમ—ખરફ

કરગ—કર

વરસાદમા ખન્દના નાના ગોળા ટુકડા પડે છે, તેને કરા કહેવામા આવે છે

હરિતણુ—દર્ભ કે ધામ પરના જલણિદુઓ

ટીકામા કહ્યું છે કે ‘હરિતણૂ તિ’ સ્નેહકાલે દર્ભામેષુ જલણિદન —હરિતણુ એટલે પ્રાત કાળમા દર્ભ (કે ધામ)ના અગ્રભાગ પર દેખાતા જલણિદુઓ

મહિયા—ધુમ્મમ

હુતિ—છે

ઘણોદહિમાઈ—ઘનોદધિ આદિ

પૃથ્વી તથા વિમાનો ઘનોદધિના આધારે ટકેલા છે ઘનોદધિ એટલે ધન ઘઈ ગયેલા—જામી ગયેલા પાણીનો સમૂહ પૃથ્વી ધનવાતના આધારે અને ધનવાત તનુવાતના આધારે ટકી રહેલ છે

આદિ પૃથ્વી ળીજા પણ આવા પ્રકારે શબ્દો કરવા.

મેઝાળેગા ૧ નેક લેહો

ય—અને

આઠસ—અપ્ના, અપ્કાયના

અન્વય

મોમ-અતરિકસ વદગ ઓસા-હિમ-કરગ-હરિતણૂ મહિયા ।
ય ઘણોદહિમાઈ આઠસ (અ)ળેગા મેયા હુતિ ॥

ભાવાર્થ

ભૂમિનું પાણી, આકાશનું પાણી, આગ, ઘરફ, કરા, દહાં કે ધામ પન્ના જલભિદુઓ, ધુમ્મમ અને ધનોદધિ આદિ અપૂત્રાયના અનેક ભેદો છે

વિવેચન

પૃથ્વીકાય પછી અપૂત્રાયનો પશ્ચિમ ક્રમગ્રાસ છે. ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા 'સુદોદન ચ સ્મૃતે, હરત્તજૂ મહિયા દિમે' એ પદોથી અપૂત્રાય જીવોના પાચ પ્રકારો બતાવેલા છે (૧) શુદ્ધોદન, (૨) આકાશ, (૩) ધામ પન્ના જલભિદુઓ, (૪) ધુમ્મમ અને (૫) ઘરફ મહી ભૌમ અને આત્મ-રીક્ષ એવા બે ભેદો બતાવ્યા છે, તે શુદ્ધોદનના જ મમજવા કરાનો મમાવેશ ઘરફમા મમજવો ધનોદધિ અને હિમમા અપેમાવિશેષથી બેદ નથી, એટલે તેની ગણના પાચ પ્રકારમા કરેલી નથી

ટેપન ગ્રેમનીએ સૂક્ષ્મગ્રંથકયત્ર વડે પાણીના એક ટીપામા ૩૬૪૫૦ હાલતાચાલતા સૂક્ષ્મ જીવો જોવા એણે વર્ણન કેટલાક આધુનિક વિજ્ઞાનના પુસ્તકોમા આવે છે, પણ તે પાણીથી જુદા સમજવા પાણી પોતે આવડ છે અને તેમા ઉત્પન્ન થતા આ જીવો ત્રમ છે, એટલે કે બે ઇન્દ્રિયવાળા છે

કેટલાક કહે છે કે, પાણી તો ઓકિસજન અને હાઈ-ડ્રોજન નામના બે વાયુ મળવાથી થાય છે, પછી તેમા જીવ ગી રીતે હોઈ શકે ? તાત્પર્ય કે તે એક પ્રકારનો ભૌતિક

પદાર્થ જ છે પરંતુ આમ કહેવું ઉચિત નથી બે કે તેથી અધિક દ્રવ્યો વડે ભવે પાણીની ઉત્પત્તિ થતી હોય, પણ જ્યારે તે પાણીરૂપ બને છે, ત્યારે તે અમજ્ય હવેની કાયારૂપ જ હોય છે કેટલાક પદાર્થોના સયોગથી વીછી, ફેકકા, માછલા વગેરે બને છે, પણ તેમાનું હવતત્વ તો જુદું જ હોય છે, તેમ અહીં પણ મમજ્જુ અહીં જો જણાવવું પણ ઉચિત ગણાશે કે ભગવતીસૂત્ર આદિમા વાતયોનિક જલનો ઉલ્લેખ આવે છે, એટલે વાયુના સયોગથી જલ બનવાની વાત નવી નથી

પાણીને ગરમ કરતા ત્રણ ઉકાળા આવે, એટલે અપ્કાયના હવો ચ્ચવી જાય છે અને અચિત્ત પાણી રહી જાય છે તે બિનાળામા પાચ પ્રહર સુધી, યિયાળામા ચાર પ્રહર સુધી અને ચોમાસામા ત્રણ પ્રહર સુધી અચિત્ત રહે છે પછી પાણુ સચિત્ત બને છે, એટલે કે અપ્કાય હવો ઉત્પન્ન થઈ જાય છે જો આ રીતે પાણી મચિત્ત થતા પહેલાં તેમા ચૂનો નાખવામા આરે તો બીજા ચોવીશ પ્રહર સુધી અચિત્ત રહી શકે છે આ વસ્તુ લક્ષમા રાખીને હવદયા પ્રેમીઓ ઉકાળેલા પાણીનો ઉપયોગ કરે છે, તેમજ ચૂનાવાળું પાણી પણ રાખે છે, જે સચિત્ત પાણીનો સર્વથા ત્યાગ કરનાર સાધુ-માનવીઓને ખપમા આવે છે

[૫]

અગ્નિકાંડ

શ્રુત

ફગાલ-જાલ-મુમુર-ઝજાસણિ-કળક-વિઙ્ગુસાઈયા ।
અગ્નિ-વિયાળ મેયા, નાયત્રા નિરળ-શુદ્ધીએ ॥ ૬ ॥

સંસ્કૃત છાંયા

અગ્નિ-જ્વાલા-મુમુર-સ્ફાલનિ કળક વિગુદાદય ।
અગ્નિ-જીવાના મેદા જ્વાલ્યા નિપુણવુદ્ધયા ॥ ૬ ॥

પદાર્થ

ફગાલ-અગાર

જે અગ્નિ જ્વાલારહિત હોય તે અગાર સમજવો
' અગ્નિરો જ્વાલારહિત । ' કાષ્ઠ વગેરેના અગ્નિમાર્થા જ્વાલા
શની જતા અગારા રહે છે વ્યાવહારિક ભાષામાં મળગતા
કોલસાને અગાર કહેવામાં આવે છે, પણ આ પરિભાષા
અનુસાર જ્યારે તે જ્વાલારહિત હોય, ત્યારે જ તેને
અગાર

જાલ-જવાલા

અગ્નિમાથી જે ગિળા પ્રકટે કે ભડકે થાય, તેને જવાલા કહે છે ‘ જ્વાલા અગ્નિસમ્બદ્ધાર્ચિર્નિશેષ । ’

મુમ્મુર-ભાઠાનો અગ્નિ, ભરસાડ

છાણા વગેરે બળી ગયા પછી તેના પર રાખ વળી જાય છે, તેને ભાઠો કે ભરસાડ કહે છે તેમા અગ્નિના નાના કણ હોય છે, એટલે તેની ગણના અગ્નિકાયમા કહેલી છે ટીકામા કહ્યું છે કે ‘ મુમુરા વિરલાગ્નિકુળમસ્મ લોકે કારિપોઽગ્નિરિતિ પ્રસિદ્ધ । ’ મુમુર એટલે થોડા અગ્નિકણવાળી ભસ્મ કે જે લોડોમા કારિય અગ્નિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે કારિય એટલે સૂકાયેલુ છાણુ, તેમાથી બનાવેલા છાણુ.

ઉક્કાસણિ—ઉત્કાનો અગ્નિ

અહીં ઉત્કાથી ઉવચિત્ કવચિત્ આકાશમાથી જે અગ્નિ ઝરે છે અને જેના મોટા લીસોટા પડે છે, તેને ઉત્કા સમજવાની છે અથાનિ એટલે અગ્નિ

ફળગ—આકાશમાથી ખરતા અગ્નિકણુ.

ડેટલીક વાર આકાશમાથી અગ્નિના કણુ ખરે છે, તેનો ઉત્તેજ અહીં કણગરૂપે કરાયો છે

ડેટલાક ઉત્કા અને અથાનિના સ્વરૂપો જુદા માને છે અને ઉત્કા રેખારૂપ હોય છે, જ્યારે અથાનિ કણરૂપ હોય છે એમ જણાવે છે, પણ એમ કરતા કણુગનો અર્થ બંધબેસતો નથી ત્યાં ‘ આકાશમાથી તારાની જેમ કણિયા

રૂપે પડતો અગ્નિ' એવો અર્થ કરવામા આવે છે, પણ તેથી વસ્તુસ્થિતિ અપદ્ધ થતી નથી એ તો અશનિનુ જ એક સ્વરૂપ વધુ એટલે ત્રકામણિનો અર્થ ઉડાનો દીમોગારૂપ અગ્નિ અને કળાનો અર્થ આઠાગમાથી ખરતા અગ્નિકણો એમ કરવો સમુચિત છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર તથા હવસમાસ વગેરેમા ઉ'કા આદિનો અપદ્ધ ઉચ્ચેખ નથી, પણ તે અગ્નિનુ એક પ્રકારનુ સ્વરૂપ હોઈને અહીં વર્ણવાયેલુ છે

ધિજ્જુમાર્દયા—વિદ્યુત્ આદિ, વીજળી વગેરે

વરમાદના વિવેકમા આકાશમા જે વીજળી થાય છે, તેમા એક પ્રકારનો અગ્નિ દોષ છે વીજળીના દીવામા પણ સૂક્ષ્મ તારે એકદમ તપચાથી અગ્નિ પ્રકટ થાય છે, ત્યારે વીજળીનો દીવો ખુજાતો હોય, ત્યારે તે અપદ્ધ જોઈ શકાય છે

આદિ શબ્દથી બીજા નહિ કહેવા લેદો પણ સમજવા જેમકે અરણીના લાકડા ઘસવાથી ઉત્પન્ન થતો અગ્નિ, જગતમા વાસ પરસ્પર ઘસાવાથી ઉત્પન્ન થતો અગ્નિ, સૂર્યકાન્ત મણિના પ્રયોગથી ઉત્પન્ન થતો અગ્નિ, દીવામગી ઘસવાથી ઉત્પન્ન થતો અગ્નિ વગેરે

ભગણિ-ત્રિયાણ-અગ્નિકાંડ છયોના

મેયા-લેદો, પ્રકારો

નાયત્વા-આણવા ચોગ્ય છે

નિર્વર્ણિત્તિનિપુણ શુદ્ધિ વડે

અનવય

ફગાલ-જાલ-મુમ્મુર-રૂકાસણિ-વળગ-વિજ્ઞુમાર્દયા અગ્નિ-
જિયાળ મેયા નિરુણબુદ્ધિ નાયત્રા ॥

ભાવાર્થ

અગારા, જ્વાલા, ભાઠાનો અગ્નિ, ઉડકાનો અગ્નિ,
આકાશમાઘી વરસતા અગ્નિના કણ, વીજળી વગેરે અગ્નિ
કાર્યના હોવાના ભેદ નિપુણબુદ્ધિ વડે બાણવા યોગ્ય છે

વિવેચન

અપ્કાય પછી અગ્નિકાયનું વર્ણન ક્રમપ્રાપ્ત છે
તેમા અગ્નિના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારોનો પરિચય કમવવામા
આવ્યો છે

અગ્નિનું જે સ્વરૂપ આપણે જોઈએ છીએ, તે અગારરૂપ
હોય છે, અથવા જ્વાલારૂપ હોય છે, અથવા ભાઠા જે
બરસાડરૂપ હોય છે તે ત્રણેયનો અહીં નિર્દેશ કરેલો છે
તે સિવાય આકાશમા જે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અગ્નિ પ્રકટ
થાય છે, તેમાના ઉડકા, કણુગ અને વિદ્યુતનો અહીં વિચિત્ર
નિર્દેશ કરેલો છે આ વિષયના ખામ અભ્યાસીઓ તેના
વિશેષ પ્રકારો પાડવા ઈચ્છે તો પાડી શકે છે, પરંતુ અહીં
તો સૂચન માત્ર છે આકાશમા જે વીજળી થાય છે, તે
સચિત્ત હોવાથી જ તેની ગણના અગ્નિજાયમા કરેલી છે

[६]

वायुकाय

અન્વય

દગાલ-જાલ-મુમ્મુર-ઠવાસણિ-ફળગ-ત્રિજ્જુમાર્દયા અગ્નિ-
જિયાણ મેષા તિવળપુદ્ધિ નાયઞ્વા ॥

ભાવાર્થ

અગારા, જ્વાલા, ભાઠાનો અગ્નિ, ઉઝનો અગ્નિ,
આકાશમાથી વચ્ચતા અગ્નિના ઢણ, વીજળી વગેરે અગ્નિ-
કાયના હવોના બેદ નિપુણપુદ્ધિ વડે જાણવા યોગ્ય છે

વિવેચન

અપ્કાય પછી અગ્નિકાયતુ વર્ણન ક્રમપ્રાપ્ત છે
તેમા અગ્નિના લિન્ન લિન્ન પ્રકારોનો પરિચય કગવવામા
આવ્યો છે

અગ્નિતુ જે સ્વરૂપ આપણે જોઈએ છીએ, તે અગારરૂપ
હોય છે, અથવા જ્વાલારૂપ હોય છે, અથવા ભાઠા જે
ભરસાડરૂપ હોય છે તે ત્રણેયનો અહીં નિર્દેશ કરેલો છે
તે સિવાય આકાશમા જે લિન્ન લિન્ન પ્રકારનાં અગ્નિ પ્રકટ
થાય છે, તેમાના ઉદકા, કણુગ અને વિદ્યુતનો અહીં વિશિષ્ટ
નિર્દેશ કરેલો છે આ વિષયના ખાસ અભ્યાસીઓ તેના
વિશેષ પ્રકારો પાડવા ઈચ્છે તો પાડી શકે છે, પણ અહીં
તો સૂચન માત્ર છે આપ્રશમા જે વીજળી થાય છે, તે
સચિત્ત હોવાથી જ તેની ગણના અગ્નિકાયમા કરેલી છે

ઉક્લિષ્ઠ—ઉત્કલિષ્ઠ વાયુ

જે રહી રહીને વાય અને જેનાથી ધૂળમા રેખાઓ પડે છે, તે ઉત્કલિષ્ઠ વાયુ કહેવાય છે ‘ઉત્કલિકાવાત ય સ્થિત્યા સ્થિત્વા યાતિ ચેન ધૂલિપુ રેખા સમુત્પદ્યતે ।’

મહલિ—મહલિષ્ઠ વાયુ

જે મહલાકારે વાય અને પાદડા વગેરેને મહલાકારે એટલે ગોળ ગોળ ચકારો લેતા લભાવે તેને મહલિષ્ઠ વાયુ કહેવાય છે ‘મહલીવાત યો મહલ્યા યાતિ પત્રાદિક મહલા-કારેણ ભ્રામતીત્યથ ।’

મહ—મહાવાયુ, વટોળિયો

અહીં મુદ્દ એવો પાઠ પણ જોવામા આવે છે તેના અર્થ મુખમાથી ઉત્સવાસરૂપે નીકળતો વાયુ એવો થાય, પરંતુ શાઓમા વાયુકાયનો આવો લેદ પ્રાય આવતો નથી, એટલે ઉપરના પાઠને જ શુદ્ધ માન્યો છે

શુદ્ધ—શુદ્ધ વાયુ

જે વાયુ મદમદ વહેતો હોય તે શુદ્ધ વાયુ કહેવાય છે ‘શુદ્ધવાતો મન્દવાત ।’

ગુજ—ગુજારવ ઝરતો વાયુ

વાયા—વાયુઓ

ય—અને

ઘન-તણુ-વાયાઈયા—ઘનવાત, તણુવાત વગેરે

જે વાયુ ઘન-ઘાટા હોય, તે ઘનવાત કહેવાય અને

તનુ-પાતળો દોય તે તનુવાન કહેવાય આ વાયુઓ ધનો
દધિની નીચે દોય છે આદિ યજ્ઞદથી નહિ કહેવા એવા
અન્ય બેદો પણ સ્રમજી લેવા

મેવા—બેદો, પ્રભરો

સલુ—નિશ્ચયપૂર્વક

વારકાચરસ—વાયુમયતા

અન્યથા

જન્મામગ વાયા ય ધન-તણુ-વાયાઈયા સલુ વાર-
કાચરસ મેવા ।

વિવેચન

પૃથ્વીકાય, અપૂમય અને અગ્નિકાય પછી વાયુકાયનો
પરિચય ક્રમગ્રાપ્ત છે વાયુ, પવન, હવા વગેરે એકાદથી
શબ્દો છે

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા કરી ઉચિત છે કે પૃથ્વી,
પાણી, અગ્નિ અને વનસ્પતિ નજરે દેખાય છે, પણ વાયુ
નજરે દેખાતો નથી એ તો તેના કાય વીજ જાણી શકાય
છે દાખલા તરીકે ટાંગીઓ હાવતી હોય કે ધન કચ્છતી
હોય તે પરથી વાયુ વહી રહ્યો છે, એમ આપણે જાણી
શકીએ છીએ

અહીં જેને શુદ્ધ વાયુ કહેવામા આવ્યો છે, તેમા
પણ અતર્ગત અનેક જાતના વાયુ હોય છે આધુનિક
વૈજ્ઞાનિકોના કથન મુજબ મૂકી હવામા ૭૮ ટકા નાઇટ્રો
જન, ૨૧ ટકા ઓક્સિજન, ૦૯ ટકા આર્ગન અને ૦૪

કાર્બન ડાયોક્સાઇડ નગેરે વાયુઓ હોય છે આ ઉપરાંત પાણીની વરાળ અને બીજા ઘન પદાર્થોની રજકણો અને સૂક્ષ્મ જીવજંતુઓ પણ હોય છે

વાયુ નજરે દેખાતો નથી, આમ છતાં તેને વજન પણ હોય છે અને તેનું અમુક પ્રકારનું દળાણ પણ હોય છે દાખલા તરીકે ૧૦ સેન્ટીમીટર લાંબો, ૧૦ સેન્ટીમીટર પહોળો અને ૧૦ સેન્ટીમીટર જિંચો ખાલી કબજો હોય તો તેની અંદર ૧ લિટર હવા હોય અને તેનું વજન ૧.૩ ગ્રામ હોય એક કાચના વામણમાંથી હવા ખેંચી લઈને વજન કરવામાં આવે અને પછી હવા ભરાવા દઈને વજન કરવામાં આવે તો હવાવાળું કાચનું વાસણ વધારે વજનદાર હોય તે પરથી આ માપ નક્કી કરવામાં આવ્યું છે વળી બેરોમીટર વગેરે માપનોથી હવાનું દળાણ ઢેટકું છે તે બાબતી શકાય છે

દ્વંડમાં, વાયુના અનેક પ્રકારો છે અને તેમાં ચેતન તત્ત્વ હોઈ તેને સરીરરૂપે ધારણ કરનાર જીવોને વાયુકાયિક જીવો કહેવામાં આવે છે વાયુ વિના જીવન ધારણ કરવું મુશ્કેલ છે, આમ છતાં તેની દયા પાળવાની ભાવના રાખવી અને તે પ્રમાણે યથાશક્તિ વર્તવું, એ જીવદયાપ્રેમીઓનું કર્તવ્ય છે

[૭]

વનસ્પતિકાવ્ય

મૂળ

સાદારણ-પત્તેઆ, ઘણસહ-ઝીરા દુહા સુર મળિશ ।
જેસિમળતાળ સળૂ પગા સાદારણા તે ર ॥ ૮ ॥

મન્કૃત છાયા

સાધારણ-વ્રત્યેકા વનસ્પતિઝીના દ્વિવિધા શ્રુતે મળિતાઃ ।
યેપામનતાના સનુરકા સાધારણાસ્તે તુ ॥ ૮ ॥

પદાર્થ

સાદારણ-વ્રત્યેક—માધારણ અને પ્રત્યેક

સાદારણ—અને પત્તેય તે સાદારણ-પત્તયા સાદારણ
એટલે સાધારણ અને પત્તેય એટલે પ્રત્યેક અહીં ‘માધારણ’
અને ‘પ્રત્યેક’ આ બંને પારિભાષિક શબ્દો છે, એટલે તેનો
અર્થ પરિભાષાના ધોરણે સમજવાનો છે, નહિ કે સામાન્ય
ભાષાના ધોરણે.

વળસ્સદ્-જીવા—વનસ્પતિકાયના જીવો

વળસ્સદ્ના જીવા તે વળસ્સદ્-જીવા વળસ્સદ્—
વનસ્પતિ-વનસ્પતિકાય વનસ્પતિ એટલે આકાશ તેને
શરીર તરીકે ધારણ કરનારા જીવો તે વનસ્પતિકાય

દુહા—જે પ્રકારના

મુખે—શ્રુતમા, સૂત્રમા, આગમમા

શ્રુતનો સામાન્ય અર્થ સૂત્ર કે આગમ છે તે અંગે
બૃહત્કદંપમાખ્યમા કહ્યું છે કે—

મુચ-મુત્ત-મથ-સિદ્ધત-સાસણે જાણ-વચ્ચ-વચ્ચસો ।

વળગના આગમ દર, વગદ વગજવા મુત્તે ॥ ૧૧ ॥

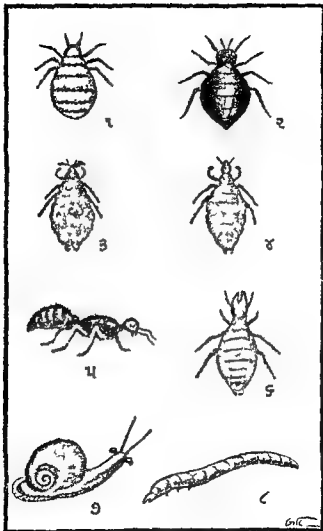
‘શ્રુત, સૂત્ર, મથ, સિદ્ધાન્ત, સાસન, આજ્ઞા, વચન,
ઉપદેશ, પ્રજ્ઞાપના અને આગમ આ બધા સૂત્રોમા વપરાયેલા
એકાથી પર્યાયશબ્દો છે’

આવશ્યક સૂત્રની વૃત્તિમા શ્રુતનો વિશેષ અર્થ
સામાયિકથી માટીને બિન્દુસાર પૂર્વ સુધીની રચના કરવામા
આવ્યો છે ‘શ્રુત સામાયિકાદિ-વિન્દુસારાન્તમ્ ।’

તાત્પર્ય કે અહીં શ્રુત શબ્દથી આપણા બિદ્ધાન્ત-
અર્થો કે આગમગ્રંથો સમજવાના છે

મળિયા—કહેલા છે

જેસિ—જેમા

તેષાંચિત્ર એવે:

(૧) ગી ઇ. (૨)

(૩) ઢાળી જ (૪) ધાળી જ, (૫)

(૬) ડાળી જ

૧૫૫૫

ચક્રિય દર્શક (૧) શીંગડા (૨) વાઘો (૩) પતંગ
 (૪) ડાંગિયા (૫) ખ માખી (૬) તીડ, (૭) માખી (૮) બગ
 મન (૧૦) જાનતા

૫ ૧૬૨ થી ૧

જળશાળ—અનંત જીવોનું

જેન શાસ્ત્રકારોએ સંખ્યાત, અમખ્યાત અને અનંત
એમ ત્રણ પ્રકારની સંખ્યાઓ માની છે તેમાના અનંતનો
અહીં નિર્દેશ છે ભૂમિકાજડના ત્રીજા પ્રકરણમા જીવ
દ્રવ્ય અનંત છે, એવું શાસ્ત્રપ્રમાણથી નિરૂપણ કરવામા
આ યુ છે

તણૂ—તનુ, શરીર

જગ—એક

સાદારણ—સાધારણ

તે—તે

હ—તો, વળી

અન્યથા

પર વનસ્પતિનીવા કુદા સાદારણ-પત્તેવા મળિયા, જેણે
જળશાળ તણૂ તે સાદારણા ।

ભાવાર્થ

આગમોમા વનસ્પતિકાવ્યના જીવો ‘સાધારણ’ અને
‘પ્રત્યેક’ એમ બે પ્રકારના કહેલા છે તેમા અનંત જીવોનું
જે એક શરીર તે સાધારણ કહેવાય છે

વિવેચન

પૃથ્વીકાવ્યનું સ્વરૂપ અનેક પ્રકારનું છે, અપૂકાય,
અગ્નિકાવ્ય અને વાયુકાવ્યનું સ્વરૂપ પણ અનેક પ્રકારનું છે,
તેમ વનસ્પતિકાવ્યનું સ્વરૂપ પણ અનેક પ્રકારનું છે વધારે
સ્પષ્ટ કહીએ તો પ્રકારો પરત્વે વનસ્પતિકાવ્યનું મ્યાન સર્વ

સ્થાનગેમા ચડિયાતુ છે વાન્યના કેટલા પ્રકારો છે ? શાક
લાજના કેટલા પ્રકારો છે ? રણ-ફૂલના કેટલા પ્રકારો છે ?
અને વનૌપધિ તથા જડીબુટ્ટાનાના પણ કેટલા પ્રકારો છે ?
આ બધાનો વિચાર કરીએ તો કોણે જ પડે કે પ્રાણીની
બાબતમાં કોઈ પણ પ્રાણી વનસ્પતિમાયની હિંદ્રાઈ કરી
સાંકે એમ નથી

જેમ મમથ જીવોના મિદ્ધ અને સસારી એવા બે
મુખ્ય પ્રકારો છે, તેમ મમથ વનસ્પતિમાયના (૧) માધારણ
અને (૨) પ્રત્યેક, એના બે વિભાગો છે તેમાં સાધારણત્વ
મુખ્ય લક્ષણ અનતકાર્યિત્વ છે, એટલે કે એક જ શરીરમાં
અનત જીવોનું સાથે રહેવાપણું છે આ લક્ષણને લીધે
માધારણ વનસ્પતિમાયને અનતકાર્ય એવા બીજા નામે પણ
જાણખવામાં આવે છે

અહીં કાંઈ પ્રશ્ન થશે કે ‘દરેક દેહ કે શરીરમાં
એક જીવ ગણા શકે, પણ અનત જીવો શી રીતે ગણી
શકે ?’ તેનો ઉત્તર એ છે કે જોરકામાં જેમ એક દીવાનો
પ્રકાશ રહી શકે છે અને અનેક દીવાઓનો પ્રકાશ પણ
રહી શકે છે, તેમ એક શરીર માં એક જીવ પણ રહી શકે
છે અને અનેક જીવો પણ રહી શકે છે જેમ દીવાના
અનેક પ્રાણો સાથે રહેવા છતાં એક બીજા સાથે ટકરાતા
નથી, પણ અદ્વચ્છદ સમાર્પિત થયે છે, તેમ અનત જીવો
સાથે રહેવા છતાં એક-બીજા સાથે ટકરાતા નથી, પણ
અદરોચ્છદ સમાર્પિત થયે છે ઘણી અનેક દીવામાથી એક

દીવો બહાર લઈ જઈએ તો તેનો પ્રકાશ પણ તેની માથે
જાય છે, તેમ આ અનંત જીવોમાથી કોઈ જીવ છૂટો પડે
તો તેનું અસ્તિત્વ પણ માથે જ જાય છે તાત્પર્ય કે
અનંત જીવો સાથે જોવા હતા તેમનું વ્યક્તિત્વ લય
પામતું નથી

પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

સમગ વસ્તુતણ, સમગ ઈર્ષિ સરીરનિષ્ક્રી ।

સમગમાહારગદ્ધણ, સમગ સમાસનિસ્સાસા ॥ ૧ ॥

અગ્નિઃ ચ જ ગદ્ધણ, વદ્ધણ સાહારણાણ ત ચેત ।

જ વદુઝાણ ગદ્ધણ, સમાસઓ તપિ અગ્નિઃ ॥ ૨ ॥

સાહારણમાહારો, સાહારણમાણવાણગદ્ધણ ચ ।

સાહારણજીવાણ, માહારણ સ્વપ્નણ અથ ॥ ૩ ॥

આધ્યાત્મ વનઅપતિકાથમાં ઉત્પલ્લયનારા જીવો પ્રથમની
ચોનિમાથી વ્યુત્કંઠીને માથે જ આવે છે અને તેમની
રાગીરનિ પત્તિ પણ માથે જ થાય છે તેઓ આત્મા તરીકે
અહીં હોય છે અને આત્માસ્વરૂપ પણ માથે જ હોય છે

એવું જોઈએ છે, તે જ બહુ એવા સ્વરૂપો
અહીં છે અથવા જોઈએ છે, તે સમાસનિસ્સાસા
જ અહીં છે

માધારણ આહાર અને સાધારણ સ્વરૂપો
આધ્યાત્મ જીવોનું માધારણ લક્ષણ છે

તાત્પર્ય કે સાધ્યાત્મ જીવોની અસ્તિત્વ
હોતી નથી, પણ એકી સાથે અને એક સ્વરૂપે જ હોય છે

સિદ્ધાન્તઅથોમા સાધારણ વનસ્પતિકાયને માટે નિર્ગોદ
સજા વપરાયેલી છે અને તેને અનંત જીવોની ખાણ માન-
વામાં આવી છે

હવે માધારણ વનસ્પતિકાયનો નામપૂર્વક પરિચય
કરાવવા માટે આગળની બે ગાથાઓ કહે છે

ભૂજ

કદા અહ્કુર-કિસલય-વનગા સેવાલ-ભૂમિકોદા ય ।
અલ્લયતિગ-ગજ્જર-મોત્ય-વસ્થુલા-યેગ-પલ્લકા ॥૮॥
કોમલકલ ચ સવ્ય, ગૂઢસિરાઈ સિનાઈ-પત્તાઈ ।
યોદ્ધરિ-કુમારિ-ગુગુલિ-ગલોય-પ્રમુદાઈ છિન્નરદા ॥૧૦॥

સંસ્કૃત છાયા

કદા અહ્કુર-કિસલય-વનકા સેવાલ-ભૂમિસ્નોટાશ્ચ ।
આટ્કત્રિક-ગજ્જર-મુસ્તા-વસ્તુલ-યેગ-પલ્લયકા ॥ ૧૧॥
કોમલકલ ચ સર્વે ગૂઢશિરાણિ સિનાદિપત્રાણિ ।
યોદ્ધરિ-કુમારી-ગુગુલિ-ગદ્ગદી-પ્રમુદાશ્ચ છિન્નરદા ॥૧૨॥

પદાર્થ

કદા—અધી જાતના કહે

ટીકામાં કહ્યું છે કે ‘કન્દા ભૂમધ્યગા વૃક્ષાયયવાસ્તે
ષાર્દા એવ માર્યા શુષ્કાણા તુ નિર્જીવિત્પાદન-તકાયિકત્વ
ન સમવતિ—કદ એટલે ભૂમિની મધ્યમાં ગયેલા વૃક્ષના
અવયવો તે અહીં લીલા જ અહીં કરવા, કારણ કે સૂકા
નિર્જીવ હોવાથી તેમાં અનંતકાયિકપણું જાણવતું નથી

કળા એટલે બધી જાતના કદો કેટલાક કદા નો અર્થ કાદા કરે છે, તે થોડા નથી, કારણ કે તેનો પ્રસિદ્ધ અર્થ કુમળી (ખ્યાન) છે અને અહીં તમામ જાતિના કદોનો જે નિર્દેશ કરવો છે, તેનું નિરૂપન થઈ જાય છે

અકુર—અકુર, કોટા, ફણગા

અકુર, કિસલય અને વળગ તે અકુર-કિસલય-વળગા ‘અકુરા વદ્ગમનાયત્યાયામચ્ચક્ષપગ્રામયયા ।’ અકુર એટલે વનમ્પતિને ઉગવાની એ અવસ્થા કે જ્યારે પાદડા વગેરે અવયવો ફુટેલા હોતા નથી તેને શુજરાતી ભાષામાં કોટા કે ફણ ॥ કહે છે

કિસલય—કુપગ

‘કિસલયાનિ શદ્ગચ્છન્નૂતનકોમલદલાનિ’—કિસલય એટલે ઉગી રહેલા નૂતન કોમળ પાદડા તેને શુજરાતી ભાષામાં કુપગ કહેવામાં આવે છે ‘પીપગ પાન ખરત, હસતી કુપગિયા’ આ ઉદ્ભિમાં કુપગિયા શબ્દ કિસલયને સૂચવતારો છે

વળગ—પચવળી કુગ

‘વનકા પક્ષવર્ણા પૃદ્ધિ’—વનક એટલે પચવળી કુગ પચવળીમાં લાવ, પીળો, વાદળી, કાળો અને ઘોળો એ પાંચ વર્ણની-રંગની ગણના થાય છે જ્યાં એજ હોય ત્યાં કુગ બાજે છે અને તે જુદા જુદા પાંચેય રંગમાં જોવામાં આવે છે

કેટલાક વનકનો અર્થ લીલ-કુગ કરે છે, પરંતુ

લીલનો અર્થ અપ્રતયા ગેવાળ છે અને તેનો નિર્દેશ
સ્વતંત્ર રીતે કરાયેલો હોવાથી અહીં માત્ર કુગ એવો અર્થ
કરવો ઉચિત તે ટીકાકાર મહર્ષિઓએ પણ અહીં માત્ર
પચવર્ણી કુગ એટલો જ અર્થ કરેલો છે

સેવાલ—ગેવાળ

‘સેવાલ અને મૂમિફોડા તે સેવાલ-મૂમિફોડા સેવાળ
પ્રસિદ્ધ છે તે મગેવર, તળાવ, ખાખોચિયા વગેરેના પાણી
પર જામે છે, ખૂબ થીકલી હોય છે અને મુખ્યત્વે લીલા
રંગની હોવાથી લીલ તરીકે ઓળખાય છે

મૂમિફોડા—ખિલાડીના ટોપ

મૂમિફોડાનિ પ્રાચ્નવર્ષાકાલમાવીનિ ડ્રાહ્તીનિ છોરુ-
પ્રતીતાનિ યા ।’ ભૂમિદ્રોહા એટલે શ્રાંભ તથા વર્ષાકાલમા
ઉત્પન્ન વનાગી છાતાર વનસ્પતિવિશેષ અથવા તેા એ
લોભા પ્રસિદ્ધ છે લોભાપામા તેને ખિલાડીના ટોપ
કહે છે

ઘ—અને

‘અલ્લયતિય—લીલુ આહુ, લીલી હળદર અને કચૂરો

અહીં અહ્યતિય એવો પણ પાઠ છે અહ્યતિય, તિ
આર્દ્રકત્રિક આન્દ્ર શૃંગેર, આન્દ્રરિદ્રા, કન્ધૂરકસ્તિષ્-
દ્રવ્યવિશેષ ।’ અહ્યતિય એટલે આર્દ્રકત્રિક તેમા
આર્દ્રકનો અર્થ આહુ (લાલી સૂઠ) છે, તેની સાથે લીલા
હળદર અને લીલો કચૂરો તે બે એક જાતની તીખી વન-
સ્પતિ છે, તેને મહણ કરવાથી આર્દ્રકત્રિક જાને છે હિદીમા

તેને કતૂર જે કાલી દહરી કહે છે તે પરી તે દગડો
જ એક વિશેષ પ્રમાણ હોય એમ જણાય છે જગાડીમા
પણ તેને માટે કાચા દહર એવો શબ્દ પ્રસિદ્ધ છે, એટલે
તે દહરની જ એક લાતિ હોવા વિષે શંકા રહેલી નથી

કચ્છરાના ઓડ હજગના ઓડ જેવા જ થાય છે અને
તેના પાદડા પણ હજગના પાદડા પ્રમાણે જ હોય છે
વળી તેના કદ પણ દગડર પ્રમાણે જમીનમા જ થાય છે

વનૌપધિમા કહ્યું છે કે 'કચ્છરાનો કુપ (નાનો ઓડ)
થાય છે એની નીચે આગાડગડ જેવા પાકિયા થાય
છે એનો પ્રતિનિધિ મદ અને આજુ કે નવાવરી છે
તે પંચી તેના ટુગો આડને મળના હોય એમ જણાય છે

આઈકનિડમા કચ્છરાને કેમ લીધો? તેના ઉત્તરમા
આટલું વિવેચન પર્યાપ્ત છે

ગાજર—ગાજર

ગાજર અતિ પ્રસિદ્ધ કે હિંદી અને મરાઠી ભાષામા
પણ તેને ગાજર જ કહે છે અંગ્રેજીમા તેને કાર્ટ (Carrot)
કહે છે ગાજર જમીનમા થાય છે, લાળા ચક્ર આ રસના
હોય છે અને રંગે નળા કે ધોળા હોય છે તેના ઓડ
લગભગ ૧ ચાર્ડ હાય ઊંચ વધે છે ગાજરમા ગાજર પ્રમાણ
હીક હીક હોવાથી તે નાનકા હોવા લાગે છે સામાન્ય
રીતે તેનું શાક અને અથાણ થાય છે તે જાણ જેવા મમયમા
મરીળ લાગ તેના પર નિષેધ હોય છે એવીની જેમ

ગાજરમાથી પણ સાકર બનાવવાનો ઉદ્યોગ કેટલાક દેશોમાં આવે છે

મોત્ય—મોથ

નદી કે જલાશયના કિનારે વાય છે મોથની સળી હાથની આગળી જેવડી મોટી અને ત્રણધારી હોય છે કે જેને ડીલો અથવા ચીંટો કહેવામાં આવે છે મોથના મૂળને સામાન્ય રીતે નાગરમોથ કહેવામાં આવે છે અને તેનો ઉપયોગ ઔષધમાં ઘણો થાય છે જગાળી લાવાનો સબ્ધ પ્રાકૃત સાથે વિશેષ રહ્યો છે તેમાં મોથને માટે મુક્તા શબ્દ છે, જે મોથનો જ અપભ્રંશ જણાય છે હિંદીમાં તેને નાગરમોથા કહે છે મોથના લદ્રમોથ, કુદ્રમોથ, જળમોથ વગેરે પ્રકારો વૈદ્યકમાં પ્રસિદ્ધ છે સંસ્કૃત લાવામાં તેને માટે વરાહિમિયા એવો શબ્દ યોજાયેલો છે, કારણ કે તેના પાંદડા વરાહ-બુડને ઘણા પ્રિય હોય છે

વત્યુલા—ટાકાની લાલ

વર્તમાન પાઠ્યપુસ્તકોમાં વત્યુલા નો અર્થ એક પ્રકારનું શાક એટલો કર્યો છે, પણ વત્યુલા નો અર્થ શુજરાતીમાં ટાકાની લાલ અને હિંદીમાં વયુજા થાય છે

પાઠક શ્રી રત્નાકરજીએ ટીકામાં ‘દક્ષનાત્યુલ શાક-વિશેષ ।’ એમ જણાવ્યું છે, તે ખરથી ટાકાની લાલ કે જે વત્યુલા તરીકે ઓળખાય છે, એમ સમજવાનું છે, કારણ કે ટાકાની એક બીજી બત પણ થાય છે કે જેને

રાતો ટાકો કે ચિનીની ભાજી કહેવામાં આવે છે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ગરીબ લોકોનું એ પ્રિય શાક છે

ટાકાની ભાજી ઘણા મધ્યે થાય છે તેના છેડા ગુમારે હાથ ભરે જોવા વધે છે, અને તેના પાદડા ઘણા નાના તથા અતિ કામળ હોય છે, એટલે તેની ગણના સાધારણ વનસ્પતિકાયમાં કરેલી છે

યોગ—યોગ

‘સીરિંદુક યોગાવપિ કન્દૌ’ એ શબ્દથી યોગ એ એક પ્રકારનો કદ છે, એમ મનજીવાનું છે ચોમાસામાં યોગીપોક નામથી તે ઘણા ઠંડાણે વેચાય છે

પલ્લક—પાલખની ભાજી

પાકક રત્નાકરજીએ ‘પલ્લક શાકમંદ’ પદ્યક એ એક પ્રકારનું શાક છે, એમ જણાવ્યું છે, એટલે કે પલ્લકનો સંસ્કૃત અનુવાદ પદ્યક આપ્યો છે અને તેનો ઉપયોગ શાક તરીકે થતો હોવાનું જણાવ્યું છે ઉપાં ૩૧ ક્રમાંક પાલખકજીએ ‘પલ્લક શાકવિશેષ’ એમ જણાવ્યું છે એટલે તેને માટે કોઈ વિશેષ સંસ્કૃત શબ્દ આપ્યો નથી પરંતુ અન્ય જાણી પગથી એમ જાણી શકાય છે કે સંસ્કૃત ભાષામાં તેને વાલ્મ્ય કે મધુસૂદનો કહે છે, કર્ણાટકી ભાષામાં પાવકય કહે છે, હિંદી અને મરાઠીમાં પાવેક કહે છે અને ગુજરાતીમાં પાલખ કહે છે અંગ્રેજીમાં તેને સ્પાઈનેજ (Spine) કહે છે

પાલખની ભાજીનો છેડા વેતલર જોવા થાય છે અને

તેના પાદડા ઘણા કોમળ તથા પાતળા હોનાવી તેની ગણના સાધારણ વનસ્પતિમા થાય છે

કોમલપલ—કોમળ ફળ, ફણા ફળ

જેમા ગોટલી વગેરે બાધાયા ન ટોચ તેના કળોને કોમળ ફળ કે ફણા ફળ કહે છે ‘કોમલપલ અનિવસ્યાસ્થિવમ્’

જ—અને

સવ્વ—સર્વ પ્રકારના

ગુઢસિરાહ—ગુપ્ત નસોવાળા

ગુઢ એટલે ગુપ્ત છે જેની સિરાહ એટલે ગિગચો-નસો, તે ગુઢસિરાહ વાતપયં કે જેની નસો સ્પષ્ટ ન દેખાતી હોય તેવા

સિનાહ-પત્તાહ—ખાતી જાળ વગેરેના પાદડા

ઉપાં શ્રી હમાડ્યાણુલ્લખે આહી ખુવાનો કર્યો છે કે ‘સિનાદિપત્રાણિ મિતશન્દન દેશવિશેષે ક્ષારપીલુ વૃક્ષ ઉચ્ચતે ।’ સિન રાખેથી વોઈ દેશવિશેષમા ક્ષારપીલુનું વૃક્ષ કહેવાય છે પીલુને ગુજરાતી ભાષામા જાળ કહેવાય છે ગુજરાત, ગૌરાપ્દ વગેરેમા તેના વૃષ્ટો ઘણા થાય છે આ પીલુમા ખાતી જાળ અને મીઠી જાત, એમ બે જાતો છે તેમા ખાતી જાતને સિન કહેવામા આવે છે તેના પાન ટુકા અને પહોળા હોય છે તેની નોંડ સ્પષ્ટ જોઈ જકાતી નથી, એટલે તેની ગણના સાધારણ વનસ્પતિમા કરેલી છે.

ચોદરિ—ચુવ, ઘોર

‘ચોદરિ ચુદીતઠ ’ ચોદર એટલે ચુદીતઠ તેને

હિંદી ભાષામાં મુકુટ કે નેટુન, જગાળી ભાષામાં ચીન-
વૃક્ષ અને સુન્દરી ભાષામાં મુવન કે યોગ કહે છે. અમેરિકામાં
તેને માટે મીલ્ક હેડ્જ (Milk's hedge) એવો નામ
લખાય છે. એ ના અનેક પ્રકાર છે તેમાં દરેકિયો યોગને
દાદાવાડી ડાડીઓ દોષ છે, પણ પાદ્મ રોના નથી લાયક. આ
યોગને પહોળા પાદ્મ દોષ છે, તે પરનાં ફળ કાગડોળો
દોષ છે અને તેને લાવે ફળો આપે છે આ નિવાય
નાગફળી મુવન, જગાળી મુવન, મધ્યમ મુવન વગેરે
પ્રકારો પણ પ્રસિદ્ધ છે.

યોગો મુખ્ય ઉપયોગ વડ જનાવવામાં થાય છે
તેનું કષ્ઠ જેમ દાય છે, જે ઔષધિ તરીકે ઉપયોગમાં
લેવાય છે કેન્સર નીચવા થઈ શકે. આથી આ યોગના
ફળ વગેરે મરી નાખી તેનું શાક તથા અથાણ કરે છે.
કુમારિ — કુવાર, કુવારપાડું, કુવારના લાગણ

‘કુમારિ માતલ્લજાલાકારવત્રા’ કુમારી એટલે જેના
પાદ્મો ગર્ભવાળા અને પરનાળતા જેવા અર્થ વર્ણવે
તથા જાણ દોષ છે તેની વનસ્પતિવિધિ. તેને હિંદી
ભાષામાં ધીમુવન કે મુવનવૃક્ષ અને જગાળી ભાષામાં
મુત્તમુમારી કહે છે. સુન્દરી ભાષામાં તેને કુવાર, કુવાર
પાડું કે કુવારના લાગણ કહે છે.

‘મુગુલિ’—એક અજ્ઞાત વનસ્પતિ

પાશ્ચાત્યો ગુલાબીએ મુગુલિનો પત્રોત્પન્ન દીકામાં
આપેલો નથી અને ઉપા શ્રી કુમારનામુક્ત એ ‘મુગુલ

પ્રસિદ્ધ ' એટલું જ કહ્યું છે પરંતુ ગુગળના વૃક્ષોનું જે વર્ણન પ્રાપ્ત થાય છે, તે પરથી મુમ્મુલિ એ ગુગળ નહિ પણ કોઈ બીજું જ વનસ્પતિ હોય એમ લાગે છે

આર્યભિયેકમા કહ્યું છે કે ' ગુગળના ઝાડો રેતાળ તથા ડુંગરાળ જમીનમાં થાય છે પાદડા નાના નાના લીમડાના પાદડા જેવા પણ અણી વગરના હોય છે કુલ રાતા રંગના, અતિથય ઝીણા પાચ પાખડીવાળા મજરીની વચ્ચેમાં થાય છે ફળ નાના ઘોર જેવડા પણ ત્રણ ધારા થાય છે, તેને ગુગળિયા કહે છે એ ફળો ઉઢરની પીડા ફર કરે છે એ ઝાડના ગુઢરને ગુગળ કહે છે પૂપ કરવાના કામમાં એનો ઘણો ઉપયોગ થાય છે વાતનાશક ઔષધ તરીકે પણ એ સારું કામ આપે છે

આ પરથી ગુગળ પોતે તો સાધારણ કરી શકતો નથી કે તેનું વૃક્ષ પણ સાધારણની કોટિમાં આવતું નથી ઘણો ધન કરવા છતાં આ વનસ્પતિ કઈ છે ? તેનો નિર્ણય થઈ શક્યો નથી, એટલે અહીં ' એક અસાત વનસ્પતિ ' એટલો જ અર્થ આપ્યો છે

મિલોય-ગળો

એક પ્રકારની વેલ છે તે ખડક તથા વૃક્ષના આશ્રયે ચડે છે તેમાં લીમડાના વૃક્ષ પર ચડનારી ગળોને ઉત્તમ ગુણવાળી માનવામાં આવે છે ગળોને સંસ્કૃત 'પામા મહૂચી, હિંદી લાવામાં મિલોય તથા મરાઠી લાવામાં કહે છે ઔષધિમાં તેનો ખડોળો ઉપયોગ થાય છે

વસુદા-પ્રમુખ, વગેરે

જેના નામો મુખ્યપદો લેવાય તે પ્રમુખ કહેવાય
અહીં ણાકીના બધા નામો અધ્યાહારથી સમજી લેવાના
હોય છે અરજી ભાષાના વૌરહ-વગેરે શબ્દથી પણ
આવે જ અર્થ સમજાય છે અને તે ગુજરાતી ભાષામાં
પ્રચલિત હોવાથી અહીં પર્યાયશબ્દ તરીકે આપેલા છે

હિન્નરહા-છેદાયેલા હોય તો પણ ફરી ઉગે એવા

ચોર, કુવાર, શુશ્રુષિ, ગળો વગેરે આ જાતની
સાધારણ વનસ્પતિ છે

અન્વય

વસ્તુઓનો કમથ નિર્દેશ હોવાથી આવશ્યક નથી

ભાવાર્થ

બધી જાતના ઠંદો, ફળગા, કુપગો, પચવર્ણ કુટ
ચેવાળ, ગિવાડીના ટોપ, લીલુ આકુ, લીલી દરેક
લીલો કચૂરો, ગાજર, મોથ, ટાકાની ભાણ, ચેર, પદ્મ
ભાણ, સર્વ પ્રકારના ફળા ફળો, જેની નમો દુર દેવ
એવા ખારી જાળ વગેરેના પાદકા, છેદાયા છુટ્ટા
તેવા ચોર, કુવાર, શુશ્રુષિ, ગળો વગેરે સાધારણ
હાયના પ્રકારો જાણવા

વિવેચન

સાધારણ વનસ્પતિના ધણા પ્રકાર છે. જેને
કેટલાકનો અહીં - જો ઉદેશે કુવિન-કુવર

આપો વિશેષ આવીએ એવો સભવ છે બાદીના પ્રકારે
લક્ષણ વગેરે પછી સ્વયં જાણી લેવાના છે

આમ છતાં આ વિષયમાં નિષેષ માર્ગદર્શન મળે
તે માટે નાહી જૈન પંથમાં સુપ્રસિદ્ધ એવા જાત્રીશ
અનંતકાચનો દુઃ પરિચય આપીએ છીએ.

(૧) મર્વ જાતિના કદ જાત્રીશ અનંતકાચમાના
કેટલાનો મમારેજ આ વિભાગમાં ચર્ચા થાય છે, પરંતુ
તેનો અષ્ટ બોધ થાય એ હેતુથી તેનો સ્વતંત્ર નિર્દેશ
દેલો છે

(૨) મૂરખા પિંદી બાપામાં તેને જમીનકદ ઢહે
વામાં આવે છે આ ૦૬ ચૈત્ર-ચૈત્રાખમાં વસાય છે અને
માગમર પોપમાં તેને જોતીને જાહવામાં આવે છે ઢાઈકોઈ
મોટું થતાં માટે તેને ત્રણ વરસ સુધી જમીનમાં રાખે
છે સંજ્ઞાની આકૃતિ જોઈ અષ્ટ જેવી હોય છે અને તે
પદર કીનોથી ૨૦ ડીને જેટલું વજનમાં હોય છે મામાન્ય
રીતે તેનો ઉપયોગ ત્રાડ તર્કિકે થાય છે તે અર્થદોગ-
નાશક હોવાથી અષ્ટ બાપામાં અર્થોદ્ધિ કહેવાય છે

(૩) વજ્રકદ જગવી મુરખા

પાકડ શ્રી રત્નાકરજીએ ટીકામાં 'વસોગવ કદવિશેષ'
એટલું જ કહ્યું છે, પણ અન્ય અર્થો પરથી જાણી શકાયું
છે કે જગવી મુરખાને વજ્ર કદ કહેવામાં આવે છે *
મુરખાની સાથે જગવી મુરખાનો નિર્દેશ સંગત છે

* જુઓ જુદાં પિંડી કો. ૫ ૧૧૫૫ વચ્ચે

(૪) લીલુ આદુ *

(૫) લીલી હળદર

(૬) લીલો કચ્છરો

(૭) શતાવરી હિંદી ભાષામાં શતાવર અને જગાળી

ભાષામાં જનમ રી કહેવાય છે

જતાવરીના ઓઠ વેલી જેવા દોય છે સામાન્ય રીતે

એથી ત્રણ ફુટ જેટલા ઊંચા વધે છે અને તેને ઢાંઢા દોય

છે એના પાંદડા ઘણા મીઠા અને પુષ્કળ હોવાથી તે

દેશમાં, નૃસિંહપના ઠ જળુપના પાનુ ઠેનાય છે જતાવરીના

એક ઓળે મો કે તેની પાનુ વધાર મૂળ દોય છે, તેથી

તે શતમવી ઠ જતપની કહેવાય છે મા મૂળો લીલા હોય,

ત્યારે તેને ઓળાને સૂખવામાં આવે છે અને યાંતરમાં

તે જ 'જતાવરી' ના નામથી વેચાય છે

(૮) ત્રિગલિકા-એક જાતની રેલા

દી મા કે અન્ય પ્રાણીમાં તેનો વિશેષ પચિય પ્રાપ્ત

ચતો નથી, પણ તે જતાવરીની જેમ અમુક પ્રદેશમાં

ઔષધિ તરીકે વપરાતી હશે, એમ લાગે છે

(૯) કુવર

(૧૦) ચોર

(૧૧) ગળો

(૧૨) લગુન-લગુ

હિંદી ભાષામાં લહસન અને જગાળી ભાષામાં ઝુન

કહેવાય છે

* જનુ મળે છે ઉપર આવી ગયું છે, તે સળધી આ ? કઈ

લખ્યું નથી

તે એક પ્રજારની કદની જાતિ છે તેમા આકથી દશ કળિયો હોય છે બીજી લસણ માત્ર એક કળીનું પણ થાય છે લસણની વાસ તીવ્ર હોવાથી ઘણા તેને પસંદ કરતા નથી, પરંતુ ઔષધિમા તેનો ઘણો ઉપયોગ થાય છે.

(૧૩) વામકારેલા-વામની ૬ પળો

ટીકામા કહ્યું છે કે 'વસકરેલા તિ કોમલાનિ નવ ધનાવયરૂપાણિ કરેન્લક્ષ્મ્યા પ્રસોતાનિ-।' નવા વામની ૬ પળો જે કેમળ હોય છે અને કારેલાના આકારની લાગે છે, તેને વાસકારેલા સમજવા

(૧૪) ગાજર.

(૧૫) લવણુ-લાણુ કે પક્ષીઓ

ટીકાકારે કહ્યું છે કે 'લવણકો યનસ્પતિવિશેષ યેન દુગ્ધેન સર્જિકા સ્માત્.' લવણુ એક જાતની વનસ્પતિ છે કે જેને બાળવાથી સર્જિકા થાય છે સર્જિકા એટલે એક જાતનો ક્ષાર કે જે વનસ્પતિના પાંચાગને બાળવાથી પ્રાપ્ત થાય છે

કેટલાક લવણુકનો અર્થ લૂણીની ભાણું કહે છે, પણ લૂણીની ભાણું સાધારણ નથી વળી તેને બાળવાથી ક્ષાર પણ પ્રાપ્ત થતો નથી, એટલે લવણુકનો અર્થ લાણુ કે પક્ષીઓ કહેવો જોઈએ

લાણુના છોડ ચણુના છોડ જેટલા ઊંચા થાય છે, હોય છે અને તેમા ચાખા-પ્રચાખાઓ પુષ્કળ

હોય છે તેના પાન ચણાના પાનના આકારના પણ કાગરી
વિનાના હોય છે આ પાન એટલા સ્વદન હોય છે કે
તેનાથી શાખાઓ ફકાઈ જાય છે લાઘુને બાળવાથી
સર્જિત પ્રાપ્ત થાય છે

ધણાનું માનવું એવું છે કે આ લાલો તે જ રહન્તિ
છે કે જે પાનને બાળવામાં અતિ ઉપયોગી છે શિશિર
ઋતુમાં લાણામાંથી પાણાના બિડુઓ ટપખ્યા કરે છે,
એવે તેની નીચેની જમીન ખીના થઈ જાય છે અને
રહતી એવું નામ સાથેક બને છે

(૧૬) લોહ પત્રિની કદ

તેનો વિશેષ પરિચય પ્રાપ્ત થતો નથી

(૧૭) ગરમર

પ્રમિદ્ધ છે તેનું અથાત્તુ થાય છે ચરદૃન ભાષામાં
તેને ગિરિલિંગ કહે છે

(૧૮) કિશકાવ.

(૧૯) ખીરિશુક-ખીરશુઓ કદ

વિશેષ પરિચય પ્રાપ્ત થતો નથી

(૨૦) થેગ

(૨૧) મોથ

(૨૨) લવણુ વૃક્ષની છાત્ર

(૨૩) ખિલ્લુદ-એક જાતનો કદ

(૨૪) અમૃતવેદ-જે તત્તુ આકારે હોય ■

(૨૫) મૂળો. (મૂળાનો કદ)

તે એક પ્રકારની કદની બાંધ છે તેમા આઠથી દશ કળિયો હોય છે બીજી લસણ માન એક કળાનુ પણ થાય છે લસણની વાસ તીવ્ર હોવાથી ઘણા તેને પસંદ કરતા નથી, પરંતુ ઔષધિમા તેનો ઘણો ઉપયોગ થાય છે

(૧૩) વામકારેલા-વામની કૃપણ

ટીકામા કહ્યું છે કે 'વસકરેલ્લા ત્તિ કોમલાનિ નવ ઘશાવયનરૂપાણિ કરેલ્લકતયા પ્રતોક્તાનિ-૧' નવા વાસની કૃપણ જે કામળ હોય છે અને કારેલાના આકારની લાગે છે, તેને વાસકારેલા સમજવા

(૧૪) ગાજર

(૧૫) લવણુ-લાણુ કે પલીઓ

ટીકાકારે કહ્યું છે કે 'લવણકો ઘનસ્પતિવિદોષ યેન દમ્ધેન સર્જિકા સ્યાત્' લવણુ એક જાતની વનસ્પતિ છે કે જેને બાળવાથી મર્જિત થાય છે મર્જિત એટલે એક જાતનો ક્ષાર કે જે વનસ્પતિના પથાગને બાળવાથી પ્રાપ્ત થાય છે

કેટલાક લવણુકોનો અર્થ લૂણીની ભાણુ કરે છે, પણ લૂણીની ભાણુ સાધારણ નથી વળી તેને બાળવાથી ક્ષાર પણ પ્રાપ્ત થતો નથી, એટલે લવણુકોનો અર્થ લાણુ કે પલીઓ કરવો બેઠકો

લાણુના છોડ ચણુના છોડ જેટલા જિવા થાય છે, તે શુદ્ધાકાર હોય છે અને તેમા શાખા-પ્રશાખાઓ પુષ્કળ

હોય ॥ તેના પાન ચણાના જેવું સ્વાદુ અને સુગંધી
વિનાના હોય છે આ પાન જેટલું જીરું જેવું છે તે
તેનાથી શાખાઓ દઢાઈ થાય છે, અને જીરું જેવું
ચર્મિકા પ્રાપ્ત થાય છે

ધણાનું માનવું એવું છે કે જો કોઈ કોઈ પ્રકારે
છે કે જે પારાને બાધવામાં નથી લેતો તે પ્રકારે
જનુમા લાળામાંથી પાણીનું ત્રિફલું જેવું છે, અને
એટલે તેની નીચેની જમીનમાં જેવું જાય છે અને
રહેલી એવું નામ સાર્થક બને છે

(૧૬) લોહ. પરિનાંદ.

તેના વિશેષ પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧૭) ગરબર

પ્રસિદ્ધ છે તેનું અર્થુદ્ધ થાય છે કે તેના પાનમાં

તેને ત્રિફલું કહે છે

(૧૮) કિરાણય

(૧૯) ખીરિશુક-ખીરમુકુંદ કહે

વિશેષ પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે નવ

(૨૦) ચેગ

(૨૧) મોથ

(૨૨) લવણ વૃક્ષની છાત્ર

(૨૩) ખિલ્લુદ-એક જાતનું છે

(૨૪) અમૃતવેણ-જે વડુ અમર હોય ॥

(૨૫) ને ને ને ને ને

(૨૬) બિવાડીના ટોપ

(૨૭) વિરુદ્ધ-અકુર ફાટેડ કઠોળ

કઠોળને અમુક વખત પવાગી ગખતા તેમાથી અકુર ફૂટે છે આપુ કઠોળ મુળજ વગેરે યહોરોમા છૂટથી વેચાય છે અને પૂરી-મકોડીવાળા બિયાઓ પણ તેને ઉપયોગ કરે છે પરંતુ તે અનતકાય હોવાથી ઉપયોગ કરવા યોગ્ય નથી

(૨૮) ઢકક-વત્યુલાની ભાણ

(૨૯) મૂઅરનદની-૪ ગવમા થતી એક પ્રકારની માટી વેલ

(૩૦) પાલખની ભાણ

(૩૧) કોમલ આખડી.

જ્યાં મુખી તેમા કચ્છો ન જાહે ત્યાં મુખી અનતકાય ગણાય છે

(૩૨) ઘોળુ અને લાલ રતાળુ.

પાકક રત્નાકરજીએ જીવવિચારની આ ગાથાની ટીકામા ધર્ત્રીના અનતકાયનો દૂક પરિચય આપ્યો છે તેમા જણાવ્યું છે કે ‘આલુકપિઠાલુકો ફરિશોવૌ’-આલુ અને પિઠાલુ એક પ્રકારના ઢક છે હવે કોશો તથા વનસ્પતિગ્રાઓના અન્ય પુસ્તકો જોતા એમ જાણી શકાય છે કે જેને સરકૂત તથા હિંદી ભાષામા પિઠાલુ કહેવામા આવે છે, તેને જ ગુજરાતી ભાષામા રતાળુ કહેવામા આવે છે અને તેની ઘોળી તથા લાલ એમ બે જાતો હોવાથી

પ્રથમને માટે માત્ર આ'તુ અને બીજાને માટે રજા'તુ-રતા'તુ એવો શબ્દપ્રયોગ થનો હશે 'અહીં જ નેનો ગાયે નિદેશ છે, એટલે તે એક જ જાતિના હોવા વિશે કંઈ શકા રહેતી નથી

હિંદી અને જગાડી ભાષામાં જગાડને આલૂ કહેવામાં આવે છે, પણ તે અર્થ અહીં સ્વતંત્ર નથી, કારણ કે જગાડ એ મૂળ તો દક્ષિણ અમેરિકાની પેદાશ છે અને સંગ્રહિત રહે તેને સને ૧૯૪૫ ની ચાલમાં ઇંગ્લાંડ લાવ્યો એ નિશ્ચિત છે ત્યાર પછી તે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા છે, એટલે પ્રાચીન ગ્રાંથોમાં તેનો ઉલ્લેખ સંભવી શકતો નથી પરંતુ અહીં પ્રચલિતમાં એ જણાવી દેએ કે જગાડ પણ અનતમય જ છે, કારણ કે તેને કાપતા સરખા ગોળ કડક થાય છે, તેમાં લાવણી નથી અને તેનો એક ભાગ વાળીએ તો ઉગે છે મોડા વડે પહેલાં 'ખટાકા' અને તેનું વિજ્ઞાન નામની એક પુસ્તિકા પ્રગટ થઈ હતી અને તેમાં ખટાકા કદમ્બ નથી, પણ ડાંગી પર થાય છે અને એક જાતના ફળ છે, માટે તે ખાવામાં હરકત નથી, એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આ યુ હતું, પરંતુ સાધારણ કે અનતમયની વ્યાખ્યા ઘણી વ્યાપક છે અને તેમાં કદમ્બ ઉપરાંત બીજા પણ અનેક પ્રકારનો સમાવેશ થાય છે અમે ઉપર જણાવી ગયા તેમ જગાડને સાધારણના લક્ષણો લાગુ પડે છે, એટલે તે એક જાતની સાધારણ કે અનત-કાય વનસ્પતિ છે અને તેથી ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે

આ વિવેચન સમાપ્ત કરતા પહેલાં એટલું જણાવી દઈએ કે એક કાળે એક દેશમાં કેટલીક વસ્તુઓનો ઉપયોગ વિરોધ થતો હોય છે અને તેથી તે પ્રસિદ્ધ હોય છે, જ્યારે બીજા કાળે કે બીજા દેશમાં તેનો ખાસ ઉપયોગ નહિ હોનાથી તેની પ્રસિદ્ધિ હોતી નથી, એટલે આજે ઉપયુક્ત કંઈકાંક પ્રકારા જોગબવાનું મુશ્કેલ બન્યું છે વળી કાલ ૧૧ પ્રવાહ સાથે કેટલીક નવી સાધારણ વનસ્પતિ આ દેશમાં હાખત મળેલી છે જેમ કે—જાપાદા, ખીન્ વગેરે, એટલે તેનો સમાવેશ લક્ષણ પગથી સાધારણવર્ગમાં કરી લેવો ભ્રમ છે.

આ બંને ગ્રાધાના વિવરણમાં અમે ચૈદક દૃષ્ટિએ કોઈ કોઈ વાતો લખી છે, તે કેવળ જાણવા માટે છે બાકી અનન્તકાયના ઉપયોગમાં અનન્ત જીવોનો ક્વચિત્ થાય છે, એટલે એ ઉપકોટિમાં છે.

શૂળ

इत्थाइणो अणग, इवति भेषा अणतपायस्स ।

तेसिं परिआणणत्थ, लखणमेय सुय मणिय ॥ ११ ॥

अस्कृत छाया

इत्थाइमोऽनेके भवन्ति भेषा अनन्तकायस्य ।

तेषां परिज्ञानार्थ, लक्षणमेतत् भुते मणिम् ॥ ११ ॥

પદાર્થ

इत्थाइणो—ઈત્યાદિ, આ તથા બીજા પક્ષ

અજેગે—અનેક, ઘણા

હયતિ—છે

મેયા—ભેદો, પ્રમાણ

અણતકાયસ્મ—અનતપ્રાયના

અટી પ્રકરણપરે સાધારણના પર્યાય તરીકે અનત-
કાય શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે

તેસિં—તેઓના

પરિજાણગય—પરિજ્ઞાન અર્થે, વિશેષ જ્ઞાન માટે

છક્ષ્મણ—લક્ષણ

પય—આ હવે પડી તરત જ કહેવાશે તે

મુપ—શુનને વિષે, શાઓમા

મણિય—કહેવું છે

અન્યથા

ઈન્દ્રાણો અણતકાયસ્મ અજેગે મેયા મરતિ તેસિં
પરિજાણગય મુપ પય છક્ષ્મણ મણિય ।

સાવાર્થ

અનતપ્રાયના આટલા ભેદો તો નામપૂર્વક કહ્યા, પરંતુ
બીજા પણ ઘણા ભેદો છે તેનું વિશેષ જ્ઞાન થવા માટે
સૂચોમા આ પ્રમાણે લક્ષણ કહેવું છે

વિવેચન

એટલે વધારે વિસ્તાર ન કરતા માત્ર બે ગાથાઓ વડે જ સાધારણ વનસ્પતિનો નામપૂર્વક પરિચય કરાવ્યો છે તેનો ઉપસહાર કરીને અનતકાયના બીજા ભેદો પણ અશબર જાણી શકાય, તે માટે તેનું સૂત્રોક્ત લક્ષણ દર્શાવે છે તે આ પ્રમાણે

મૂળ

ગૂઢ-સિર-સધિ-પવ્વ, સમમગમહીરગ ચ ઝિન્નરુદ્ધ ।
સાહારણ સરીર, ત તિવ્યરીય તુ પત્તેય ॥ ૧૨ ॥

સંસ્કૃત છાયા

ગૂઢ-શિરા-સધિ-પર્વ સમમદમહીરક ચ ઝિન્નરુદ્ધમ્ ।
સાધારણ શરીર તદ્વિપરીત ચ પ્રત્યેકમ્ ॥ ૧૨ ॥

પદાર્થ

ગૂઢ-સિર-સધિ-પવ્વ—જેની નસો, સધિસ્થાન તથા ખર્વો સ્પષ્ટ જણાતા નથી

ગૂઢ છે જેના સિર, સધિ અને પવ્વ તે ગૂઢ-સિર-સધિ-પવ્વ આ પદ શરીરનું વિશેષણ છે ગૂઢ એટલે ગુપ્ત, અપ્રકટ, સ્પષ્ટ ન જણાય તેવું સિર-શિરાઓ, નસો સધિ-સધિસ્થાનો પવ્વ-ખર્વો એક ગાઠાથી બીજા ગાઠા મુખીના ભાગને 'પર્વ' કહેવાય છે કેટલીક વાર ગાઠને માટે પણ 'પર્વ' શબ્દનો ઉપયોગ થાય છે અહીં જીવસમાવૃત્તિકાર મલ્લધારગચ્છીય શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિએ તથા વિચારના વૃત્તિકાર પાઠક શ્રી રત્નાકરજીએ પત્રકાણ્ઠ

નાલશાસ્ત્રાદ ' એ શબ્દોથી ન્પટતા કૃત્રી છે કે ના વન્નુ તેના પાદડા, સ્કંધ, દાડી તથા શાખા વગેરે પગલે સમજવી એટલે જેના પાદડાની નસો સ્પષ્ટ જણાતી ન હોય તથા થડ, ડાળ વગેરેના સાધાઓ અને પર્નો સ્પષ્ટ જણાતા ન હોય, તેને સાધા વૃક્ષ વનસ્પતિનું પ્રથમ લક્ષણ સમજવાનું છે

સમભગ—જેને ભાગતા મરખા ભાગ થતા હોય ' સમોડ્દતુરો મજ્જ દેદો મવતિ સ્સમમમ્મ્મ્' જેના પાદડા વગેરેને તોડવાથી સમ એટલે સરખો, ભાગ એટલે છેડ કે ભાગ થતો હોય તે સમભગ કહેવાય

અહીરગ—જે તાતણા વગરનું હોય

' તથા હિચમાનસ્ય ન ત્રિગ્ગ્વે હીરકા સન્નુલક્ષણા મધ્યે ચરય સ્સહીરકમ્' તથા જેને છેદતા વચમા હીંગ્સ એટલે તાતણા ન હોય તે અહીંગ્સ કહેવાય

હિગ્નદહ—જેને છેદવા છતાં Cગે તેવું હોય

સાહારણ—સાધાગ્રણુ

શરીર—શરીર

તત્ત્વિયરીય—તેનાથી વિપરીત લક્ષણવાળું

ચ—અને

પત્તેય—પ્રત્યેક

ભાવાર્થ

જેની નમો, સધિઆનો તથા પર્વો સ્પષ્ટ જણાતા નથી, જેને ભાગતા મરખા ભાગ થાય છે, જેને ભાગતા તાતણા જણાતા નથી તથા જેને છેદીને વાવતા ફરી ઉગે છે, તે સાધારણ વનસ્પતિકાયતુ શરીર બાળવું તેથી વિપરીત લક્ષણવાળું હોય તે પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયતુ શરીર બાળવું

વિવેચન

સાધારણ વનસ્પતિકાયતુ પ્રમુખ લક્ષણ અનત-કાયિત્વ છે, જો પ્રથમ જણાવ્યું છે હવે શાસ્ત્રમા તેના જે અન્ય લક્ષણો દર્શાવ્યા છે, તે અહીં કહે છે

જીવ-સમાસ-પ્રકરણ કે જે આ પ્રકરણની પૂર્વે કેટલાક મમયે ૨૮૬ ગાથાપ્રમાણ રચાયેલું છે અને જેમાં પર મલધારગગ્ગીય થી હિમચન્દ્રસૂરિ મહારાજે વિ સ ૧૧૬૮માં ૭૦૦ શ્લોકપ્રમાણ વૃત્તિ રચેલી છે, * તેમાં સાદત્રીસમી ગાથા તરીકે આ ગાથા નજરે પડે છે આ પ્રકરણમાં ઘણી ગાથાઓ પ્રાચીન ગાઓમાથી ઉદ્ધરેલી છે, એટલે સભવ છે કે આ ગાથા પણ કોઈ પ્રાચીન શાસ્ત્રમાથી ઉદ્ધરેલી હોય તે ઘણી પ્રસિદ્ધ અને પ્રમાણભૂત હોવાના કારણે જીવ-વિચાર-પ્રકરણકરિ પણ તેને અહીં અશરણ ઉદ્ધરેલી જણાય છે

તેમા પ્રથમ લક્ષણ એ કહ્યુ છે કે જેનાં પદાંગની નસો વગેરે સ્પષ્ટ દેખાતી ન હોય કે જેના યદ અથવા યાનીઓના મધિસ્થાન-એટલે સાધા અને પર્વો સ્પષ્ટ જણાતા ન હોય, તેને સાધાણુ ચરીર સમ ૧૭ દર્શન તરીકે કુવારપાકુ સાધારણુ છે, તો તેમા ઠોડ ૧૮ દર્શન તથા જણાતી નથી, અને ભૂમિકોડાનો ૧૯ મધ્યસ્થ છે, તો તેમા સધિસ્થાન, પર્વ ૨૦ આદિ વગરે ૨૧ નહીં

અહીં બીજુ લક્ષણ એ કહ્યુ છે કે જેનાં સરખા ભાગ થાય, તે પણ સાધારણુ જ દર્શન જરૂર. દાખલા તરીકે મૂળાનો કંદ, ગાજર કે કાંચી જેવાં છે. તો તેના સરખા ભાગ થાય છે, પણ ધારદાર સરખા નથી આ જ રીતે ખારી જળના દર્શન જેવાં છે. તે સરખા કંકડા થાય છે, પણ એરડા જેવાં દર્શન જેમ વામચૂકા કે ખાચાવાળા ભાગ થાય છે, એવાં આ બધાની ગણતરી સાધારણુમા થાય છે

અહીં ત્રીજુ લક્ષણ એ કહ્યુ છે કે જેને જાનવા તાતણા ન હોય તે પણ સાધા ૨૨ મધ્યસ્થ ૨૩ રાખવા તરીકે મૂળાનો કંદ, ગાજર, મધ્યસ્થ ૨૪ માંને છે. આવાં તો તેમા તાતણા જણાતું નથી તેમને ૨૫ જુલુ લક્ષણ લાગુ પડે છે નહીં અને મિત્રવચન ૨૬ આ જ સ્થિતિ હોય છે, એટલે તેને પણ ગણવામા આવે છે

ફરી ઉગે એ સાધારણુ યરીર જાણુ દશમી ગાથામાં તેના દાખલા રૂપે થોર, કુવાર, ગુગુલિ વનસ્પતિ અને ગળોના ઉદાહરણો આપવામાં આવ્યા છે .

અહીં પ્રમગવગાત્ એ પણ જણાવી દઈએ કે કેટલીક સાધારણુ વનસ્પતિ તેનો આગળનો ભાગ વાવવાથી ઉગે છે, કેટલાક તેના મૂળ વાવવાથી ઉગે છે, કેટલીક તેની ડાળો રોપવાથી ઉગે છે, કેટલીક તેની ગાંઠો વાવવાથી ઉગે છે, કેટલીક તેના બીજ વાવવાથી ઉગે છે, તો કેટલીક વગર વાવ્યે માત્ર અમુક વસ્તુઓનું સંયોજન થવાથી પણ ઉગે છે .

પ્રત્યેકના લક્ષણો આનાથી વિપરીત હોય છે, એટલે કે તેના પાદડાની નનો તથા તેના ઝકધ-શાખાદિ વગેરેના સંધિસ્થાનો અને પર્વો સ્પષ્ટ બોધ આપે છે, તેને ભાગીએ તો બે સરખા ભાગ થતા નથી પણ વાકાચૂકા કે ખાચાવાળા ભાગ થાય છે, તેને ભાગીએ તો તેમાં કોઈને કોઈ પ્રકારના તાતણા જણાય છે અને છેલ્લાથી તે ફરી ઉગતી નથી .

મૂળ

एग-शरीरे एगो जीवो जेसिं हु से य पत्तेया ।

फल-पुष्प-छल्लि-इडा मूलक-पत्राणि बीजाणि ॥ १३ ॥

અનુકૃત છાયા

एक-शरीरे एको जीवो चेवा हु ते च प्रत्येका ।

फल-पुष्प-छल्लि-बाष्पानि मूलक-पत्राणि बीजानि ॥ १३ ॥

પદાર્થ

एग-शरीरे- એક શરીરમાં

દા એવું શરીર તેળા-સરીર ણા-એક -સરીર-શરીર,

કાયા, દેહ

દાગો-એક

જીવો-૭૫

જેસિં-જેઓના જે વૃક્ષ વગેરેના

તુ-તે

અહીં જ તે જ એવો પણ પાડે છે

તે-તે

ચ-અને

વત્તે-પ્રથમ

વલ-દૃગ

વલ અને પુલ્લ અને છલ્લિ અને જટુ તે વલ-

પુલ્લ-છલ્લિ-જટુ અહીં સાતમી વિભક્તિ ભેદે, પણ

વિભક્તિનો વ્યત્યય થવાથી પહેલીમા છે અહીં પ્રથમ

વિભક્તિથી પણ અર્થ મળત થઈ શકે છે મૂળ-વત્તાણિ

અને શીયાણિ એ પદોમા પણ આમ જ સમજવું

પુલ્લ-દૃગ, પુલ્પ

છલ્લિ-છાલ

જટુ-કાંડ, શુક્ર

મૂળ-મૂળ

મૂળ અને વત્ત તે મૂળ-વત્તાણિ અહીં મૂળ એવું

પણ પાઠાતર છે, એટલે મૂળ અને વત્તાણિ એ બે

સ્વતંત્ર શબ્દો.

પત્તાણિ-પત્રો, પાદડા

ઘીયાણિ-ખીજ

અન્યથા

જેસિં જ-અને જેઓના એક સરીરે એક જીવો એક શરીરમાં એક જ હોય, તે જ પત્તેયા તે પ્રત્યેક જ જાણવા અહીં ફલ-ફુલ્લ-છસ્લિ-ફટ્ટા મૂલગ-પત્તાણિ ઘીયાણિ-ફળ, ફૂલ, છાલ, થડ, મૂળ, પત્ર અને ખીજો એ બધાને શરીર સમજવાના છે

ભાવાર્થ

અને જેમના એક શરીરમાં એક જ હોય, તેમને પ્રત્યેક જાણવા અહીં ફળ, ફૂલ, છાલ, થડ, મૂળ, પાદડા અને ખીજના સ્વતંત્ર શરીર જાણવા

વિવેચન

હવે પ્રકરણકાર ક્રમપ્રાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિનો પરિચય આપે છે ગત ગાથામાં તેમણે 'તન્નિવરીયં જી પત્તેય' એ શબ્દો વડે પ્રત્યેકના કેટલાક લક્ષણો બતાવ્યા છે, તો પણ પ્રત્યેક શબ્દની સાર્થકતા બતાવનાર લક્ષણ બતાવવાની આવશ્યકતા ટાળાથી આ ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં એ લક્ષણ બતાવ્યું છે 'જેમના એક શરીરમાં એક જ હોય, તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ જાણવી' પ્રત્યેક શબ્દનો અર્થ પણ એમ જ સૂચવે છે કે-પ્રતિ એક, એટલે દરેક શરીરમાં એક જ સાધારણ વનસ્પતિકાયના એક શરીરમાં અને જીવો

દોષ છે, ત્યાર પ્રત્યેક વનસ્પતિભાષ્યના એક ચરારમા એક
છવ હોય છે આ ઘણો મોટો મૂળભૂત તફાવત છે

અહીં એ પણ લક્ષ્યમાં રાખવું જોઈએ કે સાધારણ
વનસ્પતિ કરના પ્રત્યેક વનસ્પતિના અગોપાગોનો વિભાજ
ઘણો વધારે થયેલો હોય છે, એટલે તેમાં (૧) ફળ, (૨)
ફૂલ, (૩) છાત્ર, (૪) લાકડુ, (૫) મૂળ, (૬) પાદના અને
(૭) પીત્ત, એ સાત વસ્તુઓ અવગ્રહ હોય છે આન તો
આ બધા અગોપાગો આપણા શરીરના અગોપાગોના જેમ
સલગ્ન હોય છે, પરંતુ તે બધાનું એક પૃથક ગ્રંથી-પૃથ્વ
હોય છે તેમાં એક જુદો છવ હોય છે

અહીં એ પણ લક્ષ્યમાં રાખવું જોઈએ કે ફળ
વનસ્પતિ ઉગતી વખતે અનતમય જ હોય છે પણ તે
અનતમય જાતિની હોય તો અનતકાય જ નથી કે,
અન્યથા પ્રત્યેક થઈ જાય છે વગી મૂળ વગેરે જેને
આશ્રયે પીત્ત અસખ્યાત વનસ્પતિભાષ્ય હોય તેને ફળ
છે અથવા જેમ પણ બને છે કે મૂળ સાધા વૃક્ષોના
બાકીનો ભાગ પ્રત્યેક હોય

શાસ્ત્રકારોએ પ્રત્યેક વનસ્પતિના નીચે પ્રમાણે જુદા
પ્રકારો માન્યા છે

કપ્પા ગુચ્છા ગુમ્મા સ્થા ય વલ્લી ય વચ્ચા -
વિળ વલય હરિઓમદિ જલકદ કુદળ ય

(૧) કપ્પા - શિ, પી, પ

તેના એકાસ્થિક એટલે

એટલે વધારે બીયાવાળા એમ બે પ્રકારો છે તેમાં આબો, જાળૂ, બીલામાં, બહેડા, અથોક વગેરે પ્રથમ વર્ગમાં આવે છે અને અગથિયો, ટીભડ, ખીપળ, ધાવડી, અબુન વગેરેનો સમાવેશ બીજા વર્ગમાં થાય છે પ્રજાપના સૂત્રમાં તેનું વિસ્તારથી વર્ણન કરેલું છે

(૨) ગુચ્છા—જેના પાદડા ગુચ્છા રૂપ (Cluster) હોય તે ગુચ્છ કહેવાય જેમકે રીગણી, ધમાસો, બીભેર, નગોડ, કસુદરો, કેરડા વગેરે

(૩) ગુમ્મા—જેમાં થડનો વિકાસ ન હોય પણ નીચેથી જ ટાળીઓ ફૂટે તેને ગુદમ કહે છે જેમકે- કાટાસેરિયો, નવમાલતી, બન્ધુજીવક, શુલાબ, ભર્ધ, મોગરો વગેરે

(૪) લઘા—જે વૃક્ષ કે સ્તંભ વગેરેના આધારે ઉપર ચડે તેને લઘા કહે છે જેમકે- પદ્મલતા, નાગલતા, અથોકલતા, અમ્પકલતા, શ્યામલતા વગેરે

(૫) વલ્લી—વેલા મોટા ભાગે લોચ પર પથરાય તે વેલા કહેવાય જેમકે કોળાનો વેલો, કાકડીનો વેલો, સુરિયાનો વેલો, ફૂંધીનો વેલો વગેરે

(૬) પવ્વગા—જેમાં પર્વ અને ગાઠા હોય તે પર્વગ કહેવાય જેમકે ચેરડી, વામ, નેતર વગેરે

(૭) તિળ—ધાસ જેમકે ધ્રો, ડાભ વગેરે

(૮) વલય—જેની છાલ ગોળ હોય, તે વલય કહેવાય

જેમકે તાલ, તમાલ, દેવદાર, બાવત્રી, લવંગ, મોપારી,
ખાતુર વગેરે

(૬) દરિ—ચાકલાળ

(૧૦) જોસદિ—ધાન્ય વર્ગ જેમકે—દાગર, ઘઉં,
જવ, ઘાજરી વગેરે

(૧૧) જલરુદ્ધ—જળમા ઉગે તે જલરુદ્ધ જેમકે પદ્મ
(સૂર્યવિજામી ગુલાબી કમળ), કુમુદ, (ચંદ્ર-વિકાસી
એત કમળ), વગેરે

(૧૨) કુદ્દળ—ભૂમિને દ્વારિને નીમ્નનાગી વનસ્પતિને
કુદ્દળ કહે છે શાસ્ત્રમા તેના આય, કાય વગેરે દશ
પ્રકારો બતાવેલા છે, પરંતુ જીવ-સમાન તથા આ જીવ-
વિચાર-પ્રકરણમા તેનો સમાવેશ આધારણમા કરેલો છે
જીવ-સમાનની વૃત્તિમા આ વિષયની ચર્ચા કરીને તત્ત્વ
કેવલિગમ્ય કહ્યું છે

પૃથ્વીકાય વગેરે પાવે ય મ્થાવરોને પાવ ઇન્દ્રિયો પૈદ્ધી
એક સ્પર્શનેન્દ્રિય હોય છે, એટલે તેમની ગણના એકેન્દ્રિય
જીવોમા થાય છે

[૮]

વનસ્પતિના જીવન પર આંછો દૃષ્ટિપાત

પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, અગ્નિકાય અને વાયુકાયની અપેક્ષાએ વનસ્પતિકાયનું સ્વરૂપ ઘણું વિકાસ પામેલું છે, એટલે તેમાં જીવન વ્યક્ત થાય છે અને તે આપણે જોઈ જાણી શકીએ છીએ.

(૧) જન્મ અને મરણ જીવનનાં એક છેડાને જન્મ (Birth) અને બીજા છેડાને મૃત્યુ કે મરણ (Death) કહેવામાં આવે છે આ બંને છેડાઓ વનસ્પતિના જીવનમાં ખરાબર જોઈ શકાય છે બીજા વગેરેમાંથી વનસ્પતિનો ઉદ્ભવ થયો, એ તેનો જન્મ છે અને અમુક વખત પછી કર્મમાં જવું, એ તેનું મરણ છે.

વનસ્પતિને ઉગતા તથા ઢરમાતા કોણે જોઈ નહિ હોય ? અમે પોતે વૃક્ષો, છોડવાઓ, વેલાઓ વગેરેને ઉગતા તથા ઢરમાતા જોયા છે અને તેથી ભારે સંવેદન અનુભવ્યું છે.

અમારો બાપબાળ ગામડામાં * સ્ત્રીનું કુટુંબ હતું. જ્યાં સામાન્ય રીતે વન-પતિના વિશેષ નહોતું. અમારું બને છે અમારા કૃષિયાના ખુલ્લા જમણાં ફેરવવા દિવસો દરમિયાન થોડા શામ્ભાણ વચ્ચે ને ને, ગવાર, તુરિયા તથા કરોળી મુખ્ય હતા. જેમ કે પછી એ ઉમવા માડતા અને તેને ફાટા ફાટા જુલું ત્યારે અમારા આનંદ અને આશ્વસને જે-તેનું નહિ એક નાનકડા બીજમાથી આ બધું શી રીતે થાય તેનું હશે ? અને તેને તૈયાર કરનાર કાણ છે ? એ પ્રશ્ન અમારા બાવમાનસમાં વારવાર ઉભો.

એનો જવાબ એમ મળતો કે 'તેમના જ્ઞાના-માના આવીને આ બધું બનાવી જાય છે' એ વખતે અમારા માટે 'લગવાન' શબ્દ એટલું જ હતો કે તેની મામે કંઈ પણ બોલવાની, વિનંતી કે પ્રશ્ન કરવાની હિમત ચાલતી નહિ, પરંતુ આ જાણેકે એને એમ જાણ જોયા જ ગયા આસ કરીને ફેલવી દેવે તે જાણે દગર દગર તાપે જ રહેતા તેની મુલકે જેમ નાયા, તેને ચિત્તાકર્ષક સ્મારકીય રંગ, તેમાંથી અત્યંત અમુક પ્રમાણની ખુશખોશ અમારા અવેદનશીલ દુનિયામાંથી બરી રેતી તેમાંથી ડોઈ ફેલ જારી પડતું નહોતું એ પ્રકારની ગ્લાનિ થતી, એક પ્રકારની અનિચ્છા જેથી જ રતું અમારી ભાગી-તટી બાપબા એ વખતનું અ

હજી તો ખીચીને, કુમુદ ઘડીઓ એ વર્ષ હશે !
 હજી તો ચેયાન, સુરભિ ઘડીઆ એ વર્ષ હશે !
 અરે ! ખાના + હેયા, જગ નડતના એવું હતું !
 મધુ કયા એ ખાન, મધુન દૂધનું માન્ય હતું !

બી ઠાના દોડને ગી ગો આવતી, તેનું પ્રમે બાગીકા ક્ષી
 નિગીયણ કન્તા તેને આની મરમ હારો ગી ગીત પડતી
 હશે ? એ પ્રશ્ન અમારા મનમાં વારવાર ઉત્તો વાળી બધી
 ગી ગોને નરખી કામ હતી ! નહિ જોણી જ નહિ વધારે !
 એવે મામા કઈડ રહસ્ય છે, એમ તો ગમતનું, પણ
 એ રહસ્ય શું છે ? તેની ગમ પડતી નહિ

ગવારફળિયો અપની કેમ ગેના હશે ? તુગિનાન વારો
 કેમ પડતી હશે ? કહોણાનું કદ આટલું મોટું કેમ થતું
 હશે ? આ અને આના બીજા અનેક પ્રશ્નો અમારા મનમાં
 ઉઠતા, પણ તેનું ચોખ્ખું મમાધાન થતું નહિ આમ હતા
 એવું સમજતું કે દરેક વનસ્પતિને પોતાનું વિશિષ્ટ
 જીવન છે અને તે પોતાની રીતે વ્યતીત કરે છે

થોડા વર્ષો પછી એટલે આશરે ચૌદ-પદર વર્ષની
 ઉમરે વનસ્પતિઓને ઓળખવાનો ગોખ જાગ્યો અને જાના
 દિવસો દરમિયાન અમે એક મિત્ર માથે વાડીઓ તથા
 વાડામાં ફેરવા લાગ્યા, ત્યારે વનસ્પતિ પી વચિવ્ય ભરી
 જીવન-નીલા જોઈને આશ્ચર્ય મુગ્ધ બની ગયા એ લાવો
 આજે પણ અમારા હૃદયને અપશી જાય છે !

તે છવનના અર્થ ગમા વડી તુ છે, તેજ છવન
નવ પમુ-પમુમે મા, દી-જનુઓમા ગમા વનસ્પતિ
વનમા ની નુ છે ન ર મયાને ફેર છે, પમુ તે
મદેવ આ મે ૫ તુ ? વડી નવસ્પતિ નેકનિય છે
અમેવ છે, હતા તે મનવ તન ૫ કન્યા હમા ૫
છે ? ને પાના દો મનુ વને ખા ૫ પૂ ૫ પડે છે,
નુની જીની જાનની ઓધિ ૫ માપ છે અને તજ નિયુ
નુજા તાવા ૫ ખુ ૫ ૫ ૫ મામ હતા મુય ને
તના તન્દ નફાવવાગે ૫ અને ત તન જેયો ૫, ૧૬
કે દુનખી કાણ ?

(૧) ગામુ અવસ્થાઓ ન મન્ય રીતે છવનમા
ગા અવસ્થાઓ હોય છે (૧) ગા વાવસ્થ (૨) યુવાવસ્થ
અને (૩) વૃદ્ધાવસ્થા ૫ ગમેય અવસ્થાઓ વનસ્પતિના
છવનમા જ જ નોઈ ગાય છે તે ઉમે ત્યાં જ ન
વસ્થામા હોય છે અને તેના જાપાગો વિગત ગમગ
રોય છે પછી કાલકને યુવાવસ્થા મા આવે છે, ત્યાર તેના
ગમેપા ૫ જનગ ખીરે છે અને નાકમ આકાર ધારણ
કરે છે આ રીતે દેવોડ માવ વર્તાવ વધા પછી ને
વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે અને તેના ગમેપા ૫ દુશ ૫
વિદૂત થતા વાી છે હેવે તે કાવના અગામિન નિયમને

પ્રાણીઓને નિયત આયુષ્ય હોય છે, તેમ વનસ્પતિને પણ નિયત આયુષ્ય હોય છે કેટલીક વનસ્પતિનું આયુષ્ય ૬૬ હોય છે, તો કેટલીક વનસ્પતિનું આયુષ્ય લાખુ કે ધણુ લાખુ હોય છે આપણે સો વર્ષ ઉપરના મનુષ્યોને જોઈવા જઈએ તો કોઈક જ મળે છે, પણ તો વર્ષ જૂના વૃક્ષો હજારોની સંખ્યામાં મળી આવે છે ખજૂરીના વૃક્ષો ૩૦૦-૪૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય સહેલાઈથી ભોગવે છે જેડનેલમમાં ઓલીખ્યા નામના વૃક્ષો થાય છે, તે ૮૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવે છે ચેમ્પનડના વૃક્ષો ૧૦૦૦ વર્ષ સુધી જીવે છે પ્રયાગ પાસે ભોયરાનો વડ ૧૫૦૦ વર્ષ જૂનો ગણાય છે અને હવે તો કેટલાક ૫૦૦૦ વર્ષ જૂના વૃક્ષો પણ મળી આવ્યા છે !

(૪) શરીરરચના મનુષ્યાદિ જીવત પ્રાણીઓને જેમ વિશિષ્ટ પ્રકારની શરીરરચના હોય છે, તેમ વનસ્પતિને પણ વિશિષ્ટ પ્રકારની શરીરરચના હોય છે તેમાં મૂળ, સ્વધ (થંડ), ગાખા, પ્રગાખા, પત્ત, પુષ્પ, ફળ આદિ અનેક અંગો અવયોદ્ધી શકાય છે

આધુનિક વનસ્પતિશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે ‘વનસ્પતિના મૂળિયા હોજરીનું કામ કરે છે, તેમાં ફરતો રસ તોહીની ગરજ નારે છે અને પાહડા ફેફસાનું સ્થાન સાચવે છે કેટલાક વનસ્પતિના મૂળિયા તો એટલા શક્તિશાળી હોય છે કે તે દર દર પચાવે છે અને ત્યાંથી પોતાને જોઈતો આહાર ગ્રહણ કરી લે છે એક બાવળના મૂળ ૬૬ ફૂટ દૂર આવેલા ફૂવા સુધી પહોંચ્યા હતા અને તેમાંથી પાણી ખા હતા !

વિષ્ણુવાત વનસ્પતિગાત્રી સોમાને કહ્યું છે કે, 'વનસ્પતિ અને જંતુરચનાની ગોઠવણનો પાયો એક જ છે અનેના સારીરમા રહેતા કેવો તપાસીએ તો તે ઘણા મજતા આવે છે.'

(૫) આહાર બધા જીવત પ્રાણીઓ આહારથી વૃદ્ધિ પામે છે અને આહારના અભાવે મૃત્યુ પામે છે આ જ નીતે વનસ્પતિ પણ આહારથી વૃદ્ધિ પામે છે અને આહારના અભાવે મૃત્યુ પામે છે એ વાત ખરી છે કે મનુષ્ય અને પશુ-પક્ષીઓની પેઠે વનસ્પતિને મોડું કે જઠર હોતા નથી, પણ તે પોતાના વિશિષ્ટ વિવરો (છિદ્રો) દ્વારા આહાર ગ્રહણ કરે છે અને તેનો જમ થતાવી પોતાની સમસ્ત કાયાનું પોષણ કરે છે.

દ્રવ્ય ધેનાનિક કુવિએ પોતાના 'પ્રાણીશાસ્ત્ર' નામના ગ્રંથમા લખ્યું છે કે 'આપણી પેઠે વનસ્પતિ પાત્ર મચેતન છે તે માટી, પાણી કે જમમાથી હાઈડ્રોજન, પ્રોટીનજન, નાઈટ્રોજન તથા પ્રાણપોષક તત્ત્વોને એથી લે છે તેને ખીજ જંતુઓની જેમ મોડું કે ટોજરી હોતા નથી, પાત્ર નીચની પદ્ધતિના જંતુઓની જેમ તે વિવગ્દ્વારા આહાર ગ્રહણ કરી તેને ખચાવે છે.'

પ્રખ્યાત પ્રાણીશાસ્ત્ર ક્યારેખાએ લખ્યું છે કે, 'વનસ્પતિ પોતાના મચેતન કણો વડે ખનીજ પદાર્થોને ગ્રહણ કરી પોતાને જોઈએ તે પ્રકારના આહારરૂપે પરિવર્તમાવી લે છે.'

એ તો મર્નવિદિત છે કે અનુકૂળ આહારથી પ્રાણીઓના
ગરીબ નીરોગી તથા પુષ્ટ ગરુ છે અને પ્રતિકૂળ આહારથી
રોગગ્રસ્ત તથા કુશળને છે હવે વનસ્પતિમા પણ આ જ
નિયતિ જોવાય છે તેને અનુકૂળ ખાતર-પાણી મળે તો તે
નીરોગી રહે છે અને પુષ્ટ થાય છે તથા પ્રતિકૂળ આહાર
મળે તો રોગગ્રસ્ત અને કુશળને છે અમુક વનસ્પતિને
અમુક પ્રકારનું ખાતર નાખવું, અમુક વળતે અમુક પ્રમા-
ણમા પાણી પાવું વગેરે જે નિયમો જાણવામા આવ્યા છે,
તેમા મુખ્ય વસ્તુ આ જ છે આજે ખેતીવાડીના પ્રદર્શનમા
૧૨ રતલનો મૂળો, ૧૫ રતલનું રીંગણ કે ૨૫ રતલના
પંપૈયા મૂળવામા આવે છે, તે એમ જાતાવવાને કે જે અનુકૂળ
ખાતર આપીએ તો વનસ્પતિની કાયા ઠેઠલી કઢાવર થાય છે !

કેટલીક વનસ્પતિના પાદડા કીડા, કરોળિયા, માખી
વગેરે જીવોને પકડી લે છે અને તેનો રસ ચૂસી
ખેરા, આલુનો પી નેરિયા વગેરે
જાતની વનસ્પતિ રાયે પણ
કહેવાય છે એ
લટકાવવ નાના
ગાંધી તે ત ન સપ

આફ્રિકા
તરીકે જો

મનુષ્ય

છે વળી આ વૃક્ષને ઢટલા તતુઓ દોય છે જે હવામા લગ્નના હોય છે જે ગર્ભ મનુષ્ય તેને અડતો તે તે તતુ વીળાઈ નય છે અને બીજા તતુઓ પણ તેના તન્દ્ર ધનાની રી તેના શરીરે જગદે લઈ લે છે પછી એ મનુષ્ય થડ તરફ ધડવાય છે અને તેના રામમી પાદડાઓ વાન વગના વાગે છે જ્યારે તે તદ્દન નજીક આવી પહોંચે છે ત્યારે તેના તીક્ષ્ણ ઢટકા પેવા મનુષ્યના ગરીર પર લોકાવા લાગે છે અને તેમાથી ગ્રહ રૂં છે, તે થડ અને પાદડા ચૂની લે છે અને તેને થોડી જ વાગમા નિર્જીવ બનાવી દે છે જ્યાં એ મનુષ્યના રક્ત-માસ પૂરા ચૂસાઈ જાય ત્યારે પાડાઓ ફરી જિંદા થવા લાગે છે, તતુઓ છુગ પડે છે અને એ વૃક્ષ પાહ મૂળ હાલતમા આવી જાય છે ત્યાના જગતી લોકો કોઈપણ મનુષ્યને પ્રાણવધની શિક્ષા કરવી દોય, ત્યારે તેને આ વૃક્ષની પામે લાવે છે અને તેના થડ તરફ ધડેલી દે છે, એટલે ઉપર કહ્યું તેમ તેના છવનને કનજ અજામ આવે છે ઢટલાક વિદેશી પ્રવાસીઓએ આ દૃશ્ય નાશાત્ જોયું છે અને તેની છત્રીઓ વર્તમાનપત્રોમા પ્રકટ કરેલી છે

(૬) નિદ્રા અને જાગૃતિ “છવત પ્રાણીઓમા ‘નિદ્રા અને જાગૃતિ’ એ બે પ્રકારની અવસ્થાઓ જોવામા આવે છે આવું કઈ વનસ્પતિમા છે કે ?” તેના ઉત્તર હજારમા સાપડે છે પુઆડ, આખવી વગેરે વૃક્ષોના પાન અમુક વખતે ખીટલા રહે છે અને અમુક વખતે પૂરેપૂરા ખીલેલા હોય છે આને નિદ્રા તથા જાગૃતિનાં ભાવ સમજવો

વળી સૂર્યવિકામી કમળ રાત્રે ખીડાઈ જાય છે, અને દિવસે ખીલે છે તથા ચંદ્રવિકામી કમળ કે જેને મામાન્ય રીતે કુમુદ કે પોયણા કહેવામા આવે છે, તે દિવસે ખીડાઈ જાય છે અને રાત્રે ખીલે છે એને પણ નિદ્રા તથા જાગૃતિનો ભાવ સમજવો અઘાડી વગેરે પુષ્પોમા પણ આમ જ બને છે

વજાનિકાએ એવી નોંધ કરી છે કે મદ્રાસના અનંતપુર જિલ્લાનું ખજૂરીનું એક વૃક્ષ મધ્ય રાત્રિથી નીચે પડવા માડતું અને બપોર પહેલા તદ્દન સૂઈ જતું પછી તે ઊભું થવા માડતું અને મધ્યરાત્રિ પહેલા તદ્દન ટટાર થઈ જતું બગાળમા એક ખારેકનું વૃક્ષ એવું હતું કે જે રાત્રે ત્રણ વાગે તદ્દન નીચું પડી જતું અને મધ્યાહ્ન પછી ઊભું થવા માડતું, તે સાજ સુધીમા બરાબર ઊભું થઈ જતું આને પણ નિદ્રા અને જાગૃતિનો ભાવ સમજવો.

(૭) જાય જીવત પ્રાણીઓ માટે આહાર, નિદ્રા, જાય અને મૃત્યુનું એ ચાર સંજ્ઞાઓ મોટી ગત્તાય છે તેમાથી આહાર અને નિદ્રાની વાત ઉપર આવી ગઈ હવે જાય સંબંધી વિચાર કરીએ જ્યારે પ્રાણીને જાય લાગે છે, યાદે તે કંપે છે, ઘણી વાર ચીસ પણ પાડે છે અને કોઈ સ્થલે છૂપાઈ જવાનો પ્રયત્ન કરે છે આમા જીવિષા એટલે જીવન-સરક્ષણની વૃત્તિ મુખ્ય હોય છે નિરીક્ષણ તથા પ્રગોગાએ એમ બતાવી આપ્યું છે કે વનસ્પતિને પણ અમુક નયોગોમા જાય લાગે છે અને ત્યારે તેના શરીરમા અતર્ગત કેટલાક ફેરફારો થાય છે લલ્લમળીના પાદડાને

આપણા અર્થ થતા જ તે એકદમ બીકારી બન્ય છે, આને ભયમ જા મમજી તેમા લક્ષ્ય પણ મિશ્રિત હોય છે

(૮) મથુન મનુષ્યાઈ પ્રાણી મોની પેઠે વનસ્પતિમા પણ મથુન મના જોવામા આવે છે પ્રાચીન પુરુષોના કથન મુજબ અશોક, બકુલ, કજુર, કુરબક, તિલક વગેરે વૃક્ષો સાથે જ નવયૌવના સ્ત્રીના પાદપ્રહારથી, તેના મુખનું તાબુલ નાખવાથી, તેના મમ્નેહ આવિગનથી, તેમજ તેના હાવ-ભાવ-કટાક્ષમુખ સ્વરથી જલ્દી કળ આપે છે

આધુનિક યુગના પુરુષોએ આ વસ્તુની અન્ય રીતે પુષ્ટિ કરી છે તેઓ જણે છે કે પુષ્પોમા સ્કેન્ડલ અને પુકેમગની ગ્રન્થા હોય છે તે બનેનો આગમ થવાથી ફલની ઉત્પત્તિ થાય છે

ફાનન અને ઈંટાલીમા વેલિસ્નેરિયા અને સ્પાઈદિલિગ નામના જંગમોપાઓ થાય છે તેનો અમાગમ હેતુ પમાટે એવો છે જ્યારે નારી-ફૂલ જાળની સપાળી પર આવે છે, ત્યારે નર-ફૂલ પોતાના રોપામાથી જુદું પડીને તેની પાને જાય છે અને તેને બાંધતા જ ફાટે છે આથી તેનો પરાગ નારી-ફૂલમા પડે છે

બીજી પણ કેટલીક વનસ્પતિઓ વિશે આવી જ કે આ પ્રકારની હામનો નોંધાયેલી છે, તેવી વનસ્પતિમા મથન સના હોવાનું મિદ્ધ છે આવી સના અત્યંત ઓમ સભરી સં:

હવે વનસ્પતિના જીવનમા જે જીન નનાઓ પણ
લેવામા આવે છે, તેને દુક પરિચય કનવીશુ

(૯) ક્રોધ કોબનદ વૃક્ષ મનુષ્યનો પણ લાજના
દુઝાન કરે છે, તે ક્રોધનો ભાવ જાણવો

(૧૦) માન રુદતીના ગેરમાથી પાણી ટપકે છે,
તે એના માન કે અહમ્મથી કે 'હું સુવર્ણસિદ્ધિ કરાવનાર
છતાં તો હું ખી કેમ છે ?'

(૧૧) માયા-ધણુ દરીને મધળી વેલડીઓ પોતાના
પાઠડાથી ફળને છપાવે છે, તે માયાનો ભાવ જાણવો

(૧૨) લોભ-પ્રેત અર્ક એન્ડે પોજો આકડો, પલાશ
એન્ડે ખાખરો અને જિનીવૃક્ષ વગેરે પોતાના મૂળ ભોયમા
રહેવા નિધિ તરફ લબાવે છે અને તેના તરફ ફેલાઈ
જાય છે, એ લોભનો ભાવ જાણવો

(૧૩) ઓધમના નળજો અકુર પણ ઢેકા કે કઠિન
ભા. ફેડી બહાર નીકળે છે, તે ઓધમના જાણવી અથવા
વેલાઓ જમે ત્યાં જ્યાં હોય છતાં ચડવા માટે ઝાડ, વાડ
વગેરે તરફ નહજ રીતે પોતાની મેળે વળે છે અને તેના
પર ચડે છે તથા વીટાય છે, તે ઓધમના સમજવી

(૧૪) હર્ષ કેટલીક વનસ્પતિઓમા અકાળે ફૂલ-
ફળ ખીલી ઉઠે છે, તે હર્ષનો ભાવ જાણવો

(૧૫) ગોઠ કેટલીક વનસ્પતિઓ અકાળે સૂકાવા
જાય છે, તે ગોઠનો ભાવ જાણવો

(૧) ગામ્ધરજા પુનઃકિન-કદન અને કુદન વૈદ્ય
વનન્યનિઓ મેઘ પર્જનાથી પાનનિન વાય છે, તે ગામ્ધરજાની
શક્તિ સમજવી વગી વૃક્ષ તથા ઓડનાઓ ઉપર ગામીનની
અનંત થાય છે, તે પણ ગામ્ધરજાની શક્તિ સમજવો

(૧૭) કપચદણુનાશિ-૨મકાશિ વૃથો નાક ના
નવગૌવના શ્રીઓના આનિધ્ય રી રૂળ ત્રાપે છે, તે કપચદણુ
નાશિ સમજવો

(૧૮) ગધશ્રહાગુરુશ્રિ-કટતીક વન-પતિ એવી
 દેવ ઠેક જે મુખની મુગધથી વધે છે, તેમા ગધશ્રહાગુ-
 રુશ્રિ જાણી

(૧૬) રસપ્રહણગીતિ-ગદી વનગ્ધતિએ મૂળથી
રસપ્રહણ કર છે અને શેરડા જેવી કેટલીક વન પનિઓ
ભૂમિનાથી મધુર રસ વિશેષ પ્રકારે જોડે છે, તે રસપ્રહણ
શક્તિ વાળી

(૨૦) સ્વર્ગાશ્રયશક્તિ-વન-પવિત્રતા-વા તેના શરીરમાં અદન થાય છે અને લક્ષ્મીવતી વદન ન થાય છે જાય છે, તે સ્વર્ગાશ્રયશક્તિ મમજીવી

(૨૧) રોમ જેમ અવત પદ્મચેતે જુગી જુદી
જનના રોગો લાગુ પડે છે અને તે ચેતનિયાની રીતે
થાય છે, તેમ વનસ્પતિને પણ જુદી જુદી જાતના રોગો
લાગુ પડે છે અને તે ચોક્કસ ઉપદ્રવો દ્વારા થાય છે.

(૨૨) ઝેરની અમર-અત્ર ૫૦૦ગ્રામ
અમર બહુ પૂરી તેમ જ્યારે ૬૫૦

ખૂરી થાય છે તેના મૂળમા કે ચડની આમપામ અમુક પ્રકારનું ઝેર ઝેડાતા તે મૂકાઈ જાય છે, એટલે કે પોતાનો પ્રાણુ ત્યજે છે પ્રથમ ગૌરાપ્ત વગેરે દેગોમા હાવલિયા થોર ઘણા થતા, પરંતુ એક પ્રકારની દવા છાટવાથી એની આખી જાતિનો લગભગ નાશ થઈ ગયો છે

છેવટે મહાન વજાનિક શ્રી જગદીશચંદ્ર બસુના નિમ્ન શબ્દોનું અવતરણ કરીને આ પ્રકરણ પૂરું કરીશું

“આપણી પેઠે વૃક્ષો વગેરે વનસ્પતિ ટાઢથી ઠરી જઈ મુઠહાત થાય છે અને હુકુમાં તેજીમા આવે છે, ઠાર જેવા માદક પદાર્થોથી વધારે અચળ થાય છે અથવા ઘેનમા પડે છે, ખરાબ હવાથી ગુગળાઈ જાય છે, અતિ થમથી ઘાકી જાય છે, મારવાથી પીડાય છે, બેભાન કરનારાં દવાથી મૂર્છા પામે છે, બીજનીથી વિશેષ અચળ થાય છે, વરસાદથી સુસ્ત વાય છે, સૂરજની રોશનીથી સ્ફુર્તિમા આવે છે અને ઝેર કે જાતકારથી પ્રાણુ ત્યજે છે વૃદ્ધિ-દાય, પુખ્ત-પ, ટાઢ-તડઠા, થાક-આરામ, નિદ્રા-જાગૃતિ એ મર્મ આપણી માદક તેઓ પ્રકટ કરે છે”

વનસ્પતિમા જીવ કે જીવન હોવાની આથી વધારે સાબીતીઓ ખીજી કઈ જોઈ એ !

[૬]

સર્વંચાપી સુદ્ધ ભવે।

મૂળ

પત્તેય-તર મુત્તુ, પચ ત્રિ પુઢરાણો સયલ-હોદ ।
સુદ્ધમા દ્વતિ નિયમા અત્તમુદ્ધતાક અસ્તિસા ॥૧૪॥

અસ્તુત ઇયા

પત્તેય-તર મુત્તુ પચાપિ પૃથિવ્યાવય સકલ હોકે ।
સુદ્ધમા મ' ત્ત નિયમાદન્તમુદ્ધતામુપોઽદ્દશ્યા ॥૧૪॥

પદાર્થ

પત્તેય-તર—પ્રત્યેક તરને, પ્રત્યેક વનસ્પતિને

પત્તેય એવુ તર તે પત્તેય-તર અહીં બીજી વિશક્તિના

યોગમાં પડેને છેડે અનુચ્ચાર આવેલુ છે પત્તેય એટલે પ્રત્યેક
કે જેને પશ્ચિમ ઉપર અપાઈ ગયો છે તર-વૃક્ષ, વનસ્પતિ

મુત્તુ—મૂળને, છોડીને

પચ ત્રિ—પાચેય

————— પાઠ્યનીચામાં અર્થ

મહી આદિ ગણદથી અપ્તાય, અગ્નિમાય, વાયુકાય
તથા માધારણ વનસ્પતિમાય એ વ્યગ્ર ચંદ્ર કન્યાના છે

સચ્ચ-સાચ—મહત્ત લોકમા

સચ્ચ એવો લોક તે સચ્ચ-લોક અહીં નાતની
વિભક્તિના ચોથી સચ્ચ-લોક એવો શબ્દપ્રયોગ છે
સચ્ચ-મહત્ત, મહત્ત, ગૌરવ પાળામાં ન હોય એવો
લોક-લોક જૈન પરિભાષા પ્રમાણે લોકનો અર્થ તુ સમ
જાના છે ? તનુ વિવેચન ભૂમિતિ ખડના નોબ પ્રાણના
કહેવું છે

સુદ્ધમા—સૂક્ષ્મ

દ્યુતિ—હોય છે

નિયમા—નિયમથી, નિશ્ચયપૂર્વક

‘નિયમાત નિશ્ચયેન’-નિયમથી એટલે નિશ્ચયપૂર્વક
તાત્પર્ય ઠ એમા ગૌરવ પ્રકાશનો વિકાસ નહિ

અત્તમુદ્ગત્તાઝ—અત્તમુદ્ગત્તાના આયુષ્યનાળા

અત્તમુદ્ગત્ત જેવું આવ છે તે અન્તમુદ્ગત્તાઝ

અન્તમુદ્ગત્ત—અત્તમુદ્ગત્ત નવ મમયથી માડીને જે
ધડીમા એક સમય ઓછા સુધીના ભાગને અત્તમુદ્ગત્ત
કહેવામા આવે છે તેમા નવ મમયનું જે અત્તમુદ્ગત્ત
તે સદુથી નાનું હોવાથી તેને જઘન્ય અત્તમુદ્ગત્ત કહેવાય
છે અને જે ધડીમા એક સમય ઓછાનું અત્તમુદ્ગત્ત તે
સદુથી મોટું હોવાથી તેને ઉત્કૃષ્ટ અત્તમુદ્ગત્ત કહેવાય છે
તે બનેની વચ્ચેનો જે સમય તેને મધ્યમ અત્તમુદ્ગત્ત

એ વિભાગો છે પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના આવા એ વિભાગો નથી એ માત્ર બાદર જ છે અહીં ત્રીજી ગાથાથી તેરમી ગાથા સુધી પૃથ્વીકાય આદિનો જે પરિચય આપવામાં આવ્યો, તે બાદર પૃથ્વીકાય, બાદર અપ્કાય આદિને સમજાવે. સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય આદિનો પરિચય હવે આપે છે

શાસ્ત્રોમા કલુ છે કે સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયથી હવે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય આદિ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, પરંતુ તે વિશિષ્ટ અવધિજ્ઞાની કે કેવલી ભગવતોને જ જ્ઞાનગોચર છે, એટલે કે અવધિજ્ઞાની અને કેવલી ભગવતો જ તેને પોતાના જ્ઞાનથી બાંધી શકે છે, જ્યારે હ્રસ્વમ્ય આત્માઓ માટે તો તે મર્વયા અદૃશ્ય જ છે તાત્પર્ય કે ગમે તેવી તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિ હોય કે સૂક્ષ્મદર્શક ચત્ર વગેરેનો પ્રયોગ કરવામાં આવે તો પણ આ સૂક્ષ્મ હવે આપણી દૃષ્ટિને વિષય બની શકતા નથી

આ હવે એટલા સૂક્ષ્મ છે કે, સીક્ષણસમ્પ્રધારણા છિદ્રમાનેડપિ વજ્રવાતેનાપ્યુપવાતો ન સ્યાત્, એવ વહ્નયાદિ ષ્યોડપિ નોપધાત તીક્ષ્ણ ખડ્ગની ધાર વડે છેદવા છતાં અથવા તો વજ્રનો ઘાત કરીએ તો પણ તેને ઉપધાત થતો નથી કે અગ્નિ વગેરેનો પ્રયોગ કરીએ તો પણ તેને અસર પહોંચતી નથી તાત્પર્ય કે આપણા હૃવન-ચલન, ઉડ-બેગ કે બીજી પ્રવૃત્તિની અસર આ સૂક્ષ્મ હવેને પહોંચતી નથી

આ હવે સકલ લોકમાં વ્યાપ્ત છે, એટલે કે ચૌદ

રાજલોકનો કોઈ પણ ભાગ જીવો નથી કે જ્યાં આ પાચેય પ્રકારના સૂક્ષ્મ જીવો રહેવા ન હોય આ જીવોનું આયુષ્ય મધ્ય અતર્મુદૂર્તનું હોય છે, એટલે કે જોછામા જોછું ૨૫૬ આનલિકાનું અને વધારેમા વધારે બે ઘડીનો સંખ્યાતમો ભાગ હોય છે

આમ તો બાહર શબ્દ ન્યક્ષતાવાનક છે, પણ પૃથ્વી-કામિક એક જીવનું શરીર આપણી દૃષ્ટિનો વિષય બની શકતું નથી આપણે પૃથ્વીકાય આદિનું જે શરીર જોઈએ છીએ, તે અમૃત જીવોના અમૃત જ્ય શરીરનો એક પિંડ હોય કે તાત્પર્ય કે જે અમુક અવસ્થામા દૃષ્ટિનો વિષય બની શકે છે, તેને માટે બાહર સંખ્યા યોગ્યથેવી છે

‘બાહર જીવો કયા કયા હોય ?’ તેના ઉદ્ગત્ત નાસ્તકારોએ કહ્યું છે કે—

અને વિકલેન્દ્રિય એટલે બે, ત્રણ નથા ચાર ઇન્દ્રિયવાળા હોયો)

પૃથ્વી, પાણી અને વનસ્પતિ બાગ દેવલોકમા તથા માત પૃથ્વીમા હોય છે (પૃથ્વીની નીચે બીજી પૃથ્વીઓ રહેલી છે, તેની મધ્યા સાત છે) તેમા પૃથ્વી તો મિહ-શિવામા પણ હોય છે અને અગ્નિ તો તિથ્યલોક અને તેમા પણ નરમન એન્ડે અગ્નિ દ્વાપમા હોય છે

દેવલોકમા વાવોની અદર મત્સ્ય વગેરે જલચરો હોતા નથી અને નવ ઐરેયકમા તો વાવો જ નથી, એટલે ત્યાં પાણી હોતુ નથી ”

શાસ્ત્રપ્રારોએ આ સૂક્ષ્મ અને બાહર હોવાના પદાર્થ અને અપર્યાપ્ત એવા બે વિભાગો કરેલા છે, તેનુ રહસ્ય પણ મમજી લખ્યો

જીવ એક શરીર હોડમા પછી વિગ્રહગતિ કે જાણુ ગતિ દ્વારા નવા જન્મસ્થાને પહોંચે છે અને ત્યાં તે જન્મને અનુરૂપ જીવન જીવવા માટે આવશ્યક એવા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરવા માટે છે, તેને શાસ્ત્રીય પરિભાષામા ‘આહાર’ કહેવામા આવે છે આ આહારમાથી તે શરીર, ઇન્દ્રિય, આસોચ્છવાસ, ભાષા અને મનની રચના કરે છે આ જ વસ્તુઓ જીવન ધારણ કરવા માટે જરૂરી હોવાથી તેને ‘પર્યાપ્તિ’ મના પ્રાપ્ત થયેલી છે, પરંતુ અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે બધા જીવોને જ પર્યાપ્તિઓ નથી તદ્દન નીચલા સ્તરના જીવોને ચાર પર્યાપ્તિઓ

હોય છે, તેથી આગળ વધેલાઓને પાચ પર્યાપ્તિઓ હોય છે અને છેવટનો વિકાસ પામેલાઓને છ પર્યાપ્તિઓ હોય છે

હવે જે જીવને જેટલી પર્યાપ્તિની જરૂર હોય તેટલી પૂરી કર્યા પછી મૃત્યુ પામે તેને પર્યાપ્ત (પગ્ગત્ત) કહેવામા આવે છે અને જો પર્યાપ્તિઓ પૂરી કર્યા પહેલાં મૃત્યુ પામે તો તેને અપર્યાપ્ત (અપગ્ગત્ત) કહેવામા આવે છે

આ રીતે સ્થાવરના બધા મળીને બાવીશ ભેદ થાય છે, તે આ પ્રમાણે -

સ્થાવરના બાવીશ ભેદ

- ૧ સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય
- ૨ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય
- ૩ બાહર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય
- ૪ બાહર અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાય
- ૫ સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત અપૂકાય
- ૬ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અપૂકાય
- ૭ બાહર પર્યાપ્ત અપૂકાય
- ૮ બાહર અપર્યાપ્ત અપૂકાય
- ૯ સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત અગ્નિકાય
- ૧૦ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અગ્નિકાય
- ૧૧ પ્તિ અગ્નિકાય
- ૧૨ ર્પ્તિ અગ્નિકાય

- ૧૩ સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત વાયુકાય
- ૧૪ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત વાયુકાય
- ૧૫ બાહર પર્યાપ્ત વાયુકાય
- ૧૬ બાહર અપર્યાપ્ત વાયુકાય
- ૧૭ સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત સાધારણ વનસ્પતિકાય
- ૧૮ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત સાધારણ વનસ્પતિકાય
- ૧૯ બાહર પર્યાપ્ત સાધારણ વનસ્પતિકાય
- ૨૦ બાહર અપર્યાપ્ત સાધારણ વનસ્પતિકાય
- ૨૧ બાહર પર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય
- ૨૨ બાહર અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય

આ બાવીશ પ્રકારના અગિયાર પર્યાપ્ત છે અને અગિયાર અપર્યાપ્ત છે. દશ સૂક્ષ્મ છે અને બાર બાહર છે તથા ચાર સાધારણ છે અને બાકીના અઠાર પ્રત્યેક છે.

આ પ્રમાણે પાંચ સ્થાવરોનું સૂક્ષ્મ-બાહર સ્વરૂપ જાણીને તેની કય પાળવા માટે યત્નગીલ રહેવું, એ જીવલયા પ્રેમીનું પરમ કર્તવ્ય છે.

આ વિવેચન મમાખન કરીએ તે પહેલાં જે એક પ્રશ્ન ઘણા તરફથી પૂછાય છે, તેનો હિતર આપવાનું યોગ્ય લેખીએ છીએ. આ પ્રશ્ન એવો છે કે ‘પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ વિના આપણે જીવન ધારણ કરી શકતા નથી તેમા પણ પાણી અને વાયુની જરૂર તો ઘણી જ પડે છે. પાણી વિના સાધારણ રીતે દશ-બાર મમા મૃત્યુ નીપજે છે અને વાયુ વિના તો અમુક

[૧૧]

ચિકલેન્દ્રિય છવો

મૂળ

સસ-કરકુચ-ગહુલ-જલોચ-વદળગ-અલસ-હાગાર્હ ।
મેહરિ-ફિમિ-પૂચરગા બેદિય માદવાદાર્હ ॥૧૫॥

સ સ્કૃત છાયા

શસ્ત્ર-કપર્દક-ગણ્ડુલ-જલૌક-વન્નનક-અલસ-હાવાદય ।
મેહરક-કૃમિ-પૂતરકા દ્વોત્રિયા માતૃવાહકાદય ॥૧૫॥

પદાર્થ

સસ-શ ખ-શ ખલા

ગાથાનુ પૂર્વાર્ધ એક સામાસિક પદ છે તેમા સસ-
કવકુચ વગેરે શબ્દો માથે આવવાથી દ્વ-અમાસ થયેલો
છે સસ-શ ખ તે સમુદ્ર વગેરેમા થતા એક પ્રકારના કીડા
છે અને નાના મોટા અનેક સ્વરૂપે જોવામા આવે છે આપણે
વર્ત, દક્ષિણવર્ત આદિ જે શ ખો મદિર તથા

ગૃહમ્યના ઘરો વગેરેમા જોઈએ છીએ, તે શખના કીડા
જોને રહેવાનુ થેન રગનુ કઠિન કોટલુ છે જ્યારે તે
જીવત હોય છે, ત્યારે તેની અદર થેન તથા જગમી રગના
કીડા હોય છે તદ્દન નાના શખને છુદ્દ શખ કે શખતા
કહે છે જ્યારે દરિયાના ખાણીમા જોટ આવે છે, ત્યાર
તેના મિનારે આવા દુબરો શખના જોવામા આવે ■
અને તે જીવત હોય છે

જવજુય-કોળ

નમુદ્ર વગેરે જલાશયોમા થાય છે અને તે નાના
મોળ અનેક પ્રકારના હોય છે આપણે જેનો કોડી-કોળ
તરીકે વ્યવહાર કરીએ છીએ, તે આ ખાણીના મૃત કવેવરો છે

ગદુલ-ગડોલ

‘ગળ્ડોલ્કા ઉરારાતર્વદ્દત્તમય ।’ ગડોલ એટલે
પેટમા થતા મોળ કૃમિ

જહોય-જોળ

તે ખાણીમા થાય છે, જે-ત્રણ ઇંચ લાંબી મોટી ઈંચ ૧
જેવી હોય છે અને જગટેલા લોટીને ચૂસવા માટે શરીરના
અમુક ભાગ પર લગાડવામા આવે છે તે જગટેલુ લોટી
ચૂસવા પછી છુટી પડી જાય છે

વદનગ-અક્ષ, અરિયા

તે નખ અને કોડાની માફક દરિયામા ઉત્પન્ન થાય
છે નિર્જીવ થતા સ્થાપના કરવા માટે ઉપયોગમા લેવાય

[૧૧]

વિકલેન્દ્રિય છંદો

મૂળ

સલ્લ-કવચુય-ગણ્ડુલ-જલોય-ચંદ્રનાગ-અલસ-હૃદગાર્હ ।
મેહરિ-કિમિ-પૂયરગા ચેદિય માહવાહાર્હ ॥૧૫॥

સંસ્કૃત છાંયા

શલ્લ-કપર્દક-ગણ્ડુલ-જલૌક-ચન્દનક-અલસ-હૃદવાદય ।
મેહરક-કૃમિ-પૂતરકા ત્રીત્રિયા માતૃવાહવાદય ॥૧૫॥

પદાર્થ

સલ્લ-શૃંગ-રાખલા

ગાથાત્ર પૂર્વાર્ધ એક સામાનિક પદ છે તેમા સલ્લ-
કવચુય વગેરે શબ્દો આવે આવવાથી દ્વંદ્વ-મમાસ થયેલો
છે સલ્લ-શૃંગ તે સમુદ્ર વગેરેમા થતા એક પ્રકારના દ્રીડા
છે અને નાના મોટા અનેક સ્વરૂપે જોવામા આવે છે આપણે
૧૫ર્ત, દક્ષિણ૧૫ર્ત આદિ જે શબ્દો મદિર તથા

પૂરા કે પોગ જે પાણીમા ઉત્પન્ન થાય છે અને રાના
ગના તથા કાગા મુખનાગા હોય છે

ચેદ્દિય-જે ઇન્દ્રિયનાગા છવો

માદ્દવાદ્દ-ચૂટેલ વગેરે

‘માતૃવાહિકા ગુર્જરદેશપ્રસિદ્ધા ચૂટેલીતિ નામ્ના
ચિરંયુતા ।’ માતૃવાહિકા જે છવ ગુજરાતમા પ્રસિદ્ધ
છે અને ચૂટેલ નામથી વિખ્યાત છે અહીં આદિ પંચી
છીપ, વાળા વગેરે પ્રવૃત્ત કરવા વાળા ખરાબ પાણીમા
ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પીવામા આવે તો મનુષ્યના
શરીરમા વૃદ્ધિ પામી હોય-પગે લાખા તાતણા જેવા નીકળે છે

અન્વય

સત-કમ્પુય-ગદુલ-જલોવ-ચદળા-અલમ-લહગાદ
મેહરિ-કિમિ-પૂવરગા માદ્દવાદ્દ-ચેદ્દિય અહીં જીરા નામ
અધ્યાહ્વાથી પ્રવૃત્ત કરવો

ભાવાર્થ

શખ-ગળના, કોડા, ગટોવ, જળો, અરિયા, અગ-
સિયા, લાગિયા, કૃમિ, પોરા, ચૂટેલ વગેરે જે ઇન્દ્રિયનાગા
છવો નીકળવા

વિવેચન

સ્થાવર પછી ત્રયનુ વર્ણન કમપ્રાપ્ત છે તેમા જે
ઇન્દ્રિયવાળા, તથા ઇન્દ્રિયવાળા અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા છવોને
વિકલેન્દ્રિય કહેવામા આવે છે વિકલ એટલે અપૂર્ણ કે

છે સિદ્ધાન્તની ભાષામાં તેને અક્ષ કે અરિયા કહેવાય છે
અલસ-અળમિયા

ચોમાસાની ઋતુમાં વરમાદ પડ્યા પછી જમીનમાંથી
ઉત્પન્ન થાય છે અને અહીં તહીં ચાલવા લાગે છે પાણીની
ચોકડી વગેરે જ્યાં ઘણું વખત પાણી ભરાઈ રહેતું હોય
ત્યાં પણ નાના નાના અળસિયા પેદા થાય છે તેના આકાર
નાના માપ જેવો હોવાથી તેને ભૂનાગ કે શિશુનાગ
કહેવામાં આવે છે હિંદી ભાષામાં તેને કૈચુઆ કે કૈચુમા
કહે છે

હઠગાદ-લાળિયા વગેરે

તે વામી કે જગડી ગયેલા રોટલા, રોટલી, નરમ
પુરી વગેરેમાં લાળરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે

મેહરિ-કાષ્ઠકીડા, ઘુણુ

મેહરિ અને કિમિ અને પૂયરગ તે મેહરિ-કિમિ-પૂયરગ
'મેહરક કાઠકીટનિગેષ-લાકડામાં થતો એક જાતનો
કીડો લોકભાષામાં તેને ઘુણુ કહે છે

કિમિ-કૃમિ

પેટમાં, ફેડલામાં તથા હજી વગેરેમાં થનારા
નાના છોડો

પૂયરગ-પોરા

'પૂતરકા જલન્તવર્તિનો રક્તવર્ણા કૃષ્ણમુલજીવા -

પૂગ કે પોગ જે પાણીમા ઉત્પન્ન થાય છે અને રાના
અંગના તથા કાગા મુખવાળા હોય છે

ચેદ્વિદ્ય-જે ઇન્દ્રિયવાળા છવો

માદગાહાઈ-ચૂટેવ વગેરે

‘માતૃવાહિકા ગુર્જરદેશપ્રસિદ્ધા ચૂડલીતિ તામ્ના
નિરુપતા ।’ માતૃવાહિકા એ છવ ગુર્જરાતમા પ્રસિદ્ધ
છે અને ચૂટેવ નામથી વિખ્યાન છે અત્રી આદિ પંચી
છીપ, વાળા વગેરે બ્રહ્મનું કરવા વાળા ખરાબ પાણીમા
ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પીવામા આરે તો મનુષ્યના
શરીરમા વૃદ્ધિ પામી હોયે-પગે લાગા તાતવા નેવા રીધે છે

અન્ન-અન્ન

મત્ત-ફવફ્વ-ગાહુલ-જલોચ-ચદ્વળ-અન્ન-હઠગાહ
મેહરિ-કિમિ-પૂયરગા માદગાહાઈ-ચેદ્વિદ્ય અહીં જીવા નાન્દ
અધ્યાહારથી નક્કનું કરવો

ભાવાર્થ

શખ-અખવા, ગેરા, ગટોવ, જળો, અગિયા, અગ-
સિયા, લાગિયા, કૃમિ, પોરા, ચૂટેવ વગેરે જે ઇન્દ્રિયવાળા
છવો બલુવા

વિવેચન

આવર પછી ત્રમનું વર્ણન કરમપ્રાપ્ત છે તેમા જે
ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રા ઇન્દ્રિયવાળા અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા છવોને
ચિદ્વેન્દ્રિય હોવામા આવે છે વિકલ એટલે અપૂર્ણ કે

ન્યૂન પાત્ર ઇન્દ્રિયો પૂર્ણ ગણાય છે, તેની તુલનામાં આ ઇન્દ્રિયો અપૂર્ણ કે ન્યૂન છે એક ઇન્દ્રિય પણ અપૂર્ણ કે ન્યૂન તો કહેવાય જ, પણ પરિભાષાથી તેનો સમાવેશ આ વર્ગમાં થતો નથી.

આધુનિક પ્રાણીવિજ્ઞાનમાં જેને Worms and insects-જ તુઓ અને કીડાઓ કહેવામાં આવે છે, તે આ વિકલ્પેન્દ્રિય જીવો સમજવા.

વિકલ્પેન્દ્રિય જીવોમાં પ્રથમ વર્ણન જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનું કર છે અહીં જે ઇન્દ્રિયોથી સ્પર્શનેન્દ્રિય અને રસનેન્દ્રિય સમજવી કે જે અનુક્રમે સ્પર્શ કરવાનું તથા વસ્તુનો સ્વાદ આપવાનું કામ કરે છે.

જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો અનેક પ્રકારના હોય છે, તેમાંના કેટલાકનો અહીં નિર્દેશ કર્યો છે આ જીવોમાંના કેટલાક પ્રાણીમાં ઉત્પન્ન થનારા છે, જેમકે-શ ખ, શ ખલા, કોડા, જલો, અરિયા, અજસિયા, પોરા વગેરે કેટલાક જમીન પર ઉત્પન્ન થનારા છે, જેમકે-ચૂડેલ કેટલાક શરીરમાં ઉત્પન્ન થનારા છે, જેમકે-ગઢાવ અને કૃમિ અને કેટલાક વાગી રોપલા-રોપલી વગેરેમાં ઉત્પન્ન થનારા છે, જેમકે-લાળિયા.

આ બધા જીવો ત્રસ હોવાથી હલનચલન કરતાં મ્હાવ છે જે પોરા વગેરેને સૂક્ષ્મદર્શક કાચથી નોંધે તેની અગરચના બરાબર જોવામાં આવે. □ લાળિયા

છવે નરી આખે હલન-ચવન કરતા ઢેખાતા નથી, તે
પગ તેમનામા તે પ્રકાશની શક્તિ હોય છે

મૂળ

ગોમી મકળ-જુઆ વિપીલિ-ઉદેહિયા ચ મકોહા ।
ઈલિય-ધયમિહોઓ સાવય-ગોપીટજાઈઓ ॥૧૬॥
ગદ્દય-ચોરકીહા ગોમયકીહા ચ ઘમ્મકીહા ચ ।
હુયુ-ગોવાલિય-ઈલિયા તેદ્દિય હુગોવાઈ ॥૧૭॥

મન્કુત છાયા

ગુલ્મિ મત્કુળ-ચૂકે વિપીન્યુપદેહિકા ચ મત્કોટકા ।
ઈલિકા ધૃતોલિકા-સાવા-ગોપીટક-જાતય ॥૧૬॥
ગદ્દમક-ચોરકીટા ગોમયકીટાઘ ધા-યકીટાઘ ।
હુન્ધુર્ગોવાલિયા ઈલિકા ગ્રીટ્રિયા ક-ત્રગોવાદય ॥

પદાર્થ

ગોમી—દાનખજૂરો

‘ગોમીતિ ગુલ્મિ વળગાલી’-ગોમી એટલે ગુલ્મ
કે ધનુશ્રગાત્રી ગુજરાતાં બાપામા તેને દાનખજૂર કહે છે
હિંદી બાપામા તેને વનજૂર કે ગોજર કહે છે તેને ધનુ
પગ રોય છે

મકળ—માકડ

મકળ અને જુઆ તે મકળ-જુઆ મકળ એટલે માકળ
હિંદી બાપામા તેને રાટમલ કહે છે તે ખાટલા, ખાટ-

ગોઠડા, ગાડતા વગેરેમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને મનુષ્યના હોદ્દા પર પોતાનો નિર્વાહ કરે છે

જુઆ—જી

અહીં જુઆ રાજ્ય યુદ્ધના અર્થમાં છે, એટલે તેનો અર્થ જૂ મમજવાનો છે ઉપવક્ષાતુથી વીખનો સમાવેશ પણ તેમાં કરવો ઘટે છે શુશ્રાવતી ભાષામાં જેને જુઆ કહે છે તે જ નુ આથી બિન્ન મમજવુ

વિવીલિ—કીડી

વિવીલિ અને હરેહિયા તે વિવીલિ હરેહિયા વિવીલિ એટલે કીડી હિંદી ભાષામાં તેને ચીટી કહે છે

હરેહિયા—ઉપેઈ

‘ઉપદેહિયા વાલ્મીકી જીરા’ ઉપદેહિકા એટલે રાફડાના છવ, ઉપેઈ હિંદી ભાષામાં તેને વઢાઈ, હરેહી કે કીમક કહે છે

ચ—અને

મફોઢા—મકોઢા

પ્રમિદ્ધ છે હિંદી ભાષામાં તેને ચીટા કહે છે

ફલિલયા—ધિળ (ધાન્યમાં ઉત્પન્ન થતી)

ફલિલય અને ધયમિલ્લીય તે ફલિલય-ધયમિલ્લીઓ ફલિલય એટલે ધિળ અહીં અનાજ વગેરેમાં ઉત્પન્ન થતાં જી મમજવી

ધયમિલ્લીઓ—ધીમેલ

‘ધયમિલ્લા તિ ઘૃતેલિકા પ્રાકૃત્વાન્મકારાગમ’—ધયમિલ્

એવું ધૃતેવિકા-ધીની ઇયલ અહીં પ્રાકૃત ભાષાના કાળે
મકાર આની ગયેલો છે ધીની ઇયલને ગુજરાતી ભાષામાં
ધીમેલ કહે છે

સાવય—નાવા

માવય અને ગોરીક તેની જાહ તે સાવય ગોરીક-
જાહનો સાવય-નાવા તે વાળના મૂળમાં ઉત્પન્ન થઈ ત્યા
જ ચોરી રહે છે અદૃશ્ય ભાષામાં તેને ચર્મચૂકા કહે છે
લોભાયામાં તેને માવા કહે છે “સાવય તિ” શોક
માવયા સાના ।’

ગોરીક-જાહનો—ગી ગોડાની ભત

ફતરા વગેરેના ઢાનમાં ઘણી વ્યતના થાય છે

ગદહય—પિયા

ગદહય અને ચોરકીટા તે ગદહય-ચોરકીટા ગદહય-
ગદિયા તે અવાવડે લીની જમીનમાં ઉત્પન્ન થાય છે

ચોરકીટા—ચોરકીટા

ચોરકીટા મૂમો જય સક્ષિતમુસા વિશ્વવિદ્ય-
કારકા ।’ ચોરકીટા એટલે ભૂમિમાં નીચે નુષ્ક રાખેલ
અને વિશ્વવિદ્યાના ગોળાકાર છિદ્રને કમનસા એક સ્વરૂપે

કટલાક અહીં વિદ્યાના દીડા એવે સ્વરૂપે છે
પણ તેનો આધાર શો છે ? તે જાણી શકાય નહીં

વિદ્યાના દીડા, કમનસા એક સ્વરૂપે

ધનકોઢા-ધાન્યમા ઉત્પન્ન થતા કીડા

ય-તેમ જ

કુચુ-ક થવા

કુચુ અને ગોવાલિય ર અને ફલિય તે કુચુ-ગોવાલિય-
ફલિયા કુચુ-ક થવા તે ૦ હુ જ ખારીક ધોળા ર ગના હોય છે
ગોવાલિય-ગોપાલિકા, ગોવાળણ

અહીં ટીકાકારોએ ‘જીવવિશેષ’ ‘એટલું જ લખ્યું
છે, પણ શુજશતી ભાષામાં જેને ગોવાળણ કહે છે, તે જ
જાતિના આ કીડા હોવા બેઈએ અહીં ગુવાલિય એવો
પણ પાઠ છે

ફલિયા-ધયળ

‘ફલિકા લટ્ટા’ અહીં ઇલિકાથી ખાડ—ગોળ
વગેરેમાં ઉત્પન્ન થનારી ધયળો સમજવી

તેજદિય-ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો

શ્વગોવાઈ-ઇન્દ્રગોપ આદિ, ગોકળગાય વગેરે તે
ચોમાસાની શરૂઆતમાં થાય છે, રંગે લાલ હોય છે અને
ગતિ ધણી મદ હોય છે કોઈને ઘણો ધીમો કહેવો હોય
તો ગોકળગાયની ઉપમા અપાય છે

અન્વય

અહીં કીડાઓના કમર નામ હોવાથી અન્વયની
આવશ્યકતા નથી માત્ર સત્તરમી ગાથાના ચોથા ચરણમાં
તેજદિય શ્વગોવાઈ છે, ત્યાં શ્વગોવાઈ-તેજદિય એમ સમજવું
અહીં જોવા એવું પદ અધ્યાહારથી ગ્રહણ કરવાનું છે

ભાવાર્થ

કાનખજૂરા, નાકડ, નૂ (લી ખ), કીડી, ઉધેઈ, મકોડા, ધાન્યમા ઉત્પન્ન થતી ઇંચળ, ઘોમેલ, માવા, જીગોડાની અને જાતો, ગંધયા, ચોરકીડા, હાણના કાંડા, ધાન્યના કીડા, કથવા, ગોવાગણ, જોગ-ખાડમા થતી ઇંચળો તથા જોકળ-ગાય વગેરે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા છવો જાણવા

વિવેચન

ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા છવોને જે ઇન્દ્રિયવાળા કન્યા પ્રાણેન્દ્રિય એટલે સુધવાની ઇન્દ્રિય વધાઈ હોય છે

ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા છવો અનેક પ્રકારના હોય છે અને તે જુદા જુદા અનેક સ્થાને ઉત્પન્ન થાય છે, તે બહાં જુદા થયેલી યાદી પરથી નજર મમનત્ય તેવું છે પરંતુ આમા કોઈ જલોત્પન્ન કીડા નથી, એ તુ નોધપાત્ર છે જલોત્પન્ન કીડાઓ મોટા બાને જે ઇન્દ્રિયવાળા હોય છે કે જેની નામાવલિ પાછલી ગાથામા અપાયેલી છે

આ કીડાઓની શરીરરચના, તેમની ખામિયત વગેરેનો આજે છિટા અભ્યાસ થઈ રહ્યો છે અને તે માટે અનેક પુસ્તકો લખાયેલા છે

મૂળ

શરિરિદિયા ય ત્રિચ્છુ દિવુન મમરા ય મમરિયા તિહા
મઠિય રહ્યો મમરા કસારી-કવિલ-હોલાઈ

સ રૂત-છાયા

ચતુરિદ્રિયાશ્ચ વૃશ્ચિકો દિઢકુળા ભ્રમરાશ્ચ ભગરિકાસ્તિદ્વા ।
મશ્ચિના દક્ષા મશ્ચકા, વસારિકા-કપિલ-હોલકાદય ॥૧૮॥

પદાર્થ

ચતુરિદ્રિયા-ચાર ઇન્દ્રિયવાળા છવો

જેમને અપર્ણ, રસન તથા ગ્રાણ ઉપરાત ચતુરિન્દ્રિય
અધિક હોય છે, તે ચાર ઇન્દ્રિયવાળા છવો કહેવાય છે
ય—અને

વિચ્છ્ર—વીછી

પ્રસિદ્ધ છે તેની ગણના એરી જ તુમા થાય છે,
કાન્યકે તે પૂછડે આવેલા ઢાટા વડે મનુષ્યાદિને દક્ષા મારે
તો એર ચડે છે અને ખૂબ વેદના થાય છે કહ, રગ વગેરે
પરથી વીછીના અનેક પ્રકારો પડે છે બાર રાશિમાની
એક રાશિનું નામ વૃશ્ચિક છે, કારણ કે તેમા આવેલા
તારાઓનો સમૂહ વૃશ્ચિક-વીછીના આકારે ગોઠવાયેલો છે

દિઢકુળ—બગાઈ

ટીકાકાર મહર્ષિઓ તો ‘જીવવિશેષ’ એનું જ
કહ્યું છે, પણ મ પ્રદાયથી તેનો અર્થ બગાઈ થાય છે તે
ઢાર વગેરે પર બેસતી એક બતની માળી છે

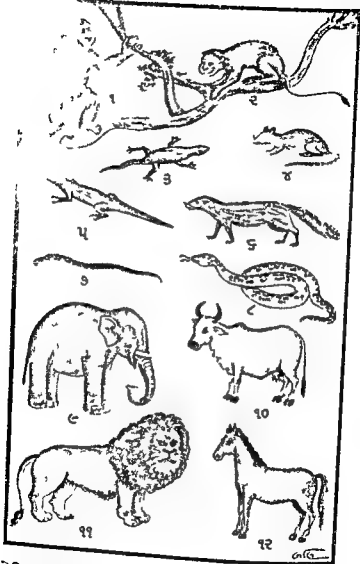
ભ્રમરા—ભમરા

તે અહીં તહીં ભ્રમણ કરતા ટોવાથી ભ્રમર કહેવાય
છે, જ પગવાળા હોવાથી પદપદ કહેવાય જ અને ફૂલનો

પ્રચલિત
(૮) દેવ
(માદવર્ગનુ)

(૧) વાઘ, () માંડી (૩)
(૪) માંડી (૫) નીલ કન (૮)

એ દ્રવ્ય સ્થાનચર પ્રાણીઓ (૧) પેાગિના, (૨) વાનર (૩) ગરેળા
 (૪) કાઠ (૫) વેા (૬) નાગના (૭) સાપ (૮) અકાગર (૯) દાણી
 (૧૦) ગાય (૧૧) નિરંજન (૧૨) હાલિ

વિધ્યેદિય છવો

૧૪ એવ મધુને એકઠા કરનાર હોવાથી મધુકર
છે તે ગે જુગ કાગા હોય છે, તથા કોઈને ઘણું
કહરો હોય તો ગળો ભમ્મર કહેવામાં આવે ॥

ચ—અને

મમરિયા—ભમરી

તે પીળા વગેરે અનેક રંગના હોય છે અને
મારે તો પેદના થાય છે

તિટ્ટા—તીડ

ગે. ગાળધ ઉપજાય છે અને કોઈપણ એક
પકડી પ્રવાસ કરવા માટે છે તેઓ કોઈ ખેતરમાં
તો થોડી જ વારમાં તેનો બધો થાક ખાઈ લે

મ—છી—માખી

અતિ નિવિદ છે ઉપવસણથી ગળી કાઢે
પણ નમાવેશ કરવાનો છે

હસા—ગમ

ટીકાકાર મહર્ષિઓએ કામને ક્રિડા કહ્યું

કહ્યું છે અને તેની ઉત્પત્તિ ૧૪૮૨ છે

‘દશા મિપુદરાસિદ્ધા ઘણેટક’

મસગા—મચક, મચક

‘મગયાસુ દશાકાસુ’ મચક એ

દશના જેવી જ આકૃતિમાં છે તે ॥

મતુઓમાં વિપ્લવ થયું ॥ ૧૪ મચકનો

સાથે દલ્લેખ આવે છે તે પરથી પણ તે એકબીજાને મળતા હોવાનું જણાય છે તેનું પ્રતિદ્ધ નામ મચ્છર છે

ફસારી—ક આરી

પ્રતિદ્ધ છે

કવિલહોલાઈ—ખડમાકડી વગેરે

‘કવિલહોલકા જીવવિશેષ સ્વદમાકડી નિ પ્રસિદ્ધા ।’
કવિલહોલક એ એક પ્રકારનો જીવ છે, જે ખડમાકડીના નામથી પ્રસિદ્ધ છે

અન્વય

ચિન્ત્ય દિકુળ મમરા મમરિયા તિદ્ધ મન્દ્રિય ક્ષ્મા
મસગા ફસારી કવિલહોલાઈ ચ વર્ગરિવિયા ॥

ભાવાર્થ

વીછી, ખગાઈ, ભમરા, ભમરી, તીડ, માખી, ડાલ,
મચ્છર, ક આરી, ખડમાકડી વગેરે ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો છે

વિવેચન

જે જીવોને સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, શ્રાવણેન્દ્રિય
અને ચતુરિન્દ્રિય એ ચાર ઇન્દ્રિયો હોય છે, તે ચાર
ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કહેવાય છે તે પણ અનેક પ્રકારના છે,
તેમાંથી થોડાની ગણના અહીં કરી ॥

જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને ઘણા ભાગે પગ હોતા નથી,
ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને સામાન્ય રીતે ચાર કે ॥ અને
ઠેલક વાર તેથી પણ અધિક પગ હોય છે, જ્યારે ચાર

નિક્ષેપેન્દ્રિય જીવો

ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને સામાન્ય રીતે છ કેટલીક વાર તેથી વધારે પગ પછુ દેવાળા જીવો કે જે સ્થાવર અને ત્રિ-લોક વધારે વિકાસ પામેલા છે, તેમને આ છે અને સાપ, માછલી જેવા પચેન્દ્રિય પગ દોતા નથી અષ્ટાપદ જેવા ડોક્ટ્રાણીને આઠ પગ હોનાતુ વર્ણન પણ વગી ત્રણ ઇન્દ્રિય અને ચાર ઇન્દ્રિયરૂપ ભાગમાં વાગ જેવી મૂંઠો હોય છે તે સામાન્ય મૂંઠો દોય છે અને આજ જેવી મૂંઠો હોય છે આ તો સામાન્ય તો આ બધા જ જીવોનો બેટો ન શકાય છે

જે ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળાના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત વિલેન્દ્રિયના ૭ પ્રકાર પદો જોઈએ તેજવતા કુલ અસંખ્ય

[૧૨]

૫ ચેન્દ્રિય જીવોના મુખ્ય ભેદો

શ્રુણ

પર્ષદિયા ય ચઙ્ગા નારય-તિરિયા મણુસ્સ-દેવા ય ।

અ રુદ્રૈત છાયા

પરુષેન્દ્રિયાઞ્ચ ચતુર્ધો નારક-તિર્યચૌ મનુષ્ય-દેવૌ ચ ।

પદાર્થ

પર્ષદિયા-૫ ચેન્દ્રિય જીવો

અપર્ણનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, પ્રાણેન્દ્રિય, અકુશિન્દ્રિય
અને ધ્રોણેન્દ્રિય એ પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને ૫ ચેન્દ્રિય
જીવો કહેવાય છે

ચ-અને

ચઙ્ગા-ચાર પ્રકારના

નારય-નારક

નારય અને તિરિય તે નારય-તિરિયા. નારય-નારક

જે જીવો નરકમાં રહેતા હોય તે નારક કહેવાય નરક એ પૃથ્વીની નાંચે આવેલું એવું સ્થાન છે કે જ્યાં પાપી આત્માઓને પાપની શિક્ષા ભોગવવા માટે ઉત્પન્ન થવું પડે ॥ તેનો વિશેષ પરિચય આગળ આવશે

તિરિય-તિય ચ, મનુ-મનુષ્યાદિ

મણુસ્સ-મનુષ્ય

મણુસ્સ અને દેવ તે મણુસ્સ-દેવા મણુસ્સ-મનુષ્ય માનવ, મનુષ્ય એ તેના પર્યાયશબ્દો છે

દેવ-દેવ

ચ-અને

અન્વય

અર્થો આગળની ગાથાનું અનુસંધાન કરીને કહે છે કે પચ્ચેન્દ્રિયા જગદિદા નારય-તિરિયા ચ મણુસ્સ-દેવા

ભાવાર્થ

અને પચ્ચેન્દ્રિય જીવો ચાર પ્રકારના છે (૧) નારક, (૨) તિરિય ચ, (૩) મનુષ્ય અને (૪) દેવ

વિવેચન

સિદ્ધ અને સસારી એવા બે પ્રકારના જીવોમાં સસારી જીવોનું વર્ણન ચાલે છે મસારી જીવોમાં સ્થાવરનું વર્ણન પૂરું થયું છે અને ત્રયનું વર્ણન ચાલે છે ત્રીજા વિકેન્દ્રિયનું વર્ણન પૂરું થયું છે અને પચ્ચેન્દ્રિયનું વર્ણન શરૂ થાય છે

અહીં પાચ ઇન્દ્રિયો સળધી થોડું વિવેચન આવશ્યક છે ઇન્દ્રિય જે લિંગ કે ચિહ્ન તે ઇન્દ્રિય અહીં ઇન્દ્રિય શબ્દો આત્માને અહણ કરવાનો છે, કાળ કે સર્વ ઉપલબ્ધિ અને ભોગના પરમ એશ્વર્યથી તે સુક્ત હોય છે ઉપલબ્ધિ એટલે ભવવાની શક્તિ આવગ્ધુનો અભાવ થતા આત્મા મન વસ્તુને જાણી શકે છે ભોગ એટલે વિવિધ ભાવોનો અનુભવ જૂદી જૂદી સ્થિતિમાંથી પમાર થતા આત્માને વિવિધ ભાવોનો અનુભવ થાય છે ઇન્દ્રિય આત્માને દોષ છે, પણ અનાત્મ એવા પત્થર, કાચ કે યત્ર આદિને દોષ નથી, તેથી ઇન્દ્રિય એ આત્માનું લિંગ કે ચિહ્ન છે

ઇન્દ્રિયો પાચ છે (૧) અપર્શનેન્દ્રિય, (૨) રસ નેન્દ્રિય, (૩) પ્રાણેન્દ્રિય, (૪) ચક્ષુરિન્દ્રિય અને (૫) શ્રોત્રેન્દ્રિય હોય, પણ વગેરે કેટલાક અવયવોને કર્મેન્દ્રિય કહેવામાં આવે છે, એ અપેક્ષાએ આ પાચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો છે

‘મનનો સમાવેશ ઇન્દ્રિયોમાં થાય કે નહિ ?’ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર નકારમાં છે કાર્ય તથા સ્વરૂપ વગેરેની એજ્ઞતાને લીધે જનિ કે વર્ગ નિર્માણ થાય છે અહીં પાચ ઇન્દ્રિયોનો જે વર્ગ જણવામાં આવ્યો છે, તેના કાર્ય તથા સ્વરૂપમાં અને મનના કાર્ય તથા સ્વરૂપમાં મોટો તફાવત છે ઇન્દ્રિયો માત્ર મૂર્ત પદાર્થોને અમુક અર્થે અહણ કરી શકે છે, જ્યારે મન તો મૂર્ત અને અમૂર્ત એ બંને પદાર્થોને અનેક રીતે અહણ કરી શકે છે વળી

ઇન્દ્રિયોમા નિવૃત્તિ અને ઉપકરણ એવા વિભાગો હોય છે, તેવા વિભાગો મનમા ટોતા નથી, એટલે મનનો સમાવેશ ઇન્દ્રિયોમા ન કરતા તેને અત કરણ એટલે અતરુ ઇન્દ્રિય જેવું એમ મૂકુ જ જ્ઞાન-સાધન માનેલું છે

કેટલાક પૈરાનિક પુસ્તકોમા Sixth sense-છઠ્ઠી ઇન્દ્રિય એવો શબ્દપ્રયોગ આવે છે, પણ તે ઔપચારિક સમજવાનો છે ત્યાં તો એટલું જ કહેવાનો હેતુ છે કે પાંચ ઇન્દ્રિયો સિવાય બીજું પણ અમુક રીતે જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ તેને એક પ્રકારની લઘિ સમજવાનાં છે વાસ્તવમા તે ઇન્દ્રિય નથી

જૈન શાસ્ત્રમારોએ ઇન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો ગણાવ્યા છે, ત પ મી ઇન્દ્રિયોના કાર્યનો બહુ સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી જાય છે

સ્પર્શનેન્દ્રિયનો વિષય સ્પર્શન કે સ્પર્શ છે, એટલે તેના વડે શીત, ગરમ, મિઠું, કસ, મૂકું, કઠકંશ, શુરુ અને લઘુ એ આઠ પ્રકારના સ્પર્શો જાણી શકાય છે

રસનેન્દ્રિયનો વિષય રસ છે, એટલે તેના વડે કડવો, તીજો, મીઠો, ખાટો અને તુરો એ પાંચ પ્રકારના રસો જાણી શકાય છે અહીં એવી સ્પષ્ટતા કરવી ઉચિત છે કે વ્યવહારમા પરસની ગણના થાય છે અને તેમા

પાંચ - ત લવણ એટલે ખારા રસનો પણ
 ૩, પણ શાસ્ત્રમારોએ ૨૦

માન્યો નથી એ કેટલાક મૂળભૂત રસોનું મિશ્રણ છે અને તેથી જ તે સર્વગ્ધ-સખગ્ધ-ની જ્યાંતિ પામેલ છે

શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય શ્રાવ્ય કે ગંધ છે, એટલે તેના વડે મુગધ કે દુર્ગંધ પાગળી શકાય છે કેટલાક વૈજ્ઞાનિકોએ ગંધના વિવિધ પ્રકારો પાડવાના પ્રયત્નો કર્યા છે, પણ હજી સુધી તે સર્વમાન્ય થઈ શક્યા નથી, એટલે અહીં મુગધ અને દુર્ગંધ એવા જે બે પ્રકારો માન્યા છે, તે જ ઉચિત છે

ચતુર્વિન્દ્રિયનો વિષય રૂપ છે, એટલે તેના વડે કાળો, નીલો (વાદળો), પીળો, રાતો અને ઘોળો એ પાંચ પ્રકારના વર્ણો કે રંગો બાંધી શકાય છે હાલનો વ્યવહાર લાલ (રાતો), પીળા અને વાદળી રંગને 'મળ' તથા બાકીના બધા રંગને મિશ્ર માનવાનો છે જેમકે—લાલ અને પીળાના મિશ્રણથી નારંગી, પીળા અને વાદળીના મિશ્રણથી લીલો, વાદળી અને લાલના મિશ્રણથી જાંબુડો વગેરે વળી કાળા તથા ઘોળાને પણ એક પ્રકારનું મિશ્રણ માનવામા આવે છે, પરંતુ અસલ કાળો રંગ કે અસલ ઘોળો રંગ મિશ્રણથી બની શકતો નથી અવગત, તેને મળતો રંગ બનાવી શકાય છે

શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય શબ્દ એટલે ધ્વનિ કે અવાજ છે, એટલે તેના વડે સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર એ ત્રણ શબ્દ બાંધી શકાય છે અહીં સચિત્ત શબ્દથી વડે બોલાતો શબ્દ સમજવો જેમકે—જમરનો

સુભરવ, યોગનો હજુકલાટ અને મનુષ્ય દ્વાન ગવાનુ
ગીત અદી અચિત્તશબ્દથી નિજીવ વસ્તુઓ વડ ઉપન્ન
યતો શબ્દ નમજરો જેમકે જે પત્થરા સાથે અદ્વાવાથી
ઉત્પન્ન થનો શબ્દ, ધાતુના વાતરો દરમજથી પર પડ
દાવાથી ઉત્પન્ન થનો શબ્દ ઘડિયાળમા ચત્રળગે ઉત્પન્ન
યતો ટીક ટીક શબ્દ અને અદી મિશ્ર શબ્દથી જીવના
પ્રયત્ન વડ નિજીવ પદાર્થોમા ઉદ્ભવનો શબ્દ નમજરો
જેમકે—મારથી વગાડવાથી ઉત્પન્ન થતો શબ્દ મનુષ્ય
એ જીવત પ્રાણી છે, તેના પ્રયત્નમાં નિજીવ એવી માગી
વડે શબ્દ ઉત્પન્ન થાય છે આજ રીતે ધન વગાડવાથી,
નગારો વગાડવાથી જે શબ્દો ઉત્પન્ન થાય છે, તે પગ
મિશ્ર નમજવા

તાત્પર્ય કે—

સ્પર્શનેન્દ્રિયના ૮

રસનેન્દ્રિયના ૫

પ્રાણેન્દ્રિયના ૨

અમુગિન્દ્રિયના ૫

અને

શ્રોત્રેન્દ્રિયના ૩

એમ જુવં મળી ઇન્દ્રિયના કુલ વિસયો ૨૩ થાય છે

પાંચ ઇન્દ્રિયોમાથી સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, પ્રાણે
ન્દ્રિય અને શ્રોત્રેન્દ્રિય એ ચાર ઇન્દ્રિયો આઠ વિસય માથે
અયુક્ત થઈને, એન્દ્રિય કે બ્યારે કોઈ પણ પુરુગલ તેના

માન્યો નથી એ કેટલાક મૂળભૂત રસોત્તુ મિશ્રણ છે અને તેથી જ તે સર્વરસ-સખરમ-ની ખ્યાતિ પામેલ છે

પ્રાણેન્દ્રિયનો વિષય ક્ષાણ કે ગધ છે, એટલે તેના વડે મુગધ કે દુર્ગંધ પારખી શકાય છે કેટલાક વૈજ્ઞાનિકોએ ગધના વિવિધ પ્રકારો પાડવાના પ્રયત્નો કર્યા છે, પણ હજી સુધી તે સર્વમાન્ય થઈ શક્યા નથી, એટલે અહીં મુગધ અને દુર્ગંધ એવા જે બે પ્રકારો માન્યા છે, તે જ ઉચિત છે

ચતુરિન્દ્રિયનો વિષય રૂપ છે, એટલે તેના વડે કાળો, નીલો (વાદળી), પીળો, રાતો અને ઘોળો એ પાંચ પ્રકારના વર્ણો કે રંગો જાણી શકાય છે હાલનો વ્યવહાર લાલ (રાતો), પીળા અને વાદળી રંગને 'મૂળ' તથા બાકીના બધા રંગને મિશ્ર માનવાનો છે જેમકે—વાલ અને પીળાના મિશ્રણથી નારંગી, પીળા અને વાદળીના મિશ્રણથી લીલો, વાદળી અને લાલના મિશ્રણથી જાણુડો વગેરે વળી કાળા તથા ઘોળાને પણ એક પ્રકારનું મિશ્રણ માનવામા આવે છે, પરંતુ અસલ કાળો રંગ કે અસલ ઘોળો રંગ મિશ્રણથી બની શકતો નથી અલગતા, તેને મળતો રંગ બનાવી શકાય

શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય શબ્દ એટલે ધ્વનિ કે અવાજ છે, એટલે તેના વડે સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર એ ત્રણ 'ર'નો શબ્દ જાણી શકાય છે અહીં સચિત્ત શબ્દથી વડે બોલાતો શબ્દ સમજવો જેમકે—બમરનો

બાહ્ય નિવૃત્તિ જા. ૧. જૂ. ૧. જીવોને જૂઠા જૂઠા પ્રકારની હોય છે દાખલા તરીકે ગાયની જીભ, વાનરની જીભ અને સાપની જીભ તે એક પ્રકારની હોતી નથી તેમા આકાર પર્ત્ત્વે કંઈ ને કંઈ તફાવત અવશ્ય હોય છે અથવા મનુષ્યનો ગળ, ઘોડાનો કાન અને સસલાનો કાન સરખાવીએ તો તેમા મ્પદ તફાવત જણાઈ આવે છે આ રીતે બીજી ઇન્દ્રિયોના બાહ્ય નિવૃત્તિ અંગે પણ સમજવું

બાહ્ય નિવૃત્તિમા ગંહરા આકારવિશેષને અભ્યંતર નિવૃત્તિ કહેવાય છે તેમા રૂપરંગેન્દ્રિયની અભ્યંતર નિવૃત્તિ જુદા જુદા જીવોના શરીર પ્રમાણે હોય છે, રસનેન્દ્રિયની અભ્યંતર નિવૃત્તિ ક્ષુદ્ર એટલે અસાના આકારે હોય છે, પ્રાણેન્દ્રિયની અભ્યંતર નિવૃત્તિ અતિમુક્તાક કૂલ કે પડધમ નામના વાળિત્રના આકાર હોય છે, ચક્ષુરિન્દ્રિયના અભ્યંતર નિવૃત્તિ મસુરની દાળના આકારે હોય છે, અને શ્રોત્રેન્દ્રિયની અભ્યંતર નિવૃત્તિ કદળના પુષ્પ જેવી માસના ઝોળાકે હોય છે

અભ્યંતર નિવૃત્તિની અંદર વિષયને ગ્રહણ કરવામા સમર્થ એવા પુદ્ગલોની જે વિશિષ્ટ રચના હોય છે, તેને બાહ્ય ઉપકરણ કહેવાય છે અને તેની અંદર રહેલી પુદ્ગલોની સૂક્ષ્મ રચનાને અભ્યંતર ઉપકરણ કહેવાય છે આ અભ્યંતર ઉપકરણ મારી સ્થિતિમા હોય તો વિષય સારી રીતે ગ્રહણ કરી શકે છે અને તેને કોઈ પણ કારણે આઘાત પહોંચ્યો હોય-નુકસાન થયું હોય તો ઇન્દ્રિય પોતાનો વિષય બરાબર ગ્રહણ કરી શકતી નથી પત્તવણાસૂત્રના ટીકાકાર મહર્ષિએ

સીધા ■ પર્કમા આવે ત્યારે તેને ગ્રહણ કરી શકે છે, એટલે તેને પ્રાપ્તકારી કહેવાય છે અને ચક્ષુરિન્દ્રિય તેા ગાદ્ય વિષય સાથે સંયુક્ત થયા વિના માત્ર યોગ્ય દોષાદિ સંનિધાનથી જ વિષયને ગ્રહણ કરે છે, એટલે તેને અપ્રાપ્તકારી કહેવાય છે

હવે ઈન્દ્રિયના સ્વરૂપ પરત્વે કેટલોક વિચાર કરીએ. દરેક ઈન્દ્રિયના દ્રવ્ય અને ભાવ એવા બે પ્રકારો છે, એટલે દ્રવ્ય સ્પર્શનેન્દ્રિય અને ભાવ સ્પર્શનેન્દ્રિય, દ્રવ્ય રસ નેન્દ્રિય અને ભાવ રસનેન્દ્રિય આમ દરેક ઈન્દ્રિયમા સમજવાનું છે

દ્રવ્યેન્દ્રિયમા પણ નિવૃત્તિ (આકૃતિ) અને ઉપકરણ (સાધન-યંત્ર) એવા બે વિભાગો હોય છે અને તે દરેકના પણ બાહ્ય અને અભ્યંતર એવા બે બે વિભાગો હોવાથી (૧) બાહ્ય નિવૃત્તિ, (૨) અભ્યંતર નિવૃત્તિ, (૩) બાહ્ય ઉપકરણ અને (૪) અભ્યંતર ઉપકરણ, એવા કુલ ચાર પ્રકારો થાય છે તેમા સ્પર્શનેન્દ્રિયમા બાહ્ય નિવૃત્તિ અને અભ્યંતર નિવૃત્તિનો ભેદ નથી

ઈન્દ્રિય ા દ્રવ્ય આકૃતિને બાહ્ય નિવૃત્તિ કહેવાય છે આપણા મુખમા જીભ છે, તે રસનેન્દ્રિયની બાહ્ય નિવૃત્તિ છે આપણા મુખમા જે નમણું નાક છે, તે પ્રાણેન્દ્રિયની બાહ્ય નિવૃત્તિ છે આપણા નાક ઉપર જે બે સુદર આંખો છે, તે ચક્ષુરિન્દ્રિય ા બાહ્ય નિવૃત્તિ છે અને આપણા કાનની બે બાજુ ધીપના આકારના જે કાન છે, તે બાહ્ય નિવૃત્તિ છે

મળીમા દેવો ઘણું વધારે મુખ બોગવે છે, એવે તેમનો નિર્દોશ મહુથી છેવો કર્યો છે

નારડના જીવો આપણાથી ઘણું દૂર નાંચાણમા અને ચારે બાજુ પૃથ્વીથી આવૃત્ત એવા નરકાવાસોમા રહેતા પરત્વે હોનાળી મનુષ્યવૅમા આવી શકતા નથી અને તેથી તેઓ આપણી દૃષ્ટિનો વિષય બના શકતા નથી એમનુ અસ્તિત્વ તો જ્ઞાની ભગવતોએ કહેવા વચનો પરથી બાળી શકાય છે અને અનુમાનથી પણ મિદ્ધ કરી શકાય છે *

નિર્ધરો આપણા મહુવાન-તપકર્મા ખૂબ આવે છે, એવે તેમના સ્વરૂપથી આપણે પરિચિત છીએ

મનુષ્યોનુ પણ તેમજ છે બાકી રહ્યા દેવ તે પાવત્ર સ્થાનોની યાત્રા નિમિત્તે કુતૂખલના કાળે, કાઈની પનીશા મના માટે કે કોઈ નત્યવાદી ધર્મનિષ્ઠ આત્માને મહાય કન્વા અર્થે કે પૂર્વભવના ચક્રને પરેશાન કરવા કવચિત્ જ્વચિત્ પૃથ્વી પર આવે છે જો તેઓ દશ્યરૂપે આવે તો ચર્મચક્રનો વિષય બને છે, પણ અદશ્યરૂપે આવે તો તેમને આપણે ચર્મચક્રનો વટે જોઈ શકતા નથી અવગત, કાર્ય દ્વારા તેમનુ આગમન અને નિર્ગમન બાળી નાંચ છે તથા કોઈક અનાધારણ પ્રમગમા પ્રકાશના પુજરૂપે તેમના દર્શન પણ થાય છે

‘દેવો છે કે નહીં ?’ એ બાબતમા ઘણો વિવાદ પ્રવર્તે છે, પણ શ્રદ્ધાળુ આત્માઓને તેમના અસ્તિત્વ વિષે

ઉપકરણના જે ભેદ માન્યા નથી તેઓ ઉપકરણને અધ્યતર નિર્વૃત્તિની શક્તિવિશેષ કહે છે

ભાવેન્દ્રિયના જે પ્રકારો છે એક લઙ્ગિ અને બીજો ઉપયોગ તેમાં મતિજ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનો દયોપશમ થાય તેને લઙ્ગિ કહેવાય છે અને તેના પરિણામે વિષય સળધી જે ચેતના-વ્યાપાર થાય તેને ઉપયોગ કહેવાય છે

અહીં પ્રશ્ન થવા સભવ છે કે ઉપયોગ તો જ્ઞાનમ્બરૂપ છે, તેને ઇન્દ્રિય કેમ કહેવાય ? તેનો ઉત્તર એ છે કે ઉપયોગ એ વાસ્તવિક રીતે નિર્વૃત્તિ, ઉપકરણ અને લઙ્ગિ એ ત્રણેયનું કાર્ય છે, પણ અહીં કાર્યમાં કાળજીનો આશય કરીને ઉપયોગને ઇન્દ્રિય કહેવી છે.

પચેન્દ્રિયની પ્રાપ્તિ એ જીવન-વિકાસના ધોરણે ઘણી જીવી ભૂમિકા છે, આમ છતાં જ્યાં પચેન્દ્રિય જીવો એક સરખી સ્થિતિ કે એક મરખી અવસ્થા ભોગવતા નથી અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો તેમની સ્થિતિ કે અવસ્થામાં મોટું અતર હોય છે અને તે જ કારણે શાસ્ત્રકારોએ તેના આઠ પ્રકારો કે ભેદો પાડેલા છે

તેમાં પ્રથમ નિર્દેશ નારક પચેન્દ્રિય જીવોનો કર્યો છે, કારણ કે તે ઘણું જ દુઃખ ભોગવે ॥ તિર્યચ અને મનુષ્ય તેની મરખામણીમાં ઘણું જોણું દુઃખ ભોગવે છે અને મનુષ્યમાં પણ સુખ પરત્વે મનુષ્યની સ્થિતિ સારી હોય છે, એટલે બીજો નિર્દેશ તિર્યચનો ત્રીજો નિર્દેશ મનુષ્યનો કર્યો છે મનુષ્યોની સરખા

સાચુ માની લે છે અને પોતાનું જ્ઞાન બૂની જાય છે તેણે વાણીની આ કનમતથી ફેટલા- પડિતો તથા મળ્યોને પણ વશ કરી લીધા છે અને હજી બીજાને વશ કરવાનો તેનો પ્રયત્ન ચાલુ છે માટે તાર બૂલેચૂકે પણ તેનું ઠોડ વચન સાંભળવું નહિ જો તું આ જાળતની પ્રતિજ્ઞા કરીશ તો મને ઘણું મનોપ થશે ’

લોહજીવ એમ માનતો હતો કે જો રાહણિયો ભગવાન મહાવીરની વાણી સાંભળશે તો ચોરીનો વધો અવશ્ય છોડી દેશે અને તેથી મારી મહત્વાકાંક્ષા ધૂળમા મગશે, એવે તેણે રાહણિયાને આ નખરની ગિખામણ આપી હતી

રાહણિયાએ પિતાની ગિખામણ માની અને જનવાન મહાવીરની વાણી ન સાંભળવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી

ઠાકરમે લોહજીવ મન્ય પામ્યો અને રાહણિયો તેના પગલે ચાલી ચોરીનો વધો ડરવા લાગ્યો

હવે એક વાર ભગવાન મહાવીર રાજગૃહી નગરીએ પધાયા, ત્યાં મમવમરણુ ન્યાયુ અને તેઓ પોતાની સ્થાતિશયા વાણીથી ધર્મની દેશના દેવા લાગ્યા તેમની એ દેશના સાંભળવા હજારો મનુષ્ય એકલા થયા અને દોકોની ભારે બીટ જાગી એવામા કેન્દ્ર ઠામ અંગે રાહણિયો ત્યાંથી પત્તાર થયો તેણે લોકોને પૂછ્યું કે ‘ અહીં આટલા માણસો ભેગા કેમ થયા છે ? ’ સામેથી ઉત્તર મળ્યો કે ‘ બ્યાખ્યાન સાંભળવા ’

જરા પણ શકા નથી વળી જેઓ માત્ર તર્કવાદી નથી,
પણ સત્યના શોધક છે અને શુરુદત્ત મત્ર વગેરેની અમુક
માધના કરી ચૂક્યા છે, તેઓને આજે પણ દેવોના દશન
અમુક સ્વરૂપે થાય છે અને તેમના દ્વારા અકબ્ધ કાય મિલિ
શતી અનુભવે છે

જૈન શાસ્ત્રોમા નોધાયેલી નીચેની કથા દેવોના સ્વરૂપ
વગેરે અંગે ગ્રંથપ્રદ હકીકત ગમ્ કહે છે

રોહિણિયા ચોરની કથા

રાજગૃહી નગરીની પાસે વૈભારગિરિ નામનો
પહાડ છે તેની એક શુક્રમા લોહપુર નામનો અઠગ
ચોર રહેતો હતો તેને રોહિણી નામની પત્નીથી એક પુત્ર
ઉત્પન્ન થયો હતો, તે રોહિણેય કે રોહિણિયા નામથી
ઓળખાતો હતો

લોહપુર એમ ઈચ્છતો હતો કે મારો પુત્ર મારા
પગલે ચાલી ભવિષ્યમા મહાન ચોર તરીકે પોતાનું નામ
કાઢે, એટલે નાનપણથી જ તેને ચોરી કરવાની તાલીમ
આપી હતી

એક વાર લોહપુરે રોહિણિયાને પાસે બેસાડીને કહ્યું
કે 'બેટા! તારા હિતની એક વાત કહું છું, તે પર બરાબર
ન આપ હમણા હમણા આ રાજગૃહી નગરીમા મહાવીર
કોઈ યોગી આવે છે તેણે સમોહન કે એવી કોઈ
સિદ્ધ કરેલી છે, એટલે તે જે કંઈ જાણે, તેને લોકો

કરવા લા યો, તેમ એ શબ્દો તેના મનમાં વધારે લિટા ઉતરવા લા યા અને આખરે તેના સ્મૃતિપત્રમાં જડાઈ પડ્યા

દરે એક વાર રોહિણિયો રાજગૃહીમાં ચાલી ક ના પેટા કે કાટવાગના હાથના આળાનું કપડાં ગયો અને તેને બીજા દિવસે રાજલક્ષ્મી સમક્ષ રજૂ કરવાના આ યો

નાતએ કહ્યું ‘એને જાનમાં લાગે શિયા પ્રગે અને એવો જાખનો મેનડા કે જોધી બીજો કાઈ ચાની કરવાની કિંમત કરી શકે નહિ’

એ વખતે અબધકુનાને કહ્યું કે ‘મહારાજ! આપની વાત સાંચો છે, પણ જેની પને ચોરીનો એક પણ મુદા નથી, એટલે તેને શિક્ષા સી રીતે કરવી? ન્યાય તો એમ કહે છે કે નયન શુનો સા પિત્ર થવે જોગ્યું’

આમાં મહારાજએ ગેદલિયાને પૂછ્યું કે તારા જ નામ રોહિણિયો કે? તું કયા નહે છે?’

રોહિણિયો ચતુર હતો અને જાણમાંથી કમ છત્રી જુડુ તે જાણ જાણતો જતા નેત્રે તરુ ‘મહારાજ! મારું નામ તો હાંચુ છે હું ગાવિનામમાં રહું છું મેં જેતીવાડાનો વધો પીને આશુવિદા ચલાવું તું આજે અહીં કમમંડુએ આ યો હતો અને દેરમજિના સર્જ ગયો હતો, ત્યાં તારા દેહવાળે આસીને મને પગી લીધો નહીં નહીં! હું પૂકું છું કે મને ચોરીની પંખાધીને અહીં તારા માટે લાવનામાં આવ્યો છે?’

મહારાજ એલિકે કહ્યું ‘હાવ તો તેને જાદિખાને

‘કેનું વ્યાખ્યાન માલજવા ?’ રોહિણિયાએ સ્વાભાવિક જિજ્ઞાસાથી પ્રશ્ન કર્યો તેનો ઉત્તર મળ્યો કે ‘ભગવાન મહાવીરનું’

ભગવાન મહાવીરનું નામ સાલજતા જ રોહિણિયા ચમક્યો તેને પોતાની પ્રતિજ્ઞા જરાબર યાદ હતી હવે શું કરવું ? બાપરે તેણે પોતાના બંને કાનમાં આગળીઓ ખોસીને ચાલવા માડ્યું રસ્તામાં તે વિચાર કરે છે કે ‘આ મહાવીર કોઈ જળરો જાહુગર જણાય છે, નહિ તો આટલા માણસો અહીં ભેગા થાય નહિ અને આ રીતે મત્રમુગ્ધ બનીને તેની વાણી સાલજે નહિ મારા પિતાએ મને તેનાથી ચેતવ્યો, તે ધણુ મારું કયું’

આમ વિચાર કરતો તે થોડે દૂર ગયો, ત્યાં પગમાં કાઠો વાગ્યો અને તે ખૂણ જીડા ભોમ્યો એટલે તેણે જાઠો કાઢવા માટે પોતાના બંને કાનમાંથી આગળીઓ ઉઠાવી લીધી એ જ વખતે ભગવાન મહાવીરની નિમ્ન વાણી તેના કર્ણવિવરમાં પ્રવેશી

‘દેવોની આખો પલકારા મારતી નથી, દેવોના ગળામાં રહેલી પુષ્પ માળાઓ કરમ્ભાતી નથી, દેવો પૃથ્વીથી ચાર આંગળી જેટલા રહે છે, અને દેવોના શરીરે પરસેવો થતો નથી’

રોહિણિયાએ ઝટ જાઠો કાઢી લીધો અને પોતાનો પકડ્યો, પણ જે શબ્દો તેના કાન પર પડ્યા હતા, ભૂલાયા નહિ તે જેમ એ શબ્દોને ભૂલવાનો પ્રયત્ન

કરવા લા થો, તેમ એ શબ્દો તેના મનમાં વધારે ઊડા ઉતરવા લાગ્યા અને આખરે તેના સ્મૃતિપત્રમાં જડાઈ ગયા.

હવે એક વાર રોહિણીએ રાજગૃહીમાં ચોરી કરવા પેટા કે કોટવાળના હાથમાં આળાં સંપડાઈ ગયો અને તેને બીજા દિવસે રાજમંડા સમક્ષ રજૂ કરવામાં આ' થો.

રાજાએ કહ્યું 'એને ભારેમાં ભારે શિક્ષા કરો અને એવો દાખવો બેનારા કે જેથી બીજો કોઈ ચોરી કરવાની હિંમત કરી શકે નહિ.'

એ વખતે અભયકુમારે કહ્યું કે 'મહારાજ ! આપની વાત સાચી છે, પણ એની પાને ચોરીનો એક પણ મુદ્દા નથી, એટલે તેને શિક્ષા સી રીતે કરવી ? ન્યાય તો એમ ઠીક છે કે પ્રથમ સુનો સાળીન ચરો લેઈ એ.'

આમાં મહારાજાએ રોહિણીને પૂછ્યું કે તારું જ નામ રોહિણી છે ? તું કયા રહે છે ?

રોહિણીએ પ્રત્તુ હતો અને જાળમાંથી કેમ છઠ્ઠી જવું તે બરાબર બાજુનો હતો તેનો કહ્યું 'મહારાજ ! મારું નામ તો હુર્ગચંડ છે તું શાલિગ્રામમાં રહું છું ને ખેતીવાડીનો ધંધો કરીને આજીવિકા ચલાવું છું આજે અહીં દામપ્રગળે આ થો હતો અને દેવમંદિરમાં તૂઈ ગયો હતો, ત્યાં તમારો કોટવાળે આનીને મને પકડી લીધો મહારાજ ! હું પૂછું છું કે મને ચોરની પેઠા બાંધીને અહીં રાત્રી માટે લાવવામાં આવ્યો છે ?'

મહારાજા એણે કહ્યું 'હાલ તો તેને બદિખાને

નાખો અને શાલિગ્રામમા માણસો મોકલીને તપાસ કરાવો કે તેની હકીકત માની ડે ડે કેમ ?

તરત જ તેને બદીખાને મોકલવામા આવ્યો અને માણસોએ જઈ શાલિગ્રામમા તપાસ કરી, પણ રાહણિયાએ ત્યાં અગાઉથી મહેત કરી રાખ્યો હતો કે કોઈ પૂછવા આવે તો તમારે અમુક ગીત ઉત્તર આપવો, એટલે માણસોએ કહ્યું કે 'હુર્ગચડ અહીં રહે છે, પણ જાને કામગમને બહાર ગયેલો છે'

માણસોએ પાછા રીતે બધી હકીકત અસયકુમારને જણાવી, એટલે તેમણે વિચાર્યું કે આ ચોર અડગ છે અને તે યુક્તિ ધ્યા વિના પકડાશે નહિ પછી તેમણે માત મનજાના એક મહેલમા મનજી જેવી સામગ્રી વસાવી અને ત્યાં ઉપ-રૂપના અખાર મમી વારાગનાઓને ગોઠવી ત્રીધી માથે કટલાક ગાધર્વોને પણ રાખ્યા

પછી રાહણિયાને બદીખાનામા ચદ્રહામ નામની મદિરા પીવડાવીને બેહોમ બનાવવામા આવ્યો અને તેને ઉગ્રીને પેલા મહેલમા મુકા દીધો મધરાતે જ્યારે મદિરાનો નયો ઉતરી ગયો અને તે બેઠો થયો, ત્યારે અપૂર્વ દશ્ય નજરે પડ્યું ગાધર્વો કર્ણપ્રિય મધુર રાગે ગીત ગાઈ રહ્યા છે અને અનેક નવયૌવના સુદગીઓ નૃત્ય કરી રહી છે પોતે જ્યાં બેઠો છે, તે હિડોળો રત્નજડિત છે અને આસપાસની વસ્તુઓ પણ મહામૃત્યુવાન છે બીજો પર સુદર ચિત્રો ચિતરેલા છે અને છત પર મનોહર હાડી-

કમર લગી જોડા છે તેને નમ / ન પી કે આ તે
નય છે કે નય ?

એવામા વાનુમે જિભેડી ઉપવતી ગમળી દેવાગનાને
પાડ બચવતી ગોલી 'દે મહાપુત્ર' આપ આ દેવ-
વિમાનમા ઉત્પન્ન થયા છે તો આની માથે વિવિધ
પ્રમાણુ સુખ ભોગનો મમે તમારા પડ્યો બોલ જાણવાને
તારા કીએ ' અને નેજે પુન નૃય મવા માહયુ

એવામા પ્રતિહારીએ આરીને કહ્યું 'તમે બધું
નું કરા જા ?'

શ્રીઓએ જવાબ આપ્યો કે 'અને તો અમાન
નવા નાયની તવા કીએ છીએ '

પ્રતિહારીએ કહ્યું 'તમે તવા મલે કરો, પણ
પ્રથમ દેવનિનિનુ વિધાન કરવા, જોડે કે નેમજો કયા
સુખો અને કુખો વ્યા છે, તે પૂરી જુઓ એમ કરવું
એ બીનો ખામ નિયમ છે '

શ્રીઓએ કહ્યું 'માપનું મેડું મત્ય છે એ તો
અમે વિમુક્તી ન તવા '

પ્રતિહારીએ કહ્યું 'દે જવ ! આપ માપના પૂર્વ
બચના પુન અને પાપનું નિરેદન દો '

ગાહરિયો મનના વિચાર કે છે કે 'શુ હું જા ખર
જવનોકમા ઉત્પન્ન થયો કે ? કે આ બધી મને પડવાની
માણ છે ? મામા ખરી-ખોટી વાતનો નિર્ણય શી રીતે

કરવો ? ' પરંતુ એ જ વખતે તેને લગવાન મહાવીરના વચનો યાદ આવ્યા કે દેવોની આજો પવકારા ભારતી નથી અને આ બધાની આજો તો પલકારા માટે છે દેવોના ગળામા રહેતી પુષ્પમાળાઓ આયુષ્યની સ્થિતિ છ મામ બેટવી બાત રા' ત્યાં સુધી ટકાતી નથી, અને આ સ્ત્રીપુરુષોના ગળામા જેલો પુષ્પમાળાઓ તો કરમાઈ રહી છે દેવો પૃથ્વીના ચાર આગળ ડાયા ગહે છે અને આ બધા ૧૧ પૃથ્વીને અડીને ડાયા છે વળી દેવોના શરીરે ૫ સારા થતા નવાં અને આમના ગરીબો તો પર મેનાવાં યુક્ત જાણાય છે માટે નહીં મારા મોઢવી જ મારા શુનાઓ ઢબૂલ ઢગવવા માટે આ બધા બિછાવેલી છે '

પછી તેને ઠાવનારથી કહ્યું કે ' પોતાની જાતે પોતાની વાત કહેવી, એ ઠીક નવાં, પણ તમને આગ્રહ છે તો જાણુ છું કે મેં ઘણા દેવમંદિરો જાયાવ્યા છે, ઘણી તીર્થયાત્રાઓ કરી છે અને ઘણા ગરીબ-ગરબાને તથા સાધુસાતોને દાન દીધું છે વળી ના, નિયમ તથા તપશ્ચર્યા પણ મેં મારી ગઈ પ્રમાણે સારી રીતે કરી છે '

પ્રતિહાસીએ કહ્યું ' આ તો જાપના પુષ્પની ગલતા થઈ હવે પાપી જાના ઢગરો '

રાહુબિયાએ કહ્યું ' મારી જીવગીમા મેં કોઈ પાપ કયું દોષ કોણ યાદ આવતું નથી '

પ્રતિહાસીએ કહ્યું ' મનુષ્ય માત્ર ભૂલને પાત્ર છે. અજ્ઞાન, આવેશ, પ્રમાદ વગેરે કારણોએ તે ઘણી વખત

ભૂત ડગી બેને ડે એ ડીને આપનાયા ને ભૂતો ઘડી દોય
તે ગણાવે '

રાત્રિવાણે ડુ 'મે તો નિ નર પ્રાધુઓનો નજ
કથો છે, એને અવી કોઈ ભૂતો ઘડી નથી '

હવે તને વધારે પ્રમા પૂજના નમ્રમા હતા, એને
પ્રતિભાગીએ ત્યા જ વાન પાની મન અને જનેવી ઘટ
નાના ભાનન મલયકુમારને પહોંચાડ્યા માથે એ પલ્લ
જાણ્યું કે ' ના ચોર જાધી પુર્વવિદ્યા ગીએલા જણાય
છે, માટે ચીંમ્મા ન નિવાય માન્યે નહિ '

પરંતુ અમલકુમારને એ ઠીક લાગ્યું નહિ મા જાણ્યું
રાત્રિવિદ્યાએ વિચાર કથો કે જાવાન મજાવીરતા થોડા
ચાંદો કોરે પાવાના ડુ ડેવના તો તેમના રિગેર
ચાંદો વાલગના ડુલો હાલ થય ? માટે મજાવા છૂગીય તો
તેમના ડા બે જાશ મને તેમના ગિય જનીને ખાશ '

આ વખતે જાવાન નજારીન નજગત નારીમા જ
વિરાજતા હતા, અન્ય અમલકુમા નમ્રી પારે જઈ,
વિધિપૂર્વક વદન કરીને પૂજ્ય કે ' જાવાન અમે
જેને પચડ્યો છે, તે રાત્રિવિદ્યા નર ડે નહિ ? '

જાવાને ડુ ' હે અમલકુમાર ! એ જ ગેહગિયો
ચોર છે, પણ હવે તે માને ગિય વયો છે '

અમલકુમાર આવાન મહારાજા ડેણિડને જણાવીને
તેને બદીખાનાના મુખ કાઢ્યો રાત્રિવિદ્યા બદીખાનેથી

સુક્ત થતા જ લગવાન મહાવીર પાને પહોંચ્યો અને તેમને વદન કરીને બોલ્યો કે 'હે પ્રભો ! અનાપ્ત એવા મારા પિતાને આપ્ત માનીને હું કંગાલો, ત્યારે આપ્ત એવા આપ મહાપુરુષના મારા ગર વચનો અને તે પણ કોઈ ભતની ઘડા વિના સાલજ્યા હતા, તેથી મત્યુમાથા બચ્યો છું હવે જન્મ-મૃત્યુના બંધનમાથા મુક્ત થાઉં એવો માર્ગ જતાવો '

આ વખતે મહારાજ એવું કહ્યા હતા તેમને ઉદ્દેશીને શેહપ્રિયાએ કહ્યું 'આપના નગરમાં અનેક પકારની ચોરીઓ કરનાર શેહલુઓ ચોર હું જ છું મેં એક વાર લગવાન મહાવીરની વાણી માલગી હતી, તેથી અલયકુમારની બુદ્ધિનો પરાલવ કરી શક્યો છું હવે કોઈ માણસને મારી નાંધે મોકલે તો ચોરીનો બધો માલ આપને સોપી દઉં '

મહારાજએ અનયકુમારને તેની સાથે મોકલ્યા અને શેહલુઓ પોતાની શુદ્ધિમાં સતાવવા ચોરીનો બધો માલ સોપી દીધો પછી તે લગવાન મહાવીર પાને આવ્યો અને તેમના હાથે પવનમહાનતયુક્ત ચરિત્રધર્મનો સ્તીકાર કરીને નિર્વાણમાર્ગનો પથિક બન્યો

દેવો અજેના યાસાય માન્યતાઓ તે અજેના ખાસ પ્રકરણમાં આગળ આવશે

[૧૩]

નારક છવો

શ્રુણ

નરક સત્તવિદ્યા, નાયના પુત્રિ-મોળ ॥ ૧૯ ॥

ન રૂપ છાયા

નૈરયિકા સત્તવિદ્યા, જ્ઞાતવ્યા પ્રત્યક્ષ-મોળ ॥ ૨૦ ॥

પદાર્થ

નૈરયિકા-નૈરયિકા, નારક છવો

નૈરય-નૈરક તેના રહેનારો તે નૈરયિક

સત્તવિદ્યા-સાત પ્રકારના

નાયના-પુત્રી

પુત્રિ-મોળ-પૃથ્વીના બેઠ વડે, પૃથ્વીના પ્રકારે

અનુસાર

અ-૧૫

નૈરયિકા પુત્રિ-મોળ સત્તવિદ્યા નાયના ।

ભાવાર્થ

નારક જીવો પૃથ્વીના પ્રભરો અનુસાર સાત પ્રકારના
જાણવા

વિવેચન

પચેન્દ્રિય જીવોના મુખ્ય ભેદો ગાથાના પૂર્વાર્ધમાં
કહ્યા હોય તેના ઉત્તરભેદો કહેવાની શરૂઆત કરે છે તેમાં
પ્રથમ નાક જીવોના ભેદો-પ્રકારો કહે છે નક જીવો
નાત પ્રકારના છે આ પ્રભરો પૃથ્વીના પ્રભરો અનુસાર
સમજનાના છે તાત્પર્ય કે અધોલોકમાં આવેલી નારક
પૃથ્વીઓ (૧) રત્નપ્રભા, (૨) શકરાપ્રભા, (૩) વાનુકા-
પ્રભા, (૪) પકપ્રભા, (૫) ધૂમપ્રભા, (૬) તમ પ્રભા
અને (૭) તમસ્તમ પ્રભાર જો માત્ર પ્રકારની છે અને
તેના નરકનામમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવોનો એક એક પ્રકાર
ગણીએ તો નારક જીવોના કુલ નત પ્રકારો પડે છે તેમને
અનુક્રમે પૈંચી નારકીના જીવો, બીજી નાકીના જીવો,
ત્રીજી નારકીના જીવો, ચોથી નારકીના જીવો, પાંચમી
નારકીના જીવો, છઠ્ઠી નારકીના જીવો અને સાતમી નાર-
કીના જીવો કહેવાય છે

નારક પૃથ્વીઓના રત્નપ્રભાદિ નામો સાન્વર્થ એટલે
નામ પ્રમાણે અથવાગા છે તેમાં પ્રભા શબ્દ રૂપવાચી કે

૧ મેરુ પર્વતની સમતટ ભૂમિથી નીચે ૬૦૦ યોજનથી અધો
ગોળની ગળના ઘાટ છે ૨ અહીં મહાતમપ્રભા જોતુ નામ પામ્યું
મને ૧૬

બાહુદયવાચી છે 'પ્રમાણ-દોડતર કપડાંની વાહુલ્યવાચી વા।' એન્ડે જે પૃથ્વી રત્નમયા છે કે રત્નના બાહુદયવાચી છે, તેને રત્નપ્રભા બળવી અહીં એટલી અપ્ષ્ટતા અવશ્ય છે કે રત્નપ્રભા પૃથ્વી નજી કાઢ કે ત્રણ ભાગમાં વહે ચાલેલી છે તેમાં પ્રથમ ખરડાડ એન્ડે કઠિન ભૂમિનો ભાગ છે અને તેમાં ૧ ભાગના રત્નો ઉત્પન્ન થાય છે, એ અપેક્ષાએ તેને રત્નપ્રભા કહેવામાં આવે છે

જ પૃથ્વીમાં શરૂ થઈ એટલે કામરાત્રી બાહુદય છે, તે સર્વપ્રભા જે પૃથ્વીમાં વાયુ છે એટલે રેતીનું બાહુદય છે, તે વાહુકાપ્રભા જે પૃથ્વીમાં પદ એટલે કાચનું બાહુદય છે, તે પદપ્રભા જે પૃથ્વીમાં ધૂમ એટલે ધૂમાડાનું બાહુદય છે, તે ધૂમપ્રભા જે પૃથ્વીમાં તમસ્સ એન્ડે અધાનનું બાહુદય છે, તે તમસ્સપ્રભા અને જે પૃથ્વીમાં તમસ્સમ એન્ડે જાડ અધકાર પોતર-ઝવાયેલો છે, તે તમસ્સતમપ્રભા

આ માતેય પૃથ્વીના નિગ્નવ્ય નામો એટલે માન મહેતકપે ઠહેવાતા નામો અનુક્રમે ધમા, વધા, ગંવા, અજના, રિંગા, મરા અને માધવની છે

આ માતેય પૃથ્વીનો સમુદ્ધિત આનર છત્રાતિછત્ર જેવો છે, એન્ડે પ્રથમ નાનું છત્ર, તેની નીચે મોટું છત્ર તેની નીચે વધારે મોટું છત્ર એમ ક્રમશઃ વિસ્તારવાળા સાત છત્રો રાખે તેવો છે

અહીં એ સ્વેચ્છાએ કે આ પૃથ્વીએ

એક બીજીથી સલખ નથી, એવે કે તેમની વચ્ચે મોટું અંતર છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો આ માતેય પૃથ્વીઓ એક-બીજીથી સ્વતંત્ર છે અને તે ધનોદધિ, ધનવાત તથા તનુવાતના આધારે આખામાં રહેલી છે.

‘પૃથ્વી જેવાં અતિ વજનદાર વસ્તુ આકાશમાં શી રીતે રહે?’ એ પ્રશ્ન મતિમાન મનુષ્યને ધ્યેય નહતો છે તેનો ઉત્તર ત્રણ બૂદ્ધા વિચારકો ૩ ધર્મશુરુઓએ જુદી જુદી રીતે આપ્યો છે. કોઈક કહે છે કે ફિનગન્ને પોતાની સૂઠ વડે પૃથ્વીને ધરી રાખે છે. કોઈક કહે છે કે મર્વ સેનાથી વાળાયેલા લાવાન લાવના ટેકાઓ વડે પૃથ્વીને અદ્ધર રાખે છે. કોઈક કહે છે કે રોચનાન ઉપર પૃથ્વી રહેલી છે. કોઈક કહે છે કે કાચળાની પીઠ ઉપર પૃથ્વીનું મહાજી છે. કોઈ કહે છે કે આ પૃથ્વી ગાયના શીંગડા પર રહેલી છે, તો કોઈક કહે છે કે આ પૃથ્વી મમુક પર રહેલી છે. આધુનિક વિજ્ઞાનવાદીઓ પૃથ્વી સૂર્યના આકર્ષણે અદ્ધર રહેતી માન છે, પણ સૂર્ય ચોના આધારે રહેલો છે? તેનો સ્પષ્ટ જવાબ ધરી શકતા નથી આ વિચારો નહોતો અને જેમ જેમ વિજ્ઞાનમાં આગળ વધીએ તેમ તેમ ગ્રંથ તથા નવારા છે. જ્યારે નીત ગાથાએ ઠરેલો ખુલાનો મગન છે, ને તેથી જુદિમાનોને તે ગ્રાહ્ય છે. તેમાં કહ્યું છે કે ‘આકાશના આધારે તનુવાત હોય છે, તનુવાતના આધારે ધનવાત હોય છે અને ધનવાતના આધારે ધનોદધિ, તેમજ ધનોદધિના આધારે પૃથ્વી

રહેલી છે આ ઘનોદધિ ૫૦ અમલો નાનુ વજનવાળી પૃથ્વી હોય છે *

અધોત્રેકના નૃત્ય-વદ્ધનો પ્રકાશ પહોંચતો નથી, એટલે આ સાતેય પૃથ્વીઓમા અધકાજ વ્યાપેલો હોય છે

૧૦ાં એ પણ સ્પષ્ટતા કરવી જોઈએ કે બધી પૃથ્વીઓ દહમા નરખી નથી, તેમ તેમા ઉપજવાના સ્થાનોની નજરા પણ સરખી નથી

પદ્મી રત્નપ્રભા પૃથ્વી ૧ રાજ લાખો, ૧ રાજ પહોળા તથા ૧૦૦૦૦ ચોજન જડી છે અને તેમા નારક છુટોને ઉપજવાના ૩૦ લાખ સ્થાનો છે

બાહુ ગ્રામપ્રભા પૃથ્વી ૪ રાજ લાખો, ૨ રાજ પહોળા તથા ૧૩૦૦૦ ચોજન જડી છે અને તેમા નારક છુટોને ઉપજવાના ૨૧ લાખ સ્થાનો છે

ત્રીશુ વાનુકાનભા પૃથ્વી ૪ રાજ લાખો, ૮ રાજ પહોળા તથા ૧૦૮૦૦૦ ચોજન જડી છે અને તેમા નારક છુટોને ઉપજવાના ૧૫ લાખ સ્થાનો છે

૧ મી પદ્મપ્રભા પૃથ્વી ૫ રાજ લાખો, ૫ રાજ પહોળા તથા ૧૦૦૦૦૦ ચોજન જડી છે અને તેમા નારક છુટોને ઉપજવાના ૧૦ લાખ સ્થાનો છે

૫ મી ધૂમપ્રભા પૃથ્વી ૫ રાજ લાખો, ૫ રાજ પહોળા તથા ૧૧૮૦૦૦ ચોજન જડી છે તેમા નારક છુટોને ઉપજવાના ૩ લાખ સ્થાનો છે

* પૃથ્વી માં ૧૦૦૦૦-૧૦૦૦૦૦૦ તરફથી રીકનુલ સ્થાનો...

છટા તમ પ્રભા પૃથ્વી + ૬૫ રાજ લાખો, ૬૫ રાજ પહોળી તથા ૧૧૬૦૦૦ ચોજન વડી છે તેમા નારક છયોને ઉપજવવાના ૬૬-૬૫ સ્થાનો છે

અને માનમી તમમ્મ પ્રભા પૃથ્વી + ૭ રાજ લાખી, ૭ રાજ પહોળી તથા ૧૦૮૦૦૦ ચોજન વડી છે તેમા નારક છયોને ઉપજવવાના ૫ સ્થાનો છે

આ રીતે નાત નારકામા નાગ- છયોને ઉપજવાના કુલ ૮૪ લાખ સ્થાનો છે

સાતેય પૃથ્વીઓની જેટની જડાઈ ઉપર કહેવામા આવી છે, તેની ઉપર-નીચેનો એક એક હજાર ચોજન જેટલો તાન ઊડીને વચવા ભાગમા નરનવાસ જે હાખવા તરીકે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની જડાઈ ૧૮૦૦૦૦ ચોજન છે, તે ઉપર-નીચેનો એક એક હજાર ચોજન બાદ ઠંડા વચ્ચે ૧૭૮૦૦૦ ચોજનની જડાઈ રહે, તેમા નગ્નવાસો આવેલા છે

અહીં એ ૧૫ મમજી લેવાની જરૂર છે કે આ નરકાવાનો પૃથ્વીમા રાત્ર આનવા ની, પણ તેના પ્રતે મા આવેના છે એવે પ્રથમ પૃથ્વીનો આની ખડ પછી નતર, પછી ખાની ખડ, પછી પ્રતર, એ રીતે દરેક પૃથ્વીમા ગોડવણ છે એક પ્રતરની જડાઈ ૩૦૦૦ ચોજન રોય છે

રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા આવા ૧૩ પ્રતર છે, શર્કાપ્રભામા ૧૧, વાલુમાપ્રભામા ૬, પકપ્રભામા ૭, ધૂનપ્રભામા

૫, તમ પ્રભાના ૩ અને તાન્ત્રમ પ્રભામા ૧ મત ૯
કલ ૪- પ્રતિષ્ઠા છે

અથા નરકાવાસ કરાના જેવા વચ્ચના ત્રિગિયાવાગા
છે, પરંતુ તેમનો આકાર અરો બદો છે જાડિનો પ્રગ,
કોઈકનો પ્રિકોળુ તો કોઈનો ચતુકોળુ વગી જેલાડ
નરકાવ ૧ કોલાના આત્મા તો કોલા ધાત્મા આ
ના છે આ બધા નરકાવાસ અનુરિક્ષી પાળના તથા
પર, નાત્ર અને વૈભવીના શાસ્ત્રનાગા જે વગી ન નરકાવગી
જ અતિ ઉત્કૃષ્ટ અતિ કલ્પા જે અને હોગા પ્રત્યક્ષ નય
હુ ખની ખાણુ જેવા છે

ના પ્રમા પુરેદ ક આરિ નથી નરક જે તથા
પુરુષાત્તિ અને શ્રી તત્ત્વ જેવા વિજ્ઞાતો નથી તથા બધા
જ નપુન- પેનાગા છે નાન્ક છોનેતીત્ર ભનાડનાનો
દૃશ્ય દોષ છે, પરંતુ આધરના પ્રમાત્ર જો પ્રમાત્રનાની
તૃપ્તિ થતી નથી

જેન દેવોનો જન્મ ઉપપાત્થા થાય છે જોએ કે
શ્રી-પુન્યના સયોગ વિના નાત્ર અમુ- પ્રગ ના ન્યાનના
થાય છે, તેમ નાન્કનો જન્મ પણ ઉપપાત્થા થાય છે
દેવોનુ રાત્રી વિકિય પાય છે, જોએ કે નાત્ર-મોટું વર્ધ
શકે છે, તેમ નાન્ક છોનેતીત્ર નગીત્ર ખત્ર વિકિય પાવાના
નાનુ મોટું વર્ધ શકે છે

ના પ્રીમાવી નયવેલો છત્ર પુન ના પ્રીમા ઉત્પન્ન
થતો નથી, તેમ જ દેવવૈક્રમાવી અયવેલો છત્ર પણ પ્રીમા

નારકીમા આવતો નથી એટલે તિર્યચ અને મનુષ્ય એ બે ગતિમાથી યવેલા દુના પાતાના કુકર્મોના દગ ભોગ વવા અહીં ઉત્પન્ન થાય છે અને પોતાના આયુષ્ય પ્રમાણે મહી દી લય કર ચાતનાઓ ભોગરે છે આ છોડોનુ માયુષ્ય નિકાચિત હોય છે, એટલે કે તેઓ આયુષ્ય પૂરુ થતા સુધી મનુષ્ય પામતા નથી તાત્પર્ય કે તેમને નિયત સમય સુધી હુ બ ભોગવવુ જ પડે છે

નારકીના છોડો દગ પ્રમાણની વેદના ભોગર છે, તે આ પ્રમાણે

(૧) શીતવેદના—અત્યંત ઠંડીથી ઉત્પન્ન થતી વેદના

(૨) ઉષ્ણવેદના—અત્યંત ગરમીથી ઉત્પન્ન થતી વેદના પહેલી ચાર નારકીમા ઉત્પન્ન હોય છે, પાંચમી નારકીમા શીત અને ઉષ્ણ એ બંને વેદના હોય છે અને છઠ્ઠી તથા સાતમી નારકીમા શીતવેદના હોય છે

(૩) દુધાવેદના—ભૂખની વેદના નારક છોડોને અશુભ કર્મના કલ્પથી લય કર ભૂખ વાગે છે, પણ તેનું શમન થતુ નથી, એટલે તેની લય કર વેદના અનુભવ છે

(૪) તૃષ્ણાવેદના—ગરમની વેદના નારક છોડોને અશુભ કર્મના કલ્પથી લય કર તૃષ્ણા વાગે છે અને ગમે તેટલું જલ પીએ તો પણ તેમના કંઠ-ઓઠ-તાણુ તથા જીભ અતિ શોભાય છે એ રીતે તેઓ તૃષ્ણાવેદના અનુભવે છે

(૫) કેદુવેદના—ખરજની વેદના નારક છોડોનું

શરીર એ પ્રકારનું દોષ છે કે તેમને ખજ-ખજલી આવ્યા જ ક', તે ગમે તેવું ખાવા હતા શાત થય નહિ એટલે તે કુરુનેનાના અનુભવ કરે છે

(૬) પરવશતા—આપણે અમુક અથે પરવશ છીએ, નિર્ધારો આપણા કળના ઘણા નામ પરવશ છે, પરંતુ નારક જોવા તો તેના કળતા પણ અત્યંતગુણ પરવશ છે ત્યાં એમનું ધાર્યું તો ઠઈજ ઉપજતું નથી સમસ્ત જીવન પરવશપણે જ પમાડી શકાય છે

(૭) નવર—તાવ નારક જોવાના શરીરમાં એક પ્રકારનો તાવ રહે છે કે જે અત્યંત દુખનાક હોય છે અને જીવનપર્યંત જતો નથી

(૮) દાહ—શરીરે દહાયો

(૯) શોક—અત્યંત શોક-સતાપ થના

(૧૦) ભય—અત્યંત ભય ઉપજના

નારક જોવાને ભવમ્બલાવથી અવધિગ્ઝાન હોય છે, * તે પણ મહાદુખનું કારણ થાય છે આ નાન દ્વારા તેઓ ચારે બાજુમાં આવતા નિરંતર દુખના દેતુઓને જુએ છે, એટલે કે હમણાં આ આવશે, આમ કરશે, તેમ કરશે ઈત્યાદિ દેખીને ભયથી ડહાયમાન રહે છે

નાન જોવાને પગ્માધામીઓ (નગ્નના સત્રીઓ) વિવિધ પ્રકારે પીડા ઉપજાવે છે અને તેઓ પોતે પણ એક બીજાને પીડા ઉપજાવવા તત્પર બને છે

* મિત્ર જિના અવધિગ્ઝાનને વિભગ્ઝાન કહેવામાં આવે છે.

નરુ જેવુ ભયદરુ દુષ્ઠ અન્યત્ર કોઈ સ્વળે નથા
 ઔપપાનિક તમા કહ્યુ છે કે 'જીવો મહાહિતા
 દરવાધા, મહા પન્નિધ ધારણ કરવાથી, પચેન્દ્રિય જીવોનો
 વધ કરવામાં તથા મામનુ ભક્ષણ કરવાથી નરકમાં ઉત્પન્ન
 થાય છે'

ગૃહત્ત મમહાવીર-પ્રકરણમાં કહ્યુ છે કે 'મિથ્યાદષ્ટિ,
 મહાઆરભી, મહાપન્નિધ, તીન કોધી, ગીવહીન (રૂપિત
 ચારિત્રવાળા) ન્દ પાપિમાં અને પાપમતિ જીવ નરકજી
 આચુચ્ચ જા. ૩'

શ્રી આદ્યપ્રતિમજસનની વૃત્તિમાં કહ્યુ છે કે 'નર
 કમાં જાત દ નાન છે ગતિભોજન, પરમીગમન, ભોગ
 અથાજી અને અનતાયનુ ભક્ષણ'

સારાગ કે પાપી નવૃત્તિમાં મગ્ન રહેનારા જીવો
 પાતાના પાપાનુ ક્રમ ભોગવવા પ્રકારમાં ઉત્પન્ન થાય છે
 અને તે નિરતર અધ્ય ચાતનાઓ અનુભવે છે

વૈદિ મ પ્રદાયે પણ પાપીઓને ઉત્પન્ન કરા માટે
 નીચે પ્રમાણે સાત નન્દો માનેલી છે (૧) અતલ, (૨)
 વિતલ, (૩) સુતલ, (૪) રાતલ, (૫) તલાતલ, (૬)
 મહાતલ અને (૭) પાતાન

ઈલામ અને પ્રિત્તી ધર્મમાં પાપ નરક જેવા સ્થાતની
 માન્યતા છે

તાત્પર્ય કે દુષ્ટ કર્મો કરનારને મૃત્યુ બાદ એવા
 સ્થળે ઉત્પન્ન થયુ પડે છે કે જ્યાં અકુચ વેદનાઓ

અનુભવવી પડે આ જગતમા ઠાળા કામ કરનાર શુનેગારો
 એમ માને છે કે વધારેમા વધારે મૃત્યુની શિક્ષા થશે
 અને તે લોગવી લઈજી, પરંતુ નરકમા જે પ્રજારની યાત-
 નાઓ લોગવવી પડે છે, તેજી જ્ઞાન થતા તેમની આ માન્યતા
 છૂટી જાય છે અને તેઓ ઠાળા કામ કરતા અટકી સત્ર-
 વૃત્તિમા જોડાય છે નરકમા કેવા દુ ખો લોગવવા પડે છે,
 તે જાણવા માટે નરક-ચિત્રાવલી અવશ્ય લેવી

[૧૪]

નિર્ધય જીવો

મૂળ

જલચર-થલચર-સયરા તિરિહા પર્ષિવિયા તિરિક્ષા ય ।
મુમુમાર-મચ્છ-વચ્છવ-ગાહા મગરા ય જલચારી ॥૨૦॥

સંસ્કૃત છાયા

જલચર-થલચર-સયરાસ્ત્રિવિધાઃ પન્થેત્રિયાસ્ત્રિયન્થશ્ચ ।
શિશુમાર-મત્તય-વચ્છવ-ગાહા મઠરાશ્ચ જલચારિણ ॥૨૦॥

પદાર્થ

જલચર—જલચર, જલમા ચાલનાર, પાણીમા રહેનાર
જલચર અને થલચર અને સયરા તે જલચર-થલચર-
સયરા જલચર-જલચર ‘જલે પાનીયે ચરતીતિ જલચરા ।’
જલ એટલે પાણી, તેમા ચાલનારા તે જલચર’ તાત્પર્ય
કે જે જીવો પાણીમા ઉત્પન્ન થાય છે અને પાણીમા હરી-
ફરીને જ ચોતાનુ જીવન વ્યતીત કરે છે, તે જલચર
કહેવાય છે

થલચર—સ્થલચર, ભૂમિ પર ચાલનાર, જમીન પર રહેનાર

‘સ્થલે મૂમ્યા (મૂમે) ઉપરિ ચરન્તીતિ સ્થલચરા । સ્થલ એટલે ભૂમિ, તેના ઉપર ચાલનારા તે સ્થલચર’ તાત્પર્ય કે જે છમે જમીન પર જન્મ ધારણ કરે છે અને જમીન પર હરી-ડગીને પોતાનું જીવન વ્યતીત કરે છે, તે સ્થલચર કહેવાય છે

ગચર—ખચર, આઠશમાં ઉડનાર, પક્ષી ‘ત્વે આસાદો ચરતીતિ રચગ ।’ ખ એટલે આકાશ, તેમાં ગતિ કરનાર તે ખચર અટી અખતમી વિભક્તિનો લોપ કરવામાં ન આવે તો ખેચર એવો શબ્દપ્રયોગ પણ થાય છે આકાશમાં ગતિ કરનાર-ઉડનાર છમે પક્ષી, નિહંગ કે વિહંગમ કહેવાય છે

તિવિહા—ત્રણ પ્રકારના

પરિવિદ્યા—પરેન્દ્રિય

આ ૫૬ તિરિક્ત્યાનુ વિશેષણ છે

તિરિક્ત્યા—તિથિ ચ

“તિર્યગચ્ચતાસિ તિર્યચ્ચ ।” જે છમે તિર્યગ્ એટલે ત્રાસા કે વાકાચૂડા ચાલે તે તિર્યચ્ચ પગુ-પક્ષી વગેરેની ચાલ આ પ્રકારની હોય છે, એટલે તેમને આ સસા લાગુ પડે છે ટીકાકાર મહર્ષિઓએ તિર્યચ્ચશબ્દની ખીજ વ્યાખ્યા

પણ આપી છે “તિરોદિતા સ્વકમવશવર્તિત સર્વાસુ ગતિષુ
ગન્ધત્યુપપન્નત્ત્વમ્” એવો ચોતાના કમને
વશ થઈ તિરોદિત થયેલા છે અને તે કારણે સર્વ ગતિમા
ન્ય છે, તે તિર્થંચ

ચ—અને

સુસુમાર—મગરમંડળની જાતિ

સુસુમાર અને મચ્છ અને કચ્છવ અને ગાદ તે સુસુ-
માર-મંડળ-કચ્છ-ગાદા સુસુમાર-મગરમંડળની જાતિ
‘શિશુમારા મહાપસદશા ।’ શિશુમાર એટલે રાગીર મ્યવ
પાડા જેવા આકારના દરિયાઈ પ્રાણીઓ તેમને મામાન્ય
રીતે મગરમંડળ કહેવામા આવે છે પ્રજાપનાસૂત્રમાં સુસુમાર
એવો શબ્દપ્રયોગ છે અને હિંદી ભાષામા આ જાતના
પ્રાણીઓ માટે સૃષ્ટ ગણ્ડ પ્રચલિત છે, એટલે અહીં સુસુ-
માર એવું પાઠાતર સમજવું જોઈએ

મચ્છ—મત્સ્ય, માછલા

માછલા અતિ પ્રસિદ્ધ છે શાસ્ત્રમા તેના અનેક પ્રકારો
વર્ણવેલા છે જેમ કે—હતિ-મત્સ્ય, રોહિત-મત્સ્ય, તિમિ-
મત્સ્ય, તિમિગલ-મત્સ્ય, નક-મત્સ્ય, તડુલ-મત્સ્ય, મતાકા-
મત્સ્ય વગેરે

કચ્છ-કચ્છ, કાચબાની જાતિ

કાચબો પણ પ્રસિદ્ધ જાત્યર છે તેના અસ્થિકચ્છપ
અને માસકચ્છપ એવા બે પ્રકારો છે અસ્થિકચ્છપમા

અનિયંત્રિત લા । વિગેરે દેખે છે અને માત્ર અપમા માસનો
લા । વિગેરે દેખે છે

મદ-મદ, ૪૮

‘પ્રાદો જાંબરિયનનુકોત્તિસિદ્ધ ।’ ૪૮, એ એક
પ્રા.નુ. ૪૮-૪૯ પ્રા. ૧૧ છે જે તે તત્ત્વ તેવું લાગુ છે
માટે પ્રતિષ્ઠા છે તેને લા. નામા ૪૮ અને હિન્દી ભાષામાં
પદિનાંક ૪૮ છે પ્રાપ્તનાસૂત્રમાં તેના (૧) દિની, (૨)
વેદ, (૩) મૂર્ધન, (૪) પુટક અને (૫) લીમા ૧૨ એક
પ્રા. પ્રમાણે જણાવેલા છે, પણ તેનું વિગેરે વર્ણન મેલુ
નથી, એટલે તેની એકમાત્ર અર્થ આપી શકા નથી

મગર-૫૧

મ. ૧૦ પણ જૂન જાણીતું ૪૮-૪૯ તેની પૃષ્ઠીમાં
કવચના દાના જેવા નીચે દાના દેખે છે, જે કાનિષ્ઠ
હથિનાનું કાન હોય છે નામન્ય નીચે મથરા ભેગ
તળાવ, મોળા મથેવર તથા દંડિયામાં છે છે, ૧ તુલક
દોષ વાળ તેના કિનારે આવીને પાંચ રહે છે, ત્યારે
કિનારાની માત્રી જેવા નાના લાગે છે અને તેથી મનુષ્ય
તથા પશુઓ ધર્મીવાર હેતુતય છે જમીન મધ્ય પૃષ્ઠીમાં
મગરનું બાજુ ધનુ દેખે છે

ચ-અને

જલચારી-જલમાં વિચરનાર, જલચર

સાવાર્થ

પચેન્દ્રિય તિર્થ ચો નણુ પ્રગરના છે (૧) જલચર, (૨) સ્થવચર અને (૩) ખેચર તેમા જલચર તિર્થ ચોના શિગુમાર, માત્સ્ય, કમ્બુપ, શાહ અને મગર એ પાંચ ભેદો જાણવા

વિવેચન

પચેન્દ્રિય હવેના મુખ્ય ભેદોનુ નિરૂપણ કરતાં નારક, તિર્થ ચ, મનુ ય અને દેવ, એ ઠમ ગ્યાપિત કરેલો છે, એન્દ્રે પ્રથમ નાનક હવેના ભેદોનુ નિરૂપણ કરે છે

આહી પચેન્દ્રિયના નિયમ ચાલુ હોવા છતા પ્રકરણ-કારે પર્વદિયા તિર્થિયા એવો શબ્દપ્રયોગ કર્યો છે, તેનું કારણ એ છે કે સ્થાવર અને વિચેન્દ્રિય હવેને પણ સામાન્ય રીતે તિર્થ ચ કહેવામા આવે છે, તેનો વ્યતિરેક કરવો અને માત્ર પચેન્દ્રિય તિર્થ ચ હવેના ભેદોનુ જ નિરૂપણ કરવું

પચેન્દ્રિય તિર્થ ચ હવેને લોકભાષ મા પશુ-પક્ષી કહેવામા આવે છે તેની વિવિધતાથી આપણે કેટલાંક અંશે પરિચિત છીએ, પણ આ વિષયનો ખાસ અભ્યાસ કર નાર એક પ્રાણીશાસ્ત્રી જણાવે છે કે 'આ પૃથ્વીમા લગભગ ૮૦૦૦ પશુઓની તથા ૮૦૦૦ પક્ષીઓની જાતિ છે, આમ જાંધી મળીને પ્રાણીઓની ૧૬૦૦૦ જેટલી જાતિ છે આ જાંધા પ્રાણીઓની ખામિયનનો અભ્યાસ કરવો

હોય તો અનેક વૈજ્ઞાનિકોએ અનેક છદ્મી સુધી એધાર કાર્ય કરવું પડે એમ છે.

અહીં એટલું જણાવવું જરૂરી છે કે આને પશુ-પક્ષીઓના જનન મળધી અનેક અધ્યાસપૂર્ણ ધન્યો પ્રાપ્ત થાય છે અને તે ઘણી રમત માહિતી પૂરી પાડે છે ઉપરાંત આપણા આત્મ નાહિત્યમા પણ પશુ-પક્ષીના વિશિષ્ટ ગુણો સળધી અનેકનિધિ માર્મિંઠ નોધો પ્રાપ્ત થાય છે અને તે આપણા જીવન માટે દષ્ટાંત રૂપ લેખાય છે દાખલા તરીકે મિહનું પરાક્રમ, હાથીનું બુદ્ધિચાપન, ઘોડાની સ્ફૂર્તિ, બળ તો પુરુષાર્થ, જાયની નમતા, વાનગની ચપલતા, કૂતરાની વફાદારી, જરુહનું ઉદ્દન, નમગી (સી)ની ઝડપ, સડરાની દ્રષ્ટિ, બગલાનું ધ્યાન, મોરની ઠલા, ફૂફડાની મહાઈ, જીવજીવનું ગાન, કોયલના કંઠની મધુરતા વગેરે વગેરે.

ઘેન મહર્ષિઓએ પશુ-પક્ષીઓની તમામ ગતિ ઓનો ત્રણ વિભાગમા સમાવેશ કર્યો છે (૧) જલમા ગતિ કરનારા અર્થાત્ જલચર (૨) સ્થન પ ગતિ કરનારા અર્થાત્ સ્થવચર અને (૩) જા એટલે આગતમા ગતિ કરનારા અર્થાત્ ખેચઝ આ સિવાય એથો વિભાગ શક્ય જ નથી આ જગતમા એવું કયું સ્થાન છે કે જે જલ, સ્થવ કે આકાશ સિવાય અન્યત્ર આવેતું હોય ? આપણા લોકરના પણ ત્રણ જ વિભાગો છે (૧) દગિયાઈ કાફલો, (૨) જમીન પરનું સૈન્ય અને (૩) આકાશી દળ એટલે આ

વર્ગીકરણ ઘણું પદ્ધતિગરનું છે અને તે પચેન્દ્રિય તિર્થ-
ઓનો પરિચય મેળવવા માટે અતિ ઉપયોગી છે

ગાવાના ઉત્તરાર્ધમાં જલચર જીવોના પાંચ લેદા
જણાવેલા છે તેમાં પ્રથમ નિર્દેશ ત્રિશુભારનો કર્યો છે
ત્રિશુભાર એટલે મોટા કદના દરિયાઈ પ્રાણી તેમાં કેટ-
લાકનો આકાર પાડા જેવો, ડેટલાકનો ઘોળ જેવો,
કેટલાકનો સિંહ જેવો તો કેટલાકનો મનુષ્ય જેવો પણ
હોય છે

જલચરનો બીજો લેદ મત્સ્ય એવે માછલા છે તે
રંગે અનેક પ્રકારના હોય છે, તેમ જ રૂપેરી અને સોનેરી
આભાવાળા પણ હોય છે કેટલાક માછલાના શરીરમાંથી
વીજળી જેવો પ્રગટ નીકળે છે અને તે ઘણે દરથી દેખાય
છે કેટલાક માછલા ઉડવાની શક્તિ પણ ધરાવે છે અને
તે ટોળાબંધ ઉડી ઉડીને ફરના પાપીમાં પડે છે આ રીતે
તેમનામાં બીજી પણ અનેક વિશેષતાઓ હોય છે

આ વર્ગમાં જોડેલનું સ્થાન નોંધપાત્ર ગણી શકાય,
કારણ કે તેનું શરીર અત્યંત કઠાવર હોય છે અને તેનામાં
બળ પણ અસાધારણ હોય છે તે પોતાની પૂછડીના-પાછલા
ભાગના એક જ ફાંકામાંથી વહાવુમાં મોટું ગાળડું પાડી
દે છે અને નાના વહાણોને તો ભેતભેતામાં ઉથલાવી નાખે
છે તેનું જટણુ એટલું મોટું હોય છે કે જ્યારે તેને
પહોંચુ કરે ત્યારે છ કુટનો માનવી તેમાં સીધા ગરકાવ
નથી શકે

આનંદ જૈનવૃત્તિમા કહ્યું છે કે 'સ્વયભૂતમા સમુદ્રમા જિનપ્રતિમાના આધારના મત્તે ચાય છે, જેને જોઈને ઘણા જગત્ છોડેને તતિમ્મરણ જ્ઞાન જોઈને પૂર્વ ભવતુ જ્ઞાન થય છે અને તેજો અમ્ય દર્શન, મન્નદ શુભ તથા દર્શવિ તિ ધર્મ પામે ૮' નાના એ પણ જણાવ્યું છે ૬ વાસ અને નગિયાનો અક્ષર છેડીને બધા આધારના મત્તે મગી આરે છે '

કલ્પક કહે છે કે 'માનવા તો જગરાદી છે, જોઈને કે જગમા થતી જો પ્રાણી વનમ્પતિ છે તેનું ભક્ષણ કરવાના પાપ નું ?' પણ આ નરનો અજ્ઞાનમૂલક છે માણવા પન્દિત્ય પ્રાણી છે તે નાશ કરવાની, દયા નાખવાની, નૃપવાની, જોવાની તથા ગાનગવાની, જોમ પાવેય ઈન્દ્રિયોની રક્ષિત ધરાવે છે વગી તજો પેતાની વૃત્તિ-ગ્રંથિ અનુગ્રાહ જલમા નિવ ત કહે છે અને પોતાની આશુવિધ ચલાવવાપૂર્વક કાવ નિર્મિ છે વિશેષમા તેજો અન્ય હવત પ્રાણીની જેમ પ્રતેત્પત્તિ પણ કર છે અને પાણીનારી બહાર દાગીએ તો ત કીડીને મળ્યું પામે છે શુ આ બધા લમજો હવના-હવત પ્રાણીના નરી ? જોક સામાન્ય સમજવાળો મનુષ્ય પણ આ વન્નુ સમજી શકે જોમ છે, જોવ તેનું ભક્ષણ કરવામા મહાપાપ છે અને તેથી મુજ્જનોએ તેનાથી અવગ્ય વિન્નવુ જોઈએ

જોક રીન-હીન મનુષ્ય જોડો દયાનો
અથવા તો પશુ જેવું કરણાપ

દયાની પાત-તેની જ કરતાપા । આ મત્સ્ય-વતિ છે, આમ છતાં મનુષ્યો તેના પ્રત્યે દયા દાખવતા નથી, કરાણા દર્શાવતા નથી, એ કેટલું યોગ્યનીય છે ?

આર્થિકનું મુખ્ય લક્ષણ દયા છે અને તેનો વિસ્તાર મનુષ્યશ્રી માણીને એન્ડ્રિય પાપી સુધી ફેલાવે છે આમ છતાં આર્થિક હોસનો નોરો જનારા અને મુસિક્ષિત સમાજમાં માન-માળા ધરાવનારા વેદવાક પુરુષો વધાઈ મત્સ્યો ઉત્પન્ન નવારે, તેમને મોટા પ્રમાણમાં પકડવાની અને પરદેસી બજારી ગાવિંદ ઠમાણી કરવાની યોજનાઓ ધરી રહ્યા છે, એ નું સૂચને છે ? વધારે જાણનાર વાત તો એ છે કે સમગ્ર વર્ગ પહેલી નાણું મેળવવાના હોલથી આવી યોજનાઓનો સ્વીકાર કરી મહાન હિસાને ઉત્તેજન આપી રહ્યા નથી । દયાની દેવીનું મુખ મલા । જનાવી રહ્યો છે હવેવિચારનું નિષ્કણ હવેદયાનો પાયો નાખવા માટે છે, એટલે આપણું પ્રવૃત્ત બાકીને અહીં કદુ છે

જલથયના નાજા ભેદમાં દરજ્જા એટલે કાચખાની ભતિનો નમારગ થાય છે તે નાના મોટા અનેક કદના હોય છે અને માણસની જેમ નિન્તર જલમાં રહીને પોતાનું જીવન બદલીત કરે છે આમ છતાં કોઈક કોઈક વાર તેઓ જનાશયના નિરે રાવે છે અને ડિનારા પરની રેતીમાં અહા-તહા કરી ખુણનુમાં વાતાવરણની મોજ માણે છે અહીં કદી નિકાની પશુઓ તરફથી જય ઉત્પન્ન થાય તો તેઓ પોતાના ચાગ પગ તથા લાખી ગેડ શરીર

પરના ઝડપુ કોનલામા દુપાળી દઈને નિજીવ હોય તેમ
પડયા ગ્હે છે તેમના ચરીરનુ કોનુ લવલલા મજબૂત-
દાતોની પાતુ કનોટી કરે એવુ હોય છે, તેથી તેમનો ખચાવ
થાય છે

ભગવાન મહાવીરે આત્માથી નર-નાગીઓને પોતાની
ઇન્દ્રિયો આ કમ્પ, રૂમ કે કાચમાની જેમ ગોપની ગણ
વાનો ઉપદેશ આપેલો છે

જલન્ય ના ચોથા લો મા ગ્રાહ એન્ડે જુડની જાતિ
આવે છે, તે મોળા રોવરોમા કે નમુદ્રમા ઉત્પન્ન થાય
છે અને તાતણા જેવુ લાણુ ચર્ગી ધગરે છે આમ છતા
તેનામા ગદ્દિ ઘણી હોય છે જો તે ડાઈ પ્રાણીના પગે
વળગ્યુ તો ગળ કઠીને તેને પાણીમા ખેચી જાય છે
અને ત્યા તેને દળાવીને-ચૂનીને મારી નાખે છે હાવી
જેવા બગનાન પ્રાણીઓ પાતુ તેની ચૂડમા રી છટકી
શકતા નથી

મસાપના સૂત્રમા આ ના પાચ પ્રકારે દર્શાવ્યા છે, પણ
તેના અરૂપનુ વર્ણન પ્રાપ્ત થતુ નથી, આમ છતા અન્ય
અધ્યાના અવલોકન પ વી એમ લાગે છે કે ઓકટોપસ
જેવા પ્રાણીઓનો આ વર્ગમા સમાવેશ કરેલો હશે, કારણ
કે તમને તાતણા જેવા પૂળ લાણા આઠ પગ હોય છે
અને બીજી ચૂનક નળીઓ પાતુ દોય છે તેઓ ઓક
વળત એનાવી સિદ્ધાર પડી લે તો પડી તેમના સડળ
માથી એ નીકળી જાય તો નથા સાગરખેડુઓ

જલરાશિ તરીકે જોવાળે છે અને તેના દર્શન થતા જ 'કાળ આવી પહોંચ્યો' એમ માનીને હતાજ વડ જાન છે જો કે આમા પણ અપવાદ હોય છે, પરંતુ સામાન્ય અનુભવ આ પ્રદાનનો થાય છે અને જોઈટોપગના વિશે જોયા છે અને ફીમમા તેની જલચર પ્રાણીઓ માથેની લડાઈ નિહાળી છે, તે પરથી તેનું જલગત્તમ તરીકેનું નિશ્ચય સાચું લાગે છે

જલચરના પાન્યમા ભેદમા મગરની જાતિ આરે છે કે જે તેના તીખા દાંત અને બચકર પૂછડા માટે પ્રખ્યાત છે તે મોળા તળાવામા, સરાવરામા તથા સમુદ્રમા ઉત્પન્ન થાય છે અને કોઈ કોઈ વાર નદીઓના પ્રવાહમા પણ તજાઈ આવે છે વગી કોઈક વાર તેઓ જલાગતના કિનારે આવી ચૂપચાપ પડ્યા રહે છે તેમનો રંગ મોળા લાગે કિનારની માત્રી જેવો હોય છે, એટલે મનુષ્યો તથા પશુઓ છેડ તેમની નજીક જાય ત્યાં મુધી ખળાર પડતી ન ' પરંતુ મગરો આ વડનો લાભ ધરાવે છે, એટલે જ તેમનો પગ પકડીને જળમા ખેંચી જાય છે અને ત્યાં જાય વર નાતો નડે જાય । ભરીને તેમના છાત્રનો કરુણ અન આણે ॥

મગરોનું જળ પાણીમા ઘણું હોય છે, એટલે તેની સાથે લડવાનું કામ સહેલું નથી, આમ છતાં કોઈ કોઈ મનુષ્યો તેમની સાથે લડીને સફલતાથી બહાર આવ્યાના દાખલાઓ પણ નોંધાયેલા છે

દેહ । ધમે- છી-ત પત્તુ ધત્તા ૪૧-૪૨ પ્રાણીઓ છે,
પત્તુ અર્ધા તો સનેપથી વર્તુન કરવાનું હોવાથી આત્મા
મુખ્ય બેદો ઠહ્યા છે

શૂળ

ચત્તપય-ઠરપરિસપ્પા મુયપરિમપ્પા યથલ્લયરા વિવિદ્દા ।
ગો-સપ-નરુલ-પમુદ્દા યોદ્ધવા સે સમાસેણ ॥ ૨૧ ॥

સંકૃત છાયા

ચતુર્વદા ઠરપરિસપા મુત્તપરિસર્પા સ્થલચરાગ્રિવિધા ।
ગો-સપ-નરુલ-પ્રમુદ્દા યોદ્ધવાસ્તે સમાસન ॥ ૨૧ ॥

પદાર્થ

ચત્તપય-ચતુષ્પદ, ચોપગા

ચત્તપય અને ઠરપરિસપ્પ તે ચત્તપય-ઠરપરિમપ્પા
ચત્તપય-ચતુષ્પદ, ચોપગા ‘ચતુર્ભિ પદૈશ્ચરણશ્ચરતિ ગચ્છ
તિ યે સે ચતુષ્પદા ।’ જે ચાર પદો વટે-ચરેલા વટે
આવે છે, તે ચતુષ્પદ લોભાપામા તેને ચોપગા કહેવાય છે

ઠરપરિસપ્પા-ઉગ્ગ પરિસર્પ, ઉર વટે આવનારા, પેટે
આલનારા

‘ઠરસા પરિમર્ષન્તિ યે સે ઠર પરિસર્પા ।

જે ઉગ્ગ વટે આવે છે, તે ઉગ્ગ પરિસર્પ ઉર એટલે
હાતી કે પેટ

મુયપરિસપ્પા-શુભપરિસર્પ, શુભ વટે આવનારા, હાથ
વતી આવનારા

‘શુજાન્યા પરિસર્પિત ચે તે શુચપરિસર્પા ।

જે ભુજાઓ વડે જાયે તે ભુજપરિસર્પ’ ભુજા એટલે હાથ

ચ-અને

થલયરા-સ્થલચર

તિલિહા-૪૫ પ્રકારના

ગો-ગાય

ગો અને સાપ અને તરલ છે પશુદ જેમા તે ગો-

સાપ-નડલ-પશુદ ગો- ૧૫

સાપ-મર્પ, સાપ

નડલ-નકુલ, નોગિયો

પશુદ-મશુખ, વગેરે

શોધત્વા—જાણવા

તે—તે

સમાસણ—મ મેપ વડે, ફકમા

અન્વય

શ્વરપય-ત્રપરિસર્પા શુચપરિસર્પા ચ તિલિહા

થલયરા, તે સમાસણ ગો-સાપ-નડલ-પશુ, શોધ-રા ॥

ભાવાર્થ

સ્થલચર તિર્થો ૪૫ પ્રકારના છે (૧) ચતુષ્પદ

(૨) ઉર પરિસર્પ અને (૩) ભુજપરિસર્પ તે અનુક્રમે ગાય,

૧૫ અને નોગિયા વગેરે જાણવા

વિવેચન

પચેન્દ્રિય છયોનો એક વિભાગ તિર્થંચ તરીકે ઓળખાય છે આ તિર્થંચ છયોમાના કેટલાક ને જલચરની સજ્ઞા પ્રાપ્ત થયેલી છે, કેટલાકને સ્થનચરની સજ્ઞા પ્રાપ્ત થયેલી છે, તે કેટલાકને ખેચન્ની સજ્ઞા પ્રાપ્ત થયેલી છે તેમાથી જલચરની સજ્ઞા પ્રાપ્ત કરનારા છયોનો પન્દિય અપાઈ ગયો હરે સ્થનચરની સજ્ઞા પ્રાપ્ત કરનારા છયોને પરિચય અપાય છે

સ્થનચર છયો એટલે ભૂમિ કે જમીન પર ફરતો પશુઓ તેમના નિવિધ અપેક્ષાઓ વિવિધ પ્રાણે રહે શકે છે, પરંતુ અહીં તેમની ચાલવાની ક્રિયા પશુ પ્રાણી પ્રમરો પાડનામા આયા છે (૧) જે ચાપ પડે છે આવે છે તે ચતુષ્પદ (૨) જે ઉપર પડે પરિમર્પણ છે આવે છે, તે ઉપર પરિમર્પણ અને (૩) જે બુદ્ધિ છે સર્પાણ હરે છે-આવે છે, તે બુદ્ધિ પરિમર્પણ

આ દરેક પ્રકારને ઓળખના માટે દેવે એક પ્રનિદ્ધ નામ આપવામા આવ્યા છે જેમકે ગાય વગેરે અહીં વગેરે શબ્દથી જાણી શકાય છે, ગાય, ગધેરા, ખચ્ચર, કાંટ, બડરી, વાધ, દીપડા, યિયાળ, સમવા, ફૂલ, જાળી, ચાર પગે ચાલનારા પ્રાણીઓ હરે પરિમર્પણ એટલે માપુ વગેરે ધોણુમા, અજગર

પ્રાણીઓ સમજનાના છે ભુજપરિસર્પ એટલે નોળિયા વગેરે આટી વગેરે રાખ્દથી ૩૬૨, ગરૌણી, કાકીડા (કાચ ડા) અને એવા ૪ બીજા ભુજ વડે ચાલનારા પ્રાણીઓ સમજવાના છે

અતુપદ એટલે ચોપગા પ્રાણી વ્યવહારમાં તેના શ્રામ્ય પગ અને વનપગ એના જે વિભાગો ઢરવામાં આવે છે તેમાં જે પગુઓ મનુષ્યો માથે હળી ગથેલા છે અને ગામ-ખેતર વગેરેમાં ગ્દે છે, તે શ્રામ્ય પગ કહેવાય છે અને જે પગુઓ મનુષ્યોથી દૂર વનપ્રદેશમાં રહીને ચોતાનુ છનન યતીત કરે છે, તે વનપગ કહેવાય છે

શ્રામ્ય પગુઓનો મોટો ભાગ પાળેલો હોય છે અને તે મનુષ્યોને એક યા બીજા પ્રકારનું કામ આપે છે કાખલા તરીકે હાથી, ઘોડા, ઊંટ વગેરે ચવારીના કામમાં આવે છે, ળાગ, પાડા વગેરે ખેતીના કામમાં આવે છે, ગાય, ભેંસ, બરી વગેરે દૂધ દે છે, ગધેડા, ખચ્ચર વગેરે ભાર ઊંચકે ૩ અને ફૂતરાઓ ધર, ફકન, ખેતર કે જનાવરોના ટોળાની ચોડી કરી ઉમળા તેના જન્મને દે

વાનરોને પાળવામાં આવે તો તેઓ પણ ચોડીદારનું કામ કરે છે તથા નાચ વગેરે શીખીને ધણીનું દિલ ખુશ કરે છે વળી કેટલીક વાર તો તેઓ વક્ષાદારીનું ઉત્તમ ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે

ઘોડા વર્ગો પહેવાની આ વાત છે કે જ્યારે મુળર્ધ નજીક થાગ્યા નિવવાના એક ગામડામાં એક મદારી વાનર

તથા જલરને લઈને દાખલ થયો તેણે વાનરને અનેક પ્રકારના જેલો ગીળેલા હતા, તે જોઈને લોકો ઘણા ખુશ થયા અને તેમણે મદારી તરફ દૃષ્ટી પેગા ફેંક્યા પરંતુ એ ગામના કેટલાક દુષ્ટ લોકોએ-જદમાયોએ મદારીને બહુ ક્રોધે 'તું અમને આ વાનરો વેચી દે' ત્યારે મારીએ બહુ ક્રોધે 'એ તો મારી જીવોગી ઈ તેને હું વેચી શકીશ નહિ' આવી જદમાયો ક્રોધે લગ્યા અને ધમકી આપવા લાગ્યા કે 'દાવવી તું આ વાદરાનો જેન કની રીતે કરે છે? તે અમે જોઈશું' હતા મદારીને મચક આપી નહિ અને જદમાયો ત્યાંથી આવતા થયા.

હવે તે મદારી દિવસ સર જેવ-તમાચા જતાવીને મધ્યા સમયે ગામ જડાગ પોતાના મુખમે પાડા ફેરાં, ત્યારે પેગા જ માયોએ તેને ઘેરી લીધો અને તેની પાસે જોઈ ક્રોધે પેગા-દલ હતા, તે લૂંટી લઈને તેને માની નાખ્યો તવા તેનું મહડું પાનેના જગવમા જઈને દારી લીધું પરંતુ તેણે જલરને લઈ આવ્યા થયા વાનર તેમની પડકમા આવ્યો નહિ એ તો જદમાયોએ મારી પર હુમલો કર્યો, ત્યારે જ નામી છૂટ્યો હતો અને એક વૃક્ષ પરની બાજુ વૃક્ષ પર ફૂટતો જગવમા જઈ પેઠો હતો અહીં જહીને તેણે પોતાના ધણીનું મહડું દગના જોશું હતું.

પેલા જદમાયો જલરને માનીને ખાઈ ગયા અને તેનું ચામડું દાખા પર સૂંધું વગી મદારીને લૂટતા

જે પગા મળ્યા હતા, તેનો ખૂબ દાડ ટીક્યો અને અમારો શુનો કોઈએ જોયો નથી, એમ માનીને મસ્ત થઈને સૂતા.

બીજા વિશે પેલો વાદો તમામ આ રો અને થાળેદારની કચેરીએ પહોંચ્યો ત્યાં ગેવા એનપીળા કરવા લાગ્યો કે થાળેદારને તેમા રહેવા લાગ્યું છેવટે વાદરાએ તેના પગ પડ્યા અને એના માડ્યા આગ્રી થણાર સમજ્યો કે તે મને ગોઈડ નાણે લઈ જવા માગે છે, એને તેની પાછળ પાછળ વાલ્યો તાથે એના નિપાઈઓ પણ ચાલ્યા.

અનુક્રમે વાદરો તેમને જ મળ્યા એ જાગમા લઈ આ રો કે જ્યાં ગદમારોએ મદારીનાં લલ દાટી હતી વાદરાએ તેના પરની માટી હાથથી ફેર કરવા માડી, એટલે સિપાઈઓ પણ તે કામે લાગ્યા અને તેમના આદર્શની વચ્ચે મદારીની લાશ નજરે પડી પડી તેને બહાર કાઢીને તેઓ જામમા લઈ આ-ચ્યા.

લાગની હાલત પરથી તેમને એ સમજતા વાર ન લાગી કે આ ખૂન તાજેતરમા જ થયું છે, પણ તેના શુનેગારને શોધવાનું કામ સહેલું ન હતું તેઓ ગલીર વિલાગમા પડ્યા પરંતુ આ વખતે પેલો વાનર તેમની મઠે આવ્યો તે થાળુદારનો હાથ પકડીને પેના બ માયોના સ્થાન પર લઈ ગયો અને તેમને જોતા જ તેમના પર ફરી પડી ગયો. ભરવા લાગ્યો આથી થાળુદાર તથા સિપાઈઓ સમજ્યા કે આ ગદમારોએ જ મદારીનું ખૂન

ક્યું લાગે છે પત્રી તેમને ઘડનાં જીવી વીધી તે
મનગીના કપડા તથા હેટનીક વસ્તુઓ મળી આવી અને
બાંધાનુ તા'તુ ચમડુ હાથના પગ ચૂનાનું જોયું આવી
તેમને નિરંતર કન લીધા મો જૂના સાંપના મુદ્દાનો
અડાળો આ હેડમા પેલા વાન જ મુખ્ય ગાદી નહી,
કાળકે તેને જૂન વસ્તુ નજર જોયું નુ

અચાજે ન્યાયાધીશે પૂછ્યું કે 'તું આ માત્રોને
કોમળે છે?' તરે વાન નામુ પગાવીને જા પાડી અને
તે દરેકની પાડ જઈને તેમના કપડા ખન્યા

કરી ન્યાયાધીશ પૂછ્યું કે 'તું આ માત્રોને મન
ગીનુ જૂન ક્યું છે?' ત્યાં પગ તેને નામ પૂનારીને
હા પાડી અને કનગાબની બિચિરાડી કરવા લા પા બીજા
માડીઓએ પણ બ માત્રોની વિદ્વદમા જુવાની માપી,
આરી ન્યાયાધીશે જુને આ પીત માન્યે મો લધા બ
માત્રોને ફાગીની યિથા કન્યાવી

મુદ્દાનો પૂના કયા પત્રી આ વાદરો એ જ મામમા
મહેના લગ્યો અને રૂટવી હરવ-કન્યા લાગ્યો બધા લોકો
નેતા પ્રત્યે માનની નજરે જોતા હતા અને તેની પાનેવી
વફાગીનો બોધપાઠ અદલ હતા હતા

રેવાનુ તા પદ જે છે કે ચોપના અબોલ પ્રાણી
ઓમા પણ જોવા બટવા, શુભો દોષ છે કે નેમના પ્રત્યે
આપજને માન ઉપન્યા વિના રહે નહિ

તેન આગેએ વસ્તુ પડના ચાર પ્રકાર માનેલા છે

અન્ય ખોરાજના અવાને તે માત્ર પવનનું લક્ષણ કરીને લાભો કાઢી નિર્મમન કરી શકે છે

માપને પગ દોતા નથી, પણ તેના શરીરમાં હાડકાની એવી રચના હોય છે કે તે ગડપથી ઊભાનીચા થઈ ગઈ છે અને તના આધાર તે ગતિ કરી ગઈ છે વળી વૃક્ષ, વામ કં મનુષ્યના શરીર વગરને તે ભરડો લઈ શકે છે અને એ જ હાડકામાં જોડેલ વખત પમાર કરી ગઈ છે આમના સમયમાં તે ગુચળું વાળીને દરમાં કે કોઈ પ્રમુક્ત જગામાં પડ્યો પડે છે *

અજગર તેની તોળીમ દાયા માટે પ્રમુક્ત છે તેના રંગ લગભગ ચિત્તણ જેવો હોય છે અને તેમાં તપખીરિયા કે બદામી રંગના ધાળા દોય છે તેની લગાઈ વીસ કુટથી માટીને લાલીન-પીસ્તાલીમ કુટ જગરી હોય છે આવા લાળા અજગરો માપે ત્યાં ખાનદેશના જ મવામાંથી મળી આવે છે તે મોટા ભાગે જાતમાં બહુ વગેરેવાળા ભાગમાં રહે છે મોટે મનવા, હજી વગેરે પશુઓનો પોતાની ગીતે શિખર કરીને તના પર નિરાંત કરે છે અજગરની આખામાં એક પ્રકારની આજ્ઞાશક્તિ હોય છે, એટલે તે કોઈ વૃક્ષની નીચે પડ્યો પડ્યો ઉપરની કાઢ પર રહેલા પક્ષી પર ઘોડીવાન મીટ માટે તો તે પક્ષી તરફીને નીચું પડે

* હાડકા વૈજ્ઞાનિકોની એવી માન્યતા છે કે સાપ માસાદારી માળી છે અને તે દૂધ પીતો નથી

છે અને તે એને પોતાના વિઠ્ઠલ મુખમાં જીરી લઈને
ગળી લાય છે

અજગરના વિશેષ પ્રકારો શાશ્વત નોધાયેલા નથી
અને અમારા જાણનામાં પણ આવ્યા નથી

આમાલિક એ આપણા અનુભવમાં આવતું પ્રાણી
નથી, કારણકે તે અમુક વખતે જ જમીનની નીચે મૂકી
છેલ્લી ઉત્પન્ન થાય છે * આ પ્રાણી જન્મ વખતે તો
માત્ર અશુભના અનુભૂતમાં ભાગ લેતું હોય છે, પણ
તે ઝડપથી પોતાના કાયાને વધારી બાર ચોરસ જેટલી
લાંબા કરે છે તેનું આયુષ્ય અત્યુદ્ભૂત હોય છે, પણ
તે મર્યા પડી ત્યાં જોડા મોટો ખાટો પડે છે એ ચક્રવર્તીની
મહાન મેના પણ તેમાં જરૂર થઈ જાય અને તેનો પત્તો
લાગે નહિ ખાસ કરીને જ્યાં જેઈ ન જાય ત્યાં ચક્રવર્તી
વગેરેની સેનાનો નાશ થવાનો દોષ ત્યારે જ તે ઉત્પન્ન
થાય છે

મટોરગ પણ આપણા અનુભવમાં આવતું પ્રાણી નથી,
કારણકે તે અદીદાની જાણ થાય છે કે જ્યાં મનુષ્યનો
સંસ્કાર નથી આમ તો તે ઉપરિમર્ષ એટલે કે પેટ વડે
ચાલતું પ્રાણી છે, પણ વિચિત્ર શક્તિને લીધે જલમાં પણ
યથેચ્છ વિહાર કરી શકે છે તે નાના મોટા અનેક જાતના

* ચક્રવર્તીની મેના તો પાંચ બાર ચોરસમાં પથરાયેલો હોય છે
તેના મગજમાં આ પ્રાણી ઉત્તમ થાય છે કેનાક આચાર્યો
આસાલિકને બેલ્ડ્રિસ પ્રાણી માને છે

હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટતાએ તો એ હજાર યોજનની કાયા-
વાળા પણ મળી આવે છે

ભુજપરિમર્ષ એન્ડે ભુજ વડ ચાલનારા પ્રાણી અહીં
ભુજ ના જ્યાં આગળના વધારે નિકળવા જે પગો નમજ-
વા ૧૧ ૯ આ જુઓને પાછળ જે પગો હોય છે, પણ તે
એન્ડે નિષ્ક્રિયા હોવા નથી, એન્ડે તેમની ગતિનો મુખ્ય
આધાર આ પગના જે પગ ૪ જે ભુજઓ પર વિશેષ રહે
છે આ વર્ગમાં પણ અનેક પ્રાણીઓ આવે છે જેમકે—
નોખિયા, બેદર, કાઠીડા, બદન ઘા, પાળા ઘા, સાહા,
ખીમકોલી વગેરે

નોખિયાને આપો સર્પના કંદર દુરગત તરીકે ઓળખી
ખીઓ છીએ, બરણ ૪ તે કદ્યુદ્ધમા સાખને હરાવી કે
છે આમ તો એ વાડાનું પ્રાણી છે, પણ ઢેટલાક મનુષ્યો
તેને પાળે છે અને તેની પાસેથી અનુદાન મારણ કામ લે છે

બેદર અતિ પ્રમિદ્ધ પ્રાણી છે ત ગમે ત્યાં
મૂકેલી = ~ ~ છે, કોટલે
મૂષક (ચીર) જેતરાગા
પડે છે, ત્યારે ૧૨

બેદર પાકને
ગણના ઇતિમા ~
આકૃત) બેદરની
ખાને કેટલાક પ્રયો
વાત નશ્તી થઈ હતા

અને તે પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવામા તેનો હીક હીક ઉપયોગ કરે છે દાખલા તરીકે એક રીંગીમા રહેલી ગાહી તેમને પીવા જતી તેમણે ગઈ પણ પ્રારે એ રીંગીનો બુચ ઉઘાડી નાખ્યો હરે ને તે રીંગીને માડી પાગ દે તો નેમાની નાનું ટુકડું જાય જો તે બેઈએ તેની શાકાં ખી ગડે નહિ, માથા તરફ એ રીંગી પગ એમીને પાતા પૂછડી નમા દાખલ કરા માડી અને તેને બજાર કાઢીને તેના પગ પી મહી નાખવા લાખ્યા આ રીતે તેમણે ઘણાં શાકાં ખી રીધી

ગરીબી માપણુ ધામા ધાનીવાર લેવામા આવે છે કાઢીયને કાચજા પણ કાવાય છે તે રાઈ મનુના પ્રાર-તામા વિશેષ લેવામા આવે છે તેમની ખસા પગના રંગો પલટાતા નહે

અદન ઘો મોગી રીંગી જેવી હોય છે, બ્યારે પાનલા ઘો પાટલા જેવાં પહોળાં અને લાગી હોય છે તે જ રીંગીમા ચાકખાનુના વાજ રોના નેવામા આવે છે મવાયાના જગલોમા ઠપ દુટ મેટી ઘો વાન છે કે જેને 'જગની હાલ' તરીકે ઓળખવામા આવે છે

સાઠા કાપીજને મળતા હોય છે, પણ તે દગ કરીને જમીનમા રહે છે

ખીલજેડી મોગ બાગે વૃક્ષ પર હે છે અને પાદડા વગેરે પર પોતાનો િલે છે

આ ઉપરાંત

કે પ્રાણીઓને આ વર્ગમા

મૂકી રાકાય તેમ છે, પણ સ્થલગકોચને લીધે તેનું વર્ણન કરતા નથી

મૂળ

તયરા રોમય-પરમ્બી ચમ્મય-પરતી પાયડા ચેત્ર ।
તરલોમાઓ ચાદિ સમુગ્ગ-પરતી વિચય-પરતી ॥ ૨૨ ॥

અરુદ્ધન છાયા

તયરા રોમનપક્ષિણચ ચમપક્ષિણચ પ્રગ્ગાચેત્ર ।
તરલોમદ્ ચાદિ સમુદ્ગપક્ષિણો તિતતપક્ષિણ ॥ ૨૨ ॥

પદાર્થ

તયરા - ખેતરા, મૂકીઓ

રોમય-પરમ્બી રોમજ પક્ષી

‘રોમખિર્ગિતા ચે પક્ષસ્તે સ ત્યપામિતિ રોમજપક્ષિણ-
શુક-દમ-માગમાદય ।’ રોમવડે બનેલી છે જે ખાખે તે
જેમને દોય તે રોમજ પક્ષી જેમકે ચોપન, હમ, મારસ
વગેરે રોમ એટલે કે રાત્રી લેના પગ જીવી કેવાની હોય
તે ખાખને રોમજ ખાખ એટલેવાય આત્રી ખાખને પારણ
કરનારાઓને રોમજ પક્ષી સમજ ॥ ચોપન, હમ, મારસ
વગેરે આ વર્ગના પક્ષીઓ છે

ચમ્મય પરતી-ચર્મજ પક્ષી

‘ચર્મજો જાતા ચ પક્ષસ્તે સ ત્યપામિતિ ચર્મજપક્ષિણ-
ચાલગુહો-ચમચટિકારય ।’ ચામડાયા બનેલી છે જે ખાખે

તે લેમને હોય તે ચમજ પડે તેમ કે વાગોળ ચામા
ચિડિયા વગેરે

ચ-બને

પાયળ-૫૫૮, બલીતા

ચેર-નિઝીર

નર ગોળાઓ-નરનો વી, મનુષ્યમર્યાદા જુદાંપ, ધાત
દીપા અને અર્ધા પુષ્કરાવર્ત દીપ એ અની દાંપતી નર
લોકે ઈ મનુષ્યના રહેવાય છે, કારણ કે મનુષ્યના
જન્મ-મરણ આ મર્યાદા જ હોય ૮ જ જુદાંપ કરતો લગણ
નમુદ્ર છે અને પતની જુદા કરતો છાને દહિ મમુદ્ર છે
આ બંને મમુદ્રો મહા દીપની અદર જ સમજવા

વાદિ-૭૫૫૨

સમુદ્ર-પરજા-મમુદ્રમ પડે, બીડાયેલી પાખવાળા
પક્ષી

‘નર સમજતુ મનુગીભૂતા મિલિતા પથા સત્ત્વેષા
મિતિ મયા ।’ તેમા મનુગ એટલે દામગની જેમ સ પુટ
ફેપ મળેલી પાખો જમને હોય તે પડેલા પ્રકાગ્તા સમજવા
તાત્પર્ય ઈ આમ પ્રમા ઉગવા છતા જેમનાં પાખો પડોળી
ન થાય, તેમને નમુદ્રમ પક્ષી સમજવા

વિચય-૨૨૨૦-વિતત પક્ષી, પડોળી કરેલી પાખ
વાળા પક્ષી

‘વિતતા વિસ્તીણા ણ્વ પથા સન્ત્યપામિતિ દ્વિતીયા ।’

નિતન જોડે વિસ્તારનાળી પાળો લેમને હોય ત ણીજ પ્રકારના સમવા સામાન્ય રીતે પક્ષીઓ ઠે ત્યારે તેમની પાળો વિસ્તાર્પુર્વ-વિસ્તારવાળી રાય, પરંતુ જ્યાં ને જમીન કે વૃક્ષ વગેરે પર જોસે ત્યાં જો પાળો બીડાર્ જાય છે પરંતુ વેટવાક પક્ષીઓ જોવા હોય તે કે જે નીચે જમવા છતાં તેમની પાળો પટોળી ન જડે છે, ઉવાની ન શહે છે આવા પક્ષીઓને બીજા પ્રકારના જોડે નિતન પક્ષીઓ નમજવા

જાન્ય

રોમય-પક્ષી ન વચ્ચ-પક્ષી રમરા પાયકા ૫૮ ।
નરહોળાજો વાહિં સમુગ-પક્ષી ત્રિયય-પક્ષી ।

ભાવાર્થ

પક્ષીઓ જે પ્રારના છે (૧) રોમજ પક્ષી અને (૨) ચર્મજ પક્ષી આ બને પ્રકારે જાળીતા કે મનુષ્ય જેવી જહાર બીડાયેલી પાળનાળા તથા સનત ઉઘાડી શહેલી પાળવાળા પક્ષીઓ હોય છે

વિવેચન

જલચર અને સ્થનચરના વર્ણનમા પશુઓનો પરિચય પૂરો થયો હોને જોયરવર્ગમા પક્ષીઓનો પરિચય આપે છે

જે પચેન્દ્રિય પ્રાણીઓ પક્ષ જોડે પાળધી યુક્ત છે અને તે કાજો જોડે આમળમા દર મુધી ઉડાની શક્તિ ધરાવે છે, તેમને આપણે પક્ષીઓ કહીએ છીએ જાણેલી, લીક, કુદા, પતંગિયા વગેરેને પાળો હોય છે,

પણ તે પનેન્દ્રિય પ્રાણીઓ નહીં, તેમ- આમણમાં દર
મુખી હજારા કક્ષિ ધમવળા થા, એવે તેમને આપણે
પક્ષી કહેતા નથી તેમનો નમાવેલ નિમ્બેન્દ્રિય હવે
એટલે જ તુ અને કીડાના કરીએ છીએ

પણુઓની જેમ પક્ષીઓ પણ વિવિધ પ્રકારના રોય
છ અને અપેક્ષાનિયેષવાં તમના અનેક પ્રકારો પડી શકે
છે, પણુ અહીં પાળના પ્રાણી પરથી જ તમના જે
પ્રકારો પાળવામાં આવ્યા છે, જે સમજવામાં થતા રહેતા
છ અને તરીકે આમાન્ય મનુષ્યો પણ તેને તરત ઓળખી
શકે છે તેનાના પહેલા પ્રકારને સામાન્ય પક્ષી કહે છે,
કારણકે તેમની પાખો-પાખો-કાલીનાં લાલની દાંડ છે,
અને બાકી પ્રકારને અર્ધજ પક્ષી કહેવા છ, પણુકે તેમની
પાખો આમકા પી બને પી રોય છે

પ્રથમ પ્રકારના અનેક પક્ષીઓનાં નામોન થાય છે
જેમકે-ગાંડા, કનૂતર, પેલા, અંબા, ગાંડ, મેના, પેરા,
કેડલ, ભુનમુલ, કામગીઆ, ગોર, ફડા, ગીધ, લમગી,
ગાજ, ગન્ડ, તેડ, નીક, બાજ, બાજા, જાડ, નાગમ
વગેરે આમાના કનવાડ પક્ષીઓ પેલાના માણસ રગલી,
તો કેડલાડ અનિ મુલાગા મુદર પીછા પી, કેડલાડ પક્ષીઓ
પેલાના કહેલી, તો કનવાડ મધુર બેગ પી આપના માનુ
આ પાંડુ છે તેમનાં કનવાડ બાકી વૃક્ષ પર રહે છે
તો કેડલાડ તો જતાગયતા બિના કનવાડ પ, રહે
છે વગી કહેલોડ , જ સોમા રહેવાડ પગદ

છે, તો કેટલો જાન ખડક નગેરેમા પોતાના માળા બાધીને રહેવાનું પચદ કરે છે

અહીં તેમની દેખીતી વિરોધતાની નોંધ કરવી ઠીક પડશે. ચુગી-ગાળા કિંમિ પક્ષીઓને પાળ દોની રીતી, પીછા દોય છે દોનોગુમા ફકડાની જાતનું જોડ પક્ષી થાય છે, તે ઉડી રહતું નથી હવાઈ જેટલા થતા પક્ષીઓને સ્વર દોનો નથી પેચુનિ પશામા ચાનવાની તવા તગવાની શક્તિ છે, પણ ઉડવાની શક્તિ નથી કરનું પક્ષી મહાગ તિવાણુ હોય છે ભારતમા દરજી નામનું પચાં થાય છે, તે માં અગૂઠાના કંઠનું હોય છે, પવુ સાપ ૩ વાકરાથા પોતાનો બચાવ બહુ યુદ્ધિપૂર્વક કરે છે હિંદીમહાભાગરમા એવા પક્ષીઓ થાય છે કે જે આગીઆ છીકામેને જોડયા કરી પોતાના માળામા અજવાણુ ગણે છે મુઘરીની માળા બનાવવાની આવડત પ્રથમાપા છે સદેશા માળેના કબૂતરો બહુ ૫૬૫ધી ઉડે છે મામાન્ય રીતે તેમની ગતિ એક ઘલામાં ૧૪૦ માઈલ જેટલી હોય છે અને વિરોધતાથી ભેઈએ તો ૫૦૦ કે ૬૦૦ માઈલ ઉપરાંત ગતિ થયાના દાખવાઓ નોંધાયેલા છે રોમજ પક્ષીને લોમપક્ષી પણ કહે છે

ખીજ પ્રકારમા વા પોગ કે વડવાગોળ, ચામાચીડિયા, ભારક, જીવજીવ, અમુદ્રાચમ નગેરનો અભાવેશ થાય છે તેમાથી વડવાગોળ આપણા જોવામા અનેક વાર આવે છે તેઈ વૃક્ષની ટાળે તે ઊંધા મસ્તકે લટકતી હોય છે

પરંતુ તે એકવી બાથે જ રોય છે બધા વચ્ચે છે, ત્યાં મોગ નમુદમા લગે છે

આમાનીધિયા જે બાજે અવાવડ કે અધારા ઘર, લોય । વગે મા વિશેષ લેવામા નામે છે તેમની ચીંગ એટલી તીવ્રી રે નહે તે આપણા નાન નેને પૂરી થતા નથી

લગ્નક પાણીના વાડુન શરૂઆત લેવાના આરે છે તે ઘણા જ મોગ કદના હેય હ અન મનુદ તંના પા । પડી છે તો તે અટવ ધીથી ઘાડા ગરુ હ વળી અમમતનની બાજનમા તેમનુ દેશન અપાડે છે એવે ત ઘણો વખત લગત અન-સમાજ નેતા હોય, તેમ લાગે હ તે હવ એ ગ્રામીર પણ એ મોટુ અને જિલ્લા જે એ મરણ, એ એની વિશેષતા છે

હવે હવે અને નમુદવાયનો વિશેષ પરિચય મળે નથી પ્રસાપનામુદમા આજના પાખવાળા બાન પણ દેટલાક પક્ષીઓના નામ આપેલા છે, ત શુદ્ધ મારા બાપીતેવા

મનુદ્યનાક એવે બી દીપના જણાર પણ અમ અધ દીપ-અમુદો આરેસ છે તેમા ઉપર જલાયેલા પક્ષીઓ ઉપગત બીજી એ બાનના પાણી થાય હ તમાના એક આકાશમા ઉડી શકે છે, પણ તેમની પાખો ખુલ્લી નથી, એવે તે તે નાન બી થેમી જ નહે છે, બધા બીજા આકાશમા ઉડ્યા હોય ક નાના મેગ રોડ દારે પણ તેમની પાખો પડેલી જ ગે છે, એવે કે બીજાતી નથી નામાના પડેલા પ્રકારને નમુદવાપણી અને બીજા પ્રકારને વિતત પક્ષીની સના આપવામા આવેલી છે

આમાન્ય રીતે આપણી પ્રતિ મનુદ્યનેતની જણાર થતી નથી, એટલે આ પક્ષીઓ આપણા જોવામા આવતા નથી, પરંતુ પાનીઓના વન પાલી આપણે તેમનુ માર્ગ સમજી શકીએ

[૧૫]

તિર્થં ચ જીવોની ઉત્પત્તિ

શૃણુ

સત્ત્વે જલ-વલ-ગયરા સમુચ્છિન્મા ગર્ભયા હુદા દુતિ ।

મમૃત છાયા

સર્વે જલ-સ્વલ-પ્રપરા મામૃચ્છિન્મા ગર્ભતા દ્વિધા ભવન્તિ ॥

પદાર્થ

સત્ત્વે-મર્મે

વલ-વટ-રાયરા-જલચરો, સ્થલચરો અને જીવચરો
સમુચ્છિન્મા-મ મૃચ્છિન્મા

જેમનો જન્મ મમૃતમાંથી થાય તે સમૃચ્છિન્મા
દેવવાય મમૃતમાં જોડે નથી ગતા અવયવોનું સર્વ બાબુથી
નિર્માણ થયું અતી મૃત ઉપમતી સમન્તાત્મનો ભાવ સૂચવે
છે અને મૃતમાં ગળેથી અવયવોની રચના અભિપ્રેત છે
તે અર્થે વર્ણાય રાજગણિકામા -હુ છે કે 'ત્રિપુ-છોકે-

પચેડિય એવર
(૨) ચર્મીય પક્ષી
પાખવાળા પક્ષી (૩)

(૧) કાશી પત્ર મેના-શામલ
પાખવાળા પક્ષી (૪)
૪૫ ૨૦૮૬

ભાવાર્થ

સર્વે જલચર, સ્થલચર અને ખેતર તિર્યંચો સમૂહિર્થમ અને ગર્ભજ એમ બે પ્રકારના હોય છે

વિવેચન

લીમમી, એકવીસમી અને બારીસમી પ્રાચીના સ્વરૂપ પરત્વે તિર્યંચ છત્રોના ભેદોપભેદો દ્વારા, હરે ત્રેવીસમી પ્રાચીના પૂર્વાધમા જન્મ પરત્વે તેમના ભેદો કહે છે

જન્મ પરત્વે સર્વે તિર્યંચ છત્રો એટલે જલચર, સ્થલચર અને ખેતરો બે પ્રકારના હોય છે એક સમૂહિર્થમ અને બીજા ગર્ભજ તેમા જેમનો જન્મ સમૂહિર્થન ક્રિયાથી થાય છે, તેમને સમૂહિર્થમ કહેવાય છે અને ગર્ભધારણની ક્રિયા વડે થાય છે, તેમને ગર્ભજ કહેવાય છે

આહી સ્વાભાવિક જ પ્રશ્ન થયો કે ‘સમૂહિર્થનક્રિયા કેમ કહેવાય ?’ તેનો ઉત્તર એ છે કે ‘ઉત્પત્તિને ચોગ્ર સંયોગો પ્રાપ્ત થતા જ હેલના સર્વ અવયવોનું બધી બાબુથી નિર્માણ થઈ જવું, એ સમૂહિર્થનની ક્રિયા છે’

ગર્ભધારણ વિશે પણ આવો જ પ્રશ્ન થવાનો તેનો ઉત્તર એ છે કે ‘માતા-પિતાના સંયોગથી શોષિત અને શુક્રનું ગરણ થવું-મિશ્રણ થવું, એ ગર્ભધારણની ક્રિયા છે’

આહી એ બંધુક જરૂરી છે કે નીચલા સ્તરના સર્વ છત્રો કે જે સામાન્ય રીતે તિર્યંચ કહેવાય છે, તે બધા

જ સમૃદ્ધિ મ હોય છે. અન્ય શબ્દોમા કહીએ તો નરે સ્થાવર જીવો અને સર્વે વિકલેન્દ્રિય જીવો એટલે કે એક ઇન્દ્રિયથી માટ્રીને ચાર ઇન્દ્રિય સુધીના જીવો સમૃદ્ધિ ન ક્રિયાથી જ જન્મે છે તેમા એકેન્દ્રિય અને દ્વાન્દ્રિય જીવોને ઉત્પન્ન થવા માટે સ્વજાતિના મલ વગેરેની અપેક્ષા રહેતી નથી એ તો ઉત્પત્તિને યોગ્ય સંયોગો મળતા જ સ્વજાતિની આમ રામ ઉત્પન્ન વર્ધ જાય છે, બ્યારે ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવો ઉત્પત્તિને યોગ્ય સંયોગો મળતા સ્વજાતિના મલ, લાળ, પુરીષ વગેરેમા ઉત્પન્ન થાય છે.

૫ એન્દ્રિય તિર્થ યોગમા મત્સ્ય વગેરે જલચર પ્રાણીઓ સમૃદ્ધિ મ અને ગર્ભજ એમ બંને પ્રકારના હોય છે. સ્થવચરોમા ઉર પરિસર્પ અને લુપ્તપરિસર્પ પણ પ્રાચ અને પ્રકારના હોય છે, બ્યારે વ્યતુષ્પન્નમા સમૃદ્ધિ મ ઘેઠકે જ વાર ઉત્પન્ન થાય છે. ખેચરોમા ઇતિ વગેરે કારણે રુક, દન્ધિક અને ખજરીટ વગેરેની ઉત્પત્તિ સમૃદ્ધિ મ ક્રિયાથી થાય છે અને સામાન્ય સંયોગોમા તો બધા ખેચરો ગર્ભધારણુની ક્રિયાથી જ જન્મે છે કે જેને માટે 'અડજ' સજ્ઞા પ્રસિદ્ધ છે.

અહીં એ અપેક્ષા આવશ્યક છે કે ગર્ભજ જીવો પણ પણ પ્રકારના હોય છે. (૧) અડજ એટલે ઇડારૂપે જન્મતા ઇડાણુ કેટલેક વખત સેવન થયા પછી તેમાથી બચ્ચા નીકળે છે. (૨) જગથુજ એટલે જોરમા વીટળા અને જન્મતા ગાય, ભેસ, બકરી વગેરેનો જન્મ આ

પ્રકારે થાય છે અને (૩) ચોત્તર એટલે સીધા બચ્ચારપે જન્મતા હાથી વગેરેનો જન્મ આ પ્રકારે થાય છે

સમૃદ્ધિમ અને ગર્ભજ બને પ્રકારના પ્રાણીઓ અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત હોય છે, એટલે પચેન્દ્રિય તિર્યંચના કુલ ૨૦ લેહો પી ગણના નીચે મુજબ થાય છે —

જલચરના સમૃદ્ધિમ અને ગર્ભજ જો બે લેહ તે દરેક અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત એટલે કુલ ચાર લેહ

૧. લચરના ચતુષ્પદ, ઉર પરિમય અને ભુજપરિસર્પ જો ત્રણ લેહ તે દરેકના સમૃદ્ધિમ અને ગર્ભજ એટલે ૬ લેહ અને તે દરેકના અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત, એટલે કુલ બાર લેહ

બેચરના સમૃદ્ધિમ અને ગર્ભજ જો બે લેહ તે દરેકના અપર્યાપ્ત અને પર્યાપ્ત એટલે કુલ ચાર લેહ

આ રીતે ૪ + ૧૨ + ૪ મળી કુલ ૨૦ લેહો થાય છે
૨૨ સ્થાનરના, ૬ ત્રિકેન્દ્રિયના અને ૨૦ તિર્યંચ પચેન્દ્રિયના મળી તિર્યંચના ૪૮ લેહો ગણાય છે

આ પ્રકરણ પૂરું કરતાં જો પણ જણાવી દઈએ કે ગાધા સમૃદ્ધિમ છોડી નપુમક હોય છે અને ગર્ભજમા સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અને નપુમકવેદ એમ ત્રણ પ્રકારો હોય છે

[૧૮]

મનુષ્યો

મૃણ

કર્માકર્મગમૂમિ-અતરદીવા મણુસ્તા ચ ॥ ૨૩ ॥

સંકૃત-છાયા

કર્માકર્મગમૂમિ-અતરદીવા મણુયાચ ॥ ૨૩ ॥

પદાર્થ

કર્માકર્મગમૂમિ-કર્મભૂમિ અને અકર્મભૂમિ, તેમાં જન્મેલા

કર્મગમૂમિ અને અકર્મગમૂમિ તે કર્માકર્મગમૂમિ તેની સાથે અતરદીવ પ એકના કર્માકર્મગમૂમિ-અતરદીવા એવું સામાસિક પદ બને છે

કર્મગમૂમિ-કર્મભૂમિ મટ્ટી કર્મ શબ્દથી અમિ, મપી શકે કૃષિને લગતો વ્યવહાર મમજવાનો છે અગ્નિને લગતો વ્યવહાર એટલે તત્તવાર વગેરે વિવિધ પ્રકારના હથિયારો બનાવવા અને તેનો રક્ષણ, શુદ્ધ વગેરે માટે

ઉપયોગ કરે એ મળીને લગતો વ્યવહાર એટલે ગાળી બનાવવી અને તેના વડે નિષિ તથા અઠો લખવા અને કૃપિને લગતો વ્યવહાર એટલે ઢારોને પાળવા, તેનો ખેતીમાં ઉપયોગ કરે તથા ધાન્યાદિ જે વસ્તુઓ વેચના જેવી દોષ તેનું વેચાણ કરતું વગેરે આવી કર્મ ગ્રંથથી મુન અને ચારિત્રક મોક્ષાનુષ્ઠાન પણ અનુષ્ઠ કરવું, એવો શાસ્ત્રગરોનો અભિપ્રાય છે 'કર્મ કૃપિગણિમ્યાદિ મોક્ષાનુષ્ઠાન કૃતચારિત્રકપ ધા' વાતપર જે જે ભૂમિના મનુષ્યો ખેતીવાડી, ગોપાલન, વ્યાપાર તથા વિવિધ પ્રકારના ઉદ્યોગ-ધંધાઓ વડે પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે તથા મોક્ષમાર્ગનું રહસ્ય સમજીને તેની પ્રાપ્તિ માટે વિવિધ પ્રકારની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ કરે છે, તેને કર્મભૂમિ કહેવાય છે

તીર્થ કરો, ચક્રવર્તીઓ, વામુદેવો, બળદેવો વગેરે શલાકા પુન્યો કર્મભૂમિમાં જ જન્મે છે અને સાધુ-મતોનો યોગ પણ કર્મભૂમિમાં જ થાય છે વળી જિનેશ્વર લગવાનની મૂર્તિઓ, મંદિરો અને તીર્થો જે લગભગ તરવાના મહાન માધન ગણાય છે, તે પણ આ ભૂમિમાં જ નિર્માણ થાય છે વિરોધ નું ? મોક્ષગમનની ક્રિયા પણ આ ભૂમિ માથી જ થાય છે

અત્રીદીપમા આવી કર્મભૂમિઓ પદ્મ છે તે આ રીતે -

	લગત	ઐરવત	મહાવિદેહ
જળદીપ	૧	૧	૧
ધાતકીળડ	૨	૨	૨
અર્ધપુંકરનર	૨	૨	૨
દીપ			

૫

૫

૫ કુલ ૧૫

પણ એમ જ સમજવું આ ગીતે અતરદીપની કુલ સખ્યા
૫૬ થાય છે

આ અતરદીપમા રહેલા મનુષ્યો અકર્મભૂમિના
મનુષ્યો જેવા જ, એટલે કે યુગવિધા દોષ છે

અહીં અતરદીપનો ઉદ્દેશ જન્મરોગ તરીકે થયેલો
છે, એટલે અતરદીપ શબ્દથી અતરદીપમા જન્મેલા એમ
સમજવાનું છે,

મણુસા-મનુષ્યો

પ-

આ ૫૬ અગ્ની પાઠપૂર્તિ કરવા માટે મુખ્યેતું છે

અન્વય

મણુસા કર્માકર્માગ્રભૂમિ-અતરદીવા ચ ।

ભાવાર્થ

મનુષ્યો મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારના છે (૧) કર્મભૂમિમા
જન્મેલા, (૨) અકર્મભૂમિમા જન્મેલા અને (૩) અતર
દીપમા જન્મેલા

વિવેચન

પચેન્દ્રિય જીવોના મુખ્ય ચાર ભેદો પૈકી નારક અને
તિર્યચના ભેદો કહ્યા હોયે કમપ્રાપ્ત મનુષ્યના ભેદો કહે છે

મનુષ્ય એ પચેન્દ્રિય પ્રાણી છે, કારણ કે તેને
રૂપચેન્દ્રિય, રસચેન્દ્રિય, માણેન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને
ધોત્રેન્દ્રિય એ પાચેય ઇન્દ્રિયો હોય છે અને તેના વડે તે

છે કે 'હે ગૌતમ! પીસ્તાત્રીશ લાખ યોજનપ્રમાણ મનુષ્યદેવમા, અઢી દ્વીપ અને સમુદ્રોમા, પંદર કર્મભૂમિમા, ત્રીગ અકમભૂમિમા તથા છપ્પન અતરદ્વીપોમા ગર્ભજ મનુષ્યના જ (૧) વિદ્યામા, (૨) મૃત્તમા, (૩) કદમા (અળખામા), (૪) નાસિકાના મેલમા, (૫) વમનમા (૬) પિત્તમા, (૭) પદ્મમા, (૮) લોહીમા, (૯) વીર્યમા, (૧૦) વીર્યના સ્પર્શ મધેના પુદ્ગલો બીના થાય તેમા, (૧૧) દુર્બરહિત કવેરમા, (૧૨) સ્ત્રી-પુરુષના સંયોગમા, (૧૩) નગરની ખાખમા અને (૧૪) સર્વ અશુચિના સ્થાનકોમા સમ્મિર્જિત મનુષ્યો અશુચના અસખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અવગાહનાનાગા ઉત્પન્ન થાય છે તે અમની, મિથ્યા દષ્ટિ, અજ્ઞાની તથા સર્વ પર્નાગ્નિઓ વડે અપચ્છિત ટાય છે અને અતર્ક્ય દુર્તનુ આશુ ચ લોગવીને કાલ કરે છે'

સમ્મિર્જિત મનુષ્યો અત્યંત સૂક્ષ્મ લેવાથી આપણે જોઈ શકતા નથી, પણ જ્ઞાની ભગવતોએ પોતાની જ્ઞાન દષ્ટિથી તેમને જોયા છે અને તેવી જ તેમનું ચથાર્થ વર્ણન કરેલું છે

આપણે જે મનુષ્યોને જોઈએ છીએ કે જેના સગર્ભ-સહવાસમા આવીએ છીએ તે બધા ગર્ભજ મનુષ્યો છે, કારણ કે તેમનો જન્મ ગર્ભધારણની ક્રિયા વડે થયેલો છે પુરુષ અને સ્ત્રીના સમાગમ થયા પછી ગુક અને શોણિતનું વિશિષ્ટ પ્રવે મિશ્રણ થતા ગર્ભામાન થાય છે. આ ગર્ભ-માતાના ઉદરમા મામન્ય રીતે નવથી માંડાનવ મામ સુધી થાય છે અને તે પરિપક્વ થતા જાદ તેનો જન્મ થાય

છે કેટલાક જર્ભો આઠ ટે ૧૧ માને પણ જન્મે છે અને તે છરે છે, તો કેટલાક જર્ભો જ ૭ વર્ષ સુધી માતાના ગર્ભમાં રહ્યા પછી પણ જન્મ ધાતા કરે છે મૂર્ઝરાધિ પતિ નિદ્રાગચ્છો જન્મ આ ગીતે થયા હતા ૧૩૧ની જથ્થા મિતિ મનમુદ્ધર્મની હોય છે, એવે કે જર્ભ ધારણ થયા પછી એ ઘડી સુધીમાં પણ તેનું કારણ થયું થયું હોય તો ૪૪ જાય છે

૧૪૧ મનુષ્યો ત્રણ પ્રાણા છે (૧) ઠમ્ભૂમિ મા જન્મેલા, (૨) અન્નભૂમિમાં જન્મેલા અને (૩) અતરહીપમાં જન્મેલા જન્મરેત્ર કે જન્મભૂમિની અમર મનુષ્યના જીવન પદ જટુ મોગ પ્રમાણમાં ધાર છે, એટલે તેને અનુવ્રતીને આ વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે

ઠમ્ભૂમિમાં મરુદ્ધિ હોય, ગિલ્પ હોય છે, કલા હોય છે, નિવિધ પ્રાણા વ્યવમાયો હોય છે, તથા ધર્મ પાળવાની અને ધર્મ આચરવાની અનેક પ્રકારની મજબૂત હોય છે, એટલે તેમાં જન્મેલાઓનું સ્વાતંત્ર્ય અન્નભૂમિ અને અતરહીપમાં જન્મેલા મનુષ્યો કરતા વધુ હોય છે ગણાય છે અન્નભૂમિમાં જન્મેલા મનુષ્યો યુગલિયા હોય છે, એટલે કે સ્ત્રી પુરુષના જોડા રૂપે માથે જન્મે છે, સાથે હૃદય-કર્મ છે અને દશ પ્રકારના કંપકૃતોના આધારે પોતાનું જીવન વ્યતીત કરે છે વળી તેઓ પચ્ચરના મમામવી પ્રજોત્પત્તિ કરે છે અને એ રીતે એ મેનમાં માનવવચ્ચનો વેડો થાય રહે છે, પણ મરુદ્ધિ, ગિલ્પ, કલા, વ્યવસાય તથા ધર્મના અભાવે તેઓ ગર્ભ જાતની પ્રગતિ કરી શકતા નથી

હૈમવન અને હૈન્દયનત દોનવા મ । અને આ
હોય છે ત્યા ઉત્પન્ન થતા યુગલિકોને જોખનને આગ
જેટલો આધાર કરવાની ઈચ્છા થાય છે તેઓ પોતા
યુગલિક સત્તાનનુ ૭૬ દિવસ પાવન કરે છે

હરિવર્ષ અને ગમ્યવર્ષ દોનમા સદા બીડે આ
હોય છે ત્યા ઉત્પન્ન થતા યુગલિકોને બે દિવસના બત
માન જોર જેના આધારની ઈચ્છા થાય છે તેઓ પોતા
યુગલિક સત્તાનનુ ૬૪ દિવસ પાવન કરે છે

દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુ દોનમા મહા પહેલો આ
વર્તે છે ત્યા ઉત્પન્ન થતા યુગલિકોને ત્રણ દિવસ
અતરે માન તુવરના દાબુ જેવા આધારની ઈચ્છા થા
છે તેઓ પોતાના યુગલિક સત્તાનોનુ ૪૬ દિવસ પા
વન કરે છે

યુગલિક મનુષ્યો સ્વભાવે અત્યંત લગ્ન હોનાથી
કર્મબંધન થાઃ જોણુ કરે છે અને તેથી મૃત્યુ બાદ
દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે

અતરદ્રીપના મનુષ્યો પણ યુગલિયા જ દોય છે
તેમને જોડાતરે આધારની ઈચ્છા થાય છે તથા ૭૮ દિવસ
સત્તાનનુ પાવન કરે છે

ત્રીન શાસ્ત્રોમા મનુષ્યના આર્ય અને રેવૃષ જોવા
બે પ્રકારે પાડ્યા છે, તેનુ અર્થ પણ અહી સમજ
વું જોઈએ

પ્રસાપના સૂત્રના ઠણુ છે કે ‘આરાદ્-હૃયધર્મેભ્યો
યાતા ગ્રાહ્યા ઉપાદયધર્મૈરિત્યાયા-જે આર એટલે એય
ધર્મથી દૂર ગયા છે અને ઉપાદેય ધર્મોને પ્રાપ્ત થયા છે,
તે આર્યો સમજવા’ તત્વાથ સમજવાનિ ક્રમા આયોનુ લક્ષણ,
અન્ય રીતે દર્શાવ્યું છે ‘શુણૈશુણવદ્ભિર્ના જયન્તે-સેત્યતે
દ્વિતાર્યા-જે શુણો વટે ઠ શુણવાનો વટે મેવાય છે, તે
આર્ય’ તાત્પર્ય ઠ જનામા દયા, ઉદાગતા, સદ્બુદ્ધતા, પદો
પકારવૃત્તિ, વિરેક, વિનય આદિ શુણો વિદ્વાન પામ્યા
હોય તેને આય સમજવા અને જાત્રીનાઓને અનાર્ ઠ
એવછ ગણવા

પ્રસાપ ॥ સૂત્રમા આર્યના ભેદોપભેદોનુ વર્ણન કર્યું
છે તેનો સાગ એ છે કે આર્યો જે પ્રગરના છે એક
સદ્ધિપ્રાપ્ત અને બીજા અસદ્ધિપ્રાપ્ત તેમા સદ્ધિપ્રાપ્ત
આર્યના છ પ્રકાર છે તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બલદેવ,
વાસુદેવ, વિશ્વાધર અને ચાન્લુ અટી ચારણ શબ્દથી
ચારણ નિધિવાળા મહાપુરુષ સમજવા કે જે પોતાની લબ્ધિના
ભેદે સૂર્યના કિરણોનો આશ્રય તઈને જ્યા જવુ હોય
ત્યા જઈ ગકે છે * અસદ્ધિપ્રાપ્ત આર્યના નવ પ્રકારો છે
દોન-આર્ય, ભતિ-આય, કુલ-આય, કર્મ-આર્ય,

* અન્ય ચરણ-ગમત્યા ગણાવિજ્ઞાહિ ચારણ ગુણો ।

પદ્ધિ તદ્દ પદ્મે, નિષ્ઠં દાઝ રવિકરે વિ ॥ ૫૦૭ ॥

—શ્રી પ્રશ્નર્ત્તારાધાર

શિક્ષક-આચાર્ય, સાધક-આચાર્ય, જ્ઞાન-આચાર્ય, દર્શન-આચાર્ય
તથા ચારિત્ર-આચાર્ય તેમજ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે ગણવું

(૧) શ્રોત્ર-આચાર્ય-જેમનો જન્મ મગધ, અંગ, બંગ,
કલિંગ, કાલી વગેરે પ્રાચીન પ્રદેશોમાં થયો હોય, તે શ્રોત્ર-
આચાર્ય અહીં એટલું સૂચવવું જરૂરી છે કે પ્રાચીન પ્રદેશોમાં
રખા આચાર્ય દેશોની-આચાર્યોની ગણના છે તે કયા
જાને કવી રીતે છે, તે એક સંશોધનનો વિષય છે ખાસી
જ્યાં ધર્મ અને નીતિની વ્યવસ્થા છે, તે આપણે જાણીએ છીએ

(૨) જાતિ-આચાર્ય-જેમનો જન્મ ઉત્તમ જાતિમાં
થયો હોય તે જાતિ-આચાર્ય દાખલા તરીકે આપણે બ્રાહ્મણ
જાતિમાં એક કાવે અગ્રણ્ય, કલિદાસ, પદ્મ, વેદવતી, હરિત
અને અન્ય જે છ જાતિની ગણના કૃત્રિમ જાતિ તરીકે
થતી, એવાં તેમાં જન્મ પામેલાઓ જાતિ-આચાર્ય ગણાતા

(૩) કુલ-આચાર્ય-જેમનો જન્મ ઉત્તમ કુલમાં થયો
હોય તે કુલ-આચાર્ય દાખલા તરીકે આપણે ત્યાં પ્રાચીન
કાલમાં ઉગ્ર, ભોગ, રાજન્ય, ઇન્દ્રવાકુ, જ્ઞાન અને કુલ જે
છ કુલો ધર્મના નિયમ ગણાતા, એવાં તેમાં જન્મ પામેલાઓ
કુલ-આચાર્ય ગણાતા

(૪) કર્મ-આચાર્ય-જેઓ વશ, સૂત્ર, કપાલ,
માટીના વાસણ વગેરેનો વ્યાપાર કરતા હોય, તે કર્મ-આચાર્ય

(૫) શિક્ષક-આચાર્ય-જેઓ દરજ્જા, મંત્ર, રૂઝા
લુહાર, શિક્ષક, લુહાર, કસારા વગેરે
હોય, તે શિક્ષક-આચાર્ય

પ્રકારો રંગ, રૂપ, ડંદ, ધધા, ધર્મ, દેરા, રહેડાણ વગેરેની દૃષ્ટિએ પણ પગી કે છે જેમ કે—

રંગની દૃષ્ટિએ ઘઉંવણા, ગોરા, કાળા, પીળા, શાલા વગેરે

રૂપની દૃષ્ટિએ ચપગ નાક ને ઝીણી આખો-વાળા તે મોગોલિયન વગેરે જાડા ટોઠ ને વાકડિયા વાળ વાળા તે હમની વગેરે અણિયાળા નાક અને પાતળા ઢોઠવાળા તે આર્યા* વગેરે

કંઈની દૃષ્ટિએ લામા, મધ્યમ, ઠીંગણા વગેરે

ધધાની દૃષ્ટિએ ખેડૂત, વણખર, સુથાર, હુકાર, દરજી, હજમ, ગોચી, ધોખી, તેવી, તબોક્કી, શિક્ષક, વકીલ, વ્યાપારી વગેરે

ધર્મની દૃષ્ટિએ જૈન, બૌદ્ધ, શીખ, હિંદુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, યહુદી, જરથોસ્ત્રી વગેરે

દેશની દૃષ્ટિએ ભારતીય, ચીના, જાપાની, રશિયન, જર્મની, ફ્રેન્ચ, ઇંગ્લીશ, આફ્રિકન, અમેરિકન, ઓસ્ટ્રેલિયન વગેરે મોગ દેશોમા પ્રાતો હોય છે, તે પ્રમાણે પણ મનુષ્યના પ્રકાર પડી ગકે છે જેમકે—ગુજરાતી, મરાઠી, રાજથાની, પંજાબી, ઉત્તર હિંદુસ્તાની, પૂર્વી, બંગાળી, ઉડિયા, મદ્રાસી, મલબારી, કન્નડ વગેરે

* આ ૧ આઈ ઇન્દો પ્રોગ વર્તમાનકાળના વિદ્વાનોની
"૧૧ મુજબ સમજવો

રહેઠ જુની દષ્ટિએ પદાડી, જાની, મેદાનમા
વચનાશ, ચહેરી, ગામડિયા વગેરે

૧૫ કમજૂમિ, ૩૦ અમ્મજૂમિ અને ૫૬ અતર
દીપના માળે મનુષ્યના ૧૦૧ બેદો પ્રાપ્ય છે તેના
પર્યાંત અને અપર્યાંત ગણના ૨૦૦ બેદો તથા તેમા ૧૦૧
સમૂહિગના બેદો ઉમેગના કુલ ૩૦૩ બેદો થાય છે
સમૂહિગ છયો નાસાંત જ હેય છે, એગેને દરેકગો
અકેક બેદ જ ગણાય છે

[૧૭]

દેવો

મૂળ

વસતા મવળાદિવર્દ, અટ્ટિદા ઘાનમતરા દુતિ ।
જોદ્ધસિયા પચવિદા, દુવિદા ચમાણિયા દયા ॥ ૨૪ ॥

મ રકૃત છાયા

દશધા મવળાધિપતયોઽષ્ટવિદા ઘાનમતરા મવત્તિ ।
ઝયોતિષ્ઠા પચ્ચત્રિધા દ્વિવિધા ધેમાણિયા દયા ॥ ૨૪ ॥

પદાર્થ

દમદા-દશ પ્રકારના

મવળાદિવર્દ-મવળાધિપતિ, મવળપતિ

મવળ ના અદિવર્દ તે મવળાદિવર્દ મવળને સામાન્ય
અર્થ ઘર કે નિવાસસ્થાન થાય છે, પરંતુ અદિ પરિ
ભાષાથી રત્નપ્રભા નામની પ્રથમ ભૂમિમા ઉપર નીચેના
હજાર-હજાર યોજન છેડી વચલા ૧ લાખ ૭૮ હજાર

યોજનમાં રહેલા દેવોને વસવાના વિશિષ્ટ સ્થનાવાળાં સ્થાનોને બન સમજવાના છે જદિવદ્-અધિપતિઓ, માલીકો, સ્વામીઓ તાત્પર્ય કે જે દેવો અધિવેશમાં આવેલા બવનેમાં વરે છે, તેમને બવનધિપતિ કે બનપતિ કહેવાય છે

અટ્ટવિદ્યા-આઠ પ્રકારના

વાનમતરા—વાનમતર, વ્યતર

‘વનાગમ-ટરાણિ વન-ટરાણિ, ત્વમ્ મરા વાનમતરા ।’
વનના અર્થ—અવકાશવાળા બાપે તે વના તર તેમાં રહેલા તે વાનમતર’ અદી વ્યાખ્યાના ‘વૃજોદરાદિ’ સૂત્ર અનુમાર બને પદની વચ્ચે માર આવેલા છે

વાનમતરને વ્યતર કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તેઓ વિવિધ પ્રકારના બવન, નગર અને આવાસરૂપ અતરોમાં-આશ્રયસ્થનોમાં રહે છે અને બવન શબ્દથી રત્નપ્રભા નામ પ્રથમ નગ્નભૂમિમાં ઉપરનો જે હજાર યોજનવાળો ભાગ છે, તેના ઉપર—નીચેના ત્રો-ત્રો યોજન છે કના વચ્ચે આક્રમે યોજનનો ભાગ રહે, તેમાં અતરનાં વિશિષ્ટ સ્થનાવાળા વ્યતર દેવોને વસવાના સ્થાનો સમજવાના છે ના. તિર્થ ૧ લોમાં હોય છે અને આવાનો અર્થલેક તેમજ અન્ય સ્થળે પણ હોય છે

વાનમતર દેવો, જે વ્યતર દેવોની જ એક જાતિ બણાય છે, તે વ્યતર દેવોના નિવાસસ્થાનોની ઉપર નીચેના મો યોજનવાળા વિસ્તારમાં રહે છે

વ્યતર શબ્દની વ્યાખ્યા શાસ્ત્રમંત્રેએ અન્ય રીતે પણ કરી છે જેમકે- ‘વિગતમન્તર મનુષ્યેભ્યો વેણ તે દ્યન્નરા । જેઓનું મનુષ્યોથી અતર ગયું છે, તે વ્યતર’ કેટલાક વ્યતરો તીર્થ કર, ચકવર્તી, વામુદેવ વગેરે ઉત્તમ પુરુષોની આકરની પેઠે સેવા કરે છે, તેથી તેમની અને મનુષ્યોની વચ્ચે અતર રહેતું નથી

હુતિ-હોય ૭

જોડસિયા-જ્યોતિષ

તત્ત્વાર્થ-ભાષ્યમા કહ્યું છે કે ‘જ્યોત્યન્તિ-પ્રજાશયન્તિ જગદિતિ જ્યોર્તીપિચિમાનામિ, તેષુ મયા જ્યોતિષ્ઠા । જે જગતને પ્રકાશિત કરે છે, તે જ્યોતિષ-વિમાનો તેમા ઉત્પન્ન થયેલા તે જ્યોતિષ્ઠો’ અથવા ‘જ્યોતિષ ત્વ જ્યોતિષ્ઠા ।’ જ્યોતિષ-દેવો તે જ જ્યોતિષ્ઠો અહીં ‘સ્વાર્થ’મા ‘ક’ પ્રત્યય થયેલો છે આ વ્યાખ્યાઓનું તાત્પર્ય એ છે કે જે દેવોના વિમાનો જગતને પ્રકાશિત કરે છે, તે જ્યોતિષ કહેવાય છે

પદ્ધતિ-પાગ પ્રકારના

દુવિદ્યા-જે પ્રકારના

વૈમાણિયા-વૈમાનિક

વિમાનમા ઉત્તત થાય તે વૈમાનિક અહીં વિમાનથી આકાશમા રહેલી દેવોને વસવાની વિશિષ્ટ ભૂમિઓ સમજવાની ૭ શાસ્ત્રકારોએ તેનો લાક્ષણિક અર્થ આ પ્રમાણે કર્યો

‘વિશિષ્ટપુરુષેષ્વનુચિર્માઙ્ગત પ્રયુક્તત્ત્વમિતિ વિમાનાતિ ।’
વિશિષ્ટ પુરુષશ્રાવણી હોયે વટે જેનો ઉપયોગ કરાય
તે વિમાનો ।’

અ કાશ્યાપી ઉપાનીષદ્ અભિયાગા વાદનોને લોકજાણામાં
વિમાન કહેવાના આવે છે, પણ તે બહા પ્રમુખ નથી

દેવા—દેવો.

વિદુઃ પાતુ ચ રુદ્રા અભ્યા કીડા, વિશિષ્ટા, દુનિ,
દીપ્તિ, મે, મ, દાન્તિ, નિ અદિ પ્રતેક અર્થમાં
વપરાય છે તેમાંથી અદ્વૈત મુખ્યત્વે કાળશીત, દુનિમાન,
દીપ્તિગત, નિમિત્ત એ બધા પ્રમુખ છે

અન્યથા

મરણ દિવસ વળાવળત ને. મિત્ર મનામિત્ર દર દમદા,
બટુવિદા, વાવિદા, દુનિત દુનિ ।

ભાષાર્થ

દેવો બાર પ્રકારના છે (૧) ભવનપતિ, (૨) અતર,
(૩) બ્યોનિષ્ક અને (૪) રમાનિષ્ક તં અનુક્રમે દેવ, અક,
પાત્ર અને બે પ્રકારના છે

વિવેચન

પરિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિઓના દેવ ત્રી પાત્ર ત્રણના થાય છે,
એક ત્રી નહિ પણ શુભ-અશુભની બેરેશાએ તેમનું સ્થાન
સર્વથી ઊંચક માનવામાં આવે છે

નામક હોવાને અર્થે તેમના પાત્ર પ્રાપ્ત થતો નથી

તેમની સરખામણીમાં તિર્થંચોની હાલત ઠીક ગણાય છે, કારણ કે વિવિધ પ્રકારના દુષ્કાનુભવો વચ્ચે પણ તેઓ કવચિત્ કનચિત્ સુખનો અનુભવ કરે છે મનુષ્યોની સ્થિતિ તિર્થંચો કરતા ચડિયાતી છે, કારણ કે તેમને વિશિષ્ટ કોટિનું મન પ્રાપ્ત થયેલું છે અને તેના વડે તેઓ વિવિધ પ્રકારના દુષ્કાનો, વિવિધ પ્રકારની આપત્તિઓનો કે વિવિધ પ્રકારની મુશ્કેલીઓનો પ્રતિજાર કરી વિવિધ પ્રકારના સુખોનો અનુભવ કરી શકે છે દાખલા તરીકે કંકડતી ઠંડી પડતી હોય તો તિર્થંચો અહીં-તહીં ભગઈ ભાય છે, પણ તેનો વિશિષ્ટ ઉપાય કરી ગમતા નથી, જ્યારે મનુષ્યો એ ઠંડીનું નિવારણ કરવા માટે ઘર બાંધે છે, અગ્નિ પ્રકટાવે છે અને ગરમ વસ્ત્રો વગેરેની યોજના કરીને ઠંડીના કષ્ટમાંથી ઉગરી જાય છે વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો આવા ગમયે પણ તેઓ ભોઈતી હુંફ મેળવીને એક પ્રકારનો સુખાનુભવ કરે છે અન્ય આપત્તિઓની બાબતમાં પણ આમ જ સમજવું

કેટલાક મનુષ્યો એમ કહે છે કે ‘અમે ઘણા દુઃખી છીએ’ પણ તિર્થંચોની સરખામણીમાં તેમનું દુઃખ કંઈ વિસાતમાં નથી મનુષ્યો ગમે તેવા દુઃખી હોય તો પણ તેઓ તિર્થંચો કરતા સારી સ્થિતિ બોલાવે છે, એટલે તેમનું સ્થાન તિર્થંચો કરતા નિઃસંદેહ ચડિયાતું ॥

જે મનુષ્યો અતિ સુખી હોય, તેમને આપણે દેવ માન કહીએ છીએ, કારણ કે દેવોનું સુખ આપણા સુખ

કરતા અનેક જાણુ વધારે હોય છે અન્ય શબ્દોમા કહીએ
તો તેમનુ છવન મોગ ભાગે વિવિધ પ્રકારના મુખોનો
અનુભવ કરવામા જ વ્યતીત થાય છે અને દુષ્ણ તો કવચિત્
જ ભોગવણુ પડે છે તેમને રહેવા માટે મુદર મ્યાન દોય
છે, તેઓ છંદામા આવે ત્યા હંગીરંગી શકે છે, વળી તેઓ
પ્રથમ્ન રૂપ અને લાવણ્યની મુક્ત એની અને- દેવીઓથી
પરિવરણા હોય છે તેમની માથે વિવિધ પ્રકારની કીડા
કરતા તેમનો કાવ કેની રીતે નિર્ગમન થાય છે, તેની પછી
ખળા પડતી નથી

શ્રી ભગવતીસૂત્રના જ્ઞાનમા એકના નવમા ઉદ્દેશમા
પાંચ પ્રકારના દેવો કહ્યા છે 'દ્ર વદેવ, નરદેવ ધર્મદેવ,
દેવાધિદેવ અને ભાવદેવ' તેના દેવપણે ઉત્પન્ન થનારા
છે તે દ્ર-વદેવ, ચક્રવર્તી તે નરદેવ, નાધુ-મુનિરાજો
તે ધર્મદેવ, તીર્થંકર ભગવતો તે દેવાધિદેવ, અને દેવ-
ગતિનામઝર્મના ઉચ્ચે દેવનો જન્મ પારણ કરનારા તે
ભાવદેવ આ ભાવદેવને જ આપણે આમાન્ય રીતે દેવ
કહીએ છીએ અને અહીં તેના જ બેદોનુ નિરૂપણ કર
વામા આ ધુ છે

દેવો મુખ્યત્વે ચાર પ્રકારના છે (૧) ભવનપતિ,
(૨) વ્યતર, (૩) વ્યોતિષ્ઠ અને (૪) વમાનિ, તેમા
ભવનપતિ દેવો દશ પ્રકારના છે (૧) અમુરદુમાર (૨)
નાગદુમાર, (૩) વિષુદુમાર, (૪) મુષ્ણુદુમાર, (૫) અગ્નિ

તેમની સરખામણીમાં તિર્યંચોની હાલત ઠીક ગણાય છે, કારણ કે વિવિધ પ્રકારના દુ ખાનુભવો વચ્ચે પણ તેઓ ક્ષયિત્ કનચિત્ સુખનો અનુભવ કરે છે મનુષ્યોની સ્થિતિ તિર્યંચો કરતા ચડિયાતી છે, કારણ કે તેમને વિશિષ્ટ ઠોઠિનું મન પ્રાપ્ત થયેલું છે અને તેના વડે તેઓ વિવિધ પ્રકારના દુ ખોનો, વિવિધ પ્રકારની આપત્તિઓનો કે વિવિધ પ્રકારની મુશ્કેલીઓનો પ્રતિકાર કરી વિવિધ પ્રકારના સુખેનો અનુભવ કરી શકે છે હાથલા તરીકે ઠકઠકતી ઠ ઠી પડતી હોય તો તિર્યંચો અહીં-તહીં ભગઈ જાય છે, પણ તેનો વિશિષ્ટ ઉપાય કરી શકતા નથી, જ્યારે મનુષ્યો એ ઠ ઠીનું નિવારણ કરવા માટે ઘર બાંધે છે, અગ્નિ પ્રકટાવે છે અને ગરમ વસ્ત્રો વગેરેની યોજના કરીને ઠ ઠીના ઠપ્પમાથી ઉગરી જાય છે વધારે માટે કહીએ તો બાવા સમયે પણ તેઓ ભેઈતી દુઃખ મેળવીને એક પ્રકારનો સુખાનુભવ કરે છે અન્ય આપત્તિઓની બાબતમાં પણ આમ જ સમજવું

કેવલાં મનુષ્યો એમ કહે છે કે ‘અમે ધણા દુ ખી છીએ’ પણ તિર્યંચોની સરખામણીમાં તેમનું દુ ખ કંઈ વિસાતમાં નથી મનુષ્યો ગમે તેવા દુ ખી હોય તો પણ તેઓ તિર્યંચો કરતા સારી સ્થિતિ ભોગવે છે, એટલે તેમનું સ્થાન તિર્યંચો કરતા નિ સદેહ ચડિયાનું છે

જે મનુષ્યો અતિ સુખી હોય, તેમને આપણે કેવ સમાન કહીએ છીએ, કારણ કે દેવોનું સુખ આપણા સુખ

કરતા અનેક જાણુ વધારે હોય છે અન્ય શબ્દોમા કહીએ
તો તેમનુ જીવન મોગ લાગે વિવિધ પ્રકારના સુખોનો
અનુભવ કરવામા જ વ્યતીત થાય છે અને દુષ્ણ તો કવચિત્
જ લોગવણુ પડે છે તેમને રહેવા માટે સુદર સ્થાન હોય
છે, તેઓ ઇન્દ્રમા આરે ત્યા હરીફની શકે છે, વગી તેઓ
પ્રશસ્ત રૂપ અને લાવણ્યથી સુજા એવી અને દેવીઓની
પરિવરેલા હોય છે તેમની સાથે વિવિધ પ્રકારની કીડા
કરતા તેમનો કાલ કેવી રીતે નિર્ગમન થાય છે, તેની પણ
ખબર પડતી નથી

મી ભગવતીસૂત્રના બારમા યાગના નવમા ઉદ્દેશ મા
પાંચ પ્રમાણના દેવો કહ્યા છે 'દ્રવ્યદેવ, નરદેવ ધર્મદેવ,
દેવાધિદેવ અને ભાવદેવ' તેમા દેવપણે ઉત્પન્ન થનારા
જો તે દ્રવ્યદેવ, ચક્રવર્તી તે નરદેવ, માધુ-મુનિરાજો
તે ધર્મદેવ, તીર્થંકર લગવતો તે દેવાધિદેવ, અને દેવ-
ગતિનામકર્મના ઉચે દેવનો જન્મ ધારણ કરનારા તે
ભાવદેવ આ ભાવદેવને જ આપણે સામાન્ય રીતે દેવ
કહીએ છીએ અને અહીં તેના જ લેહોનુ નિરૂપણ કર
વામા આંચુ છે

દેવો મુખ્યત્વે ચાર પ્રકારના છે (૧) ભવનપતિ,
(૨) વ્યતર, (૩) જ્યોતિષ્ક અને (૪) વમાનિક તેમા
ભવનપતિ દેવો દશ પ્રકારના છે (૧) અમુરકુમાર (૨)
નાગકુમાર, (૩) વિદ્યુતકુમાર, (૪) સુપર્ણકુમાર, (૫) અગ્નિ-

કુમાર, (૬) વાયુકુમાર, (૭) સ્તનિતકુમાર, (૮) ઉદધિ-
કુમાર, (૯) દીપકુમાર અને (૧૦) દિરકુમાર

આ દશ લવનપતિઓ પદી અસુરકુમાર મોટાભાગે
આવાનોમા અને કવચિત્ લવનમા રહે છે જ્યારે નાગ
કુમાર આદિ પાકીના લવનપતિઓ મોટાભાગે લવનમા
અને કવચિત્ આવાનોમા રહે છે. અહીં પ્રશ્ન થવા સભવ
છે કે 'આવાનો અને લવનમા ફેર શો?' તેનો ઉત્તર એ
છે કે 'આવાનો મોટા મડપો જેવા અને મહિષ તથા રત્નના
દીપક વડે દિશાઓના મચુગરને પ્રકાશિત કરનારા હોય
છે, જ્યારે લવનો બહારથી ગોળ, અદરથી ચોરસ અને
નીચેના ભાગમા કમળની કલિંકા જેવા હોય છે'

લવનપતિ દેવો સામાન્ય રીતે મૃદુ, મધુર ગતિવાળા
તથા કીડાગીધ હોય છે અને જોવામા કુમારની માફક
મનોહર તથા સુકુમાર લાગે છે, એટલે તેમના નામને છેડે
કુમાર શબ્દ લગાડવામા આવે છે. પરંતુ અસુરકુમારમા
એક વાં જોવો છે કે જે પરમ અધર્મને સેવનારો હોઈ
પરમાધાર્મિક તરીકે જોવાખાય છે તેના પદર પ્રકારો
છે અને તે બધા નરકના સત્રીઓ તરીકે કામ કરે છે તેમા
પહેલો અળ નામનો પરમાધાર્મિક નારકોને જીત્યા કરીને
પછાડે છે, તો બીજો અળગીષ નામનો પરમાધાર્મિક નારક
જીવોના ભૂમિમા પકડી શકાય એવા નાના નાના દુકડા કરે
છે, ત્રીજો શબ્દ નામનો પરમાધાર્મિક નારક જીવોના
આતરડા, હૃદય વગેરેને ભેદે છે, તો ચોથો શ્યામ નામનો

પરમાધાર્મિક નારક હોયોના તીક્ષ્ણ ચક્ષુથી છે કંઈ કે
 પાંચમો રૌદ્ર નામનો પરમાધાર્મિક નારક હોયોને ભાવા
 વગેરેમા પદોરે છે, તો છઠ્ઠો ઉપરૌદ્ર નામનો પરમાધાર્મિક
 નારક હોયોના બે ઇલાકાને તોડે છે આનંદો અભિપ્રય
 નામનો પરમાધાર્મિક તન્નાગના જેવા આનંદવાળા પડે તુ
 વન વિકુર્વે છે અને તેમા નારક હોયોના દસ છે, તો
 આઠમો ધનુ નામનો પાંચમાધાર્મિક ધનુષ્યનાથી છોરેલા
 અર્ધચંદ્રાકાં બાજુ વડ નારક હોયોના વીરે કે નામનો
 કૃષ્ણ નામનો પરમાધાર્મિક નારક હોયોને કુભાન્ધિમા પાડે
 છે, તો દસમો મહાકાળ નામનો પાંચમાધાર્મિક નારક
 હોયોના યજીરમાવી માત્રના દુઃખ પાડી, તેને ખાડીને,
 તે નારકોને જ ખવડાવે છે અતિયાત્રે કાલ નામનો
 પરમાધાર્મિક નારક હોયોને અતિદુઃખ વગેરેમા પાડે કે,
 તો બીજો વેનરણી નામનો પરમાધાર્મિક ઉદ્બળતા લેલી
 અને પત્ર વગેરેની ભગ્વી વનરણી નવી રચીને નારક હોયોને
 તેમા ફાંસે છે તે માં વાચુક નામનો પરમાધાર્મિક બે
 પુષ્પના આગ્રવાળી રેલીના નારક હોયોને ભુજે છે, તો
 ચૌદમો મહાધોષ નામનો પાંચમાધાર્મિક ત્યાથી નાત્રી
 છૂંવાની તૈયાની ઘરના નારક હોયોને મોટેલી ખૂમ માગીને
 દોકે છે અને પદરમો ખરેખર નામનો પરમાધાર્મિક
 નારક હોયોને વચ્ચના કાગળે લીધે લાયકર એવા ગામની
 વૃથા ઉપર ચાલીને નીચે ખેંચે છે આ પાંચમાધાર્મિકો
 અનેક ભવતુ પાપ કરીને મૃત્યુ બા સમુદ્રની અનિશ્ચય
 અંધારી શુદ્ધિમાં મળીને તરીકે જન્મ પામે

પરમાર્થમિત્રને આમાન રીતે પરમાધારી કહેવામા આવે છે

વ્યતર દેવો આઠ પ્રકારના છે - (૧) કિન્નર, (૨) કિપુરુષ, (૩) મહોગ્ગ, (૪) ગાન્ધર્વ, (૫) યક્ષ, (૬) રાક્ષસ, (૭) ભૂત અને (૮) પિશાચ તેઓ ઉદ્ધર્ત્રલોક, તિર્થંક્ર લોક અને અપોલોકમા આવેલા આવાસો તથા ભવનોમા વસે છે અને પોતાની ઇચ્છાથી કે ખીજની પ્રેરણાથી વિવિધ સ્થળોએ જાય છે તેઓ પર્વતો, શુક્રાઓ તથા વનોમા પણ વાસ કરે છે અને તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, બવદેવ આદિ ઉત્તમ પુરુષોની ચાકરની જેમ સેવા કરે છે

તેમા કિન્નરો દેહીખ્યમાન મુગટવાળા તેમજ સુશોભિત આકૃતિવાળા હોય છે, કિપુરુષો મનોહર મુખ અને હાથવાળા તથા વિવિધ પ્રકારની માના અને વિવિધ પ્રકારના વિવેપનવાળા હોય છે, મહોગ્ગ મહાવેગવાળા, મોટા શરીરવાળા તથા વિવિધ પ્રકારના અલંકારવાળા હોય છે, ગાન્ધર્વો પ્રિય દર્શનવાળા, ઉત્તમ સ્વરવાળા, મન્તકે મુગટ અને ક ઠેકાર ધારણ કરનારા હોય છે, યક્ષો જાલીર, મનોહર દર્શનવાળા, તથા વિવિધ પ્રકારના આભૂષણોથી વિભૂષિત અને મન્તકે મુગટ ધારણ કરનારા હોય છે, રાક્ષસો લાલ અને લાળા લટકતા હોઠવાળા, સુવર્ણના શૃંગારવાળા તેમજ ભય કર દર્શનવાળા હોય છે, ભૂત સૌમ્ય મુખવાળા, ઉત્તમ રૂપવાળા તથા વિવિધ જાતિના વિવેપનવાળા હોય છે, અને પિશાચ મનોહર રૂપવાળા, સૌમ્ય દર્શનવાળા, રતનના આભૂષણોથી રેણ હોક અને હાથવાળા હોય છે આ દરેકના

અનુક્રમે ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૦, ૧૩, ૭, ૮ અને ૧૬ મળી કુલ ૮૭ ઉત્તર ભેદો છે, પણ તેનું વર્ણન અહીં પ્રસ્તુત નથી.

બીજા દેવોની એક જાતિ વાળુબ્ય તર તરીકે ઓળખાય છે તે આઠ પ્રકારના છે (૧) અન્નપન્નિય-અન્નપ્રજ્ઞપ્તિ, (૨) પળપન્નિય-પલ્લપ્રજ્ઞપ્તિ, (૩) ઈન્નિવાસિય-ઈન્નિવાહિત, (૪) ભૂવાહિવ-ભૂવાહિન, (૫) કદિય-કદિત, (૬) મહાકદિય-મહાકદિત, (૭) કોહક-કુમાક અને (૮) પયમ-પનમ +

આ ઉપરાંત જૂલક નામથી ઓળખાતા દેવોની નજીના પણ બીજા તરમા જ યાગ છે તેઓ તિર્થ લોકમા આરેલા દીર્ઘવૈતાલ્યમા ચિત્ર, વિચિત્ર, યમ, શમક બે કાચન નામના ગિરિપ્રદેશોમા વસે છે ચિત્ર અને વિચિત્ર દેવકુળોમાં શીતોદા નીની બને બાળુ આવેલા ચિત્રકુળ અને વિચિત્રકુળ નામના પર્વતો છે યમક અને શમક ઉત્તરકુળ મેત્રમા મીતા નહીં બને બાળુ આવેલા એ નામના પર્વતો છે, અને કાચનગિરિ શીતોદા તથા શીતા નદી માથે સબંધે ધરાવનાર નિપથ તથા નીલવત્ પગેરે હુદોના તટ પર આવેલા પર્વતો છે.

આ જૂલક દેવો દશ પ્રકારના છે (૧) અન્નજૂલક, (૨) પાનજૂલક (૨) વસ્ત્રજૂલક, (૪) પેરમજૂલક, (૫) શય્યા જૂલક, (૬) પુષ્પજૂલક, (૭) ક્વણજૂલક, (૮) પુષ્પકવજૂલક, (૯) વિશાજૂલક અને (૧૦) અવ્યક્ત જૂલક તેમા અન્નાદિ

આકે જૂલકે અન્ન વગેરેની હાનિ-વૃદ્ધિ કરનાર છે આ દેવો મામાન્ય રીતે તિર્થજૂલક નામથી ઓળખાય છે અને તેઓ અનુબ્રહ્મ કરવાની તેમજ શાપ આપવાની શક્તિ ધરાવે છે સાચકારોનું એ કથન છે કે જ્યારે તેઓ ક્રોધાતુર હોય, ત્યારે તેમનું દહન થાય તો શાપ મળે છે અને તેના લીધે અપદિતિ તથા અનાથના ભાગી બનાય છે, પરંતુ જ્યારે તેઓ ખુશ મિત્રજમા હોય ત્યારે તેનું દર્શન થાય તો અનુબ્રહ્મ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેના લીધે વિદ્યા તથા દીર્ઘિ વધે છે આ વચરન્વામીને આ ગીતે જૂલક દેવો તરફથી રિધા અને દીર્ઘિ મળ્યાનું વર્ણન ભગવતી સૂત્રના ચૌભા શતકના આઠમા ઉદેશકમા પ્રાપ્ત થાય છે

પ્રથમના ૮૭ ઉત્તર ભેદો તથા આ ૮ અને ૧૦ ઉત્તર ભેદો મળી બે વારના કુલ ઉત્તર ભેદો ૧૦૫ થાય છે

જે દેવો જ્યોતિષ એટલે પ્રકાશમાન વિમાનોમા રહે છે, તે જ્યોતિષ કહેવાય છે આ પ્રકાશમાન વિમાનેને લીધે જગતને પ્રકાશ મળે છે અને તેના ઉદયઅસ્ત અનુભાર દિવસ તથા રાત્રિની ગણના થાય છે

જ્યોતિષક દેવો પાંચ પ્રકારના છે (૧) ચંદ્ર, (૨) સૂર્ય, (૩) ગ્રહ, (૪) નક્ષત્ર અને (૫) તારા આ ક્રમ પ્રસ્થાપનાસૂત્રમા આપેલો છે જેમકે 'સે કિં ત જોદ્ધસિયા ? જોદ્ધસિયા પવવિદ્યા પન્નવા । ત તદ્વા પદ્મ, સૂર્યા, ગદ્ધા, તારા ।' પરંતુ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રમા 'સૂર્યધન્વ- ૧' એમ જણાવ્યું છે એટલે

કે તેમા મૂર્ખને પહેલો મૂર્ખો છે અને ચાન્ડને પાછી મૂર્ખો છે બાકીનો કમ ઉપર મુળ જ છે

આ પાચેય જ્યોતિષક દેવોના વિમાનો કેન્ગા દર અને કયા ક્રમે આવેલા છે ? તે જોડો

તિર્થંત્ર લોકની જાણ વચ્ચે મેઝ નામનો પર્વત આવેલો છે તેના મુગમા કેન્દ્રેક મધાટ જમીનનો ભાગ છે, તે સમજૂતલા નામે જોગખાર છે અપચ્છા શાઓમા બતાવેલા અનેકવિધ માપોની ગણના આ સમજૂતલાથી જ થાય છે અદીથી નવસો યોજન ઉડરનો ભાગ અને નવસો યોજન નીચેનો જાગ તિર્થંત્ર લોક કહેવાય છે

તિર્થંત્ર લોકના ઉપરના નવમે યોજનમા આ પાચેય પ્રકારના જ્યોતિષક દેવો આવેલા છે, તે આ પ્રમાણે સમજૂતલાથી ૭૦૦ યોજન ઉપર તરના વિમાનો આવે છે ત્યાંથી ૧૦ યોજન ઉપર સૂરના વિમાન આવે છે ત્યાંથી ૮૦ યોજન ઉપર ચક્રના વિમાન આવે છે ત્યાંથી ૪ યોજન ઉપર નક્ષત્રના વિમાનો આવે છે અને ત્યાંથી ૧૬ યોજન ઉપર શહેના વિમાનો આવે છે

ઉપર કહેવા પાચેય જ્યોતિષક દેવોના સર્વ વિમાનો અદી દ્વીપમા મેઝ પર્વતની આજુબાજુ ફરે છે, એટલે તે ચર જ્યોતિષક કહેવાય છે તેમા અદ્ર કરતા ગતિ વધારે સૂર કરતા શહેની નક્ષત્રોની ગતિ વધારે હોય છે,

નક્ષત્રો કરતા તારાની ગતિ વધારે હોય છે ‘ સસિ-રવિ-
માદ-નમ્રવત્તા, તારાઓ દ્રુતિ લઘુત્તર સિઘ્ધા । ’

એક ચદ્ર અને સૂર્યના પરિવારમા ૮૮ ગ્રહો, ૨૮ નક્ષત્રો અને ૬૬૯૭૫ કેટાકાટિ તારાઓ હોય છે

અઠવારણી ગ્રહોના નામ જૈન શાસ્ત્રોમા આ પ્રમાણે
પ્રાપ્ત થાય છે (૧) અગારક (મંગળ), (૨) વિકાલક,
(૩) લોહિતાક્ષ, (૪) ગર્ભેશ્વર, (૫) આધુનિ, (૬)
પ્રાધુનિક, (૭) વૃષ, (૮) કણ્ઠક, (૯) કણ્ઠાકણ્ઠક, (૧૦)
કણ્ઠવિતાનક, (૧૧) કણ્ઠમનાનક, (૧૨) મોમ, (૧૩)
સહિત, (૧૪) આશ્વામન, (૧૫) કાર્યોપમ, (૧૬) કર્ણાટક,
(૧૭) અજકચક, (૧૮) હુહુલક, (૧૯) શખ, (૨૦)
શખનાલ, (૨૧) શખવર્ણાલ, (૨૨) કસ, (૨૩) કમનાલ,
(૨૪) કસવર્ણાલ, (૨૫) નીવ, (૨૬) નીલાગ્રમામ, (૨૭)
ફી, (૨૮) રૂપાવલાસ, (૨૯) ભમ્મ, (૩૦) ભસ્મરાશિ,
(૩૧) તિવ, (૩૨) તિલપુષ્પવર્ણ, (૩૩) હડ, (૩૪) હડવર્ણ,
(૩૫) કાર્ય, (૩૬) વધ્ય, (૩૭) ઇન્દ્રાગ્નિ, (૩૮) પૂમકેતુ,
(૩૯) હંગિ, (૪૦) પિંગવ, (૪૧) સુધ્ધ, (૪૨) શુક્ર,
(૪૩) બૃહસ્પતિ, (૪૪) રાહુ, (૪૫) અગસ્તિ, (૪૬)
ભાણુવક, (૪૭) કામરૂપચ, (૪૮) ધુર, (૪૯) પ્રમુખ,
(૫૦) વિકટ, (૫૧) વિસધિન્દ્ર, (૫૨) પ્રકર્ય, (૫૩)
જટાવ, (૫૪) અરુણ, (૫૫) અગ્નિ, (૫૬) કાલ, (૫૭)
મકાકાલ, (૫૮) સ્વસ્તિક, (૫૯) સૌવસ્તિક, (૬૦) વધ્ય-
, (૬૧) પ્રવળ, (૬૨) નિત્યાયોક, (૬૩) નિત્યોદ્યોત,

(૬૪) સ્વયં પ્રમ, (૬૫) ભાષ, (૬૬) મેનકર, (૬૭) શેમ કર, (૬૮) જાન કર, (૬૯) પ્રમ કર, (૭૦) અર ન, (૭૧) વિગ્ન, (૭૨) અથોડ, (૭૩) વીનથોડ, (૭૪) વિતત, (૭૫) વિવમ્, (૭૬) વિશાળ, (૭૭) શાલ, (૭૮) સુવત, (૭૯) અનિવૃત્તિ, (૮૦) એકજગી, (૮૧) દ્વિજરી, (૮૨) કર, (૮૩) કરક, (૮૪) રાજન, (૮૫) અર્ગલ, (૮૬) પુ પ, (૮૭) ભાવ અને (૮૮) કેતુ

આમા મંગળ, શુક્ર, જુરસનિ, શુક્ર, શૈવ્યર, શુક્ર અને કેતુના નામો કષ્ટ ભેદિ રાખાય છે વળી ભગવાન મહાવીરના નિર્ભય પ્રયત્ને જે ભક્તરાશિ નામના શહે સેમના જન્મનક્ષત્રમા ત્રકમણ ક્યું અને પશ્ચિમામે ૨૫૦૦ 'વર્ષ' શુક્રી સેમજે આપેલા ગાયત્રીને અનેકવિધ કપગ ક્ષત્રોગોમાથી પચાર થતુ પડ્યુ, તેતુ નામ પણ અહીં ત્રીશમા શ્લોક તરીકે જણાય છે

અગસ્તિ ઇહ જીને અગમ્યનો તરો કહેવામા આવે છે, તે પણ આ યાદિમા સ્થાન પામેયો છે

હાવમા નેપચ્યુન, હર્સ અને પુટાની ગણના અગ સ્થના ક્ષેત્રમા થાય છે તેમાનો નેપચ્યુન સને ૧૭૮૧મા, હર્સ અને ૧૮૪૬મા અને પુટા અને ૧૯૩૦મા શોધાયો. એમ કહેવાય છે, પરંતુ આ બધાએ શહેનો જુદા નામે ઉપરની યાદિમા જ સમાવેશ થાય છે, એમ અમારુ માનવુ છે

અક્ષા

નામો આ પ્રમાણે જણવા

અભિનિત્ (૨) શ્રવણ, (૩) ધનિષ્ઠા, (૪) શતભિષા, (૫) પૂર્વાભાદ્રપદ, (૬) ઉત્તરાભાદ્રપદ, (૭) રેવતી, (૮) અશ્વિની, (૯) ભાદ્રપદ, (૧૦) કૃત્તિકા, (૧૧) રોહિણી, (૧૨) મૃગશિર, (૧૩) આર્દ્રા, (૧૪) પુનર્વસુ, (૧૫) પુષ્ય, (૧૬) અશ્લેષા, (૧૮) પૂર્વાશ્વિની, (૧૯) ઉત્તરાશ્વિની, (૨૦) મૃગશિર, (૨૧) મિત્રા, (૨૨) સ્વાતિ, (૨૩) વિશાખા, (૨૪) અનુરાધા, (૨૫) જ્યેષ્ઠા, (૨૬) મૃગશિર, (૨૭) પૂર્વાશ્વિની અને (૨૮) ઉત્તરાશ્વિની.

આ દેવતા નિમાનો દોષ છે, તેનો જે રગ દેખાય છે, તે નિમાનો રગ બાળવો.

જ બૃહાદ્રામા ૨ ચંદ્ર અને ૨ સૂર્ય, લવણ્યમુદ્રમા ૪ ચંદ્ર અને ૪ સૂર્ય, ધાતકી ખડમા ૧૨ ચંદ્ર અને ૧૨ સૂર્ય, ખલોદિનિ નમુદ્રમા ૪૨ ચંદ્ર અને ૪૨ સૂર્ય તથા અર્ધ પુષ્કર દ્વીપમા ૭૨ ચંદ્ર અને ૭૨ સૂર્ય છે. આ રીતે બધી દ્વીપમા કુલ ૧૩૨ ચંદ્ર અને ૧૩૨ સૂર્ય છે, તે ઉપર કહ્યા મુજબ પોતાના પરિવાર સાથે મેક પતની આમવાગ પરિભ્રમણ કરીને લોકમર્યાદા સાનવે છે.

અહીં દ્વીપની બહાર પણ ચંદ્ર, સૂર્ય, શુક્ર, નક્ષત્ર અને તારાઓ છે, પણ તે બધા નિચર છે, એટલે કે મનુષ્યોની માફક પરિભ્રમણ કરતા નથી તેઓ સર્વ એક જ સ્થાને રહે છે અને તેથી તેમનો એક લક્ષ્ય યોજન પ્રમાણ પ્રકાશ પણ નિચર જ રહે છે તથા સૂર્યના ઉદય-અસ્તની કિંવા થતી નથી, એટલે દિવસ, રાત્રિ આદિ

અકારના કાલમાનનો બેવહાર સંભવતો નથી.

હાલની ખગોળનિયત્ર માન્યતાઓ આની જુદા પ્રકારની છે, પરંતુ તે હજી વિશેષ અભ્યાસ અને સંશોધન માગે છે આ વિષયની વિશેષ નવા 'વિશ્વગ્રંથના પ્રથમ ધ' આદિ ગ્રંથોથી જાણવી

જે વિમાનમાં વને તે પૈમાનિક આ બાબમાં પ્રથમ હો તો શુદ્ધ, સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્ર અને તારા પત્રુ પૈમાનિક દેવોમાં જ સ્થાન પામે, પરંતુ પરિમાણથી જીવે લોકમાં રહેનારા વિમાનવાસી દેવોને જ આ સ્થાન લાગુ પડે છે

આ પૈમાનિક દેવો એ પ્રથમ ના છે (૧) ૮ પોષાત અને (૨) કલ્યાણીત તેમાં કપમાં રહેનારા કલ્યાણપત્ર અને કલ્યાણી જાતના રહેનારા કપાણીત કલ્યાણ છે

કલ્યાણ ૧૦ છે (૧) સૌધર્મ, (૨) ઇશ્વાન, (૩) સનત્ કુમાર, (૪) માહેન્દ્ર, (૫) બ્રહ્મા, () લાગ, (૭) મહાગુરુ, (૮) સહમાર, (૯) આનન, (૧૦) પ્રાણત, (૧૧) નારણ અને (૧૨) અચ્યુત સામન્ય રીતે આ કલ્યાણ પહેલાં દેવલોક, બીજો દેવલોક, ત્રીજો બારમે દેવલોક એ રીતે ઓળખાય છે

અધ્યેતિય—અકની ઉપર અમ્રધ્યાન યોજન ઉપર દક્ષિણ દિશામાં સૌધર્મ અને ઉત્તર દિશામાં ઇશ્વાન દેવલોક આવેલા છે, જેમાં અનુક્રમે ૩૦ લાખ અને ૨૦ લાખ વિમાનો છે સૌધર્મની અમ્રધ્યાન યોજન બે નગરેશ્વરિમાં સનત્ કુમાર અને ઇશ્વાનથી અમ્રધ્યાન યોજન બે સમ શ્રેણિમાં માહેન્દ્ર દેવલોક આવેલા છે, જેમાં અનુક્રમે ૧૨ લાખ અને ૮ લાખ વિમાનો છે આ બંનેની વચ્ચે પત્રુ

ઉપરના સાગમા જ્યાં નામનો દેવોક આવેલો છે, જેમા ૪ લાખ વિમાનો છે તેની ઉપર એક-ગીતથી ઘેરેલાતક, મહાગુરુ, અને મહાશ્વર નામના દેવોકો આવેલા છે, જેમા અનુક્રમે ૫૦ હજાર, ૪૦ હજાર અને ૬ હજાર વિમાનો છે તેની ઉપર એક જાણુ આનંદ દેવોક અને બીજી જાણુ પ્રાણત દેવોક જાનેના મગી ૪૦૦ વિમાનો છે, અને તેની ઉપર એક જાણુ આગુરુ અને બીજી જાણુ અશ્વત્થ દેવોક છે, જે બેની વચ્ચે ૨૦૦ વિમાનો છે

કિર્તિમણિક અને લોભાતિક દેવો જાણુ આ કંપોમા જ વસે છે તેમા પ્રથમ પ્રકારના કિર્તિમણિકોનું સ્થાન પહેલા તથા બીજા દેવોક નીચે, બીજા પ્રકારના કિર્તિમણિકોનું સ્થાન ત્રીજા દેવોક નીચે તથા ત્રીજા પ્રકારના કિર્તિમણિકોનું સ્થાન છઠ્ઠા દેવોક નીચે છે અને લોભાતિક દેવોનું સ્થાન પાંચમા દેવોકના અરિષ્ટ નામના ત્રીજા પ્રકારમા છે તેમતા નવ ભેદો નીચે પ્રમાણે નમજવા - (૧) સારસ્વત, (૨) આદિત્ય, (૩) વાહન, (૪) અરુણ, (૫) ગર્ભોદય, (૬) ભૂમિ, (૭) અવ્યાખાધ, (૮) મરુત અને (૯) અરિષ્ટ

કંપાતાત દેવો બે પ્રકારના છે (૧) ઐવેયક વિમાનોના ઉત્પન્ન થયેલા અને (૨) અનુત્તર વિમાનોના ઉત્પન્ન થયેલા

ઐવેયક વિમાનો નવ પ્રકારના છે (૧) સુદર્શન, (૨) નિખલ, (૩) મનોરમ, (૪) સપ્તોલક, (૫) વિશાલ, (૬) સુમન, (૭) સૌમનસ, (૮) પ્રીતિકર અને (૯) નલિકર.

આ વિમાનો એક-બી ના હાથે આવેલા છે અને તે પુરુષા
કૃતિ-લોકના શ્રીવામ્યાને આવેલા હોઈ શ્રેયેષ્ઠ કહેવાય છે

અનુસાર વિમાનો ૫૨ પ્રકારના છે (૧) વિગ્રહ,
(૨) વૈજયંત, (૩) જયંત, (૪) અપરાજિત અને (૫)
સ્વર્ધામિદ્ર આ વિમાનો શ્રેયેષ્ઠો હોઈ ઉપરના ભાગમાં
આવેલા છે તેની પછી હોઈ દેવવિમાન નથી, માત્ર નિદ-
ચિહ્નનો ભાગ આવેલો છે

બધા કલ્પોપપન્ન દેવો સામાન્ય રીતે હથ પ્રકારમાં
વિભક્ત છે તે આ પ્રમાણે

(૧) ઈદ્ર જે સામનિક અદિ બધા પ્રારના દેવોનો
સ્થામી હોય છે

(૨) આમાનિક જે આયુ વરોદેમાં ઈન્દ્રની તમાન
તથા અમાત્ય, પિતા, ગુરુ આદિની જેમ પૂજ્ય હોય છે

(૩) વાયવિગ જે મત્રા તથા પુરાહિતનું કામ
કરે છે

(૪) પાપિય જે મિત્રનું કામ કરે છે

(૫) આત્મરશ્મક જે સર જીયુ કરીને આત્મ
રક્ષાના રૂપમાં પીઠ પાછળ બિભા રહે છે

(૬) હોદ્ધપાલ જે સરદહની રક્ષા કરે છે

(૭) અનીક જે યૈનિકો તથા સેનાધિપતિઓનું
કામ કરે છે

(૮) પ્રકીર્ણક જે નગરવાસી કે દેશવાસી જેવા
હોય છે

(૮) આભિયોગ્ય—જે સેવનું કામ કરે છે

(૧૦) દિટિખધિકુ—જે અત્યજ અમાન હોય છે

વ્યતર અને જ્યોતિષકમા આ હસ લેદો પેટી ત્રાય
સિશ અને લોડપાલો હોતા નથી

ઈન્દ્રોની સખ્યા ચોગઠ ગણવામા આવે છે તે
આ પ્રમાણે —

ભવનપતિના ૨૦

(૧) અમુરકુમારમા—અમર અને બલિ હરિણ અને ઉત્તર
એમ બે શ્રેણિઓને આશ્રીને દરેક ભવનપતિ-
નિધયમા બળે ઈન્દ્ર હોય છે

(૨) નાગકુમારમા—ધાગણ અને ભૂતાનહ

(૩) વિદ્યુત્ કુમારમા—દરિ અને હનિષ્ક

(૪) સુવર્ણકુમારમા—વેલુદેવ અને વેલુદારી

(૫) અગ્નિકુમારમા—અગ્નિશિષ્ય અને અગ્નિમાણવક

(૬) વાયુકુમારમા—વેળ અને પ્રલજન

(૭) સ્તનિતકુમારમા—મુદોષ અને મહાગોષ

(૮) ઉદધિકુમારમા—જલમન્ત અને જલપ્રભ

(૯) દીપકુમારમા—પૂર્ણ અને વમિષ્ક

(૧૦) દિદ્ધકુમારમા—અમિતગતિ અને અમિતવાહન

વ્યતરના ૧૬

(૧) િન્નગમા—કિન્નર અને કિપુરુષ

(૨) કિપુરુગમા—સત્પુરુષ અને મહાપુરુષ

- (૩) મહોગ્રમા-અતિક્રામ અને મહાક્રામ
- (૪) ગાધર્વોમા-ગીતરતિ અને ગીતયશ
- (૫) યગોમા-પૂર્ણબદ્ર અને આલિબદ્ર
- (૬) ગક્ષનોમા-બીમ અને મહાબીમ
- (૭) બૂનોમા-મુરુપ અને અપ્રતિરૂપ
- (૮) પિશાચોમા-કાલ અને મહાકાલ

વાયુ-ચતુરના ૧૬

- (૧) અમરસિકોમા-સન્નિહિત અને મમાન.
- (૨) પથપ્રસપ્તિમા-ધાતા અને વિધાતા
- (૩) ઋષિવાદિતોમા-ઋષિ અને ઋષિપાત્ર
- (૪) ભૂતવાદિતોના-ઈશ્વર અને મહેશ્વર
- (૫) કદિતોમા-પુત્રસ અને વિશાલ
- (૬) મહાકદિતોમા-હામ અને હાસરતિ.
- (૭) દૂષ્માઠોમા-એત અને મહાએત
- (૮) પતકામા-પન્નાક અને પતકપતિ

જ્યોતિષકના ૨

- (૧) ચંદ્ર-ચંદ્ર
- (૨) સૂર્ય-સૂર્ય

ચંદ્ર અને સૂર્ય અમ જ્ય છે, એવે તેના ઈન્દ્રો પણ અસ જ્ય છે, પરંતુ અહીં જ્યોતિષી ૨ ગણેલા છે

વૈમાનિકના ૧૦

- (૧) સીધમં દેવવેદમા-ચક્ર

- (૨) ઇશાન દેવલોકમા-ઈશાન
 (૩) સનત્ કુમાર દેવલોકમા-મનત્ કુમાર
 (૪) મહેન્દ્ર દેવલોકમા-મહેન્દ્ર
 (૫) બ્રહ્મ દેવલોકમા-બ્રહ્મા
 (૬) લાલક દેવલોકમા-લાલક
 (૭) મહાશુકમા-મહાશુક
 (૮) સહસ્રારમા-સહસ્રાર
 (૯) આનત }
 (૧૦) પ્રાણુત } પ્રાણુત
 (૧૧) આશુ }
 (૧૨) અન્યુત } અન્યુત

ક્રેમેયક કે અનુત્તર વિમાનોમા સેવ્ય-સેવકભાવ હોતો નથી, એટલે ત્યાં બધા દેવો સમાન છે

દેવોના વિષયભોગ અંગે પાત્ર અટી થોડી વિવેચના આવશ્યક છે નવ ક્રેમેયક અને પાત્ર અનુત્તર, વિમાનોમા વસનારા દેવો વિષયસેવનથી રહિત હોય છે. કેમકે તેઓ અપ્પ મકલેશવાળા દોવાથી રવત્થ અને શાત દોય છે. જાવનપતિ, વ્યતર, વ્યોતિષ્ક, સીધર્મવાગ્ની અને ઇશાનકલ્પવાસી દેવો કાયસેવી છે, એટલે કે તેઓ પોતાના જાવન કે આવાસમા વસનારી દેવીઓ સાથે શરીર નડે વિષયભો. જરૂર છે સકલિષ્ટ કર્મ અને તીવ્ર અનુરાગને

લીધે તેઓ મનુષ્યોની માદક કામગીરીમાં તટનીચ થઈ જાય છે. મનત્કુમાર અને મહેન્દ્રવાળી સ્વર્ગનેરી છે, એટલે કે તેઓ દેવીઓના અર્થમાત્રથી વિષયમુખની તૃપ્તિ અનુભવે છે. પ્રદક્ષિણ અને લાલકાવાળી દેવો ઉપનેલી છે, એટલે કે તેઓ દેવીઓનું કંઈ જોઈને જ વિષય-મુખની તૃપ્તિ અનુભવે છે અને મહાશુક તથા સહશ્રાગ્માં વર્તમાન દેવો રાજસેલી છે, એટલે દેવીઓના ચિત્તાકર્ષક મનોહર રાગો લાભગીને જ વિષયમુખની તૃપ્તિ અનુભવે છે, અને જાગીના ચાર દેવોના દેવો મનનેરી છે, એટલે માત્ર મન નટે પ્રિતન કરવામાં પણ વિષયમુખની તૃપ્તિ અનુભવે છે.

અહીં એવું ધ્યનમાં રાખવું જોઈએ કે દેવીઓની ઉત્પત્તિ ત્રીજા દેવલોક મુની અને તેમની ગતિ આકાશ દેવલોક મુધી જ છે, બાકી કરીને ત્રીજા કે તેથી અધિક દેવલોકોના દેવો કામાતુર થયે, ત્યારે આ દેવીઓ તેમની પાને પહોંચી જાય છે અને અર્થાત્ વટે તેમની કામવાસના શાત રહે છે.

સ્વર્ગનેરીમાં જેમ ઉપર જઈએ તેમ કામવાસના ઓછી હોય છે અને સતોત્રવૃત્તિ અગ્રિય હોય છે, એટલે તેની તૃપ્તિના સધનો પણ ત્યાં ઓછા જ હોય છે.

દેવોના સેદોની ગણના નીચે પ્રમાણે થાય છે

૧૦ લવનપતિ	}	લવનપતિ દેવ	૨૫
૧૫ પરમાધાર્મિક			
૮ વ્યતર	}	વ્યતરદેવ	૨૬
૮ વાળુવ્યતર			
૧૦ તિર્થશ્રુજલક			
૫ ચર	}	જ્યોતિષક દેવ	૧૦
૫ સ્થિર			
૧૨ દેવચોક	}	કટપોશપન્ન-૨૪	વૈમાનિકદેવ ૩૮
૩ કિર્તિમયિક			
૬ લોકાતિક			
૬ અવયક			
૫ અનુસર			
		કટપાતીત ૧૪	

કુલ ૬૬

તેના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ગણુતા દેવોના કુલ
૧૬૮ લેટા થાય છે

[૧૮]

સિદ્ધ છવો

મૂળ

સિદ્ધા પત્રસ-ભેદા, તિ ગતિ ધાડડ૬-સિદ્ધ-ભેદા ।
અપ સલેવણ ગીત-વિગણા સમસલાયા ॥૨૧॥

સ રૂપ છાયા

સિદ્ધા પન્નવસ-ભેદા તીર્થાતીર્થાદિ સિદ્ધ-ભેદા ।
અતે સલેવેણ ગીત-વિગણા સમાધવાયા ॥૨૧॥

પદાર્થ

સિદ્ધા—સિદ્ધો, સિદ્ધ છવો

સિદ્ધનો મામાન્ય અર્થ નિષ્ઠિતાર્થ ॥ નિષ્ઠિતાર્થ
એટલે પોતાના અર્થને પૂર્ણ કરનાર અહીં અર્થ ચાન્દથી
પ્રયોજન કે ધ્યેય અભિપ્રેય છે આ ગીતે જેણે કર્મ એટલે
ધર્મ કે વ્યવસાયમા નિષ્ણાત થવાનું પોતાનું ધ્યેય પૂર્ણ
કર્યું હોય તેને કર્મ—સિદ્ધ કહેવાય છે, સિદ્ધ એટલે વિવિધ

કલાઓમાં નિષ્ણાત થવાનું પોતાનું ધ્યેય પૂર્ણ કર્યું હોય તેને ગિટપ-મિદ્ધ કહેવાય છે, વિદ્યાને મિદ્ધ કરવાનું પોતાનું ધ્યેય પૂર્ણ કર્યું હોય તેને વિદ્યા-મિદ્ધ કહેવાય છે, મન્ત્રને સિદ્ધ કરવાનું પોતાનું ધ્યેય પૂર્ણ કર્યું હોય તેને મન્ત્ર-મિદ્ધ કહેવાય છે, યોગને સિદ્ધ કરવાનું પોતાનું ધ્યેય પૂર્ણ કર્યું હોય તેને યોગ-મિદ્ધ કહેવાય છે, આગમ એટલે સૈદ્ધાન્તિક જ્ઞાનમાં નિપુણ થવાનું પોતાનું ધ્યેય પૂર્ણ કર્યું હોય તેને આગમ-મિદ્ધ કહેવાય છે, અર્થ એટલે દ્રવ્યને ઉપાર્જન કરવાનું પોતાનું ધ્યેય પૂર્ણ કર્યું હોય તેને અર્થ-મિદ્ધ કહેવાય છે, યાત્રા એટલે વિવિધ પ્રદેશનો પ્રવાસ કરવાનું પોતાનું ધ્યેય પૂર્ણ કર્યું હોય તેને યાત્રા-મિદ્ધ કહેવાય છે, અભિપ્રાય એટલે મત કે સલાહ આપનામાં કુશલતા પ્રાપ્ત કરવાનું પોતાનું ધ્યેય પૂર્ણ કર્યું હોય તેને અભિપ્રાય-મિદ્ધ કહેવાય છે, વિવિધ પ્રકારની તપશ્ચર્યા કરવાની ક્ષમતા કેળવી હોય તેને તપશ્ચર્યા કહેવાય છે, અને જેણે કર્મનો ક્ષય કરવાનું પોતાનું ધ્યેય પૂર્ણ કર્યું હોય તેને કર્મક્ષય-મિદ્ધ કહેવાય છે. બહી આ ઉદ્ધત પ્રકારના સિદ્ધને જ આપતું સિદ્ધ સમજવાના છે 'સિદ્ધા નિઠનાર્થા ક્ષીણાદ્દર્માણ' સિદ્ધ એટલે નિષ્કિતાર્થ, તે આદ્ય કર્મોને ક્ષીણ કરનાર સમજવા.

પનરસ-મેયા—પંદર પ્રકારના

તિત્થાતિત્થાદ્-સિદ્ધમેરણ—તીર્થ, અતીર્થ આદિ મિદ્ધ થવાના હોદા પ્રમાણે

નિત્ય અને અતિત્ય તે વિત્યાતિત્ય તે છે જેની આદ્ય
આદિમા તે તિત્યાવિત્યાદ્ય તેના જે સિદ્ધ ના મેઝ તે તિત્યા-
વિત્યાદ્ય-સિદ્ધ-મેઝ તેના વડે તિત્યાતિત્યાદ્ય-સિદ્ધ-મેઝ

(૧) તિત્યમિદ્ધ—જેનાવી તગય તે તીર્થ તે અહીં ચતુ
વિંધગ્રીસ ધ કે પ્રથમ ગણધર ગમજવા તેમની વિધમાનતામા
જે મિદ્ધ થાય તે તિત્યાસિદ્ધ-તીર્થસિદ્ધ જેમકે શ્રી ૪ જૂસ્વામી
વગેરે અતિત્ય-તીર્થની અવિધમાનતા તેમા મિદ્ધ થાય તે
(૨) અતિત્યમિદ્ધ જેમકે-શ્રી મરુદેરીમાતા તેઓ તીર્થની
સ્થાપના થયા પહેલા જ સિદ્ધ થયા હતા તીર્થના વ્યવ-
સ્થા મા જાતિઅનુ જ્ઞાનથી મિદ્ધ થયાગએને પણ આ
પ્રકારના સિદ્ધ ગણવામા આવે છે

અહીં આદ્ય પંથી બાકીના તેર પ્રકારો બહુ કરવા
તે આ પ્રમાણે -

(૩) તિત્યગરમિદ્ધ-તીર્થ કરમિદ્ધ શ્રી ૪૨ મહેવ વગેરેની
જેમ તીર્થ કરપ આપ્ત કરીને સિદ્ધ થયેલા

(૪) અતિત્યગરમિદ્ધ-અતીર્થ કરમિદ્ધ શ્રી ૪૨ મહેવ વગેરેની
જેમ મામાન્ય કેવલીરૂપે સિદ્ધ થયેલા

(૫) મદગુદમિદ્ધ-સ્વયંજુદમિદ્ધ કપિવ વગેરે-
ની જેમ જાતે જ પ્રોધ પામીને સિદ્ધ થયેલા

(૬) -પ્રત્યેજુદમિદ્ધ રાજપિ કરા
જેમ નિમિત્ત પામીને સિદ્ધ થયે

સમ્યજ્ઞને બાહ્ય નિમિત્તની જરૂર પડતી નથી તે ચોતાની બંતે જ બોધ પામે છે, જ્યારે પ્રત્યેક જુદાને કોઈ પણ નિમિત્તની જરૂર પડે છે આ બંને વચ્ચે બાદબે તફાવત છે

(૭) બુદ્ધગોપિયસિદ્ધ-બુદ્ધ બોધિત સિદ્ધ આચાર્યાદિથી બોધ પામીને સિદ્ધ થયેલા

(૮) કૃત્યોલિંગસિદ્ધ-શ્રીનિગસિદ્ધ શ્રી ચંદનમાલાની જેમ સ્થાવિગે સિદ્ધ થયેલા

શ્રીઓ પણ મોક્ષની અધિકારિણી છે, તે આ લેક પરથી મિદ્ધ થાય છે

(૯) પુરિસલિંગસિદ્ધ-પુરુષલિંગ સિદ્ધ-શ્રી ઈલાચી કુમારની જેમ પુરુષલિંગે સિદ્ધ થયેલા

(૧૦) નપુસકલિંગસિદ્ધ-નપુ મકલિંગસિદ્ધ શ્રી ગાગેયની જેમ નપુ મકલિંગે મિદ્ધ થયેલા (અહીં નતિ નપુ સકો લેવાના નથી, પણ કૃત્રિમ નપુ નકો લેવાના છે)

(૧૧) સલિંગસિદ્ધ-સ્વલિંગસિદ્ધ સાધુના વેશમા સિદ્ધ થયેલા

(૧૨) અન્નલિંગસિદ્ધ-અન્યલિંગસિદ્ધ શ્રી વલ્કલ-ચીરિની જેમ બીજા વેશમા મિદ્ધ થયેલા

(૧૩) ગિહિલિંગસિદ્ધ-ગૃહસ્થલિંગસિદ્ધ મરુદેવી આતાની જેમ ગૃહસ્થના વેશમા સિદ્ધ થયેલા

(૧૪) ણસિદ્ધ-એકસિદ્ધ એક સમયે એક એક

સિદ્ધ થયેલા અહીં સમય ચળથી ઠાનનો નિર્વિલાસ્ય ભાગ મધ્યજ્વલે

(૧૫) બનેગસિદ્ધ-અનેકસિદ્ધ એક સમયે અનેક સિદ્ધ થયેલા

નિદ્રાભેશન—નિદ્રા થવાના બેઠો વડે નિદ્રા થવાના જે પ્રકારો છે, તે પ્રમાણે

છળ—આ

સગવળ—મ મેખથી, દુઃકમા

જીર-વિગળા—છાના વિદ્યો, છવના બેઠો

જીરનો વિગળ તે જીર-વિગળ બહુચનાથે જીર-વિગળા જીર-છવ, વિગળા-વિગળ, બેઠ

સમસ્ત્યાયા—કદા

‘સમાદ્યાતા મણિતા ।’

અન્યથા

તિત્યાતિત્યાદ-નિદ્રા-ભેશન સિદ્ધા પત્રસ્ત-ભેગા વર્ણ જીર-વિગળા સલેવળ સમસ્ત્યાયા ।

ભાવાર્થ

તીર્થસિદ્ધ, અતીર્થનિદ્રા આદિ નિદ્રા થવાના પ્રકારો પ્રમાણે નિદ્રા પદર પ્રકારના છે આ પ્રમાણે સમસ્ત છયોના બેઠો દુઃકમા કદા

વિવેચન

પચેન્દ્રિય છયોના બેઠો પૂર્ણ થયા, તેની સાથે

સસારી હવેના બેઠો પણ ખૂણે થયા આ લોખંડ, વિશ્વ
કે જગતમા છે ઇન્દ્રિયોવાળા કેઈ હવે નથી, એટલે
પચેન્દ્રિય હવે એ સમારી હવેની છે ની મીમા છે
અને તેને અહીં ચાર બેઠો વઢે બરાબર સ્પર્શવામા આવ્યા
છે હવે જાકી રહેવ સિદ્ધના લેહો કહે છે

આમ તો સિદ્ધ થયેલા મર્વ હવે શક્તિ-મામધ્યમા
કે શુણ્યપ્રાપ્તિમા સમાન છે, તેમની વચ્ચે કેઈ જાનનો
લેહ ક તરાનત નથી, પરંતુ નિદ્ર થનાની રીત પરથી
તેમના પદર પ્રારો પડે છે તેમાથી તીર્થનિદ્ર અને અ-
તીર્થનિદ્ર આ બે બેઠો અહીં સ્પષ્ટ શબ્દોમા જણાયા છે
અને જાતીના તેર આદિ પદથી શ્રદ્ધાળુ ઠરનાના છે

તીર્થનિદ્ર એટલે શ્રી તીર્થકર દેવોએ ન્યાપેવા
શ્રમણપ્રધાન ચતુર્વિધ શ્રામ ધરૂપ તીર્થની વિધમાનતામા
સિદ્ધ થયેલા જેના વડે તરાય તે તીર્થ કહેવાય છે આ
વ્યાખ્યા મુજબ શ્રમણ, શ્રમણી, શ્રાવક અને શ્રાવિકાનો
બનેલો ચતુર્વિધ શ્રામ ધ તીર્થની સજ્ઞા પામેવો છે, ઠારણ
કે તેના આલબન વડે સસારમાગરને સ લતાથી તરી
શકાય છે

પરંતુ તીર્થની વિધમાનતા ન હોય તો કેઈ હવ
સિદ્ધ ન થાય, એવું નથી એવા સમયે પણ કેટલાક હવે
કર્મનો કાય કરીને ગિદ્ધિગતિની પ્રાપ્તિ કરે છે અને સિદ્ધોની
પ્રાપ્તિમા બિરાજે છે, તેથી બીજો પ્રકાર અતીર્થનિદ્રનો

નિદ્ધના આ બે પ્રજ્ઞા એવા છે કે તેના નરે' મિદ્ધાનો સમાવેશ થઈ જાય, પરંતુ ચામ્રનો પ્રયત્ન બેદોતુ પરિજ્ઞાન કરાવના માટે હોય છે, તેથી જીત પ્રજ્ઞાનો પણ અહીં પ્રતિપાત્ન કરવામા આવ્યું છે

રીજા અને ચોયા પ્રકરણમા તીર્થ કરનિદ્ધ અને અતીર્થ કરનિદ્ધની ગણના થાય છે તેનો જ્ઞાન એ છે કે દેવતાક છયો પુણ્યપ્ર પંને લીધે તીર્થ કરની પંથી પ્રાપ્ત કરીને તે જ જગમા નિદ્ધ થાય છે, નો જેવાક છયો આવી પ ની પ્રાપ્ત કરના વિના માત્ર સામાન્ય કેવળી તરીકે જ મિદ્ધિગતિની પ્રાપ્તિ કરે છે અહીં જેવી અવસ્થા આવશ્યક છે કે જે જીવ તીર્થ કરપદને પામ્યો નથી કે કેવળ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને સામાન્ય કેવળીની પદ્ધિમા મિરાજ્યો નથી, તે સિદ્ધિગમનનો અધિકારી નથી, અર્થાત્ નિદ્ધ થઈ શકતો નથી જ્યાં કોઈ પણ જીવ મવર અને નિર્જરાના ઉત્કૃષ્ટ આક્રબન વડે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અત્યાચ એ ચર ઘાતીકર્મેના ક્ષય કરે છે, ત્યાં તેને અપ્રતિપાતી એવું કેવળજ્ઞાન ઉપન થાય છે અને તેના વડે તે સર્વ પાપોના મર્વ ભાવે જાળી શકે છે આજા છયોને આપણે માનાર્થે કેવળી ભગવત કહીએ છીએ આ કેવળી ભગવતો અત્ય સમયે ઘાકીના ચાર અઘાતીકર્મેના પજુ ક્ષય કરે છે અને નિષ્કિતાર્થ થઈને જીવંગમન પૂર્વક સિદ્ધશિલામા મિરાજ સિદ્ધ નામ સાર્થક કરે છે

જેમણે , , શ્રી પ્રાપ્તિ પદી તીર્થ સ્થાપ્યું

તે તીથ કર હોવાય છે અને બાકીના સામાન્ય કવલી કહેવાય છે

પાત્રમા, હઠા અને માત્રમા પ્રકારમા સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ, પ્રત્યેકબુદ્ધમિદ્ધ અને બુદ્ધબોધિતમિદ્ધની ગણના થાય છે, તેનું રહસ્ય પણ સમજી લઈએ એ તો નિશ્ચિત છે કે બોધ પામ્યા વિના મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ થતી નથી અને મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિ થયા વિના મિદ્ધિપદ સાપડતું નથી બોધ પામ્યો એટલે સનાતની અનાસ્તાનું પૂરેપૂરું જ્ઞાન થવું અને આત્મ કલ્યાણ માટે સચમાદિ અનુબંધોની મહત્તા સમજવી આ પ્રકારનો બોધ કેવલાક આત્માઓને જાતિસ્મરણાદિ જ્ઞાન વડે સ્વયં થાય છે, તો કેટલાક આત્માઓને કેઈ પણ નિમિત્ત મળવાથી થાય છે અને કેટલાક આત્માઓને જ્ઞાન વ્યાન ચારિત્રમયેન એવા આચાર્યાદિના હપદેશ વડે થાય છે આ ત્રણ પ્રકારોને અહીં અનુક્રમે સ્વયંબુદ્ધમિદ્ધ, પ્રત્યેકબુદ્ધમિદ્ધ અને બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ કહેવામા આવ્યા છે

આઠમા, નવમા અને દશમા પ્રકરણમા શ્રીચિગમિદ્ધ, પુરુષલિંગ મિદ્ધ અને નપુમકલિંગ મિદ્ધનો નિર્દેશ થયેલો છે તેનો અર્થ એ છે કે આત્મા શરીરની અપેક્ષાએ સ્ત્રી, પુરુષ કે નપુમક ગમે તે લિંગમા રહેલો હોય, પણ મોક્ષમાર્ગની પ્રવૃત્તિમા મમ્ત અને અને કર્મકટકનો સહાર કરે તો એ અવશ્ય નિદ્ધિસદનમા હાજર થઈ શકે છે તથા નિરંજન-નિરાકાર એવા મિદ્ધ પરમાત્માની પદ્ધિમા મિત્રાણ શકે છે

કેટલાક કહે છે કે 'સીઓથી સયમનુ પાવન સર્વાંગે થઈ શકતું નથી, કારણ કે તેમને મર્યાદાના પાલન માટે વસ્ત્રો ધારણ કરવા પડે છે અને વસ્ત્રધારણ એ એક જાતનો પરિગ્રહ છે, એટલે તેઓ મોક્ષમાર્ગની અધિકારિણી નથી, પરંતુ આમ કહેવું યોગ્ય નથી 'મુન્ન્યા પરિગ્રહો ઘૃતો' એવા શાસ્ત્રના ટકશાગાં વચનો છે તેનો અર્થ એ છે કે મયમની સાધના કરતી વખતે વસ્ત્ર, ઉપધિ આદિ જે કંઈ રાખવામા આવે છે, તે પરિગ્રહ નથી, પણ તેના પ્રત્યે મૂર્છા-મમતા જાગે તો એ પરિગ્રહ છે એટલે જે મૂર્છાશીલ જનીને અર્થાત્ નિર્મમત્વ લાગે વસ્ત્રને ધારણ કરે છે, તે પરિગ્રહ-દોષથી યુક્ત નથી અને તે કારણે તેમનો સયમ અપૂરો કે અપૂર્ણ ગણાતો નથી તાત્પર્ય કે સીઓ પણ પુનઃપની જેમ મયમનુ પાલન સર્વાંગે કરી શકે છે અને તેથી સકલ કર્મનો દાન કરવા પૂર્વક મોક્ષમા જઈ શકે છે

શ્રામરુદેની માતાએ સીલિંગે જ મિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શ્રીમન્નિનાથ સીલિંગે હોવા છતાં તીર્થંકરપ ની પ્રાપ્તિ કરીને મોક્ષે નિધાવ્યા શ્રાં રાત્રિમનીએ પણ સીલિંગે જ સિદ્ધિપદ સંપાદન કર્યું અને શ્રી ચંદનખાળા તથા મૃગા વતીએ પણ સીલિંગે જ કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને સિદ્ધા વસ્થાનુ મુખ્ય પ્રાપ્ત કર્યું

ઉત્તરાયન સૂત્રના છત્રીશમા અધ્યયનમા દ્વિતીયોપરિસિદ્ધા ચ, તદ્દેવ ચ નપુસંગા 'એવો સ્પષ્ટ પાઠ છે અને,

પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના પ્રવચનપદે પણ 'દ્વિધોલિંગસિદ્ધા, પુરિસલિંગસિદ્ધા, નપુસંગલિંગસિદ્ધા' એવા ત્રણ જાણે છે, એટલે શ્રી પણ પુરુષના જેટલી જ મોક્ષની અધિકારિણી છે, એમ માનવું જ ચેત્ય છે જેમણે નગ્નત્વનો આગ્રહ સેવીને શ્રીજીને મોક્ષની અનધિકારિણી કરાવી, તેમનો જૈન ધર્મના એક મૂળભૂત મહાન સિદ્ધાંતનો અપસાપ કર્યો છે, એમ ઠીકે તો જરા પણ અત્યુક્તિ નથી નગ્નત્વ કે અનગ્નત્વ એ કઈ મોક્ષપ્રાપ્તિના સીધા કાળો નથી મોક્ષપ્રાપ્તિનું મીઠું કાળું તો ઈર્મસય જ છે અને તે નગ્ન કે અનગ્ન ગેર પણ હાલતમાં થઈ શકે છે દિનમ્બાર અન્યોમાં પણ સ્ત્રીને ચૌદ ગુણસ્થાનકે કહ્યા છે, છતાં કદાચહથી તેઓ માનતા નથી

અગિયારમા, બારમા અને તેગમા પ્રતરમા સ્વલિંગ નિદ્ધ, અન્યલિંગસિદ્ધ અને ગૃહસ્થલિંગ સિદ્ધને સ્થન આપવામાં આવ્યું છે અત્રી વિગતો અર્થ વેદ (Sōr) નથી, પણ વેદ છે તાત્પર્ય કે કેટલાક જીવો આર્ચત ધમ મા હિપદેગાયેલા શ્રમણ-શ્રમણીના વેશે દેવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને નિદ્ધ થાય છે, તો કેટલાક તાપમ વગેરેના વેશમાં રહ્યા છતાં તથાપ્રકારના અત્મવિગૃહ્ણના ધરણે કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને સિદ્ધ થાય છે તો કેટલાક વગી ગૃહમ્બ વેશમાં રહ્યા છતાં પણ ભાવવિગૃહ્ણનું પ્રબળ નિગિર પામીને ધાતી કર્મનો દાય કરવાને શક્તિમાન થાય છે અને દેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરીને છેવટે સિદ્ધ બને છે અત્રી એટલી સ્પષ્ટતા જરૂરી છે કે સ્વલિંગે સિદ્ધ થવું, એ

ઉત્સર્ગદેવ છે, એટલે કે ધેરી માન છે અને અન્ય સિંગે
સિદ્ધ થવું કે ગૃહસ્થવિગે સિદ્ધ થવું એ અપવિત્ર છે,
એટલે કે કવચિત્ જનતી ધનના છે આત્મા સિદ્ધ છોનોના
અટપ-મટુલનો વિચાર કરવામાં આયો છે, ત્યાં સ્પષ્ટ
જણાવ્યું છે કે 'ગૃહસ્થવિગ નિદ્ધ મુખી ઓગ છે, એથી
અન્યવિગમિદ્ધ મખ્યાત ગુજા છે અને એવી નિનિ સિદ્ધ
મખ્યાતગુજા છે'

શ્રી મા અને પદરમાં પ્રકારમાં એ સિદ્ધ અને અને
નિદ્ધને મૂનામાં માન્યા છે તેનો પરમાય એ છે કે ઠાક
વાર એક સમયમાં માન એક જીવ જ મોગે જાય છે અને
ઠાક વાર એક સમયમાં અને છો નાથે મોગે જાય
છે જાણતા તીકે ચોવીશમાં તીર્થ કર શ્રી મદ્ધાવીજી ત્યાની
જે મમયે મોગે ગયા, ત્યારે જીતે ઠાક પગ જીવ મોગે
ગયો ન હતો, એટલે તેઓ એકસિદ્ધની ઠાકીમાં ગણાય
અને પ્રથમ તીર્થે શ્રી જામદેવ ભગવાન જે મમયે
મોગે ગયા, તે જ મમયે જ્યાં મગીને ૧૦૮ છો મોગે
ગયા હતા, એટલે તે અને નિદ્ધની કાઠિના જાય છે એની
સાથે ૧૦૮ વી વધારે છો સિદ્ધ થના નહીં, એવો
શાસ્ત્રારોનો અભિપ્રાય છે અહીં એ સ્પષ્ટતા કરી પણ
ઉચિત છે કે જામદેવની સાથે ૧૦૮ સિદ્ધ થયા, તે આશ્ચર્ય
જણાય છે, તેનું કારણ ૧૦૮ ની સખ્ય નથી, પણ ઉત્કૃષ્ટ
કાયાવાળા ૧૦૮ ગયા એ છે

અહીં પ્રસંગવશાત્ એ પણ જણાવી દઈએ કે

સિદ્ધિગતિ પ્રાપ્ત કરવાની ચોક્કસતા મનુષ્યભાવના જ છે, એન્ડે મનુષ્યદેહ છૂટી ગયા પછી આત્મા આ સ્થળે કેવી રીતે પહોંચી જાય છે, તે જાણવું જરૂરી છે આત્માની સ્વાભાવિક ગતિ જિર્વ છે, તેથી જ્યારે તેને કોઈ પણ પ્રકારનું કર્મજનન ન હોય ત્યારે સીધી જિર્વરૂપે પ્રમાણે જ ગતિ કરે છે, એન્ડે જે સ્થળેથી દેહ છોડ્યો હોય, તેના જ અગ્રભાગે સિદ્ધસિલ્લામાં સ્થિર થાય છે આ કિયાને પાણીમાં રહેલા તુબડા માથે મરળાવવામાં આવે છે જેમ કોઈ તુબડા ઉપર કપડું વીટાળી તેના પર માટીનો લેપ કર્યો હોય, ફરી તેના પર કપડું વીટાળી માટીનો લેપ કર્યો હોય, એ રીતે વારંવાર કપડું વીટાળી માટીનો લેપ કર્યો હોય, તો એ તુબડું ભારે બનીને પાણીના તળિયે બેસી જાય છે હવે પાણીના ફળાણ કે ઘર્ષણથી તેની માટી પવનથી જાય ને કપડાનો અડેક આવે છે કેલાતો જાય, તો એક પછી એક તેના પરના કપડાનો ચોદા થતા જાય છે, અને આ રીતે જ્યારે તેના બધા બધાના ચોદા થઈ જાય છે, ત્યારે કપડા અને માટીમાંથી એ તુબડું સંપૂર્ણ સુકા થાય છે અને તેથી સીધું જિર્વગતિ કરીને પાણીના મધ્યે પહોંચી જાય છે અહીં તુબડાના સ્થાને જીવ, કપડા અને માટીના લેપને સ્થાને કર્મજનન અને પાણીના સ્થાને લોકાગ્રામા રહેવું ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય મમજવું

શરીર, ઇન્દ્રિયો, મન વગેરે પૌદ્ગલિક વસ્તુઓ છે અને તે કર્મના લીધે જ જાલવે છે, પરંતુ સિદ્ધ જીવોને

કર્મનો મર્વથા અભાવ હોય છે, એટલે તેમને કોઈ પણ પ્રકારનું શરીર, ઇન્દ્રિય કે મન હોવા નથી, તેઓ માત્ર આત્મસ્વરૂપ જ હોય છે અને તે જારણે તેમને અધરીરી કહેવાય છે

ત્યાં શરીર નથી ત્યાં જન્મ કેવા? જરા પણ કેવી? અને મૃત્યુ પણ કેવું? વળી નામ, શોક અને ભય પણ શરીરના કા જે જ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે તેનો પણ સિદ્ધ છંદોને મર્વથા અભાવ હોય છે

સિદ્ધ છંદો નિરજન-નિરાકર હોય છે, પણ તેમની હક્તી ભૂમાતી નથી કે તેમના સ્વરૂપમાં કોઈ પ્રકારનું પરિવર્તન થતું નથી, એટલે કે તેઓ અક્ષય-અચળ-અવ્યાભાષ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે અને સદાકાળ એ જ સ્થિતિમાં રહે છે

કેટલોક વર્ગ એમ માને છે કે ‘સિદ્ધાવયમાં ગ્રહેણા સિદ્ધા જગતને દુષ્ટી ભેદને મૃત્યુવેગમાં અવતાર ધારણ કરે છે અને દુષ્ટી જાતનો ઉદ્ધાર કરે છે’ પરંતુ જેઓ નિષ્કિનાથ છે, કૃતકૃત્ય છે અને સર્વ પ્રકારના કર્મોથી રહિત છે, તે કદી અવતાર ધારણ કેમ કરે? ભેમ બીજે બગી યા પછી તે ઉપાસની શક્તિ ધરાવતા નથી, તેમ કર્મો પણ દગ્ધ થયા પછી આત્માને ફરી જન્મ-જરા-મૃત્યુના બંધનમાં જકડી શકતા નથી વધારે સ્પષ્ટ કદીએ તો કર્મ એ કોઈ સ્વતંત્ર વસ્તુ નથી, એ તો પુદ્ગલનું

જ એક દશરૂપ છે અને આત્મા જ્યારે મિથ્યાત્વ આદિ દોષોથી યુક્ત હોય છે, ત્યારે તેને પોતાના ભણી આપ્તી તેમા તન્મય થાય છે અને ત્યારે જ તે કર્મની સજા પામે છે જ્યારે સિદ્ધ જીવોમા મિથ્યાત્વ આદિ કોઈ દોષ રહેતો નથી, એટલે તે પુદ્ગલોને પોતાના ભણી આપ્તી તેમા તન્મય અને એ સંભવિત નથી, એથી જ તે કોઈ પણ પ્રકારનો જન્મ ધારણ કરે કે સિદ્ધારાજા હોય તેની નીચેના પ્રદેશમા જાય, એ જનવાની શક્યતા નથી

અ-સ્વરૂપમા સ્થિરતા એ જ સિદ્ધ જીવોનું સુખ છે અને તે એટલું ઉદ્દૃષ્ટ હોય છે કે જગતનું અર્થ કોઈ પણ સુખ તેની ખરાબરી કરી શકતું નથી આવશ્યક-નિયુક્તિમા હોય છે કે—

“ નયિ શ્વિત્ય મણુસ્તાણ વસ નેર સંવદેયાણ ।

જ સિદ્ધાણ મુક્તસ, ભવ્યાગ્રાહ ચ્ચગયાણ ॥૧૮૦॥

“ તે સુખ મનુષ્યોને નથી કે સર્વ દેવોને પણ નથી એ કે સુખ અવ્યાબાધ સ્થિતિને પામેલા ગિદ્ધોને છે ”

નિદ્ધ જીવોને સિદ્ધ પરમાત્મા પણ કહેવામા આવે છે અને તેમની ગણના દેવતત્ત્વમા થાય છે, એટલે અરિ હતોના જેમ તેમના પણ દ્રવ્ય-ભાવપૂર્ણ થાય છે અને તે આત્મકલ્યાણમા અતિ ઉપકારક નીવડે છે

જીવ-વિચાર-પ્રકાશિકા યાને

જૈન ધર્મનું પ્રાણીવિજ્ઞાન

ત્રીજો ખંડ

પંચ-દ્વાર

જીવોના વિશેષ જ્ઞાન માટે પાત્ર દ્વારની પ્રશ્નપત્ર

મૂળ

અપ્સિં જીવાળ મરીરમાઝ ટિહ સવ ચમ્મિ ।

વાળા જોણિ-પમાળ વસિં જ અત્તિ ન મળિમો ॥૨૬॥

મ સ્કૃત છાયા

એતેવા જાવાના શરીરમાયુ સ્વિનિ સ્વકાયે ।

પ્રાણા જ્યોત્તિ-પ્રમાણ દવા વશ્તિ તદ્ મળિન્યામ ॥૨૬॥

પદાર્થ

અપ્સિં—એ

આ પદ જીવાળના વિશેષજ્ઞ તરીકે છઠ્ઠી વિભક્તિના

અહુવચનમા આવેતું છે

જીવાળ—જીવોના

સરીર—શરીર, વાયા, દેહ

માઝ—આયુધ્ય

ટિટ્ટ—સ્થિતિ

સકાયમ્મ—પોતાની કાયને વિષે

સ એની કાય તે સકાય તેના વિષે સકાયમ્મ સ-
કય કાય-કાયા

પળ—પ્રાણ

જેના આધારે છનન ધાગણુ કરી શકાય, પ્રાણ
કહેવામા આ રે છે આ પાણુ દ્વા પ્રકારના છે (૧-૫)
પાથ ઇન્દ્રિયો, (૬) મનોમય, (૭) વચનમય, (૮) કાય
મય, (૯) આરોગ્યવાન જો (૧૦) અયુધ્ય

પાત્રિપમાણ—યોનિનુ પ્રમાણ

જોણિનુ પમાણ તે જોણિ-વમાણ જોણિ-યોનિ છવોને
ઉત્પન્ન થવાના ધ્યાનને યોનિ કહે છે

પમાણ—પ્રમાણ, માપ, ધારણ અહી વપરાયેલ
પ્રમાણુ શબ્દ ગરીર, આયુધ્ય, સ્થિતિ અને પ્રાણોને
પણુ લાગુ પડે છે તાત્પર્ય કે જેમ યોનિનુ પ્રમાણુ કહેવાનુ
છે, તેમ શરીરનુ પ્રમાણ, આયુધ્યનુ પ્રમાણ, સ્વકાયસ્થિતિનુ
પ્રમાણ તથા પ્રાણોનુ પ્રમાણ પણ કહેવાનુ છે

જેમિ-જેમનુ

જ-જે

જાત્ય-છે

જ-તે

મળિમો-કહીએ છીએ

અન્યથ

તર્કિ નાશણ જેમિ જ સરીર, વાક, સકાયમિ
ઠિદે, દના, જોણિ-વમળ વરિવ, જા મર્ણનો ।

ભાવાર્થ

મા જીવોના નરીર, આયુષ્ય, ત્રિ-વિ-સ્થિતિ, પ્રાણ
અને ચેતિઓનુ શાસ્ત્રાદ્ય જે પ્રમાણુ છે, તે અમે
દલાએ છીએ

વિવેચન

નિશ્ચય વર્ગીકરણ, મુયોગ્ય પરિભાષા અને ઇમાનુમારી
સુક્ષ્મ વર્ણનમાં પ્રવરણ-મર્તાએ આપણને ન મારી જીવાના
પદ્ધતિ તે તે તથા નિશ્ચય જીવોના ઔપચારિક ૧૫ જોડોનો
પરિચય કરાવે આને આપણે જીવ-વિષયક જ્ઞાન
ગ્રિફ (Basic education) મુખ્યજો જેમ પાયા
વિના ઘડ દોષ નહિ, તેમ આ મુખ્ય જ્ઞાન વિના
જીવો અમે વિશેષ જોધ મળવે નહિ વાસ્તવમાં બેદ-
પરિજ્ઞાનથી જ વસ્તુનો વિશેષ જોધ થાય છે અને તેથી
જ શાસ્ત્રકારો જોધ પત્તુ વસ્તુનો વિશેષ જોધ કરાવવા માટે
તેના જો તે તથા ઉત્તરબેદેનુ વર્ણન કરે છે

જેમ પાયા નજાયા પછી તેના પર મુખ્ય
કરવામાં આવે છે અને તે જ તે ઘડ નકાદ
શાસ્ત્ર મુખ્ય જ્ઞાન આપ્યા પછી તે
રે છે અને એ રીતે

જ્ઞાનની પુષ્ટિ કરે છે વર્તમાન શિશુશાસ્ત્રીઓ કે જેમણે મોળા ભાગે માનસવિજ્ઞાનના આધારે શિક્ષણને લગતા સિદ્ધાંતો નક્કી કર્યા છે, તેઓ પણ આ જ પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરે છે દાખલા તરીકે બૂગેનનું જ્ઞાન આપવું હોય તો પ્રથમ દુનિયાના ખંડોનો, પછી તેના આરેરા દેશોનો, પછી તેના જીલ્લા અને પ્રાંતોનો નિર્દેશ કરે છે અને ત્યાર બાદ તેની મીમાંસા, તેનું હવામાન, ત્યાંની પ્રાકૃતિક રચના, ત્યાંનું લોકજીવન વગેરે વર્ણવે છે, આથી વિદ્યાર્થીઓને તાલુકાઓ, જિલ્લાઓ, દેશો વગેરેનો યથાર્થ જોખ ધાય છે અને તે જીવનમાં ઉપયોગી નીતકે છે.

વિવક્ષિત વિષયનો કોઈ એક મુદ્દો પસંદીને તે અગે વિચારણા કરવી કે તે મળેલી અનુભવી માહિતી માપવી તેને 'પદ' કે 'દ્વાર' કહે છે. અહીં પદ પ્રકરણ (chapter) નો અર્થ અને દ્વાર જ્ઞાનરૂપી મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાના દરવાજાનો અર્થ દર્શાવે છે.

'એક વિષય અગે પદ કે દ્વાર કેટલા હોઈ શકે?' એવો પ્રશ્ન થવા મલબ છે, પરંતુ તેનો ઉત્તર વિષય ઉપર આધાર નાખે છે જો વિષય ઘણો ગહન-ગંભીર હોય તો તે અગે અનેક પદો કે દ્વારો ટાઈ શકે છે દાખલા તરીકે જીવનો વિષય અતિ ગહન-ગંભીર છે, તે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં તે અગે નાંચે મુજબ ૩૬ પદો ચોક્કસમાં આપ્યા છે —

(૧) પ્રજ્ઞાપનાપદ, (૨) ન્યાનપદ, (૩) અન્ય-અહુત્વપદ, (૪) સ્થિતિપદ, (૫) વિશેષ કે પર્યાયપદ, (૬)

અનુકાન્તિપદ, (૭) ઉચ્ચતાપદ, (૮) મનાપદ, (૯) ચેતિ
પદ, (૧૦) ચરમાચ મપદ, (૧૧) જાપદ, (૧૨) શરીર
પદ, (૧૩) પરિભ્રમણ, (૧૪) કપાયપદ, (૧૫) દન્દ્રિયપદ,
(૧૬) પ્રયોગપદ, (૧૭) લેરનાપદ, (૧૮) કાર્ય-ધર્મિપદ
(૧૯) નિરૂપણપદ, (૨૦) અનક્રિયાપદ, (૨૧) મનનાના-
સંસ્થાનપદ, (૨૨) ક્રિયાપદ (૨૩) મપ્રકૃતિપદ (૨૪)
કમબધપદ, (૨૫) કમચર, (૨૬) કમચે-બધપદ (૨૭)
કમચે-ચેતિ, (૨૮) આત્માપદ, (૨૯) ઉપયોગપદ (૩૦)
પરિવર્તન, (૩૧) મનાપદ (૩૨) નયનપદ, (૩૩) અવધિ
પદ, (૩૪) પરિચયજ્ઞાન, (૩૫) રનાપદ અને (૩))
મમુદ્ધપદ

અને જીવનું સ્વરૂપ નમપથી કહેવાનું ન, એવે
પ્રકરણમાં અતિ અગત્યના એવા પાંચ દ્વારોની પદ્ધતિ
કરી છે અને તેનું વર્ણન કમળ મુદ્રા છે

આ પાંચ દ્વારોમાંનું પ્રથમ શરીરદ્વાર છે, તેમાં
જીવોના શરીરનું સમાવેશ કદાચ છે વધારા નથી કરીએ તો
તેની બાધાઓ ખ્યાલ આપવામાં આવ્યા છે ક જેને માનસ
રીતે અવગણના કરવામાં આવે છે ત્રીજું આયુષ્યદ્વાર
છે, તેમાં જીવનું આયુષ્ય કદાચ છે ત્રીજું અવકાશ સ્થિતિ-
દ્વાર છે, એવે કે એ જીવ તે જ પ્રમાણની કાયામાં વાર-
વાર જન્મ અને મરણ પામી કર્મના કારણે રહી ગયે
ત મુદ્રા છે આ પ્રમાણે દ્વાર છે, તેમાં દરેક
પ્રાણ જીવવામાં આવ્યું છે

ચેતનિદ્વાર છે, એટલે કે કયા વાંના જીવો જેવી ચેતનિમા ઉત્પન્ન થાય, તેનું વર્ણન કરવામા આગ્ય છે

અહીં જીવોના શરીરદિ સબધી જે પ્રમાણ કહેવાનું છે, તે શ્વસોએ કહ્યા મુજબ જ કહેવાનું છે, તેથી પ્રકરણ-૧૨ે 'જેસિં જ અતિત મણિમા' એવો સ્વપ્રયોગ કર્યો છે

વ્યવહારદિષ્ટિએ જીવનો સહુથી અધિક મગધ શરીર સાથે છે, વળી આયુષ્ય, સ્વકાયન્ધિનિ, પ્રાણ કે ચેતનિનો વિચાર શરીર વિના થઈ શકતો નથી, તેથી પ્રથમ દ્વાર શરીરનું કહ્યું છે શરીર સાથે આયુષ્યનો વિગ્ગા જાડપણે સંકળાયેલો છે, તેથી બીજા દ્વાર આયુષ્યનું કહ્યું છે આયુષ્ય પૂર્ણ થયા પછી સમાગી જીવને અવશ્ય નવી કાયા ધારણ કરવાની હોય છે, એટલે ત્રીજા દ્વાર સ્વકાય વિયતિનું કહ્યું છે શરીરધારણની ક્રિયા પ્રાણ વિના સંભવતી નથી, એટલે ચોથા દ્વાર પ્રાણનું કહ્યું છે અને શરીરધારણની ક્રિયા માટે કોઈ પણ ચેતનિમા ઉત્પન્ન થવું પડે છે, એટલે પાચમું દ્વાર ચેતનિનું કહ્યું છે આ રીતે હવે પછી જે વસ્તુની જ્ઞાત થવાની છે તે નહે છુકે છે અને જીવો સબધી વિશિષ્ટ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરનારી ॥

[૨]

ગાંધી-દ્વાર

[જોના રાનીનુ પ્રભાત]

મૂળ

અગુલ-અમલ-માગો, મારિમેરિયાન સર્વનિ ।
જોડણ-સદસમદિય, નવર પત્ત-દક્ષિણ ॥ ૨૭ ॥

અરુદ્ધ છાંય

જદગુલમદસ્યેયમાત-દારિરમેરેટ્ટિગણ સર્વેષુ ।
યોજનમદ્યમાધિર, નવર પ્રદેક-દુષ્કાગમ્ ॥ ૨૭ ॥

પર્યાય

અગુલ-પ્રસન્ન-માગો-અનુવનો અગ્રજાતમો ભાગ
અગુલ નો અમલ એવો મગ તે અગુલ-અમલ-માગ
અગુલ-નાપરિયે તે ત્રણ પ્રકારના હોય છે (૧) આત્મા
શુભ, (૨) ઉત્તેષાશુભ અને (૩) પ્રમાણશુભ તેમાં જે
જે સમયે જે પુરુષો વિચિત્ર કે મહાન ગણના હોય તેના

હાથની આંગળીના એક પેઢા જેટલી લંબાઈને આત્માશુદ્ધ કરેવામા આવે છે, આઠ જવના મધ્ય ભાગને એકઠા કરીએ તેમની લંબાઈને ઉત્તેષાશુદ્ધ કરેવામા આવે છે અને જે ઉત્તેષાશુદ્ધી ચારનાં ગણ લાખ તથા બીજાં ગણ પહોણ હોય એને ક્ષેત્રક્રમમા એક હજારગણ મોટું હોય તેને પ્રમાણશુદ્ધ કરેવામા આવે છે આમાથી કયા અશુદ્ધનો ક્યારે ઉપયોગ કરે? તે અગે જુલત મંદજ્વાલામા નીચેની ગાથા જોવામા આવે છે

ભાયગુન્ન વતુ ગરીરમુસેહ અગુનેજ તહા ।

નગપુહર્નિવિમાણાર્દમિણસુ પમાણગુણ તુ ॥

આત્માશુદ્ધ વડુ વસ્તુઓ મપાય છે, ઉત્તેષાશુદ્ધ વડે નરમદિ ચારે ગતિના છવોના શરીર મપાય છે અને પ્રમાણશુદ્ધ વડે મેરુ વગેરે પર્વતો, રત્નપ્રભા વગેરે નારક પૃથ્વીઓ તથા મૌધર્મવત મહિ વિમાનો વગેરે મપાય છે તાત્પર્ય કે જગતના સામાન્ય વ્યવહારમા વસ્તુઓનું જે માપ કહેવાય છે તે આત્માશુદ્ધનાં અપેક્ષાએ કહેવાય છે, શાસ્ત્રમા એકન્દ્રિનાદિ છવોના શરીરના જે માપ કહ્યા છે, તે ઉત્તેષાશુદ્ધનાં અપેક્ષાએ કહ્યા છે અને મેરુપર્વત, રત્નપ્રભા આદિ નારક પૃથ્વીઓ, તેમજ વિમાનો વગેરેના જે માપ કહ્યા છે, તે પ્રમાણશુદ્ધની અપેક્ષાએ કહ્યા છે બીજી શરીરના પ્રમાણના વિષય હોઈ અશુદ્ધ રાજ્યથી ઉત્તેષાશુદ્ધ સમજવાનું છે

અસલ-અસજન જેની ગણના ન ખ્યા વડે થઈ ન શકે તેને અમજ્ય કહેવાય છે સામાન્ય લોકો અમજ

(૧) જા ભવમા પુત્રનનુ હૃદય ઇનાર (૨) ન પ્રમા આલ્પમર
રાક્ષા ભ્રમણ (૩) જા ભવમા ન મીની ઇનારને (૪)

(૧) આ ભવમા બળ-ચ ભક્ષણ પ્રનામને (૨) નરમા આ
 કે દુષ્ણ મોત્રવુ થ છે (૩) આ ભવમા પ્રાણીઓની
 આ પ્રનામની (૪) નરમા આ પ્રધાને દિત્તા આન છે

ઉપરાનની સખ્યને અમુચ્ચ લીકે બચ્ચા કો છે,
 ગણિતશાસ્ત્રીઓ પરાવે એટલે એ રચના કો છે,
 સખ્યાનો અમુચ્ચ લીકે બચ્ચા કો છે, એ તુ મેન
 શાઓમા ગીર્વ-પ્રલંબિત એવુ ૧૬૬ બાળે મુચ્ચ
 કોટી છે અને તેના પછી પગલા અતઃ અમુચ્ચ
 બચ્ચાર મનેલો છે વડી અમુચ્ચ, એ જાણ,
 મધ્યમ, અમુચ્ચ અને તે હોય, એવુ, એવુ મને
 ઉત્કૃષ્ટ, એવા નવ પ્રકારે અમુચ્ચ અમુચ્ચ કુટુંબ
 પ્રકારે મનેલા છે

માત્ર-માત્ર

શગીર-શગીર, કાવ્ય, કેવુ

શગીર અને ગીર્વિત એ બે કોટી ગીર્વિત
 અહીં સતોરમેગિર્વિત એવુ ૫, એવુ

ગીર્વિત-એકેન્દ્રિયેતુ, એકેન્દ્રિયેતુ

મન્વર્તિ-મન્વર્તિ

જોડા-મહત્ત-એકેન્દ્રિયેતુ

જોડા-મહત્ત અને કદિ ૧૬૬ તેની મન્વર્તિ
 અહીં જોડા-મહત્તમહિય એવુ ૫, એવુ

જોડાનુ સહસ્ર પ્રમાણે ૧૬૬-માત્ર જોડા
 જોડા તે એક પ્રમાણે મન્વર્તિ ૧૬૬, એવુ
 થાય છે -

અગુલકૃષ્ટ પામો, સો કુટુંબ કૃષ્ટ મા કુટુંબ

૧૬૬૧૬૬

૧૬૬૧૬૬

૧ હિતનેધાગુલ	= ૧ પાદ
૨ પાદ	= ૧ વેત
૨ વેત	= ૧ હાથ
• ૪ હાથ	= ૧ ધનુષ
૨૦૦૦ ધનુષ	= ૧ કોથ (ગાઉ)
૪ કોથ	= ૧ થાળન

સહસ્ત—હજાર, એક હજાર સોથી દશ ગણી
અથવાને હજાર કહેવામા આવે છે

અઠિય—અધિક, વધાર, કઈક વધારે

નવર—તમા વિશેષ એ કે

‘નવર સિ અય વિશવ ।’

પત્તેય-રક્ષાણ—પ્રત્યેક વૃક્ષોનુ, પ્રત્યેક વનરૂપતિનુ

પત્તેય એવુ જે રક્ષા તે પત્તેય-રક્ષા તેનુ પછીના
બહુવચનમા પત્તેય-રક્ષાણ એવુ રૂપ થાય છે, પત્તેય-
પ્રત્યેક તે અહીં વનરૂપતિનો એક વિશેષ પ્રકાર સમજવો
રક્ષા-પૃક્ષ, વનરૂપતિ

અન્વય

સર્વેસિ ઈન્દિયાણ સરાદ અગુલ્—અસાત-માગો નવર
પત્તેય-રક્ષાણ અઠિય જોયણ-સહસ્ત ।

ભાવાર્થ

સર્વે એકેન્દ્રિય હવેાતુ શરીર અગુલ્ના અમંજ્યા-
તમા ભાગ જેટલુ હોય છે, તેમા વિશેષતા એટલી કે

પ્રત્યેક વન પતિનું શરીર એ, દૈનિક યોગ્યતા ઠીક
અધિક હોય છે

વિવેચન

પ્રસ્તુત પ્રવચનની સત્તા સીધી જાણી તેની સીધી જાણ
શરીર શરીર દ્વારા વિચાર છે તેમાં સર્વ હોવાના
શરીરનું પ્રમુખ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે જેને સામાન્ય
રીતે અવિજ્ઞાના કહેવામાં આવે છે આ દૃષ્ટિએ આને
અવિજ્ઞાના દ્વારા જાણીએ તો પણ ચાલે

આડી સીધીને અનુસરીને તેની ઉચ્ચ કહેવાની છે,
એવે શરીર મળી જાય તો જીવન શરીર એ
હવે કયા કયાનું આધન છે કાયા, સ્વેચ્છ, તનુ, અયુ,
ઉપચય, સંધાત, દેહ, એ જાણ તેના પર્યાયશબ્દો છે
સંધાત હોય અનંત છે, પરંતુ તેમના શરીરો અમુક જાત
છે તેના જુની જુની અપેક્ષાએ અનેક પ્રકારે પડી શકે,
પણ જીવન ચાલુ રહે એ કાર્ય-કારણ વગેરેની સમાનતાને
અનુસરીને તેના પાંચ પ્રકારો પાડેલા છે (૧) ઔદારિક,
(૨) વૈકલ્પિક, (૩) આહાર, (૪) તૈજસ અને (૫) કાર્મણ

જે શરીર ઉચ્ચ-ઉત્કૃષ્ટ પુરુષોના, જોને હોય
તે ઔદારિક કહેવાય, અથવા જે શરીર નાનું શરીરની
અપેક્ષાએ ઉચ્ચ સ્વરૂપવાળું હોય તે ઔદારિક કહેવાય,
અથવા જેનું હેઠન, બેઠન, મહાન, હેઠન વગેરે થઈ શકે
તે ઔદારિક કહેવાય પ્રાકૃત ભાષામાં તેને માટે ઓરાલિય
શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે જે શરીર વિવિધ વિક્રિયાને પામે

જોટલે કે નાનામાથી મોટું, મોટામાથી નાનું, જડામાથી પાતળું, પાતળામાથી જડું, એકમાથી અનેક, અનેકમાથી એક એમ વિવિધ પકારનું જની શરૂં તે વૈકલ્પિક કહેવાય સૂક્ષ્મ અર્થનો સદેહ નિવારણ કરવા માટે ચતુર્દશ પૂર્વધારી મુનિ કેવલી ભગવત પાને જવા માટે નિશુદ્ધ પુદ્ગલનું જનાવેલું જે અ પાદાની શરીર ધારણ કરે, તે આહારક કહેવાય જે શરીર તેજસ્વી જાનેલું કે તેજભય દાય તે તેજસ કહેવાય અને આત્મપ્રદેશ સાથે એકતા પામેલો એનો કર્મનો સમૂહ, તે કર્મણુ શરીર કહેવાય

ઔદારિક કરતા વૈકલ્પિક, વૈકલ્પિક કરતા આહારક, આહારક કરતા તેજમ અને તેજસ કરતા કર્મણુ શરીર વધારે સૂક્ષ્મ દાય છે

આપણું શરીર ઔદારિક છે, પશુ-પક્ષી વગેરેના જે શરીરો ભેદ એ છીએ, તે પણ ઔદારિક છે, અને વનસ્પતિ વગેરેના શરીરો પણ ઔદારિક છે નારક અને દેવોના જીવોને સ્વભાવથી જ વૈકલ્પિક શરીર હોય છે આહારક શરીર તો ઉપર જણાવ્યું તેમ કોઈ કારણ પ્રમગે જ ચતુર્દશ પૂર્વધર મુનિઓ દ્વારા ધારણ કરાય છે તેજસ શરીર દરેક સસારી જીવને હોય છે, પણ તે ઔદારિક કે વૈકલ્પિકની અદર રહેલું હોય છે અને કર્મણુ શરીર પણ દરેક સસારી જીવને હોય છે, પણ તે આત્મા સાથે જોતપોત થયેલું દાય છે

કોઈ પણ જીવ મરણ પામે ત્યારે તેનું ઔદારિક કે

વૈક્રિય શરીર પડી જાય છે, પણ તજસ તથા કાર્મણ એ બે શરીરો તેની સાથે જ રહે છે

અહીં શરીર સબધી જે પ્રમાણ કહેવાય છે, તે બૌદ્ધારિક તથા વૈક્રિયનુ સમજવું

એકેન્દ્રિય હોવાના કુલ બાવીશ બેદો છે, તે આગળ કહેવાઈ ગયું ॥ આ બાવીશ બેદો પૈની પ્રત્યેક વનસ્પતિ રિવાયના બાકીના બધા હોવાનું શરીર ન શુદ્ધના અસ જ્યાતમા ભા. ૧ જેટલું હોય છે અવગત, આમા પાંચ તર તમતા એન્દ્રે નાના-મોટાપણુ હેતુ છે, તે આ પ્રમાણે -

(૧) નહુથી નાનું શરીર સૂક્ષ્મ નિગોદનું હોય છે સૂક્ષ્મ નિગોદ એન્દ્રે સૂક્ષ્મ સાધારણ વનસ્પતિ

(૨) તેનાથી અસ જ્યાતગણુ મોટું સૂક્ષ્મ વાયુમયનું હોય છે

(૩) તેનાથી અતઃ જ્યાતગણુ મોટું સૂક્ષ્મ અગ્નિમયનું હોય છે

(૪) તેનાથી અમ જ્યાતગણુ મોટું સૂક્ષ્મ અપકાયનું હોય છે

(૫) તેનાથી અસ જ્યાતગણુ મોટું સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયનું હોય ॥

(૬) તેનાથી અસ જ્યાતગણુ મોટું બાહર વાયુમયનું હોય છે

(૭) તેનાથી અમ જ્યાત ગણુ મોટું બાહર અગ્નિમયનું

ધારસ-આર

જોયળ-યોજન

તિન્નવ-નિશ્ચય ત્રણ યોજન

ગાડઆ-આઠિ

જોડળ-યોજન

ચ-અને

અણુષ્ઠમસો-અનુક્રમશઃ, અનુક્રમ પ્રમણે

ષેદ્વિય-બેઘન્દ્રિય હવે

ષેદ્વિય અને તદ્વિય અને ચર્ચરિદિય નો દેહ તે
ષેદ્વિય-તદ્વિય-ચર્ચરિદિય-દેહ આ પદ વિભક્તિવ્યત્યયથી
ખીલમા આવેલું છે, પણ તેનો અર્થ છટ્ટી પ્રમાણે સમજવાનો
છે ષેદ્વિય-બેઘન્દ્રિયવાળા હવે

તદ્વિય-ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળા હવે

ચર્ચરિદિય-આર ઇન્દ્રિયોવાળા હવે

દેહ-પરીરની

વ-વસ્તુ-જે આઈ

આવય

ષેદ્વિય-તદ્વિય-ચર્ચરિદિય-દેહમુન્યત્ અણુષ્ઠમસો

ધારસ-જોયળ, તિન્નવ ગાડઆ, ચ જોડળ ॥

આવાર્ષ

બેઘન્દ્રિયવાળા હવે, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા હવે અને
આર ઇન્દ્રિયવાળા હવેના પરીરની જે આઈ અનુક્રમે
બાર યોજન, ત્રણ ગાડિ અને એક યોજન દેાય છે.

પદાર્થ

ધનુસપચપમાણા—પાચસો ધનુપના પ્રમાણુવાળા
 ધનુનુ સપચ એવું જે પમાણ ધારણ કરનાર તે
 ધનુ-સય-પચપમાણ ધનુ-વનુપ સયપચ-શતપચ, પચશત,
 પાચસો પમાણ-પ્રમાણુવાળા

નરદયા—નૈરયિકો, નારક છો.

સાતમાદ—સાતમી

પુરુષ—પૃથ્વીની વિષે

સત્તો—ત્યાગી

અઢદુળા—અર્ધ અર્ધ જોછા

નયા—જાણવા

રણપ્રભા—રતનપ્રભા

જાય—જ્યાં મુખી

અન્વય

સત્તમાદ પુરુષીય નરદયા ધનુ-સય-પચ-પમાણા, સત્તો
 જાય રણપ્રભા અઢદુળા નેચા ।

ભાનાર્થ

સાતમી પૃથ્વીમા નારક છો. પાચસો ધનુપ પ્રમાણુ-
 વાળા હોય છે ત્યાં રતનપ્રભા મુખી અર્ધા અર્ધા જોછા
 જાણવા

વિવેચન

એક ઇન્દ્રિય, બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય અને ચાર

ઇન્દ્રિયવાળા હોવો પછી પચેન્દ્રિય હોવાના શરીરનું પ્રમાણ કમપ્રાપ્ત છે તેમા પ્રથમ નાગનીના હોવાનું શરીર-પ્રમાણ કહે છે ચાનમી નરના હોયો પાચસો ધનુષની કાયા વાળા હોય છે તેનાથી હઠી નરકના હોયો અર્ધા ઓળા, ઓટલે અટીકો ધનુષની કાયાવાળા હોય છે આ રીતે પાચમી નગના હોયો ચવાસો ધનુષની કાયાવાળા, ચોથી નરકના હોયો મારી બાગક ધનુષની કાયાવાળા, ત્રીજી નર ના હોયો ચવા એકત્રાશ ધનુષની કાયાવાળા, બીજી નરકના હોયો સાડા પદર ધનુષ અને બાર બાગળની કાયાવાળા તથા પહેલી રત્નપ્રભા નગના હોયો પોણા આઠ ધનુષ અને ૭ બાગળની કાયાવાળા હોય છે તે રી તાલિકા બનાવીએ તો નીચે પ્રમદો થાય

ધનુષ આગળ

પહેલી રત્નપ્રભા નારકોના શરીરની લંબાઈ	૭૫૫	૬
બીજી ચંદ્રાપ્રભા	૧૫૫૫	૧૨
ત્રીજી વાલુગપ્રભા	૩૧૧	
ચોથી પદ્મપ્રભા	૬૨૧	
પાચમી મુખપ્રભા	૧૨૫	
હઠી તમ પ્રભા	૨૫૦	
સાતમી તમસ્તમ પ્રભા	૫૦૦	

બૂળ

જોદળ-સહસ્ર-માળા મહા ઉરગા ય ગમયા દુઃખિ ।

ધનુદ-પુદ્ગલ-પન્થિસુ, મુજવારી માત્ર-પુદ્ગલ ॥ ૩૦ ॥

સરસ્વતી છાયા

ચોવનસહસ્રમાના મત્સ્યા રરગાઘા ગર્ભજા મરન્તિ ।
ધનુ પૃથક્ત્વ પશ્ચિમુ મુઞ્ચરિસર્પાતા ગદ્યૂતપૃથક્ત્વમ્ ॥૩૦॥

પદાર્થ

જોયળ-સહસ્ત્ર-માણા—હજાર ચોવનના પ્રમાણવાળા
જોયળનું સહસ્ત્ર એવું જે માણ તે જોયળ-સહસ્ત્ર-માણ
જોયળ-સહસ્ત્ર-હજાર ચોવન માણ-પ્રમાણ

મન્દા—મત્સ્યે

રગા—ઉર પરિમર્ષ

ચ—અને

ગમયા—ગર્ભને

દુતિ—હોય છે

ધનુદ-પુદ્ગલ—ધનુષ પૃથક્ત્વ, એથી નવ ધનુષ સુધી
ધનુદનું પુદ્ગલ તે ધનુદ-પુદ્ગલ ધનુદ-ધનુષ પુદ્ગલ-
પૃથક્ત્વ એની નવની મજ્યાનું માપ બતાવવું હોય ત્યા
પૃથક્ત્વ એવો ૩૦૦ ભેદજામા આવે છે તે નીચે એકથી
અને ઉપર દશથી ભુદો પાડનાર હોય ॥

પશ્ચિમુ—પશ્ચિમો

મુઞ્ચારી—ભુજપરિમર્ષ

ગાઠમ-પુદ્ગલ—ગાઠપૃથક્ત્વ, એથી નવ ગાઠ સુધી

અન્યથા

ગમયા મન્દા ચ રગા જોયળ-સહસ્ત્ર-માણા દુતિ,
૭ ધનુદ-પુદ્ગલ મુઞ્ચારી ગાઠમ-પુદ્ગલ ।

ભાવાર્થ

ગર્ભજ મત્સ્યો અને ઉરપન્નિર્ગો એક હજાર
યોજન પ્રમાણવાળા હોય છે ગર્ભજ પક્ષીઓ જેથી નવ
ધનુષ મુખીના પ્રમાણવાળા હોય છે અને ગર્ભજ ભુજ-
પરિસર્પો જેથી નવ ગાઉ મુખીના પ્રમાણવાળા હોય છે

વિવેચન

નિયત પચેન્દ્રિયમા પ્રથમ ગર્ભજનું શરીરપ્રમાણ
દર્શાવે છે અને પછી સમૃદ્ધિમનુ તેમા ગર્ભજનું શરીર-
પ્રમાણ દર્શાવતા કહે છે કે ગર્ભજ મત્સ્યો અને ઉર-
પરિસર્પો એન્તે સાપ વગેરે ઉત્પન્ન દેહનાનયાં એ હજાર
યોજન-પ્રમાણવાળા હોય છે, પરંતુ આ પ્રમાણ અઘી
દ્વીપની બહાર ઉત્પન્ન થતા મત્સ્યો તથા સર્પો વગેરેનું
સમજવાનું છે એકી દ્વીપની અંદર આટલી ઊંચાઈ જેવા
મળતી નથી

વર્તમાન દુનિયામા જપ કુલ લાગી વટેલ માણસી
તથા અજગર મળા આરે છે વગી કમી સિપાઈઓએ
૧૨૦ ફુટ લાગી નાપની કાચગી જેમ મોક્યાને ઉગ્રાષ્ટ
પ્રાપ્ત થાય છે

ગર્ભજ પક્ષીઓની ઊંચાઈ જેથી નવ ધનુષ એન્તે
આડ હાથથી માઢીને ૩૬ હાથ મુખીની હોય છે એક વાર
મુબઈના સાજ વર્તમાન નામના પત્રમા પ્રક્ટ થયું હતું કે
(હાલ મનપ્ય) મદે એવા ૩૦૮૦

ઈડાના અડધિયા મળી જા-યા છે તો તે જાતના પક્ષીઓ
કેટલા મોટા હશે ?

ગભજ જુગપગ્મિર્પાનુ ઉત્કૃષ્ટ દેહમાન બેથી નવ
ગાઉ મુખીનુ હોય છે, તે પણ અઢી દ્વીપની બહાર સમ
જુ વર્તમાન દુનિયામા મવાયાના જગલમા ૩૫ કુ'
લાખી ઘો મળા આરે છે

ભૂળ

સચરા ઘણુદ-પુદ્ગત મુચ્ચા લરગા ચ જોયળ-પુદ્ગત ।
ગાઢમ-પુદ્ગત-મિત્તા સમુચ્ચિમા ચક્રવર્ત્યા મળિયા ॥ ૩૧ ॥

સંસ્કૃત છાયા

સચરાણા ધનુ પૃથક્-ન ભુજગાનામુરગાણા ચ યોજનપૃથક્ત્વમ્ ।
ગચ્ચૂતિ પૃથક્માત્રા સમૂર્ષિમાશ્ચક્રવર્ત્યા મળિતા ॥

પદાર્થ

સચરા—ખેચરો, પક્ષીઓ

ધનુપુદ્ગત—ધનુષ-પૃથક્ત્વ પ્રમાણવાળા બેથી નવ
ધનુષ્યની અવગાહનાવાળા

મુચ્ચા—જુગપગ્મિર્પો

લરગા—૭૨ પરિસરો

ચ—અને

જોયળ-પુદ્ગત—યોજનપૃથક્ત્વ પ્રમાણવાળા બેથી
યોજનની અવગાહનાવાળા

ગાઝ-પુદુત-મિત્તા—ગાઝ પુદુત નવ નવ નવ

નવ ગાઝની અવગાહનાવ નવ

‘માત્રાશબ્દોઽવ પ્રમાણવાર્તી’ શ્રી વિદ્ય-સર્વ-સર્વ

ને શબ્દ છે, તે પ્રમાણવાર્તી છે

સમુદ્ધિમા—સમુદ્ધિમા

ચક્રવર્તી—ચક્રવર્તી, ચક્રવર્તી

મળિયા—કહેલા છે

અન્યથા

સમુદ્ધિમા સરસ મુચ્ચા ઘટ્ટ-વદન, ચક્રવર્તી-
પુદુત, ચક્રવર્તી ગાઝ-પુદુત-મિત્તા માત્રા

ભાવાર્થ

સમુદ્ધિમા જેવો અને ભુજપરિસર્પ નવ
ધનુષ પ્રમાણવાર્તી, ઉર પાનિર્વર્તી મળિયા-અવગાહનાવ
વાળા અને ચક્રવર્તી જેથી નવ ગાઝ પ્રમાણવાર્તી

વિવેચન

ગાઝ જેવર એટલે પક્ષીનો જેવો નવ પ્રમાણ
પ્રમાણ દેહવાળા હોય છે, તેમ સમુદ્ધિમા જેવો પ્રમાણ
જેથી નવ ધનુષપ્રમાણ દેહવાળા હોય છે, તેમ
ભુજપરિસર્પ અને સમુદ્ધિમા ભુજપરિસર્પની અવગાહના
સરખી હોતી નથી પહેલાની જેવી નવ ગાઝની હોય છે
તારે બીજાની માત્ર જેથી નવ ધનુષ દેહવાળા હોય છે ઉર
પરિસર્પના પ્રમાણમા - પ્રવેશ થાય તકાવત

ગર્ભજ ઉર પરિસર્પો એક હજાર ચોત્તન પ્રમાણવાળા હેવ છે, ત્યારે ન મૂર્છિત્તમ ઉર પચ્ચિર્પો બેથી નવ ગાઉ જેટલ પ્રમાણવાળા હોય છે

ગર્ભજ મત્સ્યો એક હજાર ચોત્તન પ્રમાણવાળા હોય છે, તેમ ન મૂર્છિત્તમ મત્સ્યો પણ એક હજાર, ચોત્તન પ્રમાણવાળા હોય છે, પરંતુ અહીં તેનો ઉલ્લેખ કરેલો નથી

સ મૂર્છિત્તમ ચતુષ્પદો બેથી નવ ગાઉ પ્રમાણવાળા હોય છે ગર્ભજ ચતુ પદ્મ પ્રમાણ હરે પછીની ગાથામાં કહેયે.

શ્રુણ

છન્દેર ગાઝઆદ ચત્તપયા ગમ્મયા મુળેયવ્વા ।
કોસ-તિગ ચ મનુષ્યા સ્ત્રીસ-મગીર-માળેણ ॥ ૩૨ ॥

સ રહેલ છાયા

પન્નગમ્મય ઇત ચતુષ્પદા ગર્ભજા 'જ્ઞાતવ્યા' ।
કોશાત્રિક ચ મનુષ્યા રઠ્ઠ-શરીર-માનન ॥ ૩૨ ॥

પદાર્થ

છન્દેર-૦ જ

ગાઝઆદ-ગાઉ

ચત્તપયા-ચતુષ્પદો

ગમ્મયા-ગમ જ

મુળેય-વા-બાણવા

કોસ તિગ-ત્રણ ગાઉ

કાસ-ગાઉ તિગ-ત્રણ

ચ-અને

મનુષ્યા-મનુ યો

દક્ષોત-સરીરમાર્ગે-ઉત્કૃષ્ટ શરીર-નાપથી

દક્ષોત એવા મનુષ્ય માણ તે દક્ષોત-મનુષ્યમાણ
દક્ષોત-ઉત્કૃષ્ટ, વધારેમા વધારે સરીર શરીર માણ મન,
માપ

અનવય

ગમયા વાયા છત્રે ગાડનાદ મુનેપના, વ
મનુષ્યા દક્ષોત-સરીર-માર્ગે દોત-તિગ ॥

ભાવાર્થ

ગમજ અનુષ્ટુપ છ ગાડ જાણવા મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટ
દેહમાનમાં વ્રજ ગાડના હોય છે

વિવેચન

અમૂર્તિમ અનુષ્ટુપ શરીરમાણ ગત ૧ મામા
જનામ્યુ તે બેથી નવ ગાડ જેટલું હોય છે, બનારે
અર્જુન અનુષ્ટુપો વધારેમા વધારે છ ગાડની આપાદના
વાળા હોય છે આ પ્રમાણ દેવકુરુ વગેરે મેદમા રહેવા
હાથીઓને અનુવક્ષાને સમજવું મનુષ્યોના દેહની બિચારી
વધારેમા વધારે વ્રજ ગાડની હોય છે આ પ્રમાણ પણ
દેવકુરુ વગેરે દોતમા રહેલા યુગલિના મનુષ્યોને અનુવક્ષીને
સમજવું

મનુષ્યની બિચારી સમજી જે હેવાતો
સાહિ પના છે, તેમાના કેટલાકની અ

ઈમાણ જેના અતમા ॥ એવા મુર તે ઈમાણન-મુર
 તેઓની 'અથ ઈશાનાન્તપ્રદ્યેન મત્તાપતિર્ચત્ર-ગોતિષ્ઠ
 સૌધર્મશાના પ્રાદ્યા ।' અદ્વી ઈશાન દેવલોક મુખીના અતનુ
 શ્રદ્ધા છે, તેથી ભવતપતિ, અતર, ન્યેતિપી, સૌધર્મ
 અને ઈશાન દેવલોક મન્નુ કરવા

રવળોઓ-દામ અદ્વી રવળો-અલ અજ્ઞ એક દામનુ
 માપ દર્શાવનાર છે

સત્ત-સાત

દુષ્ટિ-હોય છે

સુચત-જી-૧૫

દુગ-મે

પર-ચાર

ગેરિજગુતરે-એવેયક અને અનુનરમા

ગેરિજ અને અનુતર તે ગેરિજગુતર ગરિજા-ત્રેવેયક

છળુતાર-અનુતર અ અને દેવલોકના ઉચ્ચતમ પ્રકાર છે

દ્વિષ-પરિહાણી-એક એડની પરિહાણી એક એડનુ

એાછાપણુ

દ્વક અને દ્વક તે દ્વિષ તેની પરિહાણી તે દ્વિષ-

પરિહાણી દ્વક-એ- પરિહાણી-પરિહાણી, એ છાપણુ

અન્વય

ઈમાણન-મુરાળ ક્ર-સત્ત સત્ત રવળોઓ દુષ્ટિ, દુગ દુગ દુગ
 પડ ગેરિજગુતરેષ્ઠિજગરેહાણી ॥

સાવાર્થ

ઈશાન દેવલોકના અત મુખીના દેવોની રિચાર્થ સાત

તિનિ—ત્રણ

યાગ્રસ—વાયુક્રાયિક જીવોનું

યાસ-સહસ્તા—હજાર વર્ષ

યાસનું સહસ્ત્ર તે યાસ-સહસ્ત્ર યાસ વર્ષ સહસ્ત્ર-હજાર

આ પદ તેજસ્કાય વિવાયની ચારે કાયના જીવોના આયુષ્યપ્રમાણ માથે જોડવાનું છે તાત્પર્ય કે જ્યાં જાવીશ કહ્યા છે, ત્યાં જાવીશ હજાર, સાત કહ્યા છે ત્યાં સાત હજાર, ત્રણ કહ્યા છે ત્યાં ત્રણ હજાર તથા દશ કહ્યા છે, ત્યાં દશ હજાર સમજવા

દસ—દશ

નરગણાણ—પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયનું અહીં તરંગણથી પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય ગ્રહણ કરવી

તેજ—તેજસ્કાય, અગ્નિક્રાયિક જીવોનું

તિરત્તાક—ત્રણ ગત્રિનું આયુષ્ય

તિરત્તનું ધાતુ તે તિરત્તાક

અન્વય

પૃથ્વીજ આગ્રસ યાગ્રસ નરગણાણ યાવીસા, સર્વ તિનિ ચ દસ યસ-સહસ્તા, તેડ તિરત્તાક ।

બાવાર્થ

પૃથ્વીક્રાયિક જીવોનું આયુષ્ય જાવીશ હજાર વર્ષ, યેક જીવોનું આયુષ્ય સાત હજાર વર્ષ, વાયુક્રાયિક

હયોનુ આયુષ્ય વર, દલગર વર્ષ અને પ્રત્યેક વનસ્પતિનાયુ
અયુષ્ય દસ દલગર વર્ષ નું છે. અને અનિશ્ચિત હયોનુ
આયુષ્ય મ. ૬ વર્ષ નહિનું રોય છે

વિવેચન

આયુષ્યના જથ્થાને મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એવા પ્રજા
પ્રકારના છે. જ્યન્ય જન્ય બોણમા એવું ઉત્કૃષ્ટ એવું
વધાઈમા વધારે અને તથ્યમ એટલે તે બેની વચ્ચેનું
તેમા જ્ય થ આયુષ્યના ઉત્કૃષ્ટ અરી કરેલો નથી, કે ત્ય
કે તરેં બીજાં ૨ ની નુ જ્યન્ય આયુષ્ય અત્યંતુત્કૃષ્ટ-
પ્રમાણ રોય છે. અદી મધ્યમ આયુષ્યના ઉત્કૃષ્ટ થતુ
કરેલો નથી, કા તુ કે જ્યન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની મધ્યમા
સમજવા પડી નના જવાવ આપ આપ આવી જાય છે

જો કમળી હયે ૩ મની - ૫ મળુ ત્ય તેજ કમળી
આયુષ્ય-પ્રમાણ કા છે ન રીને પારિષ મધ્યરનો કેન
પહેલો અરે છે તનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અ પ્રમાણ પ્રમાણ -

(૧) પૃથ્વીય વિક હયો	૨૨૦૦૦ વર્ષ
(૨) અપ્પાવિક હયો	૭૦૦૦ વર્ષ
(૩) વાયુક વિક હયો	૩૦૦૦ વર્ષ
(૪) પ્રત્યેક વનસ્પતિય	૧૦૦૦૦ વર્ષ
(૫) અનિશ્ચિત હયો	૩ અલેગર

માધ્યમ વનસ્પતિય વનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અવગ
આવરીશમી ગાથામા આજ્ઞાનુ છે, તે મુજબ અત્યંતુત્કૃષ્ટ
પ્રમાણ છે. જે છે

મળુ જાણશો તયેનુ વમળુ

મૂક્ષમ સ્થાનગેનુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યપ્રમાણુ પણ અત-
સુંદરને બેટલુ જ હોય છે

હરે પૃથ્વીકાયિક છયોના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યમા જે
વિશેષતા છે, તે પણ કદીએ છીએ તે અગે જુડતરસ થકે
લીમા કલુ છે કે—

સળદા ય સુદગાલુએ, મળસિલ મક્કગ ય મ્પુરુશો ।

શ્વ શારસ ચોદમ સોલટુર યાચોસ સમ સહસ્તા ॥

સ્વક્ષુ-મુવાળી પૃથ્વીનુ	ઉ	આ	૧૦૦૦ વર્ષ
શુદ્ધ પૃથ્વીનુ	"	"	૧૨૦૦૦ વર્ષ
વાયુકાર્ષ પૃથ્વીનુ	"	"	૧૪૦૦૦ વર્ષ
મળસિલનુ	"	"	૧૬૦૦૦ વર્ષ
કામ્બલુ	"	"	૧૮૦૦૦ વર્ષ
અતિ કઠિન પૃથ્વીનુ	"	"	૨૨૦૦૦ વર્ષ

પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, અગ્નિકાયિક, વાયુકાયિક
તથા આકાશ વનસ્પતિ-નયના આયુષ્ય નળધી આપણે
નિશેષ વિચારણા કરી શકીએ એમ નથી, કારણ કે તે
આપણી જુદીનાં બહારનો વિષય છે, પણ પ્રત્યેક વનસ્પ
તિના આયુષ્ય અગે આપણે ઠીક વિચારણા કરી શકીએ
એમ છીએ

શ્રી ચતુર્જય ગિરિરાજ ઉપર ઘણા જુનો કાગડુ
રાયજનુ આડ વિદ્યમાન છે પ્રમાણ પાતે કોયરાનો વડ
૧૫૦૦ વર્ષ જુનો ગણાય છે જેઠનવેમમા ઓલીપ્પા
પુરાણા મળી આવે છે અને ચોધખેળ કરનારા

ઝોએ અમુક વૃથો ૫૦૦૦ વર્ષ પુરાણા હોવાનું પણ જાહેર
કર્યું છે, એટલે પ્રત્યેક વનસ્પતિકાચની ઉત્કૃષ્ટ આયુધ-
અર્પણ ૧૦૦૦૦ વર્ષની હોવા બાબત કોઈ શંકા રહેતી નથી

મૂળ

યામાણિ ચારમાઠ ચરદિયાણ સેદિયાણ તુ ।
અઝળાવન્ન-દિણાઈ ચરિદીણ તુ છમ્માસા ॥ ૩૫ ॥

અનુકૃત છાયા

યર્વાણિ દ્વદશાયુર્જનં દ્વયાર્ણાં ચ ત્રિયાર્ણાં તુ ।
અયોનવદ્વાદશાનિ ચતુરિદ્વયાર્ણાં તુ વર્ણમામા ॥ ૩૫ ॥

પદાર્થ

યામાણિ—૧૧

ચારસ—બાર

આઠ—આયુધ

ચેદિયાણ—એ ઇન્દ્રિયવાળા હોવો

સેદિયાણ—પણ ઇન્દ્રિયવાળા હોવો

અઝળાવન્ન-દિણાઈ—ઓગણપચાસ દિવસો

ચરિદીણ—ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા હોવો

તુ—તો

છમ્માસા—૭ માસ

અનુવચ

ચેદિયાણ સેદિયાણ તુ ચરિદીણ આઠ ચારસ

ભાવાર્થ

જે ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા હોયે તે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અનુક્રમે બાર વર્ષ, એકાગ્રપચામ દિવસ અને છ માસનું હોય છે

વિવેચન

જે ઇન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા હોયે તે વિકલેન્દ્રિય એટલે કીડા જે જાતુઓ જણાયા આવે છે તેમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અન્ય હોયે તે સરખામણીમાં ઘણું ઓછું હોય છે

જે ઇન્દ્રિયવાળા હોયે એટલે ચાળ, કોડા, લોડી, જળો, અગતિયા વગેરે તેમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બાર વર્ષનું હોય છે

ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા હોયે એટલે મીઠી, મઠીડી, ઉધેડ, કાનખાનુસા જેવાં તેમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય એકાગ્રપચામ દિવસનું હોય છે

અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા હોયે એટલે વીંછી, જાગડ, લમરા, લમરી વગેરે તેમનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય છ માસનું હોય છે

આ બધા કીડા તથા જાતુઓ સમૃદ્ધિમં હોય છે, તે જુનવાનુ નથી

શ્રુતિ

હુર-નેરદ્યાણ ઠિર્દે વષ્ઠોમા સાગરાણિ વિત્તીસ ।

વત્સલ્ય-તિરિય-મનુસ્સા વિજ્ઞય પલ્લિજોમમા દુતિ ॥૩૬॥

મન્દુત છાયા

સુર-નેરહયાણા સિતિહ-દૃષ્ટા સાગરોપમાણિ ધ્રુવહિન્ન ।
 ચતુષ્પદ-તિયન્ન-મનુષ્યાણા શ્રીણિ ચ પલ્યોપમાણિ મન્દુતિ ॥૨૬॥

પદાર્થ

સુર-નેરહયાણ-દેવો અને નારાયણી

સુર અને નેરહય તે સુર નેરહય સુર-દેવ નેરહય-

નારક

ટિહ-સ્થિતિ, આયુધ્ય

ચક્ર મા-ઉદ્ભવ

સાગરાણિ-માગરોપમ

અહીં નાગરોપમને દ્રુમ સાગર કહેવ છે માગરો-
 પમ એવે સાગરની ઉપમાવાળો કાળ જેમ સાગરનો પાર
 પામવો હવેલ છે, તેમ આ પ્રમાણનો પાર પામવો હવેલ
 છે આમ હતા વાસ્તવિકારોએ તેનું પ્રમાણ તો બતાવ્યું જ
 છે હવે કોગકોટિ પર્યોપમે એક સાગરોપમ થાય એક
 કોડને કોડથી ગુણીએ ત્યારે કોગકોટિ થાય $10,000,000 \times$
 $10,000,000 = 10,00,00,00,00,00,00,000$ એક
 કોગકોટિ આ રકમને પુન દશે ગુણીએ એટલે દશ
 કોગકોટિ થાય

હવે એક પર્યોપમ કોને કહેવાય? તે જોઈએ
 પર્ય એટલે દ્રુમ કે ખાટો તેની ઉપમા વડે સમજવાતું
 જે માપ, તે પર્યોપમ તેના ઉદ્ધાર, અહા અને ક્ષેત્ર એવા
 ત્રણ પ્રકારો છે અને તે દરેકના સૂક્ષ્મ અને

કુલ ૪ પ્રજાને થાય છે તેમાંથી અતી સૂક્ષ્મ અદ્વા પદો
પ્રમત્તુ પ્રયોજન છે ગામ્રમા કહ્યું છે કે, 'અર્થિ સુદ્ધમઅદ્વા
પલિઓવમસાગરોમ્મેહિ - નેરદ્વયતિરિક્સજોનિયમણુયદેવાર્ણા
શાસ્ત્ર્યાદ મર્વિજ્ઞતિ।' આ સૂક્ષ્મ અદ્વા પદ્યોપમ અને
સા રોપમે વડે નારક, તિય ચ યોનિ, મનુષ્ય અને દેવોના
આયુષ્યો મપાવ છે

એક યોજન ઊંડા, પહોળા અને લાંબા ખાડામાં સાત
દિવસના જન્મેલા યુગવિયા મનુષ્યના બાળકના એક વાળના
સાગવાર આઠ આઠ કરેલા (૨૦૬૭૧૫૨) કકડા ઠામી ઠાસીને
ભરી, તેમાંથી સો મો વર્ષે વાગનો એક એક કકડો કાઢતા
જેટલા કાળે એ ખાડો ખાલી થાય, તેટલા કાળને આઠર-
અદ્વા-પદ્યોપમ કહેવાય છે, અને એ નેક દ્રકડાના અમ ધ્ય
સૂક્ષ્મ દ્રકડા કરીને સો-સો વર્ષે વાગનો એક એક દ્રકડો
કાઢીએ તેટલા કાળને સૂક્ષ્મ-અદ્વા-પદ્યોપમ કહેવાય

તિત્તીમ—તે રીશ

ચક્રપય-તિરિય—તિર્થ ચ ચતુષ્પદ

ચક્રપય-તિરિય અને મણુસ તે ચક્રપય-તિરિય-મણુસ
ચક્રપય ચતુષ્પદ તિરિય-તિર્થ ચ વાતપર્વ છે તિર્થ ચ ચતુષ્પદ

મણુસ—મનુષ્ય

તિન્નિ—વલ્લુ

ચ—અને

પલિઓવમા—પદ્યોપમો

— દ્રુતિ—હોય છે

અન્ય

મુર-નૈરદયન ડાહ્યા ટિંદ નિહોસ માગરાણિ, ■ વઢ-
વય-તિરિય-મણુમા તિનિ પન્નિઓવમા દુનિ ।

ભાવાર્થ

દેવ અને નાગકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેરીય સાગરો-
પમની તથા તિર્યચ ચતુષદ અને મનુષ્યોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
ત્રણ ૫ થોપમની હોય છે

નિવેચન

અહીં દેવની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હતી છે, તે અનુસાર
વામી દેવોની અપેક્ષાએ હતી છે અને નાગકોની જે ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ હતી છે, તે સાતમી નરખના જીવોની અપેક્ષાએ હતી
છે તેમજ તિર્યચ ચતુષ્પદ અને મનુષ્યની જે ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ હતી છે, તે દેવકુરુ-ઉત્તરગુરુ વગેરે યુગવિક્રમેજીની
અપેક્ષાએ હતી છે

અહીં દેવો તથા નાગકોની જીવન્ય સ્થિતિ હતી નથી,
તેમજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણ સર્વાધનિદ્રા વિમાન તના
સાતમી નાગકોની જ હતી છે, એવે તેમની જીવન્ય-ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિનું વર્ણન કરીશું

સવનપતિ તથા વ્યતર દેવોનું જીવન્ય આયુષ્ય
દશહજાર વર્ષનું હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય જુ ૧ જુલ
વર્ષ પ્રમાણે ૧ પત્યેપ્રમથી માત્રીને ૧ સાગરોપમથી પ્રમાણ
અધિક સુધી

જ્યોતિષક દેવોમા ચન્દ્ર તથા સૂર્યના ઇન્દ્રને જઘન્ય આયુષ્ય હોતુ નથી, એટલે કે ચન્દ્રનો ઇન્દ્ર ૧ પત્યો પમ અને ૧ લાખ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવે છે અને સૂર્યનો ઇન્દ્ર ૧ પત્યોપમ અને ૧ હજાર વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવે છે ચન્દ્ર, સૂર્ય, ગ્રહ અને નક્ષત્રમા વગતા અન્ય દેવોનું જઘન્ય આયુષ્ય કે પત્યોપમ અને તારામા વગતા દેવોનું જઘન્ય આયુષ્ય કે પત્યોપમ દોષ છે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય તો પત્યોપમના આઠમા ભાગથી કહિકે અધિકથી માલીને ૧ પત્યોપમ ઉપરાત ૧ લાખ વર્ષનું હોય છે

વિમાનનામી, કૈવેયક તથા અનુસત વિમાનવાસી દેવોનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય નીચેની તાલિકા મુજબ હોય છે —

દેવવિશેષ	જઘન્ય આયુ	ઉત્કૃષ્ટ આયુ
૧ સૌધર્મ દેવવૈક	૧ પત્યોપમ	૨ માગરોપમ
૨ ઇમાન	૧ પત્યો થી અધિક	૨ માગરો થી અધિક
૩ મનત્કુમાર	૨ સાગરો	૭ માગરો
૪ મહેન્દ્ર	૨ માગરોથી અધિક	૭ માગરો થી અધિક
૫ શ્રદ્ધ	૭ માગરોપમ	૧૦ સાગરોપમ
૬ લાગક	૧૦ "	૧૪ "
૭ શુક	૧૪ "	૧૭ "
૮ સહસ્રાર	૧૭ "	૧૮ "
૯ આનત	૧૮ "	૧૯ "
૧૦ પ્રાણત	૧૯ "	૨૦ "

૧૧ આરણ્ય દેવનોક	૨૦ સાગરોપમ	૨૧	સાગરોપમ
૧૨ અર્યુત	" ૨૧ "	૨૨	"
૧ સુ યન એવેયક	૨૦ "	૨૩	"
૨ સુપ્રતિબદ્ધ	" ૨૩ "	૨૪	"
૩ મનોગ્મ	" ૨૪ "	૨૫	"
૪ સર્વતોભદ્ર	" ૨૫ "	૨૬	"
૫ સુવિશાલ	" ૨૬ "	૨૭	"
૬ મુમનસ	" ૨૭ "	૨૮	"
૭ ભીમનન	" ૨૮ "	૨૯	"
૮ પ્રિય કર	" ૨૯ "	૩૦	"
૯ આદિત્ય	" ૩૦ "	૩૧	"
૧ વિજય અનુતર	૩૧ "	x ૩૩	"
૨ વૈજયત	" ૩૧ "	x "	"
૩ જયત	" " "	x "	"
૪ અપરાજિત	" " "	x "	"
૫ સર્વાર્થસિદ્ધ	" નવી	"	"

નાન્કોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નીચે પ્રમાણે દોષ છે -

નામ	જઘન્ય સ્થિતિ	ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
૧ રત્નપ્રભા	૧૦૦૦૦૦૦૦૦	૧ સાગરોપમ
૨ ચક્રપ્રભા	૧ સાગરોપમ	૩ "
૩ વાયુકાપ્રભા	૩ "	૭ "

x મતાતરે ૩૨ સાગરોપમ ઉત્કૃષ્ટાય છે

૪ પ કપ્રભા	૭ માગરોપમ	૧૦ માગરોપમ
૫ ધૂમપ્રભા	૧૦ „	૧૭ „
૬ તમ પ્રભા	૧૭ „	૨૨ „
૭ તમસ્તમ પ્રભા	૨૭ „	૩૩ „

શ્રી ગ્લશેખરમૂરિએ લઘુશેખરમાસમા કેટલાક તિથિ અનુબંધોનું આયુષ્ય આ પ્રમાણે સૂચવ્યું છે -

મણુભાવમમગયાઢ, હચારે ચરમનાઈ અટુસા ।
 મેમહિમુદ્ગરાઈ, પળસ માળદ્દ હમસસા ॥ ૯૮ ॥
 હ-ચાઈ નિરજડાળ ત્રિ, પાય મગ્ગારવ્વ સારિત્થ ।
 મદ્યારસેલિ કુલગરનયજિણમ્માફલવપ્પી ॥ ૯૯ ॥

‘અનુબંધ ॥ આયુષ્ય જેટલું આયુષ્ય હાથી, નિહ, અઠાપદ વગેરેનું હોય છે, એનાથી એથા ભાગે ઘોડા વગેરેનું હોય છે, ખરસા, ઘેના, રિયાળ વગેરેનું આઠમે ભાગે હોય છે, ગાય, બેન, હરજ, બિટ, ગધેડા વગેરેનું પાંચમે ભાગે અને ફનરા વગેરેનું દશમા ભાગે હોય છે આ પ્રમાણે તિથિ એના આયુષ્ય પ્રાય સર્વ આરાઓમા મરણા હોય છે ત્રીજા આરાના અતમા કુલવરોની નીતિ, જિનધર્મ, બાહર અગ્નિકાય વગેરે ઉત્પત્ત ધાય

જૈન હિનોપદેશમા વર્તમાનકાલે પ્રાણીઓનું વધારેમાં વધારે કેટલું આયુષ્ય હોય, તેની યાદી આ પ્રમણે આપવામદ આવી છે —

નામ	વર્ષ
૧ કાયબો	૧૦૦૦
૨ હાથી	૧૨૦
૩ સિંહ	૧૦૦
૪ વાઝ	૬૪
૫ સુવર	૫૦
૬ ઘોડો	૪૦
૭ ગાય	૨૫
૮ બળદ	"
૯ બે સ	"
૧૦ ઠા	"
૧૧ હરણ	૨૪
૧૨ ગધેડો	૨૪
૧૩ ગેડો	૨૦
૧૪ કૂતરો	૧૬
૧૫ બારી	"
૧૬ ઘેડું	"
૧૭ સસલું	૧૪
૧૮ શિયાળ	૧૩
૧૯ ગિલાડી	૧૨

અહીં પક્ષીઓનું આયુધ્ય પણ બતાવ્યું છે, પરંતુ તે પક્ષીઓના આયુધ્ય પ્રસંગે જણાવીશું.

સમૂહિકૃત મનુષ્યોની જાણ્ય તથા Censu સ્થિતિ

અતર્મુદ્ધૂર્તની હોય છે, જ્યારે ગર્ભજ મનુષ્યોની સ્થિતિ
ક્ષેત્ર પરત્વે નીચે પ્રમાણે હોય છે -

મનુષ્ય	જઘન્ય	ઉત્કૃષ્ટ
દેવકુરુવાસી	૩ પદ્યોપમથી કંઈક ન્યૂન	૩ પદ્યોપમ
ઉત્તરકુરુવાસી	"	"
હરિવર્ષવાસી	૨ પદ્યોપમથી કંઈક ન્યૂન	૨ પદ્યોપમ
રમ્યકુવર્ષવાસી	"	"
હૈમવત વાસી } હિમ્વત વત ,, }	૧ પદ્યોપમથી કંઈક ન્યૂન	૧ પદ્યોપમ
અતરદીપવાસી	પદ્યોપમના અસ ખ્યાતમા ભાગથી કંઈક ન્યૂન	પદ્યોપમને અસ ખ્યાતમે ભાગ
મહાવિદેહ	અતર્મુદ્ધૂર્ત	પૂર્વકોટિવર્ષ
ભારત	"	૩ પદ્યોપમ [અવમર્ષિણીના પહેલા આરાને આશ્રીને]
અરવત	"	"

વર્તમાન કાલમા જે દુનિયાનો આપણને પરિચય
છે, તેમા સહુથી વધારે આયુષ્ય રશિયામા એક ડોસાતુ
૨૦૫ વર્ષ નોંધાયું હતું ભારતના છેલ્લા વસ્તીપત્રકમા

એટલે સને ૧૯૬૧મા જે વસ્તીપત્રક તૈયાર થયું, તેમા ૧૦૦ થી અધિક વર્ષની ઉંમરવાળા ૧૫૦ ઉપરાંત સ્ત્રીપુરુષો નોંધાયા હતા, તેમા કેટલાકનું આયુષ્ય ૧૫૦ થી ૧૬૦ વર્ષનું પણ હતું જે મનુષ્ય ૧૦૦ વર્ષ જીવે, તેણે એક દર સારું આયુષ્ય ભોગવ્યું જણાય છે, પરંતુ એટલા આયુષ્ય વાળા આજે બહુ જ ઘોડા છે આજે તો પચાસ વર્ષ વટાવ્યા કે મનુષ્યો બબડી જાય છે અને સાક-સીતેર વર્ષના આયુષ્યની ગણના પણ ઠીકમા થાય છે અલગત ચીન વગેરેમા અહીંના કરતા આયુષ્ય લાંબુ છે, પણ સાધારણ મર્યાદા તો ૬૦ થી ૧૦૦ વચ્ચેની જ છે

શ્રુણ

જલયર-ર-મુચગાળ પરમાઝ હોદ્દ મુર-કોટી ર ।
વક્ત્રીણ પુન મણિતો અસલ-ભાગો ય પલિયસ ॥૩૭॥

અસ્ફુત છાયા

જલયરોરગ-મુચગાનાં પરમામુખતિ પૂવકોટી તુ ।
વક્ત્રીણ પુનમણિતોઽસલ્લયેયમાગ પલ્યોપમસ્ય ॥૩૭॥

પદાર્થ

જલયર-ર-મુચગાળ-અલયર, ઉર પરિસપ્ત અને બુદ્ધિપરિસર્પોતુ

જલયર અને રગ અને મુચગ તે જલયર-ર-મુચ
અહીં ર અને ગમનસૂચક ગ અક્ષર સર

નપણે લાગેયો છે જલયર-જલયર રમ ગર પરિસપં
મુચગ-બુજ પરિસપં

પરમાઝ—ઉત્કૃષ્ટ આયુધ્ય

પરમ એતુ આઝ તે પરમાઝ, પરમ-ઉત્કૃષ્ટ આઝ આયુધ્ય,
હોઈ-હોય છે

પુત્ર-મોઢી-પૂર્વ કોડ વર્ષતુ

‘સત્તતિલક્ષ્મણોદય પદ્મપદ્મશચ્ચ સદ્ગુણોદયો વર્ષાણિ
एक पूर्वमुच्यते ईदृक्कोटिपूर्वाणीत्यर्थः’—૭૦૫૬૦૦૦ કોડ
વર્ષતુ એક પૂર્વ જણાય છે આના એક કોડ પૂર્વ
એમ સમજવું તાત્પર્ય કે ૭૦,૫૬૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ વર્ષતુ
એક પૂર્વ, તેને ગુણ્યા એક કોડ એટલે ૭૦૫,૬૦૦,૦૦૦,
૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦, ૦૦૦ વર્ષ

વક્ત્રીણ—પક્ષીઓતુ

પુણ—વળી

મણિઓ—કડો છે

અસલમાનો—અસ ખ્યાતમો ભાગ

ધ—અને

પલિયસ્ત—પંથોપમનો

આન્વય

જલયર-ર-મુચગાણ પરમાઝ પુત્ર-મોઢી હોઈ પુણ
■ વક્ત્રીણ પલિયસ્ત અસલ-માનો મણિઓ ॥૨

ભાવાર્થ

જલયર, ગર પરિસપં અને બુજ પરિસપંતુ ઉત્કૃષ્ટ

આયુષ્ય કોટ પૂર્વ વર્ષ હોય છે તથા પચીસોને ૫ યો-
પમનો અમ્યાનમો ભાગ કહેવો છે

વિવેચન

અહીં જલચર સમૂહિમ અને ગર્ભજ અનેતુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કોટ પૂર્વ વર્ષતુ સમજવું, કાગળ કે અન્ય શયેમા સમૂહિમ ઉરપરિસર્પ અને ભુજપરિસર્પોતુ આયુષ્ય ભુદ્ર વ્યાખ્યુ છે, પરંતુ સમૂહિમ જલચરતુ આયુષ્ય ભુદ્ર ગણાવેલ નથી

સમૂહિમ સત્પત્તુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૮૧૦૦૦ વર્ષ, ઉરપરિસર્પતુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૫૩૦૦૦ વર્ષ અને ભુજપરિસર્પતુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૪૨૦૦૦ વર્ષ હોય છે સમૂહિમ પચીસોતુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૭૨૦૦૦ વર્ષતુ હોય છે

ગર્ભજ પચીસોતુ ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ૫ યોપમનો અમ્યાનમો ભાગ હોય છે

ત્રિત ટિનોપદેશમા જણાવ્યુ છે કે પચમ કાલ તથા ભરતમેત્રને આત્રીને પદ્માચોતુ આયુષ્ય નીચે પ્રમાણે હોય છે -

નામ	વર્ષ
૧ હસ	૧૦૦
૨ કાગટો	"
૩ ગીધ	"
૪ નારમ	૬૦
૫ કીચ	"

૬ મરઘો (ફકડો)	૬૦
૭ બગલો	”
૮ ઘૂવડ	૫૦
૯ ચીઘરી	”
૧૦ સમડી	”
૧૧ વાગોળ	”
૧૨ બપેયા	૩૦
૧૩ સૂટો (પોપટ)	૧૨

ભુજ પરિસર્પ

૧ સાપ	૧૨૦
-------	-----

ઉર પરિસર્પ

૧ ગરોળી	૧
૨ કાકીડો (કાચડો)	૧

શ્રુળ

સઘ્વે સુદુમા સાધારણા ચ સમુચ્છિમા મણુસ્સા ચ ।
લ્લોસ-ઝહન્નેણ અતમુદ્ધત્ત ચિય ચિયતિ ॥ ૩૮ ॥

સંસ્કૃત છાયા

સર્વ સૂક્ષ્મા સાધારણાશ્ચ સમૂર્ચ્છિમા મનુષ્યાશ્ચ ।
લ્લકર્પણ લઘન્યેનાઽતર્મુર્હત્તમેત્ત ઝીવતિ ॥ ૩૮ ॥

પદાર્થ

સઘ્વે—ચર્વે

સુદુમા—સૂક્ષ્મ

ભાવાર્થ

પૃથ્વીકાયિક વગેરે સૂક્ષ્મ હોવો, સાધારણ વનસ્પતિ અને સમૃદ્ધિમં મનુષ્યો ઉત્કૃષ્ટ અને જઘન્યથી અતમુદ્ભૂત સુધી જ હોય છે

વિવેચન

વિષયનુ અનુસંધાન બતાવે રહે તે માટે આ વસ્તુ અને તે તે સ્વર્ણે જણાવેલી છે

મૂળ

ઓગાહનાઽઽક્રમાણ, ઈયં સલેવઓ સમજ્ઞાય ।
જે પુનઃ સ્ત્વ ત્રિસેસા ત્રિસેસ-સુત્તાત વે નેયા ॥ ૩૯ ॥

સંસ્કૃત છાયા

અવગાહનાઽઽયુર્માનમેવ સક્ષેપત્વ સમાધ્યાતમ્ ।
વે પુનઃ ત્રિવિશેષા વિશેષસ્ત્રેભ્યસ્તે રેયા ॥ ૩૯ ॥

પદાર્થ

ઓગાહનાઽઽક્રમાણ-અવગાહના અને આયુષ્યનુ પ્રમાણ
ઓગાહના અને આત તેનુ માણ તે ઓગાહનાઽઽક્રમાણ
ઓગાહના-અવગાહના 'અવગાહ'ને અવતિષ્ઠન્તે જીવા જાય-
મિત્યવગાહના દંહ । જેને વિશે હોવો અવગાહન કરે,
તે અવગાહના કહેવાય અહીં અર્થથી તેને દેહ સમજવો
તાત્પર્ય છે અહીં અવગાહનાથી શરીર અલિપ્ત છે
૧૩-આયુષ્ય માણ-માન, પ્રમાણ

અવ-આ પ્રકારે

સતેષ્વરો-૬ ગેપથી

સમસ્તાય-૭૬

જે-જે

પુન-૫ળી

શ્વ-૭૬

નિમેષા-વિશેષ ૨૫૫૮૩૭

વિષેષ-સુચાક-વિશેષ સૂત્રોથી

અહીં વિશેષ સૂત્રોથી નિર્ણયના, ન મહત્ત્વની વગેરે સૂત્રો

સમજવા

સ-તેને

નયા વાળવા

અન્યથા

અથ સતેષ્વરો ઓગદ્દના-૫૩ માણ સમસ્તાય । પુન શ્વ
જે નિમેષા સ વિષેષ-સુચાક નેયા ॥

ભાવાર્થ

આ પ્રમાણે જીવોની જીવ પ્રકૃતિ અને આયુષ્યનું
પ્રમાણ દ્વંદ્વમા કહ્યું પણ એમાં જે વિશેષ ૨૫૫૮૩૭
જરૂરી છે, તે વિશેષ સૂત્રોથી વાળવું

વિવેચન

પ્રકરણકારે શરીર-દ્વારના અને આયુષ્ય-દ્વારના ઉપ-
ચાર રૂપે આ ગાથા કહી છે તેમાં તેમણે જણાવ્યું છે
કે આ પ્રકરણ ત્રણેયથી બોધ કરાવવાને અર્થે રચાયેલું
હોઈ તેમાં જીવોના શરીર અને આયુષ્યને માત્રી કહીકેતા

[૪]

સ્વક્રાયસ્થિતિ-દ્વાર

મૂળ

અગ્નિદિયા ય મઙ્ગે અસલ્ય જ્વલપિની સદાયમ્મિ ।
સવગ્ધતિ ધયતિ ય અણન કાયા અણતામો ॥ ૪૦ ॥

૨૨ સ્કૃત છાયા

અગ્નિદિયા સવગ્ધયેયોત્સપિની ત્વદાયે ।
સવગ્ધન્તે જ્યગ્ધન્તે વાનન્તકાયા અનન્તા ॥ ૪૦ ॥

પદાર્થ

અગ્નિદિયા—અગ્નિદિય છત્રે

ય—અને

મઙ્ગે—લવંગ

અસલ્ય—અસલ્ય

જ્વલપિની—જ્વલપિની

પદ્યોપમ અને સા રોપમનુ માપ છત્રીસમી ગાયના
પદાર્થમા દર્શાવ્યુ છે એવા દ્ય કોડકોડી સાગરોપમનો

ઉત્સર્પિણી કાલ થાય જેમા વસ્તુના રસ-ક્રમ અનુક્રમે
 ઉત્સર્પણ કરે-ચડતા બાય, તે ઉત્સર્પિણીકાળ બીજો કાળ
 તેથી ઉત્તર છે તેમા વસ્તુના રસ-ક્રમ અનુક્રમે અવસર્પણ
 કરે છે, એટલે કે ઉતરતા તથા છે તેનું ગતમાન પણ
 એટલું જ છે, એટલે કે દશ, ગોડાકોડી સાગરોપમ છે
 ઉત્સર્પિણી પછી અવસર્પિણી અને અવસર્પિણી પછી ઉત્સ
 ર્પિણી એવો સનાતન ક્રમ ચાલ્યા જ કરે છે ઉત્સર્પિણી
 તથા અવસર્પિણી કાળમા ૭-૭ આરા હેય છે, તેમનો
 ક્રમ એક બીજથી ઉત્તર છે ઉત્સર્પિણી કાળમા પ્રથમ
 હુપમહુપમ, પછી હુપમ, પછી હુપમહુપમ, પછી મુપમ-
 હુપમ, પછી મુપમ અને છેવટે મુપમહુપમ નામનો આરો
 આવે છે, ત્યારે અવસર્પિણી કાળમા પ્રથમ મુપમહુપમ અને
 છેવટે હુપમહુપમ આવે છે આ આરાઓનું કાલમાન
 નીચે પ્રમાણે હેય છે -

હુપમહુપમા આરો-આર	કોડાકોડી સાગરોપમ વર્ષ
હુપમ આરો-	ત્રણ " "
હુપમહુપમ આરો	બે " "
હુપમહુપમ આરો	બેતાલીય હજાર વર્ષ ન્યૂન
	એક ગોડાકોડી સાગરોપમ વર્ષ
હુપમ આરો	૨૧૦૦૦ વર્ષ
હુપમહુપમ આરો	૨૧૦૦૦ વર્ષ

આ રીતે ઉત્સર્પિણી તથા અવસર્પિણીમા દશ કોડા
 કોડી સાગરોપમ વર્ષ હેય છે અને તે બંને મળીને એક

કાલ-પૂરુ મધુ ભાષ્ય છે અનત કાલ-પૂરુ એક પુરુ-
 ૧૩ પરાવર્ત બને છે આ નાખનો પણ લીન ચાલોના
 ઉપરો ૧ ધરેકો છે

અનત ઉત્સર્પિણીનો નિર્દેશ છે, પણ તેની સાથે
 અવસર્પિણી પણ સમજી લેવાની છે

સકાયન્મિ-પે તાની કાલને વિશે

૧ ઉચ્ચગતિ-ઉચ્ચગતિ થાય છે

ચલતિ-અધરે છે, મરણ પામે છે

ય-અને

અનતકાલ-અનતકાલ, સાધારણ વનસ્પતિનાય

અનતકાલ-અનત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી મુખી

અન્વય

સગર પર્ણિયા ય અનતકાલ મકાયન્મિ અમલ ય

અનતકાલ વનસ્પતિના ઉચ્ચગતિ ય ચલતિ ૧

ભાવાર્થ

સર્વ નેગન્દ્રિય છરો અનતકાલ ઉત્સર્પિણી અને
 અવસર્પિણી મુખી પોતાની જ કાલમા એટલે પૃથ્વીકાલ
 આદિમા ઉત્પન્ન થાય છે અને મરણ પામે છે અને
 અનતકાલ એવે સાધારણ વનસ્પતિ કાલમા છરો અનત
 ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી મુખી સાધારણ વનસ્પતિકાલમા
 જ ઉત્પન્ન થાય છે અને ન છુ પામે છે

વિવેચન

સ્વ એટલે પોતાની, કાય એટલે કાયામા પુન પુન સ્થિતિ કરવી, તેને સ્વકાયસ્થિતિ કહે છે વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો એક જ જાતિની કાયામા વારવાર ઉત્પન્ન થવા અને મરણ પામવા વડે પસાર થતો કાળ તે સ્વકાય સ્થિતિનો અર્થ છે જૂઠા જૂઠા જીવો પરત્વે તેનો કેટલો સમય હોય છે, તેનું અહીં નિર્દેશન કરાવું છે

તેમા પ્રથમ એ જણાવું છે કે સર્વ એકેન્દ્રિય જીવો અમર જ્ય ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ સુધી પોતાની જ કાયામા ઉત્પન્ન થાય છે અને અરે છે પરંતુ આ એક સામાન્ય વિધાન છે અન્ય ક્રયોમા તેની રૂપ છતાં કરતાં કદુ છે કે આ સ્થિતિ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો, સૂક્ષ્મ અપૂખાયિક જીવો, સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયિક જીવો અને સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક જીવોની બધી

બાહર પૃથ્વીકાયિક જીવો, બાહર અપૂખાયિક જીવો, બાહર અગ્નિકાયિક જીવો અને બાહર વાયુકાયિક જીવોની સ્વકાય સ્થિતિ સીત્તર કોટાનુકોટી સાગરોપમ જેટલી હોય છે હવે કોટાનુકોટી સાગરોપમનો એક ઉત્સર્પિણીકાળ અને હવે કોટાનુકોટી સાગરોપમનો એક અવસર્પિણીકાળ થાય છે, એટલે આ કાળ સાડાગપુ ઉત્સર્પિણી અને સાડાગપુ અવસર્પિણી જેટલો થયો કે જે પૂર્વના કાળ કરતાં ઘણો ઓછો છે

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયમા સૂક્ષ્મનો પ્રકાર હોતો નથી

તે માત્ર બાહર જ હોય છે તેની સ્વકાયસ્થિતિ પણ મીતર કાઢાનુકાંટી સામરોપમ જેટલી જ બાબતી

હવે વાત રહી સાધારણ વતસ્પતિગાય એટલે અન તકાય કે નિગોદની તેમા સૂક્ષ્મ અને બાહર એ બને પ્રકારો હોય છે આ બને પ્રકારોની સ્વકાય સ્થિતિ અન ત ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાલ જેટલી હોય છે પરંતુ તેમા સ્પષ્ટતા એટલી કે આ ત્રનાણુ અસાવ્યવહારિક નિગો દને આધીને સમજવાનું છે

અહીં ‘અસાવ્યવહારિક’ અને ‘સાવ્યવહારિક’ એવા જે ખારિભાષિક શબ્દો વપરાય છે, તેનું રહસ્ય સમજી લેવું આવશ્યક છે જે જીવો અનાદિ કાલથી સૂક્ષ્મ નિગોદમા પડેલા છે અને કોઈ પણ સમયે તથા વિધિ સામગ્રીના અભાવે તેમાથી બહાર નીકળી વ્યવહાર શાશિમા એટલે કે સૂક્ષ્મ-બાહર-પૃથ્વીકાયાદિપદ્મો વિવિધ વ્યવહારમા આવ્યા નથી, તેમને અસાવ્યવહારિક કહેવામા આવે છે આ અસાવ્યવહારિક જીવો જે પ્રકારના હોય છે એક તો અનાદિ-અનંત સ્થિતિવાળા અને બીજા અનાદિ-સાન્ત સ્થિતિવાળા તેમા અનાદિ-અનંત સ્થિતિવાળા અસા વ્યવહારિક જીવો ટંકાપિ વ્યવહારરાશિમા આવ્યા નથી અને આવવાના પણ નથી, બ્યારે અનાદિ-સાન્ત કાય સ્થિતિવાળા અસાવ્યવહારિક જીવો હજી સુધી વ્યવહાર-શાશિમા આવ્યા નથી, પણ આવવાના છે, એટલું નિશ્ચિત આ બને પ્રકારતા જીવો અનંત છે

જે જીવો અનાદિ નિગોઠાથી તથાવિધ સામગ્રીના યોગે પૃથ્વીઆદિક-સૂક્ષ્મ કે બાહરના વ્યવહારમા એક વખત પણ આવેલા હોય, તે સામ્યવહારિક પછી ક્રમંયોગે બહે તેઓ ખાદ્ય સૂક્ષ્મ નિગોઠમા આવેલા હોય આ જીવો પણ અનતા છે, પરંતુ તે સાદિ-સાન્ત સ્થિતિમાં છે તાત્પર્ય કે સૂક્ષ્મ નિગોઠની કાયસ્થિતિ ત્રણ પ્રકારની હોય છે (૧) અનાદિ-અનત, (૨) અનાદિ-સાન્ત અને (૩) સાદિ-સાન્ત તેમા પ્રથમની જે સ્થિતિ મસામ્યવહારિક સૂક્ષ્મને ઘટે છે અને છેતની સામ્યવહારિક સૂક્ષ્મને ઘટે છે તેમા પહેલા બેની સ્વકાયસ્થિતિ અનત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીપ્રમાણ હોય છે અને છેત્રાની કાયસ્થિતિ અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણીપ્રમાણ હોય છે

બાહર સામ્યવહારિક નિગોઠની ઉત્કૃષ્ટ કાયસ્થિતિ સીતેર ઠાંગાઠોટી સામગ્રીપ્રમાણ હોય છે

સામાન્ય નિગોઠની કાયસ્થિતિ અદી પુદ્ગલપરાવર્તની એટલે અનત કાલચક્ર પ્રમાણ હોય છે

ભૂજ

સત્તિવ્રજ-સમા વિગલા, મચ્છદ્વ-મગા વર્ણિદિ-તિરિ-મણુગ્રા ।
અવજ્જજિ સમ્પાદ નારય-દેવા ચ નો ચેચ ॥ ૪૧ ॥

સ સ્ફુટ છાયા

સમ્પ્રયેયસમાન્ વિકલાઃ સત્તાપ્ત-મયાન્ પન્થે દ્વય-તિર્યગ્-
મણુપ્યા ।

અવગન્તે સ્વકાયે નારકા દેવા ન વૈવ ॥ ૪૧ ॥

પદ્ય

સતિમ્ન-સમા—સખ્યાના હજાર વર્ષ

‘સદ્ગુણસમા સદ્ગુણાવાપસદ્ગુણ । ‘વિગઢા
ફરવાસસદસસદોગ્રતિ’ વચ્ચેમદ્વયનાન ।’ પદ્યનક
માં એવું વચન આવે છે કે વિકલેન્દ્રિયોની સ્વપ્રત્ય-
ક્ષિતિ સખ્યાના હજાર વર્ષ હેય છે, એટલે બધી
સાધન-સમાનો અર્થ સખ્યાના હજાર વર્ષ કરેલો ઉપ-
દેશ સનાકન્યાબુદ્ધિએ પણ ‘સદ્ગુણસમા સદ્ગુણ-
વાપસદ્ગુણ’ એવો અર્થ કરેલો છે બૃહત્પ્રમદલુખા
પણ ‘સતિમ્ન વાસસદમ વિગઢેમુ’ એવો પદ્ય છે

વિગઢા—વિકલેન્દ્રિયો

સત્કુ-મદા—ગ્રાત કે આક બા મુખી

સદ્ય એ જદુ એવા જે મદ તે સત્કુમદા

સ - ગ્રાત જદુ-આ મદબર, જ ન. પર્વિદિ-તિરિ-
મનુષ્યા-પર્વેન્દ્રિય તિરિ-અ અને મનુષ્યા પર્વિદિ એમ
વિરિમ અને મનુષ્ય તે પર્વિદિ-તિરિ-મનુષ્યા પર્વિદિ-
પર્વેન્દ્રિય, પાર હન્દ્રિયવાગા તિરિ-તિરિ-અ મનુષ્ય-
મનુષ્ય, મનુષ્ય

સ્વપ્રત્યક્ષ—ઉપદેશ થાય છે

સદ્ગુણ—સ્વપ્રત્યક્ષ

નારય-દયા—નારક અને દેવોની

નો—નથી

વેદ

અન્યથા

વિગળા મલિજ્ઞ-સમા, પર્ણિદિ-તિરિ-મણુઆ સત્તદુ-મવા
સદ્ગા ઉચ્ચવૃત્તિ, ચ નારય-જેવા નો જેવ ।

ભાવાર્થ

વિકલેન્દ્રિય છવો જીજ્ઞાના હજાર વર્ષ સુધી અને
પચેન્દ્રિય તિર્યંચો તથા મનુષ્યો સાત-આઠ ભવ સુધી
પોતાની કાયામા ઉત્પન્ન થાય છે નારકો અને દેવોને
સ્વકાયસ્થિતિ નથી જ

વિવેચન

વિકલેન્દ્રિય છવો એટલે બે, ત્રણ અને ચાર ઇન્દ્રિ-
યવાળા છવો કે જેમને સામાન્ય રીતે ક્રીડાઓ અને
જીતુઓ કહેવામા આવે છે, તે મરીને પોતાની કાયામા
એટલે બેઇન્દ્રિયવાળા મરીને બેઇન્દ્રિયવાળા તરીકે, ત્રણ
ઇન્દ્રિયવાળા મરીને ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા તરીકે તથા ચાર
ઇન્દ્રિયવાળા મરીને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તરીકે જીજ્ઞાતા
હજાર વર્ષ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે ત્યાર પછી બીજી કાયા
ધારણ કરે છે

પચેન્દ્રિય તિર્યંચો એટલે જલચર, સ્થવચર અને
ખેચરો મરીને પોતાની જ કાયામા સાત કે આઠ વાર
ઉત્પન્ન થાય છે પછી અવશ્ય બીજો ભવ ધારણ કરે છે
મનુષ્યોનું પણ એમ જ છે

અહીં સાત કે આઠ ભવ વિકલ્પથી કહેવાનું કારણ

[૫]

પ્રાણ-દ્વાર

શ્રુણ

દસહા જિઆણ પાણા, હરિ-ડસાસાડ-ઝોગવલ-રૂપા ।
 પર્ગિદિપસુ ચરો, િગહેસુ છ સત્ત અદ્વય ॥ ૪૨ ॥

સે સ્ફૂત છાયા

દશધા જીવાના પ્રાણા હ્રિદય-ઉચ્છ્વાસાયુ-યોગવલ-રૂપા ।
 પર્વેન્દ્રિયેષુ ચત્વારો વિકલેષુ પદ સત્ત અર્ટ્ય ॥ ૪૨ ॥

પ્રત્યક્ષ

દસહા-૦૨ પ્રકારના

જિઆણ-જીવોના

પાણા-પ્રાણો

પ્ર ઉપસર્ગ અને અગ-જીવણુ, એ ધાતુ પરથી પ્રાણ
 શબ્દ બનેલો છે 'પ્રાણિતિ-જીવતિ અનેનેતિ પ્રાણ' જેના
 વડે જીવાય, તે પ્રાણ એ જીવણુ બાદ્ય લક્ષણ છે કેઈ
 પણ જીવ, જનુ કે પ્રાણી 'જીવે છે' એવી પ્રતીતિ પ્રાણ-
 કે જ થાય છે વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો જે જીવ, જનુ

કે પ્રાણીમા પ્રાણ વિદ્યમાન હોય તેને આપણે જીવત કહીએ છીએ અને જેનામા પ્રાણ વિદ્યમાન ન હોય, તેનું મૃત્યુ, મરણ કે અવસાન થયેનું માનીએ છીએ.

આશોમા 'જીવતિ-પ્રાણાન્ ધારયતીતિ જીવ' જે જીવે છે, અર્થાત્ પ્રાણોને ધારણ કરે છે, તે જીવ' આવી વ્યાખ્યા જોવામા આવે છે તેનો ફલિતાર્થ એ છે કે પ્રાણધારણ એ જ જીવન છે પ્રાણને ધારણ કરવાને લીધે જ જીવને 'પ્રાણી' એવી સત્તા પ્રાપ્ત થયેલી છે.

ઇન્દ્રિય-ઇન્દ્રિયો

ઇન્દ્રિય અને ઉમાસ અને જાડ અને જોગતુ યજ્ઞ એ રૂપ, એ ઇન્દ્રિ-વસાસાડ-જોગરજ-રૂપ નહીં ઇન્દ્રિય-વસાસાડ-યજ્ઞ-રૂપ એવો પણ પાઠ જોવામા આવે છે, પરંતુ તેથી મર્થમા કોઈ ફરક પડતો નથી ઇન્દ્રિય-ઇન્દ્રિયો એના પાંચ પ્રકારો પ્રસિદ્ધ છે આ દરેક પ્રકારને એક એક પ્રાણ ગણવામા આવે છે આ રીતે પાંચ ઇન્દ્રિયો એ પાંચ પ્રાણ છે.

વસાસ-ઉન્દ્રિયાસ, આત્માશ્વાસ

ઉર્ધ્વ કે પ્રગત રીતે આસ લેવો તે ઉન્દ્રિયાસ કહેવાય છે ઉન્દ્રિયાસ વર્ણનામા પુદ્ગલચક્રણ કરે તે ઉન્દ્રિયાસ અને લીધેલા પુદ્ગલોને છોડે તે નિ આસ કહેવાય અથવા મતાતરે ઔદારિક શરીરવાળા ઔદારિક વર્ગજીવાના, વૈકિય શરીરવાળા વૈકિયવર્ગજીવાના, અને આહારક શરીરવાળા

આહારના વર્ગણના પુદ્ગલોને ઉચ્છ્વાસ—નિથાર રૂપે
પરિણમાવીને છોડે તે આત્મોચ્છ્વાસ કહેવાય

આત્મ-આયુષ્ય

જેના વડે જીવ પ્રસ્તુત જીવમા અમુક સમય સુધી
ટકી શકે તેને આયુષ્ય કહે છે આ આયુષ્ય બે પ્રકારનું
છે (૧) દ્રવ્યાયુષ્ય અને (૨) કાનાયુષ્ય તેમા આયુષ્ય
કર્મના જે પુદ્ગલો તે દ્રવ્યાયુષ્ય કહેવાય છે અને તે
પુદ્ગલો વડે જીવ જેટલા કાળ સુધી અમુક ગતિ કે જીવમા
ટકી શકે તે કાલાયુષ્ય કહેવાય છે અહીં એટલી સ્પષ્ટતા
જરૂરી છે કે જીવને જીવવામા આયુષ્યકર્મના પુદ્ગલો
(આયુષ્યનો ઉદય), એ જ મુખ્ય કારણ છે જ્યાં એ પુદ્ગલો
સમાપ્ત થયા કે આહાર-ઔષધિ આદિ અનેક પ્રયત્નોથી
પણ જીવ જીવી શકતો નથી આ બંને પ્રકારના આયુષ્યમા
જીવને દ્રવ્યાયુષ્ય તો અવશ્ય પૂર્ણ કરવું જ પડે છે તેમા
કોઈ અપવાદ હોતો નથી પરંતુ કાનાયુષ્ય તે પૂર્ણ કરે
કે ન પણ કરે, કારણ કે કાલાયુષ્ય ને અપવર્તનીય હોય,
એટલે કે શસ્ત્રાદિકના આઘાતથી શીઘ્ર પરિવર્તન પામે તેવું
હોય તો અપૂર્ણકાળે પણ મરણ પામે અને જે અનપવર્ત-
નીય હોય તો ગમે તેવા નિમિત્તો મળવા છતાં તે આયુષ્યનો
કાળ પૂરો કરીને જ મરણ પામે

અહીં વિશેષમા એટલું સમજવાનું છે કે શસ્ત્રાદિ બાહ્ય
નિમિત્તથી આયુષ્યનો ક્ષય થાય તો તે સોપકમ આયુષ્ય
કહેવાય અહીં ઉપક્રમનો અર્થ બાહ્ય નિમિત્ત છે અને

આયુષ્યના અતિમ કાળમાં જેને બધા નિમિત્ત આવી પડે તેણે આયુષ્ય પણ સોપાન જ કહેવાય. આવા કોઈ પણ બાદ્ય નિમિત્ત વિના જ જે આયુષ્યનો સ્વયં ધાય તે નિરુપક્રમ આયુષ્ય કહેવાય.

હવે જે અનપવર્તનીય આયુષ્ય છે, તેમાં બાદ્ય નિમિત્ત દોષ પણ ખરું અને ન પણ હોય, એટલે કે તે સોપાન અને નિરુપક્રમ એમ બંને પ્રમાણે હોય છે અને જે અપવર્તનીય આયુષ્ય દોષ છે, એ તો સોપાનમાં જ હોય છે. અહીં એ સ્પષ્ટતા જ આવશ્યક છે કે સોપાન અપવર્તનીય આયુષ્યમાં અમળે મળી નીપજે છે, પણ સોપાન અનપવર્તનીય આયુષ્યમાં તે માત્ર નિમિત્ત રૂઠું બને છે, એટલે કે એ ઉપક્રમ આયુષ્યને ન્યૂન કરતો નથી.

જૂનાત્ ૧ મહાત્મીના કહ્યું છે કે—

સામપરમમર રા, ગુરુનરદયા અસમનરવિરિમા ।

દુરિ નિદરકમાઝ, દુર વિ સેષા મુમદધ્વા ॥

ઉચ્ચ પુરો એટલે તીર્થંકરો, ચક્રવર્તીઓ, વામુ-દેવો, પ્રતિવાયુદેવો અને બ્રહ્મદેવો વગેરે સ્વર્ગ સર્વારી એટલે જેઓ તે જ બ્રહ્મા જેને જવાના છે, એવા સ્ત્રી-પુરો દેવો, નારમ, અશ્વ ખાત વર્ના આયુષ્યવાળા તથા તિર્થંકરો અનપવર્તનીય નિરુપક્રમ આયુષ્યવાળા હોય છે, જ્યારે બાકીના સર્વ મનુષ્ય અને તિર્થંકરો બંને પ્રકારના એટલે સોપાન અને નિરુપક્રમ આયુષ્યવાળા હોય ॥

આયુષ્યનો ક્ષય સાત પ્રકારે થાય છે, તે સબધી
કહ્યું છે કે—

અગ્નિસાળનિમિત્તે, બાહ્યે વેયન્ના પરાધાપ ॥
કાસે આણાપાણૂ સત્તવિદ્ સિદ્ધિષ્ણ આઠ ॥

(૧) પ્રધાન અધ્યનસાયથી

કોઈ પુરુષ અથવા સ્ત્રીને અત્યંત કામાચક્ષિત કે રોગો-
ચક્ષિત હોય અને પ્રિયપાત્રને વિયોગ થાય તો આયુષ્યનો
શીઘ્ર ક્ષય થાય છે અને મરણ નીપજે છે

(૨) નિમિત્તથી

દાશાદિકનો આઘાત થાય, વિપપાત કયું હોય કે
દહ-આબ્ધૂક વગેરેનો સખન પ્રહાર થાય તો આયુષ્યનો
શીઘ્ર ક્ષય થાય છે અને મરણ નીપજે છે

(૩) આહારથી

અતિ અપ્ય આહાર કરતા શરીર કૃશ થતા, અતિ
સ્નિગ્ધ આહાર કરવાથી રોગાદિક થતા અને બહુ ભારે,
ધેણો તથા અહિતકર આહાર કરવાથી પણ આયુષ્યનો શીઘ્ર
ક્ષય થાય છે અને મરણ નીપજે છે

(૪) વેદનાથી

શૂન્ય વગેરે ભય કર વ્યાપિઓની વેદનાથી પણ
આયુષ્યનો શીઘ્ર ક્ષય થાય છે અને મરણ નીપજે છે

(૫) પરાધાતથી

અન્ય તરફથી થયેલા આઘાતથી, અથવા જીડા ખાડા

વગેરેમા પડવાથી કે પર્વત સ્થિત રાખવા જેવું છે તે
આયુષ્યનો શીઘ્ર લય વાર છે એવું સ્પષ્ટ છે

(૬) સ્પર્શથી

આમલીને તાલુટ નીચે મળે તેમ જ મેં
સ્પર્શ થાય કે ભયજનક સ્થિતિમાં આવે તેમ જ
કે વિપત્ત્યાગિનો સ્પર્શ નીચે મળે તેમ જ
થાય છે અને મ મુ નીચે છે

(૭) આયુગ્રાણી

આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં
આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં
આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં
આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં
આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં
આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં

જોગવલ-મે

આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં
કહેવાય છે આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં
કાયાને લાગે આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં
ક્રિયાથી મળે આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં
કહેવાય છે આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં
ક્રિયાની વચ્ચે આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં
કહેવાય છે આયુગ્રાણી નીચે મળે તેમ જ મેં
કે છે

કાયયોગ કહેવાય છે અને તેની જણના પણ પ્રાણમા ધાય છે તાત્પર્ય કે ત્રણ પ્રમાણુ યોગબળ એ ત્રણ પ્રાણો છે
 રૂપ—સ્વરૂપ

વર્તિદિપ્તિ—એકેન્દ્રિયોમા, એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમા,
 સ્થાવરોમા

ચરો—ચાર

વિગલેષુ—વિકલેન્દ્રિયોમા, વિકલેન્દ્રિય તરીકે લેખાતા
 જીવોમા

છ—છ

સત્ત—સાત

અઠ્ઠ—આઠ

અઠ્ઠ અને નવ ની સધિ મવાથી અઠ્ઠેવ એવું પદ
 બનેલું છે

અથ—અ

અન્યથા

જીરણ પાળા વસદા, દ્વિ-વિમાસાન્-જોગરલ-રૂપા ।
 વર્તિદિપ્તિ ચરો, વિગલેષુ છ સત્ત અઠ્ઠેવ ॥

ભાવાર્થ

જીવોના પ્રાણ દશ પ્રકારના હોય છે તે પાંચ ઇન્દ્રિય, આસોન્નવાસ, આયુ અને ત્રણ પ્રકારના યોગબળ રૂપ બાણવા તેમા એકેન્દ્રિય કે સ્થાવર જીવોને ચાર પ્રાણ હોય છે અને વિકલેન્દ્રિય તરીકે જોગખાતા જીવોને ચોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે છ, સાત કે આઠ પ્રાણો હોય છે

વિવેચન

પચદ્વારમાંથી શરીર-દ્વાર, આયુષ્ય-દ્વાર અને સ્વ કાયસ્થિતિ-દ્વાર એ ત્રણ દ્વારોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી હવે ચોથા પ્રાણ-દ્વારની પ્રરૂપણા કરે છે

ક'લાક એમ માને છે કે જીવ અને પ્રાણ એ બે એકજ વસ્તુ છે, પણ વાસ્તવમાં તેમ નથી બે જીવ અને પ્રાણ એ બે એકજ વસ્તુ હોત તો પ્રકરણગર 'જીવાણ વાણા' એવો શબ્દપ્રયોગ કરત નહિ જ્યાં 'ધોડાની લગામ' એવો શબ્દપ્રયોગ કરનામાં આવે છે, ત્યાં ધોડા અને લગામ એ બે વસ્તુ જુદી હોવાનું પ્રતિપાદન આવે. આપ ધ્યાન છે, તેમ અહીં પણ નમજવાનું છે તાત્પર્ય કે જીવ અને પ્રાણ એક નથી, પણ જુદા છે, તેવી જ અહીં 'જીવોના પ્રાણ' એવો શબ્દપ્રયોગ થયેલો છે

શાસ્ત્રારાએ કહ્યું છે કે 'પ્રાણિતિ જીવતિ અનેતેતિ પ્રાણ — જોના વડે જીવી શકાય, તે પ્રાણ' આ પ્રાણ એક પ્રકારનો નથી, પણ દશ પ્રકારનો છે અને એ દશેય પ્રકારોની અહીં સ્પષ્ટ જણના કરાવી છે પાંચ ઈન્દ્રિયો તે પાંચ પ્રાણ, જ્ઞાનોન્નવા એ છઠ્ઠી પ્રાણ, આયુષ્ય એ સાતમો પ્રાણ અને ત્રણ પ્રકારનું યોગજળ એ આઠ, નવ તથા દશમો પ્રાણ

અહીં એવો પ્રશ્ન થવા નહાય છે કે 'શુ દરેક જીવને દશ પ્રાણો હોય છે?' તેનો ઉત્તર નકારમાં છે અહીં જે દશ પ્રાણનો નિર્દેશ કર્યો છે, તે ઉત્પત્તિની અપેક્ષાએ કરેલો

છે, એવે જે છોડે એ વ વિગ્ના પામેલા છે, તેમને દસ પ્રાણો હોય છે અને બાકીનાને એકા પ્રાણો હોય છે

‘એકા એટલે કેટલા?’ તેનો ખુલાસો અહીં પ્રશ્ન દ્વારા બ્યવસ્થિત રીતે કર્યો છે એકેન્દ્રિય છોડે કે દ્વ્યસ્ત્રે જેમનો વિગ્નાસ વધુની એકા છે, એક કે જેઓ વધુની નીચા આવના છે, તેને ચાર પ્રાણો હોય છે અહીં તેમણે એ પ્રાણોના નામ માપ્યા નથી, પણ અન્ય નવેના ઉદ્વેગ પરથી એમ સમજવાનું છે કે તેમને (૧) સ્પર્શને દ્વિય પ્રાણ, (૨) શ્વાસોસ્વાસ પ્રાણ, (૩) આકુષ્ય પ્રાણ અને (૪) કાયમ પ્રાણ એ ચાર પ્રાણો હોય છે અહીં સ્પષ્ટતા એકી કે એકેન્દ્રિયને નાસિકા હોવી નથી, પણ તેઓ ગ્રવાને શ્વાસોસ્વાસની ક્રિયા કરે છે અને તેઓ ઔદારિક ગરીસ્થી જ આહાર-નદન દિ ક્રિયા કરતા હોવાથી તેમને કાયમય પણ હોય છે

વિક્ષેપેન્દ્રિય છોડોના ત્રણ પ્રકાર (૧) ત્રે ઇન્દ્રિયવાળા છોડો, (૨) ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા છોડો અને (૩) ચાર ઇન્દ્રિયોવાળા છોડો તેમાં એ ઇન્દ્રિય છોડોને ઉપરના ચાર પ્રાણ ઉપરાત રક્તેન્દ્રિય તથા વચનમગ પ્રાણ અધિક હોય છે, એટલે કુલ ૭ પ્રાણ હોય છે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા છોડોને તેથી અધિક એક પ્રાણેન્દ્રિય હોય છે, એટલે કુલ સાત પ્રાણ હોય છે, અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા છોડોને તેથી અધિક ચતુરેન્દ્રિય હોય છે, એટલે કુલ આઠ પ્રાણ હોય છે આ રીતે સામાન્ય નિર્ધારને ચારથી આઠ સુધીના પ્રાણો હોય છે

મૂળ

અસન્નિ-સન્નિ-પર્વિદિગ્મુ નર દસ ક્ષ્મેણ યોધ્યા ।
સેદ્ધિ સદ્ વિષ્ણુઓ જીવન મળ્યત મરણ ॥ ૪૩ ॥

અનુકૃત ધ્યાન

અસન્નિ-સન્નિ-પર્વેન્દ્રિયં નર દસ ક્ષ્મેણ યોધ્યા ।
સે સદ્ વિષ્ણુઓ જીવન મળ્યત મરણમ્ ॥ ૪૩ ॥

પદાર્થ

અસન્નિ—અસન્ની

અસન્નિ અને સન્નિ-પર્વિદિગ્મ તે અસન્નિ-સન્નિ-પર્વિદિગ્મ જેને સન્ના ન દેખ તે અસન્ની એવા અસન્ની સન્ના અસન્ની (૧) દેવપદોપદેશિની, (૨) દીર્ઘાલિની અને દ્વિપદોપદેશિની, એ ત્રણ પદો દીર્ઘાલિની સન્ના સમજવાની છે 'મુ ચર્ચ મતુ?' 'મુ ચરો?' 'એ શુ કરવું?' એ પ્રમાણે અતિ દીર્ઘાલિની ભૂતકાલ અને ભવિષ્ય કાલ સળધી જે વડે ચિત્ત થાય, તેને દીર્ઘાલિની સન્ના કહેવાય મા સન્નાને સપ્રધારણ સન્ના પણ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તેના હીરે ઉચિત-અનુચિતનો વિચાર તથા નિર્ણય વાય છે અહીં સન્નાનો અર્થ જ્ઞાનાન્યથા વિચાર-શક્તિ એમ કરીએ તો પણ ચલે

સન્નિ—સન્ના, સન્નાવાળા

પર્વિદિગ્મુ—પર્વેન્દ્રિયોમા, પર્વેન્દ્રિય છરોમા

નર—નર

દસ—દસ

ક્રમેણ—ક્રમાનુસાર, ક્રમ પ્રમાણે

ઘોષત્વા—ગજવા

તદ્દિ—તેની

સહ—સાથેનો

વિલ્પભોગો—વિપ્રયો ૧, વિયો ૧

જીવાણ—જીવોનું

મજ્જણ—કહેવાય છે

મરણ—મરણ, મૃત્યુ, અવસાન (Death)

અન્યથા

અસન્નિ-સન્નિ પચ્ચિદિણ્ણુ ક્રમેણ નવ દસ ઘોષત્વા ।

તદ્દિ સહ વિલ્પભોગો જીવાણ મરણ મજ્જણ ॥

ભાવાર્થ

અસન્ની અને સન્ની પચ્ચિન્દ્રિય જીવોને અનુક્રમે નવ અને દસ પ્રાણો હોય છે તેઓની-પ્રાણોની સાથેનો વિયો ૧ એ જીવોનું મરણ કહેવાય છે

વિવેચન

હવે પચ્ચિન્દ્રિય જીવોમાં કેટલા પ્રાણ હોય છે ? તે કહે છે દીર્ઘકાલિકી સજ્જાની અપેક્ષાએ પચ્ચિન્દ્રિય પ્રાણી જોના અસન્ની અને સન્ની એવા બે પ્રકારો ॥ તેમાં સમૃદ્ધિમં તિર્યંચ અને સમૃદ્ધિમં મનુષ્યને અસન્ની ગણવામાં આવે છે, કેમકે તેમનામાં દીર્ઘકાલિકી સજ્જા યાને મન હોતું નથી આવા જીવોને ચાર પચ્ચિન્દ્રિયોવાળા

છવો કરતા ઓત્રેન્દ્રિય અધિક હોય છે, એટલે દુઃખ નવ પ્રાણ હોય છે, પરંતુ દશ પેઢી મનોમન પ્રાણ તેમને હોતો નથી. હેટલાક સમૃદ્ધિમં મનુષ્યોમાં વચનગણ હોતું નથી, તેથી આઠ પ્રાણ હોય છે અને આવા મનુષ્યો શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિ પૂરી કર્યા વિના મરી જાય તો તેમને સાત પ્રાણ પણ હોય છે *

દેવ, નારક તથા ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યચને સહી ગણવામાં આવે છે, કેમકે તેમનામાં દીર્ઘકાલિની સજ્ઞા યાને મન અવશ્ય હોય છે. આ સહી પચેન્દ્રિય પ્રાણીઓ ઉપર હોવા દશેય પ્રાણોથી યુક્ત હોય છે.

અહીં એટલો ખુલાસો આવશ્યક છે કે જેને સામાન્ય અથવા એકસ જા કહેવામાં આવે છે, એ તો સર્વે સસારી છવોને અવશ્ય હોય છે તેના દશ પ્રકારો આ પ્રમાણે બાણુવા (૧) આહારસજ્ઞા, (૨) ભયસજ્ઞા, (૩) મૈથુનસજ્ઞા, (૪) પરિમંકસજ્ઞા, (૫) ક્રોધસજ્ઞા, (૬) માનસજ્ઞા, (૭) માયાસજ્ઞા, (૮) લોભસજ્ઞા, (૯) આપસજ્ઞા અને (૧૦) લોકસજ્ઞા.

અહીં પ્રશ્ન થવા સંભવ છે કે ‘શુ એકેન્દ્રિય છવોને પણ આહાર’દિ દશેય પ્રકારની સજ્ઞાઓ હોય છે?’ તેના ઉત્તર નેન સાઓએ હમરમાં આપ્યો છે તેઓ કહે છે કે ‘વનસ્પતિ પાણી પીએ છે, તે આહારસજ્ઞા છે તે સ્પર્શથી તકેલ થાય છે, તે ભયસજ્ઞા છે, વેલડીઓ

વૃક્ષને વીંટાય છે, તે પરિશ્રદ્ધમ જ્ઞા છે કુરમકવૃક્ષ સ્ત્રીનાં
આલિંગનથી ફળે છે, તે મૈથુનસ જ્ઞા છે કોકનદનો કદ
હુંકાર કરે છે, તે ક્રોધમ જ્ઞા છે રૂઢતી રડયા કરે છે
(કે મારા હોવા છતાં લોગ હુ જી કેમ ?) એ માનસ જ્ઞા
છે દરેક વેલીઆ પોતાના ફળને ઢાપી દે છે, તે માયાસ જ્ઞા
છે ગિલ્લી તથા પનાથ (ખાખરો) વગેરે વૃક્ષો નિધાન પદ
પોતાના મૂળ સ્થાપે છે, તે લોભસ જ્ઞા છે વળી રાત્રે
કમલો સંકાચ ખામે છે, તે લોકસ જ્ઞા છે અને વેલડીઓ
માર્ગ શોધવાને વૃક્ષ ઉપર ચડે છે, તે આઘસ જ્ઞા છે
આ રીતે અકન્દ્રિય એવી વનસ્પતિમા પણ દશે ય સજ્જાઓ
જોવામા આવે છે

આ દશ સજ્જાઓ ઉપરાંત મોહ, ધર્મ, મુખ, હા, જીભ, આંખ અને ચેત્તર એ નામની જીજ્ઞા પણ છે સજ્જાઓ
છે, પરંતુ જગ જગ્યાવી તે દશ સજ્જાઓ ની વિશેષ પ્રસિદ્ધિ
છે અને તેમા પણ પ્રથમની ચાર એટલે આહાર, ભય,
મૈથુન, પરિશ્રદ્ધ એ ચાર સજ્જાઓ વધારે ભાગ્યેલી છે)

મનુષ્યોમા ભય, આહાર, મૈથુન અને પરિશ્રદ્ધ સજ્જા-
વાળા છો. ઉત્તરોત્તર વધારે હોય છે, એટલે સહુથી
જોડા ભય સજ્જાવાળા હોય છે, તેનાથી વધાર આહાર
સજ્જાવાળા હોય છે, તેનાથી વધારે પરિશ્રદ્ધ સજ્જાવાળા
હોય છે અને તેથી વધાર મૈથુન સજ્જાવાળા હોય છે
તાર્પણ કે મનુષ્યોમા મૈથુન સજ્જાવાળા સહુથી અધિક હોય
છે આ રીતે તિર્થ ચોમા પરિશ્રદ્ધ, મૈથુન, ભય અને આહાર

જ્ઞાવાળા એવો ઉત્તરોત્તર વધારે હોય છે, નારકોમા મૈથુન, અહાર, પરિગ્રહ અને ભયસ જ્ઞાવાળા એવો ઉત્તરોત્તર વધારે હોય છે અસ્તુ

‘મરણ કોને કહેવાય ?’ તેનો ઉત્તર જુદા જુદા મનુષ્યો જુદી જુદી રીતે આપે છે કોઈ કહે છે કે શરીરના માનિંક ભાગો (Vital parts) કામ કરતા બંધ થઈ જાય, તેનું નામ મરણ કોઈક કહે છે કે શ્વાસોચ્વાસનું બંધ થઈ જવું, એ જ મરણ કોઈ કહે છે કે હૃદય કામ કરતું બંધ થઈ જાય, એ જ મરણ પરંતુ અમુક મયોગીમા શરીરના માનિંક ભાગો કામ કરતા બંધ થઈ જાય છે અને પાછા આત્મ વર્ધ જાય છે, એટલે તેને વાસ્તવિક મરણ કહી શકાય નહિ વગી શ્વાસોચ્વાસનું બંધ થઈ જવું એને પણ મરણ કહી શકાય નહિ, કારણ કે યોગ વિચારદો યોગક્રિયાથી લાગા વખત મુખી શ્વાસોચ્વાસની ક્રિયા બંધ રાખી શકે છે વગી હૃદય અમુક વખત બંધ થકીને પાછું ચાલતું થઈ જાય છે હમણા જ રશિયન ટેક્ટરોએ બંધ પડેલા હૃદયો અમુક પ્રકારનું મસાજ કહીને આત્મ કર્યાના દેવાલે વર્તમાનપત્રોમા જાણા હતા, એટલે આ વ્યાખ્યાઓ મરણને યથાર્થપણે લાગુ પડતી નથી, જ્યારે પ્રજ્વળકારે જીવનસૂત્ર-સિદ્ધાંતોના આધારે મરણની જે વ્યાખ્યા આપી છે, તે મરણને યથાર્થપણે લાગુ પડે છે

જે હવેને જેટલા પ્રાણ ધારણ કરવાની મર્યાદા છે, તેનો હવથી વિચેગ થયો, તેનું નામ મરણ છે દાખલા

તરીકે મનુષ્યને જ્યારે પ્રાણ ધારણ કરવાની મર્યાદા છે હવે એક મનુષ્યને જમે તેવો સ્પર્શ કરીએ તો પણ તે કંઈ જાણી જાને નહીં, તેનું મોઢું બંધ છે, એટલે તે કોઈ પણ વસ્તુનો સ્પર્શ ચાખી શકતો નથી, તેના નાક આગળ જમે તે વસ્તુ ધરીએ, તો પણ તેનો જંધ પારખી શકતો નથી, વળી તેની આંખો બંધ છે, એટલે તે કોઈ વસ્તુ જોઈ શકતો નથી, પરંતુ આપણે જવાજ કરીએ તો તે સાલણી શકે છે તો તેને મરણ પામેવો કહી શકાય નહિ કારણ કે તેનામાં ધ્રોતેન્દ્રિય પ્રાણ અવશિષ્ટ છે આ જ રીતે કોઈ પણ એક ઇન્દ્રિય કામ આપની હોય, ત્યાં મુખી તેને મરણ પામેવો કહી શકાય નહિ

હવે માની લો કે તેની પાંચે ઇન્દ્રિયો કામ કરતી બંધ પડી ગઈ છે, પણ તે જરા અચૂકો હલાવે છે, તો તેનામાં કાયમજ પ્રાણ અવશિષ્ટ છે, એટલે તેને મરણ પામેવો કહી શકાય નહિ આ જગતમાં એવા દાખલાઓ જોવામાં આવ્યા છે કે જ્યારે એક માણસને મરેલો માની સ્મરણમાં લઈ ગયા હોય અને તેને લાકડાની ચેહ પર સૂવાડયો હોય, પણ ત્યાં તેના પગનો અચૂકો જરા હલવાથી તેને નીનો જીતાર્યો હોય અને વેદ-હકીમો જોવાની ઉપચાર કરતા પાછો તે જીવત વચો હોય

કોઈક વાર માણસની પાંચેય ઇન્દ્રિયો કામ કરતી બંધ પડી જાય છે, શ્વાસોચ્છવાસ પણ બંધ પડી જાય છે, તે વિચાર કરતો બંધ પડે છે, મોઢેની કંઈ પણ ખોલી શકતો

નથી કે લાયાનું જેમ પણ હેતુ-વતન કરી ચડતો નથી,
છતા પ્રહારપ્રમા તેની ચેતનાવસ્થિતિ અવસ્થિત રહી હોય
તો તે માટે જીવત યાય છે આ વળતે માત્ર આયુષ્ય
પ્રાણ જ જાતી હોય છે, એટલે આમ જની શકે છે એટલે
જીવધી સર્વ પ્રાણોનું અવન પડી જવું-ચા'યા જવું, નાથ
નવો, એ જ લાંબા મર્મમા મરણ, મૃત્યુ કે અવમાન છે

અહીં એ સ્વપ્નતા પણ કરવી લોઈએ કે જ્યાં મુધી
આત્માને કર્મનું જાપન છે અને તેના ફળ લો'વા માટે
તેને એક યા જીજી જાતિ-ચેતિમા જઈને જીવન પાળવું
કરવું પડે છે, ત્યાં મુધી જ તેને આ જથ પ્રાણો કે તે પછી
કેટલાક જોડા ધારણ કરવાની ક્રિયામાંથી પા'ર થવું પડે
છે, પરંતુ તે કર્મજાપનનાથી મુક્ત થયો કે તેને આવા
દ્ર યપ્રાણો ધારણ કરવા પડતા નથી સુદ્ધ થયેલો આત્મા
પોતાના જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપ ભાવપ્રાણના આધારે જ
પોતાના સ્વરૂપમા રિતર રહે છે

અહીં પ્રવરણકારે એક જોપદેશિક ગાથા પણ કહી
છે તે આ પ્રમાણે

મૂળ

પર અજોરપારે, સમરે સાયરમ્મિ મીમમ્મિ ।

પત્તો જળતમુત્તો, જાવેદિં અપત્તરમ્મેદિં ॥ ૪૪ ॥

અનુકૃત છાયા

પરમનારપાર સસારે સામરે મીમે ।

પ્રાપ્તોઽનતકૃત્વાઃ જોવૈરપ્રાપ્તધર્મે ॥ ૪૪ ॥

પદાર્થ

અ-આ પ્રકારે

‘અ પ્રાણવિયોગલગ્નપ્રકારે’-આ પ્રકારે એટલે આ પ્રકારના પ્રાણવિયોગથી

અગોરપારે-આ પાર કે તે પાર વિનાના, આદિ-અતરહિત

સસારે સાયરમ્મિ-સ સાર-સા રમા

भीमम्भि-ભય કર

पत्तो-પ્રાપ્ત થયે

અહીં ખરા રીતે પત્ત એવો પાઠ એઈએ, પણ પ્રાકૃત ભાષાના ધારણે પુલ્લિંગનો પ્રયોગ છે કેટલીક પ્રતિજ્ઞામાં પત્ત એવો પાઠ પણ મળે છે

अणत्वमुक्तो-અનત વાર

जीवेहि-જીવે

अपत्तधम्मेहि-અપ્રાપ્ત ધર્મવાળા, જેમણે ધર્મ પ્રાપ્ત કર્યો નથી એવા

અ-નથી કર્યો, પત્ત-પ્રાપ્ત, જેણે કોઈ પ્રકારનો ધર્મ તે અપત્તધર્મ આ પદ જીવેહિ તું વિશેષણ હોવાથી ત્રીજાના બહુવચનમાં છે

અન્યથા

અગોરપારે भीमम्भि સસારે સાયરમ્મિ અપત્તધર્મેહિ જીવેહિ અ અણત્વમુક્તો પત્તો ॥

એ તો વાડાગધી ઉભી કરે છે, વગેરે ઉદ્ધારો આપે અનેકના સુખમાધી નીડળતા જણાય છે, એ ભૌતિકવાદથી શ્રદ્ધ ધરેલા વાતાવરણનું પરિણામ છે ગ્રાણીઓને દુર્ગતિમાં પડતા અઝકારી રાખનારો ધર્મ છે અને ઉન્નતિ, પ્રગતિ કે વિકાસના માર્ગે લઈ જનારો પણ ધર્મ છે જ્યાં ધર્મ નથી, ત્યાં પતન છે અને તે એવું ઠીક પતન છે કે તેમાંથી બહાર નીકળવું અતિશય કઠિન છે, તેથી જ સુરજનો ધર્મની આવશ્યકતા સ્વીકારીને તેના સમૂહ માટે પ્રયત્નશીલ રહે છે અને પરિણામે ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિનો અનુભવ કરી અભિદ્યુતિ સ્વાનની પ્રાપ્તિ કરે છે

ધર્મ હું અને વિશાળ બનાવે છે, સહુની સાથે પ્રેમ કરતા શીખરે છે, સહુની સાથે ગમાનતાથી વર્તવાનું શિક્ષણ આપે છે, એટલે વિશ્વમાં સાચી મેત્રી-સાચી સમાનતા ફેલાવવાનું તે ઉત્તમ નાધન છે તેના પર વાડાગધી ઠીકી કરવાનો આરોપ મૂકે, એ નરી પાગલતા છે વ્યક્તિ, સમાજ, રાષ્ટ્ર તથા વિશ્વનો ઉદ્ધાર ધર્મથી થયો છે અને થાય છે, એટલે તેની મગલમયતા વિષે કોઈએ કદી શંકા રાખવાનું કારણ નથી

જ્યાં ધર્મ છે, ત્યાં જય છે જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં સહુનું સર્વ પ્રમાણે કલ્યાણ છે

[૬]

યોગિ-દ્વાર

મૂળ

તદ્ યોગી જ્ઞાતા, મત્તા જોગી દોર જોગી ।
પુરુષાર્થે ચતુર્થ વર્તે સત્ સુખે ॥૪૫॥

અર્થ-૪૫

દયા ચતુર્થીર્થે સંઘે યોગી મત્તા જોગી ॥
પુરુષાર્થે ચતુર્થ વર્તે સત્ સુખે ॥૪૫॥

૫૮૫

તદ્—તથા

યોગીર્થે દયા—એ રીતે તથા

સંઘ—અથા

જોગી—યોગીઓની

અર્થે સત્ સુખે ચતુર્થ વર્તે યોગી મત્તા જોગી—
સૂત્રની પ્રવૃત્તિ ॥ ૪૫ છે કે 'અમારો પુરુષાર્થ
નારે સત્ સુખે ચતુર્થ વર્તે યોગી મત્તા જોગી—

માલતે તાન્ કામણેન સહ મિથયતિ ત્વમ્પાય વિષ્ણુમ્ભોમહા
 વચ્છરીરનિવૃત્ત્યર્થે વાહ્ય પુદ્ગલાન્ ચસ્મિન્ સ્થાને તત્સ્થાન
 ચાતિ ।’ આ આત્મા પૂર્વજવન્તા ચરીરનો નાશ થયા પછી
 નવું શરીર ધારણ કરવાના જે સ્થાને ચરીરરચના માટે
 શ્રદ્ધા કરેલા પુદ્ગલો તે તપ્ત હોવાનો ગોળો પાણીને જે
 રીતે શ્રદ્ધા કરી લે છે, તે રીતે કામંજી ચરીરની સાથે
 લેણવી કે છે, તે ધ્યાનને યોગી કહેવાય છે । પ્રજાપતિ
 સૂતના નવમા પદની ટીકામાં શ્રીમન્યારિ મહારાજે પણ
 યોગી શબ્દની લગભગ આવી જ વ્યાખ્યા કરી ॥

યોગીના મુખ્ય પ્રકારો નવ છે

(૧) સચિત્ત યોગી—જીવપ્રદેશવાળી યોગીને સચિત્ત
 યોગી કહેવામાં આવે છે દાખલા તરીકે ગાયના ચરીરમાં
 કૃમિ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે, તે ગાયનું ચરીર ચેતન્ય
 પરિણામવાળું હોઈને તે સચિત્ત યોગી છે

(૨) અચિત્ત યોગી—જીવપ્રદેશથી રહિત યોગીને
 અચિત્ત યોગી કહેવામાં આવે છે દાખલા તરીકે સૂકા
 લાકડામાં કીડા ઉત્પન્ન થાય છે, તે સૂકા લાકડું ચેતન્ય
 પરિણામથી રહિત હોઈને અચિત્ત યોગી છે

(૩) મચિત્તાચિત્ત યોગી—સચિત્ત અને અચિત્તના
 મિશ્રણવાળી યોગીને મચિત્તાચિત્ત યોગી કહેવામાં આવે
 છે દાખલા તરીકે ગર્ભજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્થંચોની
 યોગીમાં શુક્ર અને યોષ્ણિતના પુદ્ગલો હોય ॥ તેમાં જે
 પુદ્ગલો આત્મસાત્ કરાયેલા છે, એટલે કે આત્મપ્રદેશો સાથે

સબદ છે, તે સચિત્ત હોય ॥ અને જાગ્રીના અચિત્ત હોય છે આ રીતે બધા અચિત્ત અને અચિત્તનું મિશ્રણ હોય ત્યાં સચિત્તાચિત્ત યોનિ જણાય છે

(૪) સ્પૃતયોનિ—જે યોનિનો સ્પર્શ ગીત એટલે ઠટા હોય, તે સ્પૃતયોનિ કહેવાય છે

(૫) ઉપ્પ્લયોનિ—જે યોનિનો અપર્શ ઉપ્પ્લ એટલે ભ્રૂનો હોય, તે ઉપ્પ્લયોનિ કહેવાય છે

(૬) શીતોપ્પ્લયોનિ—જે યોનિનો અપર્શ અતિ શીત કે અતિ ઉષ્ણ ન હોય તે શીતોપ્પ્લ કહેવાય છે

(૭) સવૃત્ત યોનિ—જે યોનિ ઢાંચેલી હોય, તે સવૃત્ત યોનિ કહેવાય છે દાખલા તરીકે દેવલોકની દિવ્ય શમ્બા કે બધા દેવો ઉત્પન્ન થાય છે, તે વસાદિથી ઢાંચેલી હોય છે

(૮) વિવૃત્તયોનિ—જે યોનિ ઉઘાડી હોય, તે વિવૃત્ત યોનિ કહેવાય છે દાખલા તરીકે જગદાય, તે છત્રોને ઉત્પત્તિ વધાવું સ્થાન છે અને ઉઘાડું હોઈ સ્પષ્ટ દેખી શકાય છે

(૯) અવૃત્ત-વિવૃત્તયોનિ—જે યોનિ કેટલેક અંશે ઢાંચેલી અને કેટલેક અંશે ઉઘાડી હોય, તે અવૃત્ત-વિવૃત્ત કહેવાય છે ॥ જાજ મનુષ્ય અને ગર્ભજ તિર્યગની યોનિ આ પ્રકારની હોય છે તેનો અદરનો ભાગ ઢાંચેલો હોય છે અને ' ' બાકી દેખાય છે

જીવે ઉચ્છ્વ વેદનાનો અનુભવ કરે છે પદ્મપ્રભા તવા પૂમ પ્રભામા કેટલાક ઉપપાતએમે શીત છે અને કેટલાક ઉપ પાત શેમે ઉચ્છ્વ છે ત્યા અનુક્રમે ઉચ્છ્વતા અને શીતની વેદનાનો અનુભવ થાય છે તમ પ્રમા અને તમસ્તમપ્રભામા તો બધા જ ઉપપાતએમે ઉચ્છ્વતાની છે, એટલે ત્યા ઉત્પત્ત થનાર ઉચ્છ્વેાનિવાળા નેરયિકાને લયઝર રીતવેદનાનો અનુભવ વાય છે

લગનવાસી, વ્યતર, વ્યોતિષ્ઠ, વૈમાનિક દેમે, તેમજ ગર્ભજ તિર્યચ પચેન્દ્રિય અને ભાંજ મનુષ્યોની યોનિ શીતોષ્ણ હોય છે

માનવ-સ્ત્રીની યોનિના ત્રણ પ્રકારો છે (૧) ફર્મેન્નત, (૨) વશીપત્ર અને (૩) રાખાવત તેમા કાયળાની પીડની જેમ જે યોનિ બચી હોય તે ફર્મેન્નત, વાતના બે મ સુક્ષ્મ પત્ર જેવા આકારની હોય તે વશીપત્ર અને રાખતા જેવા આવર્તવાળા હોય તે રાખાવત

અરિકત, અઢવનીં, વામુદેવ તથા ભનુદેવની માતા ઝોની યોનિ ફર્મેન્નત હોય છે, બાકીની સર્વ સ્ત્રીઓની યોનિ વશીપત્ર જેવા છે અને ચતુર્વર્તી જે સ્ત્રીરતને પરવે છે, તેની યોનિ રાખાવત હોય છે આ યોરિની સત્તાન ઉત્પન્ન થતું નથી, કેમકે અલ્પત કામાગિને લીધે તેમાનો ગર્ભ નાશ પામે છે

જીવોને ઉત્પન્ન થવાના સ્થાનો અમ જ્ય છે, પરંતુ જેના સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ સમાન હોય, તેવા બધા જ એક યોનિ ગણીએ તો એવી યોનિઓની સંખ્યા

ચોરાશી લાખ છે સમવાયા સૂન, છવાછવાસિ મનૂન,
પ્રજ્ઞાપના નૂન તથા પ્રવચન પ્રદોદાર વગેરેમા ચોનિની પ્રખ્યા
ચોરાશી લાખની જ કહેલી છે અહીં નોંધપાત્ર વસ્તુ
એટલી છે કે આજીવિક સ પ્રદાય પણ ચોનિઓની સખ્યા
ચોરાશી લાખ માનતો હતો અને હિંદુ શાસ્ત્રોમા પણ
ચોનિઓની સખ્યા ચોગની લાખ જ હોવાનું જણાવેલું છે

હવે ચોરાશી લાખ ચોનિમાવી કયા વર્ગને ઢેલેલી
ચોનિ હોય છે ? તે બધી પ્રકરણમાં નાથ કહ્યું છે તેઓ
કહે છે કે પૃથ્વીકાય આગિ આગ એન્દ્રે પૃથ્વીકાય, અપ્પકાય,
અગ્નિકાય અને વાયુકાય એ ચારમા દરેકને સાત-સાત
લાખ ચોનિઓ હોય છે એટલે કે તેઓ સમાન સ્પર્શ,
રસ, ગંધ અને વર્ણ સમાન હોય તેવી સાત લાખ ચોનિ
ઓમા જન્મ ધારણ કરે છે

હવે એક જ ચોનિમા અનેક કુલ હોય છે જેમ કે
છાણરૂપ ચોનિમા કૃમિકુલ, બીટકુલ, વૃશ્ચિ કુલ વગેરે, તેને
કુલ કોટિ કહે છે આવા કુલકોટિની મજા એક કોડ
અને સાડી સત્તાણુ લાખની કહેલી છે તે પૃથ્વીકયાદિ
આગને અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે હોય ॥

કાય	ચોનિમખ્યા	કુલકોટિનખ્યા
પૃથ્વીકાય	૭ લાખ	૧૦ લાખ
અપ્પકાય	"	૭ "
અગ્નિકાય	"	૩ "
વાયુકાય	"	૭ "
	<u>૨૮ લાખ</u>	<u>કુલ ૨૬ લાખ</u>

મૂળ

દસ પત્તય તરુણ ચઠ્ઠદસ ઝક્ષ્યા હવતિ હયરેમુ ।
ત્રિગલિદિપ્તુ દો દો ચત્તરો પચિદિ-તિરિયાણ ॥ ૪૬ ॥

સંસ્કૃત છાયા

દશ પ્રત્યેક-તરુણા ચતુર્દશલક્ષ્યા મવન્તીતરેપુ ।
વિકલેન્દ્રિયેપુ દ્વ દ્વે ચત્તર પચ્ચેન્દ્રિયતિરિયામ્ ॥ ૪૬ ॥

પદાર્થ

દસ-૬૨ છાખ

પત્તય-તરુણ-પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની

ચઠ્ઠદસ ઝક્ષ્યા-ચૌદ છાખ

હવતિ-હાય છે

હયરેમુ-સામાન્ય વનસ્પતિકાયની

પ્રત્યેકથી ધતિર તે સામાન્ય વનસ્પતિકાય

ત્રિગલિદિપ્તુ-વિન્દ્રિય છવોમા

દો દો-બીજે છાખ

ચત્તરો-ચાર છાખ

પચિદિ-તિરિયાણ-પન્દ્રિય તિથ્ય બોને

અન્યથા

પત્તયતરુણ દસ, હયરેમુ ચઠ્ઠદસ ઝક્ષ્યા હવતિ ।

ત્રિગલિદિપ્તુ દો દો પચિદિ-તિરિયાણ ચત્તરો ॥

સાપાર્થ

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની ૬૨ છાખ, સાધારણ વનસ્પતિ

કાયની ચીં. લાખ, વિકલેન્દ્રિય ડ્રોમા દરેક પ્રકારને બખે
લાખ અને ૫ ચેન્દ્રિય તિથિ ચોને ચાર લાખ થોનિઓ
હોય

વિવેચન

નીચેની તાલિકામાં આ વાંની થોનિઓની સમજ
કુલકોટિની સખ્યા દર્શાવેલી છે

કાય	થોનિસખ્યા	કુલકોટી સખ્યા
પ્રત્યેક વનરૂપતિકાય	૧૦ લાખ	{ ૨૮ લાખ
સાધારણ વનરૂપતિકાય	૧૮ "	
એકેન્દ્રિયવાળા હવે	૨ "	૭ "
ત્રણેકેન્દ્રિયવાળા હવે	૨ "	૮ "
ચારેકેન્દ્રિયવાળા હવે	૦ "	૬ "
તિથિ ૫ ૫ ચેન્દ્રિય	૪ લાખ	જલચર ૧૨૧ લાખ
		ખેચર ૧૨ "
		ચતુષ્પદ ૧૦ "
		હર પરિસ્પર્ષ ૧૦ "
		બુજ્જપરિસ્પર્ષ ૬ "

આગળના સરવાળા સાથે કુલ ૬૨ લાખ કુલ ૧૩૪૧ લાખ

મૂળ

વરો વરો નારય-મુરેસુ મણુઆળ વચ્ચદસ હવતિ ।

સર્વિદિગ્ધા ચ સન્નિવૃત્તસી લક્ષ્મી ર જોળીન ॥ ૪૭

x નેમ

થોનિઓની સખ્યાનુ પ્રમાણ

અને છે, તેમ

નથી તે સમજાવ

સ રક્ત છાયા

ચત્વરશ્વતરો નારક-સુરેષુ મનુષ્યાણાં ચતુર્દશ મવન્તિ ।
સર્પિઢિતાશ્ચ સર્વ ચતુરશીવિઢશ્ચાસ્તુ યોનીનામ્ ॥ ૪૭ ॥

પદાર્થ

ચરો-ચરો-ચાર, ચાર
નારક-દેવસુ-નારક અને દેવોમા
નારક અને દેવ તે નારક-દેવ
મનુષ્યાણ-મનુષ્યોની
ચતુર્દશ-ચૌદ લાખ
હવતિ છે
સર્પિઢિતા-સર્પિઢિત, બધી એકઠી કરતા
ચ-અને
સર્વે-સર્વે
ચુઢસી છત્તા-ચોરાશી લાખ
ચ-તે
જોનીણ-ચોનિઓની

અર્થ

નારક-સુરેષુ ચરો ચરો, મનુષ્યાણ ચતુર્દશ(લગ્યા) હવતિ ।
સર્વે સર્પિઢિતા જોનીણ ચુઢસી છત્તા ।

ભાવાર્થ

નારક અને દેવોને ચાર ચાર લાખ તથા મનુષ્યોને

ચોઢ લાખ ચોનિઓ હોય છે આ બધી ચોનિઓને એકઠી કરીએ તો તેના સખ્યા ચોરાશી લાખ માય છે

વિવેચન

નીચેના તાલિકામા આ વાંની ચોનિઓની તેમ જ કુલકોટિની સખ્યા જણાવેલી છે

કાય	ચોનિસખ્યા	કુલ કોટિ સખ્યા
નારક	૪ લાખ	૨૫ લાખ
દેવ	૪ "	૨૬ "
મનુખ્ય	૧૬ "	૧૨ "

આગળના કુલ ૮૪ લાખ કુલ ૧૨૭૧ લાખ
સરવાળા સાથે

આ રીતે બધી મળીને ચોરાશી લાખ ચોનિઓ તથા એક કોટ ને સાચી રીતે લાખ કુલકોટિ થાય છે

પ્રતિક્રમણ પ્રકારે બોલાતા 'સાત લાખ' શૂંદ્રમા ચોરાશી લાખ ચોનિઓની મળના બરાબર આજ પ્રનાજે બતાવી છે જેમ કે—

- ૭ લાખ પૃથ્વીમાય,
- ૭ લાખ અપ્સરાય,
- ૭ લાખ તેઉડાંય (તેજમાય, અગ્નિમાય),
- ૭ લાખ વાયુમાય,
- ૧૦ લાખ પ્રત્યેક વનસ્પતિમાય,
- ૧૪ લાખ સાધારણ વનસ્પતિમાય,

- ૨ લાખ જે ઇન્દ્રિય,
 ૨ લાખ તે ઇન્દ્રિય,
 ૨ લાખ ચક્રિન્દ્રિય,
 ૪ લાખ દેવતા,
 ૪ લાખ નારકી,
 ૪ લાખ તિય ચ પચેન્દ્રિય,
 ૧૪ લાખ મનુષ્ય,

એવ જારે ચોરાશી લાખ અયોનિમાહે માહરે એવે
 જે કેઈ એ હણ્યો હોય, હણ્યાંયો હોય, હણતા પ્રત્યે
 અનુભોધો હોય, તે સર્વે મને, વચને, કાયાએ કરી મિચ્છા મિ
 દુષ્કંડ ॥

મૂળ

સિદ્ધાણ નસ્તિ દેહો ન બાન્કમ્મ ન પાણ-જોગીઓ ।
 સાદ-અણતા તર્લિ ઠિર્લિ જિણિ રાગમે મણિયા ॥ ૪૮ ॥

મ રક્ત છાયા

સિદ્ધાના નાસ્તિ દેહો નાયુ કમ ન પ્રાણ-યોનય ।
 સાદતતા તપા સ્થિતિનિનન્દ્રાગમે મણિતા ॥ ૪૮ ॥

પદાર્થ

સિદ્ધાણ—સિદ્ધોને

નસ્તિ—નથી

દેહો—શરીર

ન—નથી

પાણ-જોગીઓ—પ્રાણ અને યોનિઓ

પાળ અને જોળી તે પાળ-જોળી બહુત્વના પાળ-
જોળીઓ

સાદ-અળતા—સાદિ-અન ત.

આદિ અને અન તના સગ કે વિકલ્પે ચાર થાય
છે તે આપ્રમાણે

(૧) અનાદિ-અન ત—જેનો આદિ પણ નહિ, અને
અત પણ નહિ

(૨) અનાદિ-આત—જેનો આદિ નહિ, પણ અત
ખરો

(૩) આદિ-આત—જેનો આદિ પણ ખરો, અને
અત પણ ખરો

(૪) સાદિ-અન ત—જેનો આદિ ખરો, પણ અત
નહિ

વેદિ—તેઓની

ટિર્ક—નિયતિ

નિર્ણિદાગમે—નિન્દ્રોના આગમમા, જિનાનગોમા

મળિયા—કહેલી છે

અન્યમ

સિદ્ધાગ દેહો નથિ, આરુઝ્મ ન, પાળ-જોળિઓ ન,
વેદિ ટિર્ક નિર્ણિદાગમે સાદ-અળતા મળિયા ॥

બાવાથ

સિદ્ધોને શરીર નથી, આયુષ્યઝમ નથી, તેમજ

પ્રાણ કે યોનિઓ પણ નથી જિનાગમોમા તેમની સ્થિતિ સાદિ-અનત કહેવી છે

વિવેચન

પાચ દારોની પ્રરૂપણા પૂરી થઈ, હવે તે સબધી સિદ્ધોની સ્થિતિ કેવી છે? એ અહીં જણાવ્યું છે સિદ્ધોને શરીર નથી અને આયુષ્યકર્મ પણ નથી આ સ્થિતિમા ક્વકાયસ્થિતિ તો હોય જ કયાથી? વળી તેમને પ્રાણો પણ નથી અને યોનિઓ પણ નથી તાત્પર્ય કે આ પચ દાર સસારી હોવાને અનુલક્ષાને છે સિદ્ધ હોવાને તેમાનું કંઈ પણ હોતું નથી

‘ત્યારે તેમની િતિ કયા પ્રકારની હોય છે?’ તેના ઉત્તરમા પ્રકરણમાર જણાવે છે કે ‘જિનાગમોમા તેમની સ્થિતિ સાદિ-અનત કહેવી છે’ એટલે કે એ સ્થિતિની આદિ હોય છે, પણ કંઈ અત હોતો નથી વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો તેઓ નિદ્ર થતી વખતે જે અવસ્થામા હોય છે, તે જ અવસ્થામા બધા કાલ રહે છે તેમા કંઈ પણ કારણે કંઈ પણ પરિવર્તન વતું નથી

ભૂળ

કાલે અણાદિ-નિદ્રણે જોણિ-ગહણમ્મિ મોસણે રૂપ ।

મમિયા મમિદિતિ ચિર જીયા જિણ-વચનમહતા ॥૪૯॥

સંસ્કૃત છાયા

કાલે અનાદિ-નિદ્રણે ચોનિગદ્ધને મીષણેડત્ર ।

ધ્રાન્તા મમિવ્યતિ ચિરજીયા જિત-વચનમનલમમાના ॥૪૯॥

પદાથ

કાલે-કામ્યા

અણાદ-વિહજ-અનાદિ-અનત

‘આદિ-પ્રારમ્ભ-નિગ્ન નાશ-આદિશ્ચ નિગ્ન ચ આદિ-
નિયતે ન વિગ્રેતે યત્ય સ અનાદિ-નિગ્ન તસ્મિન્ ।’ આદિ
એટલે આરભ અને નિધન એટલે નાશ જેનો આરભ
કે નાશ નથી એનો તાત્પર્ય ક અનાદિ-અનત.

જોનિ-ગદ્દપમ્મિ-એ નિઓવી અતિ ગહન બનેલા

‘ગદ્દને ઘવિસકુલે’ અહીં ગદ્દનથી અતિ કુખવાચક
અર્થ અહણ કરવાનો છે

મીસળે-મીપણ, બપ કર

ફલ-આ ન વારમા

મમિયા-બમેલા છે

મમિદિતિ-તમથે

ચિર-લાબા સમય મુધી

જીરા-જીવે

જિણ-વચન-જિન વચનને

અહીં જિણવચન અને બહુતા એ બે પદોની સંધિથી

જિણવચનમહુતા એનો પાક બનેલો છે

નિગ નુ વચન તે જિણ-વચન નિષ-જિન, જિનેશ્વર

તો રહેશ્વર સમજવું

અન્વય

અળાઈ-નિહને ફાળે જોણિ-ગહણમ્મિ મીસણે ક્ય ત્રિષ-
વયણ અલ્હતા જીગા ચિર મમિયા મમિહતિ ।

સાવાથ

શ્રી જિનેશ્વરદેવના વચનને નહિ પામેલા જીવો
યોનિઓથી જાહન અને ભય કર આ મસારમા અનાદિ-
અનંત એવા કાવચવાહમા લાખા સમય મુખી ભમ્યા છે
અને ભમશે

વિવેચન

આ સસારમા ચારાશી લાખ યોનિઓ છે તેમ
વારવાર ઉત્પન્ન થવું પડે, એ અતિ દુઃખદાયક ઘટના છે
મનુષ્ય માનના ગર્ભમા હોય છે, ત્યારે ડેવી સ્થિતિમા
હોય છે? તે કોઈથી અજાણ્યું નથી એવું ચિત્ર લોઈ
છીએ, ત્યારે મનમા અવશ્ય એવો વિચાર આવે છે
આ ભવમા એવી કરણી કરીએ કે જેથી આ પ્રમાણે ફરી
કોઈ યોનિમા અનંતરવું ન પડે, પરંતુ મોહ અને અજ્ઞાન
નથી આવૃત્ત થયેલો આ જીવ એ વિચાર ધડીકમા
ભૂતી જાય છે અને પાછો દુનિયાના રગરાગમા ફસાય છે
પરિણામે તેને આઘી પણ અતિ નિષ્ફળ એવી યોનિઓ-
વારવાર અવતરવું પડે છે અને અનેક પ્રકારની યાતનાઓ
-વિટળણાઓ લોગવવી પડે છે

આ સ્થિતિમાથી ઉગરવાનો એક જ ઉપાય છે અં

તે શ્રી જિનેશ્વરદેવતા વચનોનું ચરણ બેમણે એ
ચરણ સ્વીકાર્યું, તેમનો સંસાર ઝડપથી ઘટી ગયો અને
તેઓ જન્મ-મરણની જ બાગમાથી સ્વર્ગને માટે મુક્ત થયા.

ચોનિઓનું સ્વરૂપ તથા ચોનિઓની સંખ્યા બધું
વાનો મુખ્ય હેતુ એ કે જેને કર્મવશાત્ કેવા કેવા
પ્રકારની અને કેટલી ચોનિઓમા ઉત્પન્ન થવું પડે છે
અને ત્યાં તેમની હાલત કેવી થાય તે તેનું જ્ઞાન થાય એ
દ્રષ્ટિએ ચોનિ-દ્વારમા વિજ્ઞાન પણ છે અને ઉપદેશ પણ છે.

પચ-દ્વારની પ્રરૂપણા અહીં પૂરી થાય છે.

[૭]

વિપદેશ અને અતિમ વચન ।

મૂળ

તા સપદ સપત્તે મણુઅત્તે દુલ્લહે વિ સમત્તે ।
સિરિ-સત્તિ-સૂરિ-સિટ્ટે કરેહ મો । ડગમ ધમ્મે ॥૫૦॥

સંસ્કૃત છાયા

તાત્ સમ્પ્રતિ સપાપ્તે મનુષ્યત્વે દુલ્ભેઽપિ સમ્યક્ત્વે ।
ધી-શાન્તિ-સૂરિ-શિષ્ટ કુરુત મો ડગમ ધર્મ ॥૫૦॥

પદાર્થ

તા-તેથી, તો

સપદ-ન પ્રતિ, વર્તમાન કાલે, હવે

સપત્તે-પ્રાપ્ત થયે છતે, પ્રાપ્ત થયું છે ત્યારે

મણુઅત્તે-મનુષ્યત્વ, મનુષ્યપણું

દુલ્લહે-દુર્લભ,

દુલ્લહે મણુઅત્તે સપત્તે આ ત્રણે પદો સતિ સંપત્તિની

પ્રયોગમા આવેલા છે સમસ્ત પાપ સતિ સુપ્તનીના પ્રયોગમા છે
દુલ્લહ-દુલ્લહ જે વસ્તુ ધણા દુ જે-કષ્ટે પમાય, તે દુલ્લહ
કહેવાય

વિનિહતા

અહીં ચ એવું પણ પાડાતું છે

સમસ્ત-સમ્યક્ત્વ, સમ્યક્ દર્શન

જીવાજીવાદિ તત્ત્વોમા યથાર્થ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થવી
તેને સમ્યક્ત્વ કે સમ્યક્ દર્શન કહેવામા આવે છે શમ,
સુવે, નિવેદ, અનુક્રા અને આસ્તિક્ય એ તેના મુખ્ય
લક્ષણો છે તે નૈમિત્તિક અને આધિગમિક એમ બે પ્રકારે
ઉત્પન્ન થાય છે તેમા જે સમ્યક્ત્વ નિમિત્તથી એટલે
કોઈના ઉપદેશ વિના તથાવિધ સામગ્રીના ચોગે ઉત્પન્ન
થાય છે, તે નૈમિત્તિક કહેવાય છે અને અધિગમ એટલે
શુદ્ધતા ઉપદેશ વગેરે નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે
આધિગમિક કહેવાય છે સમ્યક્ત્વ રૂબધી નૈન સામોમા
ધણી ધણી વિચારણા થયેલી છે તે બધાનો સાર મહે
પાધ્યાય શ્રી માનવિજયજી ગણિવરે ધર્મસમ્મલ પહેલા
જ્ઞાનમા આપેલો છે * વળી ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી
મહારાજે સમકિતના સડમડ બોલની સમજાય રચેલી છે, +
તે પણ આ વિષયનો સુદર બોધ કરાવે છે અને તેના

* આ મથનું જુલોતી જાણીતર ના નરોત્તમવલ મવાતાર્ક
દાન પટેલની પેળી આજ તરફથી પ્રકટ થયેલું છે + આ
મુસ્તક ને ૧

આધારે ધર્મ' ઓધ-અથ માળાના સાતમા પુખ્ત 'શ્રદ્ધા અને શક્તિ' મા તેણે સાતજૂત વિવેચન કરેલું છે, તે પણ નિશાસુઓને આ વિષયમાં આજી માંદગી આપી શકે એમ છે આ ત્રણેય કૃતિઓ નિશાસુઓએ અવશ્ય જોવી.

સિરિ-સતિ-સૂરિ-સિદ્ધે-જ્ઞાનશ્રી અને ઉપદેશમાહિ શુભો વડે વિભૂષિત પૂજ્ય પુરુષોએ ઉપદેશેના બીજા અર્થમાં શ્રી શાન્તિ-સૂરિએ કહેવા

સિરિ અને સતિ થી યુક્ત સુરિ વડે મિદ્ધ તે સિરિ-સતિ-સૂરિ-સિદ્ધે સિરિ-શ્રી ઉપલક્ષણશ્રી જ્ઞાનશ્રી સતિ-શાન્તિ રાગાદિ ઢોળોતુ રમન થવું તેને આશીર્વાદ બાપામાં શાન્તિ કહેવાય છે સૂરિ-પૂજ્ય પુરુષ તે અકંટ, ગજપદ કે વ્યાસનપ્રભાવદ આચાર્યાદિ સમજવા સિદ્ધે-ઉપદેશેના તાત્પર્ય કે જ્ઞાનશ્રી અને ઉપદેશમાહિ શુભો વડે વિભૂષિત પૂજ્ય પુરુષોએ ઉપદેશેના આ પદોમાં પ્રકરણ કર્તાનું - 'શ્રી શાન્તિસૂરિ' એવું નામ પણ સ્પષ્ટ થાય છે

પરહ-કરે

મા-હે ભગ્યો ! હે ભગ્ય છવા !

ઝાઝમ-કંથમ, પ્રયત્ન, પુરુષાર્થ

ધમ્મે-ધર્મમાં

અહીં ધર્મ' શબ્દથી સ્વયમધર્મ' કે ચારિત્રધર્મ' અભિપ્રેત છે

અન્યથા

મો ! દુલ્લહે વિ મણુમત્તે સમત્તે સપ્પત્તે,

વા સપ્પદ સિરિ-સતિ-સૂરિ-સિદ્ધે ધમ્મે ઝઝમ કરેહ !

ભાવાર્થ

હે ભવ્ય ભવો ! જ્યારે દુર્લભ એવું મનુષ્યપણું અને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયું છે, ત્યારે તો હશે જ્ઞાનશ્રી અને ઉપદેશનાં શુભો વડે વિભૂષિત એવા પૂજ્ય પુરુષોએ ઉપદેશોલ્લેખન આચરવામા પુરુષાર્થ ફારવો

વિવેચન

જ્ઞાની ભગવતોએ ચાર વસ્તુની પ્રાપ્તિ દુર્લભ કહી છે તેમાની પહેલી વસ્તુ છે મનુષ્યપણું-મનુષ્યત્વ-મનુષ્યનો ભવ તે અનતમાળ સુધી નિવૃત્ત યોનિઓમા પરિભ્રમણ કર્યા પછી પુણ્યનો તારો એરો સચચ ધાય છે, ત્યારે જ પમાય છે વળી એક વાર મનુષ્યનો ભવ પ્રાપ્ત થયો અને તેને અજ્ઞાન, મોહ કે પ્રમાદવચાત્ શુભાવી દીધો તો નિવૃત્ત યોનિઓમા પુનઃ અવતાર ધારણ કરવો પડે છે અને એ સ્થિતિમાવી બિચા આવના મણેા દીર્ઘકાળ અતીત થઈ જાય છે

હાવના દાર્દ્ર્ય વગેરે કેટલાક વૈજ્ઞાનિકો એમ માને છે કે સૂક્ષ્મ જીવમાથી ઉત્ક્રાન્તિ પામતા પામતા વાનરનું અને ઉંચકે મનુષ્યનું સ્વરૂપ પમાય છે, પછી તેમાથી અવક્રાન્તિ થતી નથી વળી થીઓનોફી વગેરે કેટલાક વાદો એમ પણ માને છે કે એક વાર મનુષ્યની ઉત્ક્રાન્તિ થઈ, એટલે પીછેહઠ થતી નથી, પરંતુ જીન દર્શનને આ વાત માન્ય નથી એ તો સ્પષ્ટ યજ્ઞોમા કહે છે કે ‘જે ભવો સારી કરતી હરે તે કમચ ઉન્નાતિ પામે છે અને

ઉત્તમ દશા પામ્યા પછી જો ખૂરી-ખરાબ ન ઈચ્છવા ચોગ્ય કરણી કરે તો પાછો નિકૃષ્ટ ચોનિમા અવતાર લેવો પડે છે જેણે ‘જ્ઞાનખાણ’ અથવા ‘નાપ-ગીડી’ ની રમત ભેઈ હશે, તેમને ખ્યાવમાં જ હશે કે આગળ વધતા વધતા એવા ખરાબ ઘરમાં પ્રવેશ થાય તો સીધું નીચે ઉતરી પડવું પડે છે અને ત્યાંથી જાણે ચડવા માટે ફરી મહેનત-પ્રયત્ન-પુરુષાર્થ કરવો પડે છે.

આવા જ કારણે શાસ્ત્રગ્રંથોએ માનવ નવને દશ દેહાતે દર્શાવેલ કહ્યો છે તેનો સાર એ છે કે-

(૧) ચૂલાનું દેહાત-ચકવતી રાખ છ ખડ ખરતીનો ધણી હોય છે તેના રાખમાં કેટલા ચૂલા હોય ? જુલે કોઈને પ્રથમ ચકવતીના ચૂલે જમવાનું હોય અને પછી તેની રંધતના કરેડ ચૂલે જમવાનું હોય તો ફરી ચકવતીના ચૂલે જમવાનું ક્યારે મળે ?

(૨) પાસાનું દેહાત-કોઈ રમતમાં કાગવાળા પાસાનો ઉપયોગ કરીને એક માણસનું બધું ધન પડાવી લીધું હોય અને તે માણસને પાસાની રમત રમીને એ બધું ધન પાછું મેળવવું હોય તો ક્યારે મળે ?

(૩) ધાન્યના ઢગલાનું દેહાત-લાખો મણ ધાન્યના ઢગલામાં ઘોડા નરસના દાણા જોળ્યા હોય અને તે પાછા મેળવવા એક ઘરડી યોગીને જોસાડી હોય, તો તે કા પાછા ક્યારે મેળવી રહે ?

(૪) જુગારનું દંડાત-એક રાજમુદ્રેત્રને ૧૦૦૮ રથ લો હોય અને તે દરેક રથ લને ૧૦૮ હાસો હોય અને તે દરેક હાસને જુગારમા જિતવાથી ૪ રાજ્ય મળે તેમ હોય, તો એ રાજ્ય ક્યારે મળે ?

(૫) રત્નનું દંડાત-ચાગરમા મકર કરતા પોતાની પાસે રહેલા રત્નો જગમા પડી ગયા હોય, તો શોધ કરતા એ રત્નો પાછા ક્યારે મળે ?

(૬) સ્વપ્નનું દંડાત-કોઈ લાગ્યથ જીને રાજ્યની પ્રાપ્તિ કરાવે એવું શુભ સ્વપ્ન આવ્યું હોય અને તેવી રાજ્યની પ્રાપ્તિ થઈ હોય, એટલે સ્વપ્ન લાગવાનો જીને નિર્લાંગી મનુષ્ય પ્રયત્ન કરે, તો ક્યારે જાવે ?

(૭) ચક્રનું દંડાત-સ્થલના મથાળે ૮ ચક્ર અને ૮ પ્રતિચક્ર દરના હોય, તેના ઉપર એક પૂનગી ચક્કર ચક્કર ફરતી હોય, તેનું નામ સધા સ્થલની નીચે તેની કડાઈ ઉડાગની હોય, સ્થલના મથમા નાચવું હોય અને તે નાચવામા ઊભા રહીને નીચે પડત સધાના પ્રતિબિંબના આધારે બાણ મારીને તેની ડામી આજ નીધાવી હોય તો ક્યારે વીધાય ?

(૮) ચર્મનું દંડાત-અર્ધ જમ ગ્રાંથી વ્યામડા જેવી જાડી વધ જાયે ની શેવાગ સમજવાની છે તેડ પૂનમની રાતે પરનનો અપાગે આવતા ચર્મ જેવી શેવાગનો વોડો ભા. આયો-પાળે થઈ જાયે હોય અને તેમા ને િદ્ર પડયુ તે તેમાની ઢોઈ કાચળાએ ચ

કયું હોય, તેવું જ ચદ્દચર્ચન એ કાચબાને પોતાના સગા-વહાલાઓને કરાવવું હોય તો ક્યારે કરાવી શકે ? પવનના અપાગથી એ / જગાએ બાકેડ પડવું, એજ વખતે પૂનમનો યોગ હોવો તથા આકાશ એજ પ્રમાણે નિર્મળ હોવું, એ બધું કેટલું દુર્લભ છે ?

(૬) યુગનું દષ્ટાન્ત-યુગ એટલે ધોસરી તે બળદના બાલા પર બરાબર બેસે તે માટે તેના બને બાજુના કાણામા સમોલ એટલે લાકડાના નાના દંડુકાઓ ભેરવવામા આવે છે હવે ધોસરી મહાસાગરના એક છેડેના પાપીમા તરતી મૂછી હોય અને બીજા છેડેથી બે મમીલને તરતી મૂછી હોય તો તે ધોસરીમાના કાણામા ક્યારે પેતે ?

(૧૦) પરમાણુનું દષ્ટાન્ત-એક સ્થાનનું બારીક જૂલું કરીને એક ભૂગગીમા ભર્યું હોય અને પર્વતની ટોચ ઉપર જિભા રહેલા કોઈ બળવાન દેવ દ્વારા તેને ફૂક વડે હવામા ઉડાવવામા આવ્યું હોય, તો એ જૂલુંના બધા પરમાણુ ફરી ક્યારે એકત્ર થાય ?

આ કામો જેટલા દુર્લભ છે, તેટલી જ મનુષ્ય-સવની પુન પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે

ખીજ દુર્લભ વસ્તુ છે ચામ્રધ્રવણ મનુષ્યપણ પામ્યા પછી પણ સર્વજ્ઞ ભગવતોના કહેલા ચામ્રસિદ્ધા તોનું શ્રવણ અતિ દુર્લભ છે, ધરણ કે આજ્ઞા, અવસા, પ્રમાદ આદિ અનેક દોષોથી મનુષ્ય ઘેરાયેલો હોય

તે સંસાર-વ્યવહારના કાર્યોમા એટલો રચ્યો-પચ્યો

રહે છે કે તે છેડીને સદ્ગુણનો સમાધાન કરવા માટે પ્રયત્નશીલ પડે નથી કે આતુર બનતો નથી અને કદાચ તે પ્રયત્નશીલ બને કે આતુર થાય તો સર્વસકલિત સાશ્વ-સિદ્ધાંતોનું યથાર્થ પ્રતિષ્ઠાન કરનારા સદ્ગુણીઓનો સમાગમ થયો વિરલ હોય છે કાંઈક અનુભવીએ ઠીક જ કહ્યું છે કે-

શેડે છેડ ૧ માણિયું, મોઢિયું ૧ ગજે ગજે ।

સાગરો ન દિ સગર, પન્દા ન સને પન ॥

બધા પર્વતોમાથી માથુંક મગતા નથી, એ તો કાંઈક પર્વતમાથી જ નજે છે વળી બધા હાથીઓના પુલ સ્થળ માયા મોલી મગતા નથી, એ તો કોઈક જ હાથીના પુલમજનાથી મને છે, અને બધા વનોમા વદનના પુલો ઉડતા નથી, એ તો કોઈક જ વનના ઉમે છે, તે જ રીતે બધા ત્યજે સાધુઓનો સમાધાન થતો નથી એ તો કોઈક જ ત્યજે અને કોઈક જ વાર થાય છે ।

ગી. ૭ દુર્લભ વસ્તુ છે તદ્વાધાને સમ્યક્ત્વ

કદાચ સદ્ગુણનો સમાધાન થાય અને તેમના મુખેથી સર્વસકલિત સાશ્વ-સિદ્ધાંતો સાબળવાનો મુયો । સાંપડે તો તેમા પ્રતિપાદિત કરવા સિદ્ધાંતો કે તત્ત્વો પર યદ્વા બામવી મુરકેલ છે, કરજ કે અનાદિ કાલના મિથ્યાત્વના સંસારોને લીધે લેને સાડુ એ ખોટું પ્રમલ્લય છે અને ખોટું એ સાચું સમલ્લય છે, અથવા તો જાના અને જોવા વચ્ચે શિવત જણાતો નથી વળી

અનુપમ વાદ્ગ્દાથી કદાચ એ વસ્તુ જીવિને સ્પર્શ કરે તો પણ આત્મિક શ્રદ્ધા બમણી મુરકેલ છે ખરી વાત તો એ છે કે રાગ અને દ્વેષની નિનિડ યથિનો ભેદ યથા સિવાય સમ્યક્ત્વનો સ્પર્શ થતો નથી અને એ યથિનો ભેદ થવો એ ઘણું કપરું કામ છે પરંતુ ભવ્ય આત્માઓ એ કપરું કામ પણ પાર પાડે છે અને સમ્યક્ત્વથી વિનુ-
વિત થાય છે

ચોથી દુર્લભ વસ્તુ છે સયમ માટે પુરુષાર્થ-સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ યથા પછી પણ પાપવિરતિરૂપ સયમધર્મનો સ્વીકાર કરવો અને તેનું નિરતિચાર પાલન કરવા માટે સદા તત્પરતા રાખવી, એ ઘણું જ દુર્લભ કાર્ય છે પરંતુ આ છવિ-વિચાર-પ્રકરણ યથના કર્તા શ્રી આનંદસૂરિજી મહારાજ કહે છે કે 'હિ ભવ્ય હવે! બ્યારે તમે અતિ દુર્લભ એવું મનુષ્યપણુ પ્રાપ્ત કર્યું, વળી સદ્ગુણના સુખેથી શાશ્વત્રાણ કરીને કે નૈસર્ગિક રીતે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ કરી, તો હવે તમારું મુખ્ય કર્તવ્ય એ જ રહે છે કે પૂર્વ પુરુષોએ ઉપદેશેલા સયમ-ધર્મને વિષે ઉદ્યમ કરવો, પ્રયત્ન કરવો, પુરુષાર્થ ફારવવો બે તમે સયમધર્મ એવે કે બારિત્રધર્મમા તમારો પુરુષાર્થ ફારવવો તો તમારું મનુષ્યપણુ સફળ થશે

સયમધર્મ કે બારિત્રધર્મ અધિમારભેદથી બે પ્રકારનો છે તેમા સર્વવિરતિરૂપ બારિત્રધર્મ સાધુઓને હોય છે અને દેશવિરતિરૂપ બારિત્રધર્મ જુહાઓને હોય

૧ આ બંને ધર્મનું આશ્રોમા વિસ્તારવી નિરૂપણ થયેલું છે, તે જિજ્ઞાસુ આત્માઓએ શુરુમુખેથી કે આશ્રો દ્વારા અવશ્ય જાણી લેવું

ચૂળ

વસો જીવ-વિચારો સલેર-રૂઝ જાણના-દેઝ ।
સલિત્તો જઠરિઓ રક્ષાનો મુલ-સમુદાનો ॥ ૫૧ ॥

સંસ્કૃત છાયા

વ્ય જીવ-વિચાર સલેરુચીના જ્ઞાપના-દેતો ।
સલિત્ત જઠરુનો રક્ષાન્ મુલ-સમુદાન્ ॥ ૫૧ ॥

પદાર્થ

વસો—આ

જીવ-વિચારો—જીવોનો વિચાર અથવા જીવ-વિચાર નામનો પ્રકરણ થય

જીવનો વિચાર તે જીવ-વિચાર જીવ-આણી વિચાર વિચાર, તાત્ત્વિક નિષ્ક્રિય, લેખપૂર્વકનું કથન અહીં જીવ-વિચાર પદ્યથી પ્રસ્તુત પ્રકરણ-નયનું વિશિષ્ટ નામ પણ આપ્યું કરી ચકાસ ૧

સલેર-રૂઝ—સંલેપ રુચિઓના, ટુકડા બાણવાની ઇચ્છાનાઓના

સતર છે રૂઝ જેની તે સલેર-રૂઝ વખીના બહુ વચ નમા સલેર-રૂઝ એવું પદ બનેલું છે સલેર-સંલેપ, ટુકડા રૂઝ-રુચિ ઇચ્છા તાત્પર્ય કે જેઓ વસ્તુનું

દ્રકાલુમા બાલુવા ઇગ્ને છે, તે સલ્ફેય-રુચિ સામાન્ય
માલુસો ધણા ભાગે સત્તેપત્તિ હોય છે અને બુદ્ધિમાનો
વિસ્તાર રુચિયાળા હોય છે

જાળળા-દેડ—સાપન નિમિત્તે, જણાવવા નાટે

સલિષ્તો—સલિષ્ત, નતેપમા

વદ્ધરિઓ—ઉદ્ધર્યો છે, ઉદ્ધૃત કર્યો છે

વદ્ધાઓ—જેનો વિસ્તાર અહણ ન થઈ શકે એવા

‘રુદ્ધાન્ બનતમાદ્ધવિત્તારાન્’ રુદ્ધથી એટલે જેનો
વિસ્તાર અહણ ન થઈ શકે એવાથી

સુય-સમુદાઓ—શુભસમુદ્રમાથી, શાસ્ત્રરૂપી નાગર
માથી, મહાન આત્મ-પ્રયોમાથી

સુય એ જ સમુદ્ર તે સુય-સમુદ્ર સુય-શુભ, શાસ્ત્ર,
આગમ સમુદ્ર-સમુદ્ર, માગર અતિ વિશાળતાને લીધે
આગમ-સાહિત્ય કે શાસ્ત્ર-સમુદાયને સમુદ્ર અથવા સાગ
રની ઉપમા આપવામા આવે છે શ્રીમાન્ દરિભદ્રસૂરિજીએ
શ્રી મહાવીર સ્તુતિ અપરનામ ત્રસારદાવાનવા-સ્તુતિમા
‘બોધાગાધ સુવવપદ્મીનીરપૂરમિરામ’ આદિ પદોથી શ્રી
વીર પ્રભુના આગમોની જલનિપિ એટલે સમુદ્ર કે સાગર
સાથે તુલના કરી છે

અન્વય

પસો જીવ-વિચારો સલ્ફેય-રુદ્ધિ જાળળા-દેડ

વદ્ધાઓ સુય-સમુદાઓ સલિષ્તો વદ્ધરિઓ ॥

ભાવાર્થ

આ છા-વિચાર નામનો પ્રકરણ-અથ સરોપ-
રૂપિ છોને સન-વચવા માટે મે અતિ વિસ્તૃત એવા
ધુન-સમુદ્રમાંથી સરોપના ઉદ્ભવો છે

વિવેચન

જેમ મન્યની આદિના નામ ચરણ કરવામાં આવે છે,
તેમ મન્યની સમાપ્તિનાં ઉપદેશ કરવામાં આવે છે
અથવા તો અતિમ વચન રૂપે કઈક મહત્ત્વ ધરાવતું
કરવામાં આવે છે આ રીતે પ્રકરણકારે બહો અતિમ
વચન રૂપે આ મહત્ત્વની વસ્તુ રજૂ કરી છે

પ્રથમ તો 'વહો જોર-રિયારો' એ યજ્ઞ વટે
આધાર સુખીમાં કંઠવાઈ એવા જીવેના જુદા જુદા
સ્વરૂપ, તેમજ દેહમાન, તેમજ અયુષ્ય, તેમજી સ્વકાય
શક્તિ, તેમજે કેટલા પ્રજા હોય છે? અને કેટલી યોગિ
ઓમાં ઉત્પન્ન થયું પડે છે? વગેરે હિનીતરૂપ ન ગુણિ-
નિર્દેશ કર્યો છે અને તે સાથે પેન નેઈલ એવું આ પ્રકરણ-
મન્યનું જીવ-વિચાર એવું નામ પણ સૂચવી દીધું છે

બીજું આ જાતમાં મુખ્યત્વે બે પ્રકારના જાણીયા
હોય છે એક મનપરુષિ અને બીજા વિસ્તારરૂપિ
તેમાં સરોપરૂપિ જીવો જે વસ્તુ સરોપના અર્થાત્
દૂકાણમાં કહેવામાં આવે તેને બરબત મહણ કરી શકે છે,
પણ વિસ્તારથી કહેવામાં આવે તો તેને બરાબર મહણ
કરી શકતા નથી એટલું જ નહીં પણ

મતિ મુઝાઈ બાય છે અથવા તો તેમને એક પ્રકારનો
કટાળો આવે છે અલ્પમતિ, અલ્પમતિ કે વિશેષ નહિ
જેડાગેલી એવી બુદ્ધિ આ પરિણામ છે, પણ આવો
વર્ગ મળે મોટો હોય છે, તેથી તેમની ઉપેક્ષા કરવી
ચોખ્ખી નથી તેમને તેમની રીતે સમ નવવાની જરૂર રહે
છે અને તેથી જ પ્રકરણમયે સરોવર-ઈર્ષ્ય જાણા-દેવ એ
શબ્દો વડે આ અન્યથાના સ્વરૂપનિર્ણય દેવાના સાધન
નિમિત્તે તેમને અનુરૂપ ચૈત્રિમા રજૂ કર્યાની સ્પષ્ટતા કરી છે

ત્રીજી તેમણે આ પ્રકારે એક નૂતન અન્યથાના
કરવા છતાં કંપનાનો ઢોર છૂટો મૂક્યો નથી કે મનકાવતા
વિધાનો કર્યા નથી, પરંતુ શુભમાનર એટલે અતિ
મહાન અર્થવાણા એવા જિનાગમોનો આશ્રય લીધો છે
અને તેમથી જે જે વસ્તુઓ ઉપાયુક્ત લાગી, તેનો
આમાં સમાવેશ કરી લીધો છે અન્ય શબ્દો તા કહીએ તો
આ અર્થમાં સાધા તેમની પોતાની છે, પણ સાત પવિત્ર
જિનાગમોનો છે અને તે એમણે ખૂબ કળાકૃતિ બલ
ભીજતાના લાગણીપૂર્વક સચિત કરેલો છે આવો અર્થ
અનુપને શુભ બનાવે અથવા તો અલ્પમતિવાળાને વિશે
પર બનાવે, એમાં આશ્ચર્ય શું ? હાતમા આ અર્થનું
પકા-પાકન જે રીતે શ્રી નમમા થઈ રહ્યું છે, એ બેતા
તો એમ જ કહી શકાય કે પ્રકરણમયની વાતના મહદ્
અર્થે સાકાર ખની છે અને આ કૃતિ સહસ્ર-સહસ્ર વર્ષ
પૂર્વી પોતાનું વિચિત્ર સ્થાન ટકાવી રાખશે

આ મહત્વપૂર્ણ પ્રસ્તુતિ-ગ્રંથ ઉપર એક વિશિષ્ટ વૃત્તિ રચનાની અમારી ભાવના નિર્વિધને પૂર્ણ થઈ છે અને તેના સંયોધન આદિમાં પૂજ્ય ગુરુદેવોનો મુદર આવ પ્રાપ્ત થયો છે, તેને અને જીવનનું પરમ સૌભાગ્ય માનીએ છીએ.

પર્યાપ્ત સંયોધન કરવા છતાં કોઈ ત્રુટિ રહી ગઈ હોય તો મિત્રાભિ દુઃખડ માનીએ છીએ અને વિશેષરૂપે કૃપા કરીને સુધારી લે અને તે બાગતની અમને બાણ કરે તો મહદ્દુર ઉપકાર વશે.

સર્વે જીવોનું દૃષ્ટાણુ થાઓ નૈન ધર્મનો સદા જય થાઓ.

સ ૨૦૨૧ના માતશર મુદિ, બીજી
એકમ વાર સનિ, ના ૮-૧૨-૧૪ }
સુબક

મતિ મુજાર્જ બાથ છે અથવા તો તેનને એક પ્રકારનો
કટાણો આને છે અલ્પજ્ઞ, અલ્પમતિ કે વિશેષ નહિ
જેકાનેલી એની શુદ્ધિ આ પરિણામ છે, પણ આનો
વાં ઘણો મોટો હોય છે, તેથી તેમની ઉપેક્ષા કરવી
ચો ય નથી તેમને તેમની રીતે સમજાવવાનાં જરૂર રહે
છે અને તેથી જ પ્રકરણકારે સતોર-રૂઢિ જાળના-ફેર એ
શબ્દો વડે આ ન્યયરથના સરોપરુચિ દેવોના સ્થાપન
નિમિત્તે તેમને અનુરૂપ ચૈતિમા રજૂ કર્યાની સ્પષ્ટતા કરી છે

ત્રીજી તેમણે આ પ્રકારે એક નૂતન અધરવના
કરવા છતાં કાપનાનો ફોર છોટો મૂક્યો નથી કે મનકાવતા
વિધાનો કર્યા નથી, પરંતુ શુનનાનર એટલે અતિ
ગહન અર્થવાળા એવા જિનાગમોનો આગ્રય લીધો છે
અને તેમાંથી જે જે વસ્તુઓ ઉપયુક્ત લાગી, તેનો
આમાં સંગ્રહ કરી લીધો છે અન્ય શબ્દોમાં કરીને તો
આ ગમમાં લાપા તેમની પોતાની છે, પણ ભાવ પવિત્ર
જિનાગમોનો છે અને તે એમણે પૂજા કાળગુપ્તી ભવ
શીરતાતા લાગણીપૂર્વક સચિત કરેલો છે આવો અથ
અપુવને શુભ ખનાને અથવા તો અલ્પમતિવાળાને વિશે
પક્ષ જનાવે, એમાં આશ્ચર્ય શું ? હાતમા આ અથનુ
પકન-પાકન જે રીતે શ્રી સઘમાં થઈ રતુ છે, એ જોતા
તો રોમ જ દહી ગકાય કે પ્રકરણમારની લાગના મહદ્
અશે સાકાર જની છે અને આ કૃતિ સહસ્ર-સહસ્ર વર્ષ
ની પોતાનું વિશિષ્ટ સ્થાન ટકાવી રાખશે

પરિશિષ્ટ

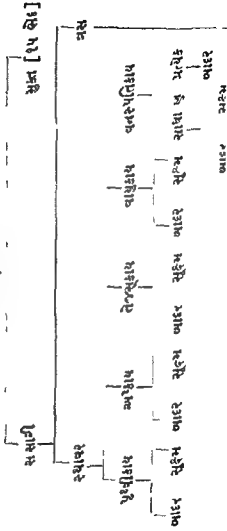
[૧ થી ૧૧]

[૧]

અવોનુ વર્ગીકરણ

[તાલિકાનંબર]

અવો

(૨) તિયંચ—પશુ, પક્ષી વગેરે

(૩) મનુષ્ય

(૪) દેવ

૭—નારકના સાત ભેદ

(૧) રત્નમલામા ઉત્પન્ન થનાર

(૨) ચક્રંશ " " "

(૩) વાલુકા " " "

(૪) પક " " "

(૫) પૂમ " " "

(૬) તમ " " "

(૭) તમસ્તમ " " "

૮—તિયંચ ૫ ચેન્દ્રિયના પ્રાણુ ભેદ

(૧) જલચર—જલમા રહેનારા તે માછલી, કાચબા વગેરે

(૨) સ્થલચર—જમીન ઉપર રહેનારા તે ગાય, ભેંસ વગેરે

(૩) ખેચર—આકાશમા ઉડનારા તે કાગડા, કબૂતર, સમળી વગેરે

૯—સ્થલચરના પ્રાણુ ભેદ.

(૧) ચતુષ્પદ—ચાર પગવાળા તે હાથી, ઘોડા, જિંટ વગેરે.

(૨) ઉપર પરિસ્રપ—ચેટે ચાલનારા તે સર્પ વગેરે

(૩) અગ્નિકાય—અગ્નિ રૂપે

(૪) વાયુકાય—વાયુ રૂપે

(૫) વનસ્પતિકાય—ઝાડખાન રૂપે

આ પાંચેયને એક સ્પર્શનેન્દ્રિય જ હોય ॥

૪—વનસ્પતિકાયના બે ભેદ

(૧) પ્રત્યેક—જે શરીરમાં એક જીવ હોય તે

(૨) સાધારણ—જે શરીરમાં અનંત જીવો હોય તે

૫—વનસ્પતિકાયના ચાર ભેદ.

(૧) ભેદન્દ્રિય—સ્પર્શનેન્દ્રિય તથા રસનેન્દ્રિય એ ભેદન્દ્રિયોવાળા તે ચોરા વગેરે

(૨) તેદન્દ્રિય—સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, અને પ્રાણેન્દ્રિય એ ત્રણ દન્દ્રિયોવાળા તે કીટી-મ કોડા વગેરે

(૩) ચતુરિન્દ્રિય—સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, પ્રાણેન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય એ ચાર દન્દ્રિયોવાળા તે વીછી-મનખખૂરા વગેરે

(૪) ૫ દન્દ્રિય—સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, પ્રાણેન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને શ્રોત્રેન્દ્રિય એ પાંચ દન્દ્રિયોવાળા તે મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી વગેરે

આમાંના પ્રથમના ત્રણ ભેદોને વિકત્રેન્દ્રિય કહેવાય ॥

૬—૫ દન્દ્રિયના ચાર ભેદ

(૧) નારક—નરકમાં ઉત્પન્ન થનારા

- (૨) તિર્યચ—પશુ, પક્ષી વગેરે
- (૩) મનુષ્ય
- (૪) દેવ

૭—નારકના સાત ભેદ

- (૧) રત્નપ્રભામા ઉત્પન્ન થનાર
- (૨) ચક્રરા " " "
- (૩) વાહુકા " " "
- (૪) પદ " " "
- (૫) પૂમ " " "
- (૬) તમ " " "
- (૭) તમસ્તમ " " "

૮—તિર્યચ પચેન્દ્રિયના ત્રણ ભેદ.

- (૧) જલચર—જલમા રહેનારા તે માછલી, કાચમા વગેરે
- (૨) સ્થલચર—જમીન ઉપર રહેનારા તે ગાય, બે સ વગેરે
- (૩) ખેચર—આકાશમા ઉડનારા તે કાગડા, કબૂતર, તમળી વગેરે

૯—સ્થલચરના ત્રણ ભેદ

- (૧) ચતુષ્પદ—ચાર પાવાળા તે હાથી, घोडा, જીંટ વગેરે.
- (૨) ઉર પરિસર્પ—પેટે ચાલનારા તે સર્પ વગેરે

(૩) જીર્ણપરિચર્ય—હાયની મદદથી ચાલત્યારા તે નોખિયા, કાચકા વગેરે

૧૦—મનુષ્યના ત્રણ ભેદ.

- (૧) પદ્મ કર્મભૂમિમા જન્મેલા
- (૨) ત્રીશ અકર્મભૂમિમા જન્મેલા
- (૩) છપ્પન અતરદ્વીપમા જન્મેલા

૧૧—દેવોના ચાર ભેદ

- (૧) ભવનપતિ
 - (૨) વ્યતર-વાણ્વ્યતર
 - (૩) જ્યોતિષ્ક
 - (૪) વેમાનિક
- તે દરેકના ઉત્તરભેદો અનેક છે

[૩]

સસારી જીવોના ૫૬૩ ભેદો

સ્થાવર	૨૨
વિકલેન્દ્રિય	૬
નારક	૧૪
તિર્યંચ પચેન્દ્રિય	૨૦
મનુષ્ય	૩૦૩
દેવ	૧૬૮

૫૬૩

શરીરની વિચાર	આયુષ્ય	ર-કાયસ્થિતિ	પ્રાણ	શાનિઆ
મારીજના— સ્થાવર— પ્રજીવિશય ૨ બાવર ૨ સ્ફેદમ ૧૧૫—	૨૨૦૦૦ વર્ષ ૫૨ ૧૮, ૬૨ ૭૦૦૦ વર્ષ	અસંખ્ય ઉચ્ચ પેશી મારણ પેશી મારણ ઉચ્ચ પેશી અસંખ્ય પેશી	સ્વયંનેન્દ્રિય, આયુષ્ય આમાન્ડવાસ, કામખળ સ્વયંનેન્દ્રિય આયુષ્ય આસોન્દ્રવાસ, કામખળ	૭ ૧૧૫
૧૧ સાતમીના ૫ મનુ	૭૦૦૦ વર્ષ ૫૨ ૧૮, ૬૨ ૭૦૦૦ વર્ષ	અસંખ્ય ઉચ્ચ પેશી મારણ પેશી મારણ ઉચ્ચ પેશી અસંખ્ય પેશી	સ્વયંનેન્દ્રિય, આયુષ્ય આમાન્ડવાસ, કામખળ સ્વયંનેન્દ્રિય આયુષ્ય આસોન્દ્રવાસ, કામખળ	૭ ૧૧૫

૫ વાદર	અ ગુનનો અસ ખ્યા નમે ભાગ	નદુ અદોરાન	અસ ખ્ય ઉત્સર્પિણી અનસર્પિણી	રપચનોન્દ્રિય, આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય	૭ સાખ
૬ સૂદમ	અ ગુનનો અસ ખ્યા નમે ભાગ	અ તમુંદત	અસ ખ્ય ઉત્સર્પિણી અનસર્પિણી	આમોન્દ્રવાસ, આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય	૭ સાખ
૭ વાદર	અ ગુ (નો) અસ ખ્યા નમે ભાગ	૨૦૦૦ વર્ષ	અસ ખ્ય ઉત્સર્પિણી અનસર્પિણી	આમોન્દ્રવાસ, આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય	૭ સાખ
૮ સૂદમ	અ ગુ (નો) અસ ખ્યા નમે ભાગ	અ તમુંદત	અસ ખ્ય ઉત્સર્પિણી અનસર્પિણી	આમોન્દ્રવાસ, આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય	૭ સાખ
વનરપતિકાય-					
સાધારણ-					
૯ વાદર	અ ગુ નો અસ ખ્યા નમે ભાગ	અ તમુંદત	અનત ઉત્સર્પિણી અનસર્પિણી	રપચનોન્દ્રિય, આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય	૧૪ સા
૧૦ સૂદમ	અ ગુ નો અસ ખ્યા નમે ભાગ	અ તમુંદત	અનત ઉત્સર્પિણી અનસર્પિણી	રપચનોન્દ્રિય, આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય	૧૪ સા
પ્રયોગ-					
૧૧ વાદર	૧૦૦૦ થોળંગી અધિક	૧૦૦૦૦ વર્ષ	અમ ખ્ય ઉત્સર્પિણી અનસર્પિણી	રપચનોન્દ્રિય, આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય આમુખ્ય	૧૦ મા

તિય- ગર્ભ- ૨૨ જા.સા ૨૫૫૫૫૫- ૨૩ ૫૫૫૫૫ ૨૪ ૫૫૫૫૫૫ ૨૫ ૫૫૫૫૫૫૫ ૨૬ ૫૫૫૫૫૫૫ ૨૭ ૫૫૫૫૫૫૫ ૨૮ ૫૫૫૫૫૫૫ ૨૯ ૫૫૫૫૫૫૫ ૩૦ ૫૫૫૫૫૫૫ ૩૧ ૫૫૫૫૫૫૫	૧૦૦૦ ચો.ગજ	૧૦૦૦ વર્ગ	૭-૮ ભવ	કુલ ૧૦ ઓટરિન્દ્રિય મનોમગ સહિત
૨૩ ૫૫૫૫૫	૭ ગાઉ	૩૫૫૫૫૫૫	૭-૮ ભવ	કુલ ૧૦ ઓટરિન્દ્રિય મનોમગ સહિત
૨૪ ૫૫૫૫૫૫	૧૦ ચો.ગજ	૧૦૦૦ વર્ગ	૭-૮ ભવ	કુલ ૧૦ ઓટરિન્દ્રિય મનોમગ સહિત
૨૫ ૫૫૫૫૫૫૫	૩ ઓટરિન્દ્રિય	૧૦૦૦ વર્ગ	૭-૮ ભવ	કુલ ૧૦ ઓટરિન્દ્રિય મનોમગ સહિત
૨૬ ૫૫૫૫૫૫૫	૩ ઓટરિન્દ્રિય	૧૦૦૦ વર્ગ	૭-૮ ભવ	કુલ ૧૦ ઓટરિન્દ્રિય મનોમગ સહિત
૨૭ ૫૫૫૫૫૫૫	૧૦ ચો.ગજ	૧૦૦૦ વર્ગ	૭-૮ ભવ	કુલ ૧૦ ઓટરિન્દ્રિય મનોમગ સહિત
૨૮ ૫૫૫૫૫૫૫	૩ ઓટરિન્દ્રિય	૧૦૦૦ વર્ગ	૭-૮ ભવ	કુલ ૧૦ ઓટરિન્દ્રિય મનોમગ સહિત
૨૯ ૫૫૫૫૫૫૫	૩ ઓટરિન્દ્રિય	૧૦૦૦ વર્ગ	૭-૮ ભવ	કુલ ૧૦ ઓટરિન્દ્રિય મનોમગ સહિત
૩૦ ૫૫૫૫૫૫૫	૩ ઓટરિન્દ્રિય	૧૦૦૦ વર્ગ	૭-૮ ભવ	કુલ ૧૦ ઓટરિન્દ્રિય મનોમગ સહિત
૩૧ ૫૫૫૫૫૫૫	૩ ઓટરિન્દ્રિય	૧૦૦૦ વર્ગ	૭-૮ ભવ	કુલ ૧૦ ઓટરિન્દ્રિય મનોમગ સહિત

અનુબ્ધા—	ત્રણ ગાઉ અગ્રનો અસ્ય પચાત્રો ભાગ	ત્રણ પસોપમ અતર્કિત	૭-૮ ભાગ ૭ ભાગ	૧૦ પ્રાણ મનવિના ૬ પ્રાણ	૧૪ વામ
૭ ૩૫ ગભીર					
૮ ૩૩ સમુદ્ધિમ					
દેવો—					
તપતિ—					
આસિરકમાર	૭ હાથ	૧ સાગરોપમ અધિક ૨ મિઠાઓ ૨ પસોપમ ૧ પસોપમ	x	૧૦ પ્રાણ	
૩૫ રૂઢભાડીનાલ	૭ હાથ		x	૧૦ પ્રાણ	
૪૪ ૫૧ વ્યતરો	૭ હાથ		x	૧૦ પ્રાણ	
ન્યોતિરો—					
૫૨ વ્યદ	૭ હાથ	૧ પસોપમ ૧ હાથ વર્ષ ૧ પસોપમ ૧ હાથ વર્ષ ૧ હાથ વર્ષ ૧ હાથ વર્ષ	x	૧૦ પ્રાણ	
૫૩ સ્વયં	૭ હાથ	૧ પસોપમ ૧ હાથ વર્ષ ૧ પસોપમ ૧ હાથ વર્ષ ૧ હાથ વર્ષ ૧ હાથ વર્ષ	x	૧૦ પ્રાણ	
૫૪ બલ	૭ હાથ	૧ પસોપમ ૧ હાથ વર્ષ ૧ પસોપમ ૧ હાથ વર્ષ ૧ હાથ વર્ષ ૧ હાથ વર્ષ	x	૧૦ પ્રાણ	
૫ નક્ષત્ર	૭ હાથ	૧ પસોપમ ૧ હાથ વર્ષ ૧ પસોપમ ૧ હાથ વર્ષ ૧ હાથ વર્ષ ૧ હાથ વર્ષ	x	૧૦ પ્રાણ	
સારો	૭ હાથ	૧ પસોપમ ૧ હાથ વર્ષ ૧ પસોપમ ૧ હાથ વર્ષ ૧ હાથ વર્ષ ૧ હાથ વર્ષ	x	૧૦ પ્રાણ	

भानिक ह्यो-
उदयोपपन्न-
(१) सोमर्ग-
(२) ध्यान

(૩) સનત્સમાન : ૬ હાય
(૪) માલે ૬ : ૬ હાય

(५) जलसंधारण
(६) बाधक
(७) भूसांशक
(८) सफाई

(६) आनंद	३	६
(१०) प्रार्थित	३	६
(११) आनंद	३	६
(१२) अभ्युत्प	३	६

पर कृपातः—
अनुसूचक—

(१) सुदर्शन
(२) मुप्रतिपक्ष
(३) भनोदभ

२ सागराभय
३ सागराभय
यी अभिद

॥ सागरोपम
७ सागरोप
यी नमिह

१० सागहे।पम
११ सागहे।पम
१२ सागहे।पम
१३ सागहे।पम

१६ सामग्रीपत्र
२० सामग्रीपत्र
२१ सामग्रीपत्र
२२ सामग्रीपत्र

२३ सागदोपम
२४ भागदोपम
२५ सागदोपम

०५
०६

101K 01
101K 01

10. 10. 10. 10.

१० १० १० १०

10
11
12

સા.નં.
રૂબાના
મળાને
રૂબાના

✕ ✕

✕

✕ ✕

*

✕

*

✱

3

3

3

2

5

✕

x

✕

[૫]

૫ ચ દ્વારની સંક્ષિપ્ત સમજૂતી.

૪ હેતો

શ૦ શરીરની ઊંચાઈ

આ૦ આયુષ્ય

સ્વ૦ સ્વકાયસ્થિતિ

પ્રા૦ પ્રાણ

ચે૦ ચેતિ

૧ પૃથ્વીકાય

શ૦—અગુણનો અસખ્યાતમો ભાગ

આ૦—પાલીશ હંબર વર્ષ

સ્વ૦—અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણી

પ્રા૦—૧ સ્પર્શનેન્દ્રિય, ૨ આયુષ્ય, ૩ કાયબળ, ૪ આસેઃ
રૂપાસ

લાખ

૨ અપ્કાય

શ૦—અશુભનો અતઃખ્યાતનો ભાગ

આ૦—સાત હજાર વર્ષ

સ્વ૦—અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણી

પ્રા૦—૧ સ્પર્શનેન્દ્રિય, ૨ આયુષ્ય ૩ આત્મે૨૧વાસ, ૪ કાયબળ

યો૦—નાત લાખ

૩ તેજસકાય

શ૦—અશુભનો અતઃખ્યાતનો ભાગ

આ૦—ત્રણ અરોહિ

સ્વ૦—અતઃખ્યાત ઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણી

પ્રા૦—૧ સ્પર્શનેન્દ્રિય, ૨ આયુષ્ય, ૩ આત્મે૨૧વાસ, ૪ કાયબળ

યો૦—સાત લાખ

૪ વાયુકાય

શ૦—અશુભનો અતઃખ્યાતનો ભાગ

આ૦—૧૫ હજાર વર્ષ

સ્વ૦—અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણી

પ્રા૦—૧ સ્પર્શનેન્દ્રિય, ૨ આયુષ્ય, ૩ આત્મે૨૧વાસ, ૪ કાયબળ

યો૦—સાત લાખ

૫ મત્તયેક વનસ્પતિકાય

શ૦—એક હજાર યોજનથી અધિક

આ૦—૬૨ હજાર વર્ષ

સ્વ૦—અસ ખ્યાત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી

પ્રા૦—૧ સ્પર્શનેન્દ્રિય, ૨ આયુષ્ય, ૩ શ્વાસોચ્છવાસ, ૪ કાયબળ

ચો૦—૬૫ લાખ

૬ સાધારણ વનસ્પતિકાય

શ૦—અશુદ્ધનો અસ ખ્યાતમો ભાગ

આ૦—અતર્મુદ્ધત

સ્વ૦—અત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી

પ્રા૦—૧ સ્પર્શનેન્દ્રિય, ૨ આયુષ્ય, ૩ શ્વાસોચ્છવાસ, ૪ કાયબળ

ચો૦—ચૌદ લાખ

૭ બેઘન્દ્રિય

શ૦—બાર ચોળન

આ૦—બાર વર્ષ

સ્વ૦—અ ખ્યાત વર્ષ

પ્રા૦—સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, આયુષ્ય, શ્વાસોચ્છવાસ, કાયબળ અને વચનબળ (૬)

ચો૦—૩ લાખ

૮ તેઘન્દ્રિય

શ૦—૧૫ ગાઉ

૬૬ દિવસ

૨૧૦—સ ખ્યાલ વર્ષ

પ્રાં—સ્પર્શન-રસન-ગ્રાણીન્દ્રિય, આંધુ ૨ રૂ. ૨૦-૨૫૨
કાયજગ અને વચનજગ (૭)

ચોં—બે લાખ

૬ ચર્ચિત્ર

શં—ચાર ગાઉ

આં—૭ માસ

૨૧૦—સ ખ્યાલ વર્ષ

પ્રાં—સ્પર્શન-રસન-ગ્રાણીન્દ્રિય આંધુ ૨ રૂ. ૨૦-૨૫૨
આસોચ્છવાલ, કાયજગ અને વચનજગ (૭)

ચોં—બે લાખ

૧૦ પ્રથમ ન નંદી

શં—૭ા઼ ધનુઃ ને ૬ મહત્ત

આં—એક સાગરોપમ.

૨૧૦—નવી

પ્રાં—પાંચ ઇન્દ્રિયા, આંધુ ૨ રૂ. ૨૦-૨૫૨
જગ (૧૦) ૨ લાસ, ૧૦૫

ચોં—લાતે ય નરમ્ની ૨૫૨

૧૧ બીજા નંદી

શં—૧ ૨૫૨ ૨૫૨

આં

૨૧

પ્રાં—પાચ ઇન્દ્રિયો, આયુષ્ય, શ્વાસોચ્છવાસ, ત્રણેય
બળ ૧૦

ચેા—

૧૨ ત્રીજી નરકના જીવો

શં—૩૧૧ ધનુષ

આં—માત સાગરોપમ

સ્વં—નથી

પ્રાં—પાચ ઇન્દ્રિયો, આયુષ્ય, શ્વાસોચ્છવાસ, ત્રણેય
બળ (૧૦)

ચેા—

૧૩ ચોથી નરકના જીવો

શં—૬૨૧ ધનુષ

આં—૧૦ સાગરોપમ

સ્વં—નથી

પ્રાં—પાચ ઇન્દ્રિયો, આયુષ્ય, શ્વાસોચ્છવાસ, ત્રણેય
બળ (૧૦)

ચેા—

૧૪ પાચમી નરકના જીવો

શં—૧૨૫ ધનુષ

આં—૧૭ સાગરોપમ

સ્વં—નથી

પ્રાં—પાચ ઇન્દ્રિયો, આયુષ્ય, શ્વાસોચ્છવાસ, ત્રણેય
બળ (૧૦)

૧૫ છઠી નરકના જીવો

શાં—૨૫૦ ધનુષ

આં—૨૨ સાગરોપમ

સ્વં—નથી

પ્રાં—પાચ ઇન્દ્રિયો, આયુષ્ય, કુલ્લુદક, સ્વેદ
બળ (૧૦)

યો—

૧૬ સાતમી નરકના જીવો

શાં—૫૦૦ ધનુષ

આં—૩૩ સાગરોપમ

સ્વં—નથી

પ્રાં—પાચ ઇન્દ્રિયો, આયુષ્ય, કુલ્લુદક, સ્વેદ
બળ (૧૦)

યો—

૧૭ અષ્ટમી નરકના જીવો

શાં—એક હજાર યોગન

આં—કોઈ પૂર્વ વપ

સ્વં—સાત ભવ

પ્રાં—પાચ ઇન્દ્રિયો, કુલ્લુદક, સ્વેદ, સાય, સ્વેદ
બળ (૧૦)

યો—તવ તિયં ન પચિત્ત, ન ચાર, ન ચાર

૧૮ નવમી નરકના જીવો

૧ યનુષ

શાં—૭ ના

આ૦—૧૫ પદ્યોપમ

સ્વ૦—સાત-આઠ ભવ

પ્ર૦—પાચ ઇન્દ્રિયે, આયુષ્ય, આસોન્મધ્વાસ, ત્રણેય
બળ (૧૦)

ચો૦—સર્વ તિર્થંત્ર પચેન્દ્રિયોની મળાને ચાર લાખ
સમજવી

૨ ગર્ભજ ભુજપરિમર્ષ—

શ૦—બેવી નવ ૧૧૬ (૧૧૬ પૃથક્ત્વ)

આ૦—કોઠપૂર્વ વર્ષ

સ્વ૦—સાત-આઠ ભવ

પ્રા૦—ચો૦-ઉપર પ્રમાણે

૩ ગર્ભજ ઉરપરિસર્પ—

શ૦—એક હજાર ચોળન

આ૦—કોઠ પૂર્વ વર્ષ

સ્વ૦—સાત ભવ

પ્રા૦—ચો૦-ઉપર પ્રમાણે

૧૬ ગર્ભજ ખેચર

શ૦—બેથી નવ ધનુષ (ધનુષપૃથક્ત્વ)

આ૦—પદ્યોપમનો અસખ્યાતમો ભાગ

સ્વ૦—સાત-આઠ ભવ

પ્રા૦—ચો૦-ઉપર પ્રમાણે

૨૦ સમૂહિંમ જલચર

૪ ૧—એક હજાર ચોળન

આ૦—કોડ પૂર્વ વર્ષ

૨૧૦—દાત-કાવ

પ્રા૦—પાચ ઇન્દ્રિયો, કાયબળ, વચનબળ, આયોન્દ્રિય
અને આયુષ્ય (૬)

થો૦—ઉપર પ્રમાણે

૨૧ સમૂહિષ્ઠ સ્વચચર

૧ ચતુષ્પદ

શ૦—બેથી નવ ૫૩ (૫૩૫૪૫૪૫૪)

આ૦—૮૪૦૦૦ વર્ષ

૨૧૦—પ્રા૦-થો૦-ઉપર પ્રમાણે

૨ બુદ્ધપરિસર્પ

શ૦—બેથી નવ ધનુષ (ધનુષ પૃથક્ત્વ)

આ૦—૪૨૦૦૦ વર્ષ

૨૧૦—પ્રા૦-થો૦-ઉપર પ્રમાણે

૨૨ મમૂહિષ્ઠ યેચર

શ૦—બેથી નવ ધનુષ (ધનુષ પૃથક્ત્વ)

આ૦—૭૨૦૦૦ વર્ષ

૨૧૦—પ્રા૦ થો૦-ઉપર પ્રમાણે

૨૩ ગર્ભજ મનુષ્ય

શ૦—ત્રણ નાઉ

આ૦—ત્રણ પદ્યોપમ

સ્વ૦—સાત-આઠ ભવ

પ્રા૦—દશ

ચો૦—સર્વ મનુષ્યોની ચૌદ લાખ

૨૪ સમૂહિર્મ મનુષ્ય

શ૦—અશુવનો અસખ્યાતમો ભાગ

આ૦—અતમુર્દૂત

સ્વ૦—સાત ભવ

પ્રા૦—મન વિના નવ

ચો૦—સર્વ મનુષ્યોની ચૌદ લાખ

૨૫ ભવનપતિ દેવો

શ૦—દરેકનું સાત હાથ

આ૦—અસુરકુમાર-નિકાયના દેવોનું એક સાગરોપમથી
અધિકે બાકીના નવ નિકાયના દેવોનું દશે ભાગ
એ પદ્યોપમ

સ્વ૦—નથી

પ્રા૦—દશ

ચો૦—સર્વ દેવોની મળીને ચાર લાખ

૨૬ વ્યતર દેવો

શ૦—સાત હાથ

આ૦—એક પદ્યોપમ

પ્રા૦-ચો૦-ઉપર પ્રમાણે

આ૦—સાત સાગરોપમથી અધિક

સ્વ૦—પ્રા૦-ચો૦ ઉપર પ્રમાણે

૩૨ બ્રહ્મા દેવલોકના દેવો

શ૦—પાચ હાથ

આ૦—દશ સાગરોપમ

સ્વ૦—પ્રા૦-ચો૦-ઉપર પ્રમાણે

૩૩ હાતક દેવલોકના દેવો

શ૦—પાચ હાથ

આ૦—ચૌદ સાગરોપમ

સ્વ૦—પ્રા૦-ચો૦-ઉપર પ્રમાણે

૩૪ મહાશુક દેવલોકના દેવો

શ૦—ચાર હાથ

આ૦—સત્તર સાગરોપમ

સ્વ૦—પ્રા૦-ચો૦-ઉપર પ્રમાણે

૩૫ સહસ્રાર દેવલોકના દેવો

શ૦—ચાર હાથ

આ૦—અઢાર સાગરોપમ

સ્વ૦—પ્રા૦-ચો૦-ઉપર પ્રમાણે

૩૬ આનત દેવલોકના દેવો

શ૦—૧૭ હાથ

આ૦—ઓગણીસ સાગરોપમ

સ્વ૦—પ્રા૦-ચો૦-ઉપર પ્રમાણે

૧૨૨૬ મી

૩૫ ૧૧૫

૬૬ દેવગ્રાંથ દેવ

૧૨

૩૫ ૧૧૫

૬૬ દેવગ્રાંથ દેવ

૧૨

૩૫ ૧૧૫

૬૬ દેવગ્રાંથ દેવ

૧૨

૩૫ ૧૧૫

૬૬ દેવગ્રાંથ દેવ

૧૨૫

૬૬ દેવગ્રાંથ દેવ

૩૭ પ્રાપ્ત દેવગ્રાંથ દેવ

૪૦—૩૫ દાય

૪૦—૪૫ સાનૈયમ

૪૦—૪૦—૪૦—૪૦ પ્રમાણ

૩૮ પ્રાપ્ત દેવગ્રાંથ દેવ

૪૦—૩૫ દાય

૪૦—૪૫ સાનૈયમ

૪૦—૪૦—૪૦—૪૦ પ્રમાણ

૩૯ પ્રાપ્ત દેવગ્રાંથ દેવ

૪૦—૩૫ દાય

૪૦—૪૫ સાનૈયમ

૪૦—૪૦—૪૦—૪૦ પ્રમાણ

૪૦ નવ પ્રમાણ દેવ

૪૦—૩૫ દાય

૪૦—૪૫ પ્રમાણ

૪૦—૪૫ પ્રમાણ ૨૩ નાનૈયમ

૪૦—૪૫ ૨૪ "

૪૦—૪૫ ૨૫ "

૪૦—૪૫ ૨૬ "

૪૦—૪૫ ૨૭ "

૪૦—૪૫ ૨૮ "

સાતમા	„	૨૯	II
આઠમા	„	૩૦	II
નવમા	„	૩૧	„

૬૧ પાચ અનુસ્તર વિમાનના દેવો

૨૧૦—એક હાથ

આ૦—વિજય, વૈજય ત, જય ત અને અપરાજિત એ
ચાર વિમાનના દેવતાઓનું ૩૧ થી ૩૩ સાગરોપમ.
સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાને ૩૩ સાગરોપમ

૨૫૦—પ્રા૦—થો૦—ઉપર પ્રમાણે

[૬]

ગરીબની કિંમતે

૧—અમુકના અન્ન પાત્રે કોઈને

સુરત પૂરી રૂઝા કાઢ્યું તેને

ગાંધારી વાળે તેને

નમૂનિયં ન મળ્યું

૨—એક હાથની કિંમતે

પાવ અનુચર દેશે

૩—એ હાથની કિંમતે

નવ પ્રેમિક દેશે

૪—ત્રણ હાથની કિંમતે

આકાશી બાળક દેશે

૫—ચાર હાથની કિંમતે

મહાશ્વર ગરબ મહાશ્વર

૬—પાંચ હાથની કિંમતે

પ્રહારી

ત્રીજા કિલિમવકના દેવો

૭—છ હાથની ઊંચાઈ

સનતકુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકના દેવો

બીજા કિલિમવકના દેવો

૮—સાત હાથની ઊંચાઈ,

દસ ભવનપતિ દેવો

આઠ વ્યતર દેવો

આઠ વાણવ્યતર દેવો

દશ તિયમ્ જુભક દેવો

પાચ ચર જ્યોતિષક દેવો

પાચ સ્થિર જ્યોતિષક દેવો

સૌધમ્ દેવલોકના દેવો

ધશાન દેવલોકના દેવો

પહેલા કિલિમવકના દેવો

૯—ધનુષ પૃથક્ત્વ (ખેથી નવ ધનુષ)

ભાંજ અને સમૃદ્ધિમ ખેચર

સમૃદ્ધિમ ભુજપરિસપ્

૧૦—નારકોની ઊંચાઈ

પહેલી નરક ૭૫૫ ધ ૬ અ

બીજી નરક ૧૫૫૫ ધ ૧૨ અ

ત્રીજી નરક ૩૧૫ ધ

ચોથી નરક ૬૨૫ ધ

પાચમી નરક ૧૨૫ ધ

મિહિરવાળા રહેલ
 " ઊંચાઈ
 નર અને મહાન્દ્ર રહેલા રહે
 કેમિરવાળા રહેલ
 " ઊંચાઈ
 પતિ રહેલ
 રહેલ
 તર રહેલ
 ટૂંક રહેલ
 મેલિય રહેલ
 ન્યાલિય રહેલ
 રહેલ
 રહેલ
 રહેલ
 (મેથી નવ ધનુસ)
 મૂલિય પ્રેમર
 રિસપ
 "
 ૧૧ ૬ ૪
 ૫ ૧૨ ૪
 ૫
 ૫
 ૫

- છટ્ટી નર ૨૫૦ ધ
 સાતમી નરક ૫૦૦ ધ
- ૧૧—૧૯ ગાઉ ઊંચાઈ
 તેમન્દ્રિય
 ગભાંજ મનુષ્ય
- ૧૨—૯ ગાઉ ઊંચાઈ
 ગભાંજ ચતુષ્પદ
- ૧૩—ગાઉ પૃથકત્વ (મેથી નવ ગાઉ)
 ગભાંજ ભુજપરિસપ
 સમૂહિય ચતુષ્પદ
- ૧૪—એક યોજન ઊંચાઈ
 ચઉરિન્દ્રિય
- ૧૫—બાર યોજન ઊંચાઈ
 બે ધન્દ્રિય
- ૧૬—યોજન પૃથકત્વ
 સમૂહિય ઉર પરિસપ
- ૧૭—એક હજાર યોજન ઊંચાઈ
 ગભાંજ અને સમૂહિય ૧૬૫૨
 ગભાંજ ઉર પરિસપ
- ૧૮—એક હજાર યોજનથી અધિક ઊંચાઈ
 બાદર પ્રત્યેક વનસ્પતિ

[૭]

આયુષ્યનો ક્રમ

૧—અ તર્કુહર્ત્ત.

સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય અને વાયુકાય
સૂક્ષ્મ અને બાહર સાધારણ વનસ્પતિકાય.

૨—ત્રણ અહોરાત્રિ

તેજસ્કાય

૩—એકાદશ પચાસ દિવસ

તેજન્દ્રિય

૪—૭ માસ

ચતુરિન્દ્રિય

૫—બાર વર્ષ

બેઘન્દ્રિય

૬—ત્રણ હજાર વર્ષ.

બાહર વાયુકાય

૭—સાત હજાર વર્ષ.

બાહર અપ્કાય

૮—દશ હજાર વર્ષ

બાહર પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય

જલન્ય આયુષ્યવાળા દેવતા અને નરકી

૯—બાવીશ હજાર વર્ષ

બાહર પૃથ્વીકાય

૧૦—બેતાલીશ હજાર વર્ષ

સમૂહિર્મ ભૂજપરિસપ

૧૧—ત્રેપન હજાર વર્ષ

સમૂહિર્મ ઉર પશિસપ

૧૨—બહોતેર હજાર વર્ષ

સમૂહિર્મ ખેચર

૧૩—ચોરાલી હજાર વર્ષ

સમૂહિર્મ ચતુષ્પ

૧૪—કોડ પૂર્વ વર્ષ

સમૂહિર્મ અને ગર્ભજ જલવર

ગર્ભજ ઉર પશિસપ અને ભુજપરિસપ

૧૫—પત્યોપમનો આસખ્યાતમે સાગ

ગર્ભજ ખેચર (પક્ષીઓ)

૧૬—પાણ પત્યોપમ

ગર્ભજ મનુષ્ય

ગર્ભજ ચતુષ્પ

૧૭—તેવીશ સાગરોપમ

નારક અને દેવતાઓ

[૮]

સ્વકાયસ્થિતિ

૧—સ્વકાયસ્થિતિરહિત

નારક અને દેવો

૨—સાત-આઠ ભવ

૫ ઐન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યો

૩—સ ખ્યાત વર્ષ

બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય

૪—અસ ખય ઉત્સર્પિણી-અનસર્પિણી.

પૃથ્વીકાય, અપૂકાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને પ્રત્યેક
વનસ્પતિકાય

૫—અન ત ઉત્સર્પિણી-અવસર્પિણી.

સાધારણ વનસ્પતિકાય

卐

[૯]

પ્રાણોની સખ્યા

૧—ચાર પ્રાણ

પૃથ્વીકાય, અપૂકાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય અને વન-
સ્પતિકાય

૨—છ પ્રાણ

બેઘન્દ્રિય

૩—સાત પ્રાણ

તેઘન્દ્રિય

૪—આઠ પ્રાણ

ચઠરિન્દ્રિય

૫—નવ પ્રાણ

સમૂહિર્મ પચેન્દ્રિય તિર્થંચ અને મનુષ્યો

૬—દશ પ્રાણ

ગર્ભંચ તિર્થંચ, મનુષ્યો, નારક અને દેવો

[૧૦]

યાનિઓનું પ્રમાણ

૧—બે લાખ

બેઘન્દ્રિય, તેઘન્દ્રિય, ચઠરિન્દ્રિય

૨—ચાર લાખ

પચેન્દ્રિય તિર્થંચ, નારક અને દેવતા

૩—નાત લાખ

પૃથ્વીકાય, અપૂમય, તેજસ્કાય, વાયુમય

૪—દશ લાખ

પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય

૫—ચૌદ લાખ

સાધારણ વનસ્પતિકાય

મનુ

[૧૧]

આધારભૂત સાહિત્યની યાદી

અસક્ષ્ય અને તકાય વિચાર

૬ ૫ શ્રી પ્રભુ ૧૨ બેચરદાસ

પ્ર શ્રી જૈન શ્રવસ્તર મડળ મહેસાણા

અભિધાન-ચિન્તામણિ નામમાલા

૨ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય

પ્ર શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાલા, ભાવનગર

અર્ધમાગધી કોષ

૪ મુનિશ્રી રત્નમંદ્રણ

પ્ર સ્થા જૈન ગ્રંથરસ, મુબઈ

આર્યસિપદ્મ (આવૃત્તિ નવમી)

પ્ર સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય, અમદાવાદ

આહતદર્શનદીપિકા

૨ ૭ શ્રી મગધવિજયજી મહારાજ

વિ પ્રો હીરાલાલ રસિકલાલ જાડજિયાએમ એ

પ્ર શ્રી યશોવિજય જૈન ગ્રંથમાળા, ભાવનગર

આવશ્યકવૃત્તિ

૨ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ

ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રબૃહદ્વૃત્તિ

૨ શ્રી ચાન્ત્યાચાર્ય

૫ શ્રી હે લા નૈન પુસ્તકોદ્ધાર સ્થા, મુરત

ઐતિહાસિક દેખસ ગ્રંથ

લે ૫ લાવચક્ર ભગવાનદાસ ગાધી

૫ પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, મહારાજ સયાજીરાવ
યુનિવર્સિટી, વડોદરા

ગ્રંથ અને રત્નો.

લે બ્યોતિપાચાર્ય દત્તાત્રેય ગજેશ ટિકલે

૫ પી સ હેશ લીમીટેડ, અમદાવાદ

ચોળયવદણુમહાભાસ

૫ શ્રી નૈન આત્માનંદ સભા, ભાવનગર

જિનરત્ન કોષ—ભાગ પહેલો

સ હરિ દામોદર વેલણકર એમ એ

૫ ભાડારકર એરિએન્ટલ રિસર્ચ ઈન્સ્ટીટ્યુટ,

પૂના

જીવ-વિચાર અર્થસહિત (આવૃત્તિ સાતમી),

૫ શ્રી નૈન ગ્રેયસ્કર મહાજ, મહેસાણા

જીવ-વિષય-પ્રકરણ (હિંદી)

સ ૫ હીરાલાલ ફગડ, નૈન સ્નાતક

શ્રી નૈન માર્ગ પ્રભાવક સભા,

જીવ-વિચાર-વરુણમ્ (૪૨૬૮)

પાઠક ગ્લા - વિવ યી ગુમેત

પ્ર ઓ યથોવિજય લેન વરુણ પાઠ્યાગા,
મહેસ જા

જીવ-વિચાર-પ્રરુણ (૪૨૬૯)

૪ મુનિત્રી ગ્લાપ્રસવિજયજી

પ્ર લેન પ્રિદ્વાન્ત સોચાયલી, અમદાવાદ

જીવ-વિચાર-વૃત્તિ

વૃત્તિ.૧૨-૩ ઓ હમ કલ્યાણુ.૨

પ્ર ઓ લેન આમનનદ સલા, સાવનનર

જીવ-વિચાર-પ્રવેગિત

લે ઓ રીગ્ગલાલ ટોકરગી ૪૫,

પ્ર લ્યોતિ કાર્યાલય, અમદાવાદ

જીવ-સમાસ-પ્રરુણ (૪૨૭૦)

ઓ મલવાન નીત દેનવદ્રમૂરિ નિનિવ-
વૃત્તિયુલ.

પ્ર ઓ આનમોઝ ચનિનિ, મુબઈ

જીવ-વિચાર-પ્રવેગિત

નિવ-લુ-ગી નલયગિનિજી મલવાન

પ્ર લે લા લેન પુનિદ દાર વરુણ, મુરત

લેન પ્ર વાવલી

પ્ર ઓ લેન શેતામ્બર કોન્દેરન, મુબઈ

જૈન દર્શન ઔર આધુનિક વિજ્ઞાન

લે મુનિશ્રી નારાયણ

પ્ર આત્મારામ જોન્ડ સન્ન, દિલ્લી

જૈન પરપરાનો ઇતિહાસ

લે ત્રિપુની મહારાજ

૧. શ્રી આગ્નિ સ્મારક મયમાલા, અમદાવાદ

જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ

લે શ્રી મેહનલાલ દલીપદે દેસાઈ

પ્ર શ્રી જૈન ચેતનામ્બર કોન્ફરન્સ, મુંબઈ

જૈનાગમશબ્દસંગ્રહ

સ મુનિશ્રી રત્નચંદ્ર

પ્ર સદાવી ગુલાબચંદ બચરાજ, વડવાણ શહેર

તત્ત્વવાર્થસૂત્ર

૨ શ્રી ઉનાસ્વાતિ મહારાજ

વિ ૫ મુખલાલ

પ્ર શ્રી આત્માનંદ જન્મચતુષ્ટીસ્મારક

જોડ, મુંબઈ

દક્ષિણુમા દિવ્ય પ્રકાશ

લે ૫ શ્રી ધીરજલાલ ટોડરડી શાહ

પ્ર શ્રી આત્મ-કમલ-લગ્નિ-જૈન મયમાલા,

મુંબઈ

દ્રવ્યગુણપર્યાયિના રાસ પર વિવેચન

લે આ શ્રી વિજયધર્મધુરન્ધરસૂરિ
પ્ર નૈન સાહિત્યવધૈક સલા, અમદાવાદ

નારકી ચિત્રાવલી

સ યોજક-મુનિધી ત્રિનેન્દ્રવિજયજી
પ્ર શ્રી હર્ષપુષ્પામૃત નૈન અધમાળા,
લાખાખાવળ (સૌરાષ્ટ્ર),

પાઈઅ-સદ-મહાશયુવો (પ્રાકૃત શબ્દકોષ)

સ પ હરગોવિંદદાસ, ત્રિકમચંદ
પ્ર " " ઠલકતા

મજાપના સૂત્ર-ભાગ પહેલો, બીજો, ત્રીજો

૨ આર્ય રયામાચાર્ય
અનુ પ્ર પ શ્રી લગ્નવાનદાસ હરખચંદ,
અમદાવાદ

બટાકા અને તેનું વિજ્ઞાન

લે પ્ર ડૉ અમીચંદ છનનલાલ શાહ, મુરત

બૃહત્ હિન્દી કોષ

જ્ઞાનમહા લી૦, વારાણસી

લગવતી સૂત્ર-ભાગ પહેલો, બીજો

પ્ર મનમુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા, મુબઈ

લગવતી સૂત્ર-ભાગ ત્રીજો, ચોથો.

પ્ર શુભરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ

રાજપ્રશ્નીય મૂન

૧ શ્રી મલયારિ મહારાજ

૨ શ્રી આ નોદય સમિતિ, મુબઈ

લઘુપ્રકરણસંગ્રહ

૩ આવક લીમશી નાણેક, મુબઈ

લોકપ્રકાશ

૪ ઉ શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ

૫ હીરાલાલ હસરાજ, જામનંદ

વિગેપાવર્યક લાખ્ય-લાગ પહેલો, બીજો (૨ અનુવાદ)

૬ શ્રી જિનભદ્રમણિસમાધમણ

૭ શ્રી મત્રપારી હેમનંદ્રાચાર્ય

૮ શ્રી આ નોદય સમિતિ, મુમ્બઈ

વિશ્વરથનામગ્રંથ

૯ મુનિશ્રી દયનંદવિજયજી

૧૦ એ એમ એન્ડ કંપા, પાલીતાણા

ગાદસ્તોત્રમમહાનિધિ (સંસ્કૃત કોષ)

૧૧ ૫ તારનાથ બટાચાર્ય

૧૨ ૫ આશુબોધ વિદ્યાભૂષણ તથા ૫ શ્રી

નિત્યબોધ વિદ્યારત્ન, દલકર્તા

શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ

૧૩ રત્નચેખરસૂરિ

૧૪ શ્રી ડી લા નૈન પુસ્તકોદ્ધાર સંસ્થા, મુમ્બઈ

શ્રી તપાગચ પદાવલી

૨ શ્રી ધર્મસાગરગણિ

૩ શ્રી કલ્યાણવિજયજી મહારાજ

૪ શ્રી વિજયનીતિ સૂરીશ્વરજી દેવ લાયખેરી,

અમદાવાદ

ઉપરાત

અનેક માસિઠો, વર્તમાનપત્રના હેવાલો તથા

પ્રકીર્ણ નોંધો

લેખકના સાહિત્ય-સર્જનની યાદી

જૈન વિભાગ

[િ સ ૧૯૮૫ થી ૨૦૨૦ ની આખર મુદ્દી]

૧ થી ૧૦૩ બાળ-અથવાવળીના મણુકાઓ	
૧૦૪ શ્રી આદિનાથ	(જૈન અભિમાળા)
૧૦૫ શ્રી મલિનાથ	"
૧૦૬ શ્રી અરિષ્ટનેમિ	"
૧૦૭ પ્રભુ પાશ્વનાથ	"
૧૦૮ શ્રમણ ભાવાન મહાવીર	"
૧૦૯ ભરતેશ્વર	"
૧૧૦ ચક્રી સનતકુમાર	"
૧૧૧ મગધરાજ યેષ્ઠિક	"
૧૧૨ સતી સીતા	"
૧૧૩ દ્રૌપદી	"
૧૧૪ સતી દમયંતી	"
૧૧૫ સતી ચંદનબાળા	"
૧૧૬ અનાથી મુનિ	"
૧૧૭ મહર્ષિ કપિલ	"
૧૧૮ મુનિ હરિકેશબલ	"
૧૧૯ નભિરાજ	"
૧૨૦ દશ	"

- ૧૨૧ શેઠ સુદર્શન (જૈન ચરિત્રમાળા)
- ૧૨૨ મનનો મહિમા "
- ૧૨૩ વીતરામની વાણી "
- ૧૨૪ જલમદિર ખાવાપુરી (ખડ-કાવ્ય) "
- ૧૨૫ વિમળશાહ (સયાજી બાલ-સાહિત્યમાળા)
- ૧૨૬ વસ્તુપાળ-તેજપાળ "
- ૧૨૭ શ્રી વિજયધર્મસૂરિ (શ્રી વિજયધર્મસૂરિ ત્રયમાળા)
- ૧૨૮ શ્રી વિજયાનંદસૂરિ (જ્યોતિ કાર્યાલય)
- ૧૨૯ વિશ્વરથ પ્રભુ મહાવીર (એક લાખ તકલ) "
- ૧૩૦ પાલ્લિસસૂરિ (ઐતિહાસિકનોંધ) (જૈન પદ ભાવનગર)
- ૧૩૧ રતિસુદરી (જૈન ધર્મપ્રસારક સભા-ભાવનગર)
- ૧૩૨ સપિદસા "
- ૧૩૩ કલાવતી "
- ૧૩૪ સતી સુભદ્રા "
- ૧૩૫ રાજનગર સાધુ-સ મેલન (જ્યોતિ કાર્યાલય)
- ૧૩૬ જૈનોની શિક્ષણસમરથા "
- ૧૩૭ જૈન તત્ત્વપ્રવેશક ત્રયમાળા
- ભા ૨ જો (કપૂર વિ ત્રયમાળા)
- ૧૩૮ તપવિચાર (જ્યોતિ કાર્યાલય)
- ૧૩૯ ત્રણ મહાન તકો (ધર્મજોષ-૧ ધમાળા)
- ૧૪૦ સરજતાની સીડી "
- ૧૪૧ સાચુ અને ખોટું "
- ૧૪૨ આદર્શ દેવ "

	(ધર્મજોષ-ત્ર ધર્માત્રા)
૧૪૩ ગુ-દર્શન	
૧૪૪ ધર્મામૃત	"
૧૪૫ શ્રદ્ધા અને ચક્રિત	"
૧૪૬ જ્ઞાનોપાસના	"
૧૪૭ ચારિત્રવિચાર	"
૧૪૮ દેતા શીખો	"
૧૪૯ શ્રીલ અને સૌભાગ્ય	"
૧૫૦ તપના તેજ	"
૧૫૧ ભાવનાશ્રુષ્ટિ	"
૧૫૨ પાપનો પ્રવાહ	"
૧૫૩ બે ઘડી ચોગ	"
૧૫૪ મનનુ મારણુ	"
૧૫૫ પ્રાજ્ઞના અને પૂજા	"
૧૫૬ ભક્ત્યાભક્ત્ય	"
૧૫૭ છવન-વ્યવહાર	"
૧૫૮ દિનચર્મા	"
૧૫૯ શ્રી નમદાર મહામ ત્ર (ત્ર જાદન) (શ્રી આત્માન હ સભા)	
૧૬૦ જિનેદ્ર કાવ્યસંગ્રહ ભા ૧ લો (શ્રી જૈન ધાર્મિક	
	વિદ્યાલય સંઘ-સુબર્ધ)
૧૬૧ જિનેદ્ર કાવ્યસંગ્રહ ભા ૨ જો	"
૧૬૧ ધાર્મિક પ્રશ્નોત્તરી ભા ૧ લો	"
૧૬૩ " ભા ૨ જો	"
૧૬૬ " ભા ૩ જો	"

- ૧૫ શ્રી પ્રતિક્રમપુત્ર (જૈન સાહિત્ય-વિકાસ-
પ્રબોધટીકા ભા ૧ લો મહા, વિવેચારલે)
- ૧૬૬ ,, ભા ૨ જો ,,
- ૧૬૭ ,, ભા ૩ જો ,,
- ૧૬૮ શ્રી પદ્યપ્રક્રિમાપુ મૂત્ર-પ્રબોધ ટીકાનુમાત્રી
શબ્દાર્થ, અર્થસ કલ્પના તથા સૂત્રપરિચય સારે ,,
- ૧૬ ઉપધાન-રહસ્ય (શ્રી વિજયદાનસૂરિ
શ્રથમાળા-મુરત)
- ૧૭૦ ઉપધાન-સ્વરૂપ ,,
- ૧૭૧ ઉપધાન-ચિત્તન ,,
- ૧૭૨ જિનશાસનની જયપતાકા ભાગ ૧ લો (શ્રી માર્ચ જ મૂ
અને શ્રી કુટપાકજી તીર્થની સ્વામી જૈન નાન
અપૂર્વ સધ્યાના મહિર-ડોલોઈ)
- ૧૭૩ કવિકૃતિવક શતાવધાની મુનિ-જ (શ્રી આં ૭૦
શ્રી કીર્તિવિજયજી જૈન જ્ઞાનમહિર)
- ૧૭૪ દલિયુમા દિવ્ય પ્રકાશ ,,
- ૧૭૫ શ્રીમદ્ વિજયલક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી ,,
- ૧૭ જૈનવર્મ પરિચય ભાગ ૧ લો
- ૧૭૭ જૈનધર્મ પરિચય ભા ૧ ૨ જો
- ૧૭૮ જિનશાસનની જયપતાકા (શ્રી માર્ચ જ બુસ્વામી જૈન
ભાગ ૨ જો મુક્તાબાર્ધ જ્ઞાનમહિર
-ડોલોઈ)
- ૧૭- જીવનનુ ધ્યેય જૈન શિક્ષાવટ્ટી પ્રથમ ગ્રંથી
(જૈન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મહિર)

૧૮૦ પરમપદના સાધનો (નૈન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મંડિર)	
૧૮૧ ઈશ્ટદેવની ઉપાસના	૧૧
૧૮૨ સદ્ગુરુસેવા	૧૧
૧૮૩ આદર્શ ગૃહસ્થ	૧૧
૧૮૪ આદર્શ માધુ	૧૧
૧૮૫ નિયમો શા માટે ?	૧૧
૧૮૬ તપની મહત્તા	૧૧
૧૮૭ મનરાધન	૧૧
૧૮૮ યોગાભ્યાસ	૧૧
૧૮૯ વિશ્વશાંતિ	૧૧
૧૯૦ સદ્ગુણના સૂત્રો	૧૧
૧૯૧ સારુ તે મારુ	૧૧
૧૯૨ દાનની દિશા	૧૧
૧૯૩ નયવિદ્યા	૧૧
૧૯૪ નામાયિકની સુઠરતા	૧૧
૧૯૫ મહામત્ર નમસ્કાર	૧૧
૧૯૬ કેટલાક યત્રો	૧૧
૧૯૭ આય બિલ-રહસ્ય	૧૧
૧૯૮ આત્મતત્ત્વનિશ્ચય બાગ ૧ લો (સંપાદન-નમસ્કાર)	૧૧
૧૯૯ મયોજનનમટિ	૧૧
૨૦૦ શાસનપ્રભાવક સુરિદેવ	૧૧
૨૦૧ શ્રી જીવન-વિહારપર્વ	૧૧
૨૦૨ શ્રી લખિણીવનપ્રાશ	૧૧
૨૦૩ ભાવના ભાવનાચિની	૧૧
જૈન શિક્ષાવતી ત્રીજી શ્રેણી	૧૧

૨૦૪	અમ્યકત્વસુધા	જૈન શિક્ષાવત્રી ત્રીજી ગ્રેણી
૨૦૫	અભિનૌ ઓઝ	"
૨૦૬	અભિસાની ઓળખાણ	"
૨૦૭	જીવનઘડતર	"
૨૦૮	પ્રાર્થનાનું રહસ્ય	"
૨૦૯	પ્રતિક્રમણનું રહસ્ય	"
૨૧૦	જીવનગાદર સ્તોત્ર	"
૨૧૧	તત્ત્વોનું તારણ	"
૨૧૨	જ્ઞાપર્મિકાત્સદ્ય	"
૨૧૩	જૈન પર્વો	"
૨૧૪	આત્મતત્ત્વવિચાર ભાગ ૨ નો (સંપાદન-મ. રેડરજી)	
૨૧૫	અમણાક (અ-પાદન)	સેવાસમાજ કાર્યાલય
૨૧૬	જૈન ધર્મ-જ્ઞાન (બૃહદ્દશ્ય)	
૨૧૭	ગુણોના ગૌરવગાથા	
૨૧૮	વિદુષી સાધ્વીજી રજનગ્રીજી જીવનપ્રકાશ	
૨૧૯	શ્રી અમેતશિખર-તીર્થદર્શન	
	[છે જા ઉદ્ધારના વર્ણન સાથે]	
૨૨૦	શ્રી અમેતશિખર પાવાપુરી સ્પેરયલ	
	ટ્રેઈનનો દળદાર વિરોધાક	
૨૨૧	શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ સાર્થશતાબ્દી	
	સ્નારકચ્છ (સંપાદન)	શ્રી વિજયદેવસુર સંપ્ર- મુખર્ષી
૨૨૨	શ્રી બીર-વચનામૃત જૈન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મંદિર	
૨૨૩	જિનોપાસના	"
૨૨૪	જીવ-વિચાર-પ્રમશિકા	"
	યાને	
	જૈન ધર્મનું ગ્રાણીવિજ્ઞાન	

જૈનેતર વિભાગ

વિગ્રાધી વાચનમાળા

પહેલી શ્રેણીમા

૧ શ્રી રામ	૭ ચક્રવર્તી ચંદ્રગુપ્ત
૨ શ્રી કૃષ્ણ	૮ રાજા ભતૃંહરિ
૩ ભગવાન જુહ	૯ ભક્ત મુરદાસ
૪ ભગવાન મહાવીર	૧૦ નરસિંહ મહેતા
૫ વીર હનુમાવ	૧૧ મીરાબાઈ
૬ મતી હમયતી	૧૨ લોકમાન્ય ટિળક

બીજી શ્રેણીમા

૧૩ આયકવિ વાલ્મીકિ	૨૦ મહાત્મા તુલસીદાસ
૧૪ મહર્ષિ અગસ્ત્ય	૨૧ શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસ
૧૫ દાનેશ્વરી ઠાકુર	૨૨ સ્વામી વિવેકાનંદ
૧૬ મહારથી અર્જુન	૨૩ સ્વામી રામતીર્થ
૧૭ વીર અભિમન્યુ	૨૪ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર
૧૮ પિતૃભક્ત શ્રવણ	૨૫ પ મહાનમોહન માલવીય
૧૯ ચૈતેયો	

નાજી શ્રીમા

૨૬ મહાનુનિ વાણ	૩૩ વિમિનનો નપૂત
૨૭ કૌપદી	૩૪ દાનવીજ જાડુ
૨૮ શીર નિકમ	૩૫ વિદ્વત્ જ વ્યનિહ
૨૯ ૧ જોન	૩૬ જાત રોક
૩૦ મહા વિ મળિ ૧	૩૭ લોક વિદ્વત્ ૫
૩૧ શીર દુલાલ	૩૮ મો જોની બેટ
૩૨ મહા ભાગ નામ	

ચોવી શ્રીમા

૩૯ શ્રી ગજનન	૪૬ કુજ ભાગ
૪૦ શ્રી દાતિ દય રામ ૥	૪૭ મહાના કપીર
૪૧ શ્રી હા	૪૮ ગૌરા મહાપ્રભુ
૪૨ રસકવિ જાનતાવ	૪૯ શ્રી વિભુવત્તસ્ય નમસ્તુ
૪૩ ભાગ ૥ મહે	૫૦ શ્રી વિજયધનસુરિ
૪૪ છનપતિ ગિનાજી	૫૧ બાગુ રાજેન્દ્રમ ૥
૪૫ સમધી રામા રામદામ	

પાચમી શ્રીમા

૫૨ મહારાજ કુમા પાળ	૫૬ દાદાભાઈ નવગેજી
૫૩ રાજગિતજિ ક	૫૭ શ્રી ગોપાળકૃષ્ણ ગોખલે
૫૪ શ્રી ઈશ્વરચંદ્ર	૫૮ શ્રી જ્ઞાનરાય નેકેરુ
૫૫ મહાદેવ ગોવિંદ રાનડે	૫૯ શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ
	૬૦ તારામડળ

છટી શ્લોકીમા

૬૧ કાલદેવી ક્રીડા ૬૫ સ્વ હાઝ મહમ્મદ
૬૨ નંદેશી અને મેવાડની ૬૬ વીર કાવાના
વીનાનાઓ ૬૭ સૌંદર્યવામ રમીર
૬૮ ક્રીડા નાથવગવ ૬૮ દ્વાનમ
૬૯ કંકુ બદલ ૬ મૈત્રુ

માનમી શ્લોકીમા

૭૦ શ્રી કમલદેવ ૭૭ અમુલ્ય કારખાન
૭૧ વીર કુપાલ ૭૮ મોરડી સતો
૭૨ મહામત્રી મુબલ ૭૯ નેપાલ
૭૩ શ્રી નયદૃષ્ટિબાઈ ૮૦ અમમનાય
૭૪ શ્રી સયાજીરાવ પ્રાચીવાડ
૭૫ મહાવીરપ્રસાદ દિવેગી ૮૧ બદરી-કેદારનાય
૭૬ મહાકવિ નાનાનાવ ૮૨ અનુપમ ઇલુરા

આઠમી શ્લોકીમા

૮૩ કવિ નમંદ ૮૪ જમચેદલ તાતા

નવમી શ્લોકીમા

૮૫ પ વિષ્ણુ દિગ્ગજ ૮૭ અજતાની ગુફાઓ
૮૬ પાવાનદ

પ્રકીર્ણ

૮૮ કુન્દજાળ અને દલાપામમા વીન દિવસ

- ૮૬ અવલરાજ આળુ
 ૮૭ પાવાગઢનો પ્રવાસ
 ૮૯ અજ તાનો યાત્રી (ખડકાબ્ય)
 ૯૨ ઈલુરાના ગુફામંદિરો
 ૯૩ વીર વિકૃલભાઈ (ચ એ સોસાયટી)
 ૯૪ કોયડાસ શહે ભાગ પહેલો
 ૯૫ „ „ ભાગ બીજો
 ૯૬ આલમની અજાયબીઓ
 ૯૭ કુમારોની પ્રવાસકથા
 ૯૮ રમુજી દુચમ
 ૯૯ મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ (જે લાખ નકલો)
 ૧૦૦ શ્રીમત રાજર્ષિ ગાયકવાડ
 ૧૦૧ સિકીમની વીરાગના
 ૧૦૨ નેકીનો રાહ
 ૧૦૩ વિમાની હુમલો અને તેમાથી બચવાના ઉપાયો,
 ૧૦૪ સ્મરણકલા (પ્રાપ્ત મૂ. રૂ. ૫-૦૦)
 ૧૦૫ ગણિત-ચમત્કાર („ „ „)

$$૨૨૪ + ૧૦૫ = ૩૨૯$$

દરેક જૈને અનરય વાચના-વિચારના યોગ્ય,
દરેક મુમુક્ષુએ અનરય અભ્યાસ કરવા યોગ્ય.

એક અનેક પ્રકાશન

વિ સ ૨૦૨૨ ના ફાગણ-ચૈત્રમા પ્રકટ થશે,
તેનું શુભ નામ છે

નવ-તત્ત્વ-દીપિકા

યાને

જૈન ધર્મનું અદ્ભુત તત્ત્વજ્ઞાન

આ ગ્રંથની રચના અનેક યશસ્વી ગ્રંથોના લેખક
અને સપાદક સાહિત્યવારિધિ ચતાવધાની પડિત
શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહ કરી રહ્યા છે
ગીતાયૈ મુનિઓના સંશોધન બા. તે મુદ્રપાલયમા
જયે અને મુદ્ર સ્વરૂપે પ્રકટ વશે લગભગ ૫૦૦
પૃષ્ઠ, પાકું પૂઠું, ત્રિરંગી જેકેટ ત ૨૦૨૧ની
દીવાળી સુધી લવાજમ ભરનાર માટે

મુખર્ષિ તથા અમદાવાદમા રૂપિયા ૫-૦૦ અન્ય સ્થળોથી
લવાજમ મોકલનારે પોસ્ટેજના રૂ. ૧-૭૦ વધારે ગણીને
કુલ રૂ. ૬-૭૦ પૈસાનો મનીઓર્ડર કરવો ત્યાર બાદ

મૂલ્ય રૂ. ૬-૦૦ તથા પોસ્ટેજ આવગ રહેશે

તમારી નામો આજે જ નોંધાવી દો—

જૈન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મંદિર

લંધાભાઈ ગુણપત બી.ટી.ગ, ચીચબદર, મુખર્ષિ-૯

ગાંધી-ચમત્કાર

આકાશની રમતો, કોયદાઓ
ચમત્કારિક પ્રયોગો વગેરે

લેખક -

શતાવધાની પકિત
શ્રી ધીરજલાલ શાહ

આ શ્રવ્ય

- જાતનવના વિદ્યોતોએ એકો અનાજ વળાવ્યું છે
- નના-ગોળ સદુન ભમન કાલે જાત આપે એવા
- એકા આજની અનેકરિધ રમતો અને કે દુર્લભ
ઉપસાત પ્રિયતા અને રનામણિક પ્રયેકાનુ નુદન
પ્રુદુતુ આમા તા ૩ છે
- આ મધનુ આજન કનાર નિવન નુદન
તેમજ મોટી રિપના પ્રિયતા નુદન
કરવાને આજન પાત છે અને કે દુર્લભ
લાભ અનેની પ્રપ્તિ કરે છે
- શુભ પ્રાને રિધવી એ તથા વિદ્યેકે દુર્લભ
યોય છે

શ્રવ્ય કા પદ્ય

શુભ શુ ચોઈ મનાવનાં ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧

મહા-મહાન

C/o ડૉન આદિત્ય નુદન

વસનાઈ ૩૧૧ ખી ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧

શુભ તથા અમલચક્ર - ગિના મુદ્દે
પામેયા ૧૫ ૧૧ ૧૧ ૧૧

જિન ભગવતની ઉપાસનાનું

સારું રહસ્ય બબડું હોય, તેના વિધિવિધાનથી
મુપરિચિત થવું હોય તથા તેની દરેક ભૂમિકા
સબથી પ્રમાણભૂત માહિતી મેળવવી
હોય તો—

માહિત્યવારિધિ શતાવધાની પરિત
શ્રી ધીરજલાલ ટોકરજી શાહ
વિગ્રહિત

જિનોપાસના ગ્રંથ

અવશ્ય વાંચો —

વિદ્વાનોએ આ ગ્રંથની મુદ્રત કંઠે પ્રથમ કરી છે
આગેવાનોએ આ ગ્રંથને ભારે આદર આપ્યો છે
હવે તેની ભુજ નડવો જ બાકી રહી છે

મૂલ્ય રૂ. ૬=૦૦

(૨૭ પૃ) પોસ્ટેજ રૂ. ૧=૬૦

પ્રકાશક

જૈન સાહિત્ય-પ્રકાશન-મંદિર

લખાભાઈ ગુણપત બીલીગ, ચી.અ.દર મુબઈ-૬

જિનોપાસના ગ્રંથ અંગે

કેટલાક અભિપ્રાયો

[૧]

આ 'જિનોપાસના' નામના ૫ ધીમ્બાર્થએ અનેક પ્રકરણો તૈયાર કર્યા છે અને નાના મોટા સર્વ કાર્ષ સમજી શકે તેવી સરસ ભાષામાં એક એક પ્રકરણમાં એક એક વિષયની મુદ્દર રમૂઆત કરી છે એ દૃષ્ટિએ આ મ. ય. ધણો આવશ્યકતાપક બન્યો છે.

-૫ પૂ આચાર્ય શ્રી નિજલક્ષ્મીસૂરીશ્વરજી મહારાજ

[૨]

આ નામના શ્રી જિનેશ્વરદેવની ઉપાસના માટે સરસ નજીન કરેલું છે અને તેની તે દરેક જોને માટે વારસા વિચારવા વાળા વખતે વાચ્યો છે સમાજને આવી એક મુદ્દર કૃતિ મેલ આપવા માટે તેના લેખક યનાશ્ચાની પશિત શ્રી ખીરજીશ્વરભાઈને ધન્યવાદ !

-૫ પૂ આ શ્રી વિજયમહાસુદમ્બૂરીશ્વરજી મહારાજ

[૩]

આ 'જિનોપાસના' એક એવું પ્રમાણ છે જે વિશ્વમાં વસતા જતા અનામવાદી આતિથ્યમાં આત્મચાલી પ્રતિષ્ઠા કરે છે અને ઉપાસનાગતે આત્મા કેવી - પતાનીત ઉન્નતિ કરી શકે એનું સચોટ નિર્દેશન રાવે છે.

-૫ પૂ ૫ શ્રી કુરુવરવિજયજી ગણિનશં

(હાનના ૫ પૂ આ શ્રી વિજયમહાસુદમ્બૂરીશ્વરજી મ.)

[૪]

'જિનોપાસના' નું લખાણ વાંચ્યું પ્રતુભક્તિથી વચિત જોનારે પ્રતુભક્તિની સચોટ પ્રેરણા કરે તેવું ના પુ ઉપાસનામાં સ્ત્રી પ્રતિષ્ઠાપૂર્ણ યાને દેવચરિતિ-સવચરિતિ આચાર્યાલન રાસે વિરિત કરે છે તે દીક જ આ લખાણમાં લખાયેલ છે બીજી પલ્લુ અને તે બાબતોનું આમાં સરળ સ્પષ્ટ નજીન છે અને લાગે છે કે આજના કાળે આના સચોટ જોન પ્રજામાં ખૂબ પ્રચાર થી અર્કદમ્ભિ અને જિનાશ્ચાપાનનો વિમલ કરવો જોઈએ.

-૫ પૂ ૫ શ્રી લાલુનિજયજી ગણિનશં

[૫]

‘જિનોપાસના’ નામનું પુસ્તક આલેખવા સારી રીતે ધુલેખખાએ આ કથના સકલોત્તર સિધ્ધી સિરિય સિરિય સિરિય સિરિય કરી મુદર મારફત આપ્યું. ૭ જિનોપાસના સારી થઈ કરી ગયેલી અનેક સકા-સકાએનું નિરૂપણ કરી અભિના પ્રમાણ, રંગે અનેક વિષયોને સર્વા પુસ્તકને મધ્ય મનાવ્યું. ૮ જિનોપાસના ક નીચે આલેખ બહુઓએ આ પુસ્તક મવસ્ય એક વાર સાંચી જુદું જુદું છે.

-૫ શ્રી કીર્તિનિરૂપણ ગણિત

[૬]

આપે એના ‘જિનોપાસના’ કથ મેં ૧ દિવસ ઉપર સાંચી ને સીંચી ઉપરો પી જણાવે. નામ મોટા સુને વાસના-સિંચરના જેવો થયો છે, અમે પગમાર સનિવાને જોઈ ધર્મમા જે સના ન થિયર નરનાનો પ્રવલ મરી રહ્યા છીએ તેમને જિનોપાસના નામના સામો મોટો તમોએ ખરે મર એક ઉત્તમ સાધન પૂરું પાડ્યું છે.

-૫ પૂ. મુ. શ્રી જિનોપાસનાનિરૂપણ મહારાજ

[૭]

‘જિનોપાસના’ જિનોપાસના દેખી ઉપાસના પાંચે સાવના ઠીસા સામ વંચા હી ગુણો સે બરા આ પ કથ હે ઈસ ઉપાસના કે મારે સમજાને કે નિમે આજ દિન તક એસા મેમ સામથી મારે ન કથ દરિયોવર નહી નુઆ ઈમને સાધન-ગારન-સાધન કે સરકારો બની બાતિ બતાવે કે પ્રસાસ મિયા ઈતના હી નહી અપિતુ અનેક પ્રકરનું નિખ કરે કથની ઉપાસના મે સાર નાં ગાલિને સાર સાચવી સિદ્ધી દરિયે હી મુનિકના મહિર નિમાસ-મિયા ન આલિ સિંચી હી બગ સુદ પ્રતિપાદન કિયા હે આપના પ્રસાસ ન કેવલ નુત્ય હે બરિક ઉપાસના એક અનુપ્રસાસ હી હે.

-મુમુશુ શ્રી લખ્યાન દલિજયણ મહારાજ

‘નિતોપાસના’ પાઞ્ચ તથા સખત પતિન તરી આવે કે
ને ધત્રીએને આ પુનઃ વાચ મા’ આપુ તે સુદો ૧૧ી જાન ૧

—પૂ મુ શ્રી ભદ્રગુપ્તિ/૫૪૭ મ

[૯]

“નિતોપાસના ૧૧ એક ત્રણ રૂપ યસ ના મધ

૧ મધન વાનદાક કે ૮, પન્નુ તેથી તાપ્તે-ગતો
જાન ૧૧૩ નવા જાનના જેવો મુ ૬ તેન નમે ના મધના વાન-
અનધી જાનાનું ૬ —પૂ મુ શ્રી ભદ્રગુપ્તિ/૫૪૭ મ

[૧૦]

જિલ ભગવાનની ઉદયશા ૧૧ મા’ ત્રણ રૂપેના આર
એરી આ મધથી સિદ્ધિ સખતના ૧ માસ મધો જેને ૧૫/૧૫
આ મધી રચા-વિચા ૧૧ એ જાન ૮, જેના નવા તે પદ મા
મધ વાચા-વિચા ૧૧ જેવો ૮

—આન્યનિધાનિનાન્દ પદિતન્ટ ૬ શ્રી વાચક

ભાવાનદામ માધી

[૧૧]

“નિતોપાસના ૧ પુનઃ નિતી ધન્યસા પુનઃ મે
અસારની પુતિ કળી દે આપી તમિની ન વન જાસિખા ૧૧૧ દે
વદ સત્ત નાસમે પુતીર ૧ જાન ૧૧૬ ૧૧૧ દે

—શ્રી ના ૧૨૫ ૬૪૭ ના ૧૧૧

[૧૨]

‘નિતોપાસના ૧૧ મરોદા મિસ જ્ઞાર જાના અવ રિપુસ
નીપે દી આપ કે અગાધ જાનની મરિમા કે ગોરવાનિત ૧૧ ૨૬
દે મનન લગ્યા ૧૧ શ્રી સાવના સે પ્રમુલ વદ ઉપાસના મુમુકુ
લિયે પાધે ૧૫ દે ચિરકાવ કે વિનન શ્રી ચારતા મે ચમદન
ક્રિસ યના ૧૧ આગે જો આગે વસ સિનૂત દોશ, એવ ધર્મ

[૫]

‘જિનોપાસના’ નામનું પુસ્તક હું ગ્રાહ્યતા વાંચી ગયો છું તેખ શ્રીએ આ અથવા તાકજાગર અનિયા વિરિવ વિરોધનું વિદ્યો વિવેચન કરી કુલ ભાગદર્શન આપ્યું છે નિયમા નામથી થઈ કરી ગયે છે અનેક શકા-૩૩ એવું નિર્ણય કરી ભક્તિના પ્રકારો, સોરે અનેક વિષયોને અર્થ પુસ્તકને સમ્પન્ન કરી દે જિનભક્તિ જનનારા ભાવિક ભક્તોએ આ પુસ્તક મનસ્થ મેક માનવાથી જનુ જરૂરી છે

-૫ શ્રી કીર્તિનિજયજી ગણિતય

[૬]

આપે મને ‘જિનોપાસના’ અથવા થા. દિવસ ઉપર માર્ગો ને માર્ગો ઉપયોગી જાણ્યો. મારા મોગ સુને મારા-નિમારના જેવો બન્યો છે અને પગમાર લાગ્યોને જોત માર્ગમા જો મારો ને મિત્ર કરવાનો પ્રયત્ન કરી શકા છીએ તેમને જિનભક્તિનો રા. વગા મા માટે તમોએ ખરેખર એક ઉત્તમ સાધન પૂરું પાડ્યું છે

-૫ પૂ. સુ. શ્રી જિનભક્તિનિજયજી મહારાજ

[૭]

‘જિનોપાસના’ જિનેશ્વર મેળી ઉપામના વાને સાવના નૈસા નામ વગા ની ગુણો ને ભરતુ આ પુસ્તક અથવા તે ઉપામના કે મત્ય કો સમજાવે કે લિયે આજ નિત તમે મેલા મેસ સામગ્રી સે સમ્પન્ન અથવા દર્શિગોચર નહીં હોવા ઈશ્વરે આપ્યું-આનન-સાધ કે અપકા ભરી ભાતિ બતાવે કે પ્રમાણ કિયા ઈશ્વરની નવી અપિતુ અનેક પ્રકરણ નિષ્કર અથવા ઉપાદેયતા એ નાન-આદ તમા મિત્રે મોર સાચી શિક્ષકી દર્શિને ભો મતિકના, મતિ નિમાણ-વિધાન આદિ વિવિધ ભો બા. કુલ અતિપાળન કિયા છે આપના પ્રમાણ ન મેળ નુત્ય ન બારિક ઉપાદેશ એર અનુસરણી ભો મે

-સુસુતુ શ્રી ભવ્યાનદવિજયજી મહારાજ

‘निर्तोषास्तथा’ इत्यादि तत्र । अत्र च सिद्धिः । तस्मिन् माने
ने प्रमाणोन्नेया प्रत्यक्षं तत्र च नान्यथा । अत्र च तत्र च तत्र च

-५ म श्री लक्ष्मणसिंह ॥

 $[\in]$

‘ निनोपासना ’ ही एक प्रथा आहे याचा अर्थ

१। एतत् सत्यं च तद् दत्तुं नेरी सा मा-मजा
सा मया च नवा भननाः नेये भाटे । नम मो -मा मय । सत्य-
भननपी जलपू -पू भू श्री प्रभाकरनि र्यच्छ भ

[10]

[illegible]

-नाभ्यनिधानिभा-६ पैजि ११ श्री नाथरक्ष
कृतानाम् ॥१॥

[११]

१ निनोपायः । २ नित्यं चिन्तयेत् । ३ अ
वस्थायी पुरिः कृती देवादीनि विधीयते । ४ आसिद्धा ५ ता
वदसु ६ व्याख्यान ७ धीर ८ तत्रार्थक ९ ता

—ની આગળ ૪૬૭ નાંકેલ

[12]

‘निर्तोषा इना’ का मतान्तर हिंसा और आत्मा और विजया
नीति की आप के अर्थ माननी गरिमा । संस्कारित का द
दे नाना त्याग्य और सत्यता से प्रकृत यह विमानता भुम्भु के
लिने पाथर कथ के निरुद्धान के विन्ता । श्री नारता ने समस्त
धर्म इना । नारा और आत्मा यस विस्तृत होगा, और प्रम -

એવો કે દત્તિદાસ મે સ્વર્ણિમ પૃથ અકિત કરેગા એવી સલાહા છે
—સાહિત્ય—ગ્રામ્ય યોગાચાર્ય પતિ ધીરદ્રહેન શાસ્ત્રીએમ.એ

[૧૩]

તમારો લખેનો 'જિનોપાસના' અથવા વાન્યા પદ્મી હુ એવા
અભિપ્રાય પર આ ચો ધુ કે એ પુસ્તક ધણુ જ સુદર છે અને તે
માત્ર જોતોએ જ નહીં પરંતુ જોતેતરોને પણ વાચવા જેવું છે તમારી
લેખનશૈલી ઘણી બાવરાલી અને શાયક છે તેની મને લાગે છે કે
એ જોએ વાચશે તેઓ તેમાંથી ધણુ જ પામશે. આના કુદર પ્રકાશન
જ ન તમેને ધ પનાદ —શ્રી જીવતનાલ પ્રતાપશી

[૧૪]

આ પુસ્તક પ્રત્યેક વ્યક્તિએ વાચવા બાધક છે એટલું જ નહિ
પરંતુ સિદ્ધિ સ્થાઓના અન્યાસક્રમમાં લખવા કરતા યોગ્ય છે, તેમજ
દેશ વિદી અને અગ્રેજી આદિતિ ધવાની જરૂર છે બાઈથી ધીરજીએ
આજ મુંધીમાં જોડ મનનીય પુસ્તકો લખ્યા છે તેમાં આ પુસ્તકથી
એ સમૃદ્ધ ઉમેરો થાય છે —શ્રી દેવદાસ હ ઝેરલાઈ

[૧૫]

આપણી પાંડરાળાઓ માનસારો તેમજ ઉપાશ્રયો ઉપગન
દરેક આનંદના ધરમાં આ અથવી ઓછામાં ઓછી એક નકલ તો
હોવી જ જોઈએ, એની ગપ આ અથવા ચાચતા મારા મન પર પડી
કે આવો અનુપમ અને અમૂલ્ય અથવા તૈયાર કરતા માટે થી ધીરજ
લાનભાઈને માન હાર્દિક અભિનંદન

—શ્રી મનમુખલાલ તાનવ હ મહેતા

[૧૬]

નિરાની કમ બદ ખીનની બાપાની સરળતા અને પ્રભોની
કુદર હણાવટ આ પુસ્તક ની મહત્તામાં શ્રદ્ધા કરે છે જીવનની સાધના
કરનાર જિજ્ઞાસુ સાધક માટે આ પુસ્તક ખતિ ઉપયોગી છે

—શ્રી પ્રાણજીવન હરોપિદદાસ ગાધી.

